

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

แผนงานวิจัยการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(The Potential Development of Buddhist Tourist
Attractions in the Northeast)

โดย

พระเมธีสุตาภรณ์,ดร. และคณะ

มิถุนายน 2559

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary Report)

แผนการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาถึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในมิติของ รูปแบบ กระบวนการจัดการ พฤติกรรมและความสนใจ การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่า แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม โดยมีโครงการย่อย 4 โครงการ ได้แก่

- 1) ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2) รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 3) พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 4) การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3) เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 4) เพื่อศึกษาการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการศึกษาวิจัย การศึกษาครั้งนี้ มุ่งเน้นศึกษาเส้นทาง รูปแบบ กระบวนการจัดการ พฤติกรรมและความสนใจ การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นท่องเที่ยวอ่อนกิเลส ช่วยความกดดันทางจิตใจ และร่างกาย ซึ่งการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีลักษณะเที่ยวเชิงเรียนรู้พุทธธรรม ได้แก่ เรียนรู้วัดมีวัตถุประสงค์ที่สวयงามทางพุทธศิลป์ วัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรมพุทธ เต้นด้านเกจิอาจารย์ วัดที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา แต่ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแตกต่างกัน ทั้งรูปแบบ กิจกรรม

พื้นที่ศึกษา สำหรับพื้นที่ศึกษา คณะผู้วิจัยกำหนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาเป็นวัดที่อยู่ในความสนใจของนักท่องเที่ยวมีความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมพุทธที่ส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยมีโครงการ/กิจกรรมที่แสดงถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ทางพุทธธรรมแก่นักท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธธรรมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ มีความเชื่อมโยงกับเกจิอาจารย์มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และกระบวนการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้การส่งเสริมการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม โดยมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน และมีการดำเนินการเกี่ยวกับการเรียนรู้ในแหล่ง

ห้องเที่ยว ซึ่งคณะผู้วิจัยกำหนด แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธธรรม จำนวนวัด 10-20 วัด โดยจำแนกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังนี้ 1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ เช่น วัดพายัพ จ.นครราชสีมา เป็นต้น จำนวน 3 วัด 2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรมพุทธ โดยเน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมพุทธ เกจิอาจารย์ เช่น วัดบ้านไร่ จ.นครราชสีมา วัดชัยภูมิพิทักษ์ จ.ชัยภูมิ เป็นต้น จำนวน 3 วัด 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชนและพระพุทธ-ศาสนา เช่น วัดสุทธจินดา จ.นครราชสีมา วัดเขาพระอังคาร จ.บุรีรัมย์ เป็นต้น จำนวน 3 วัด 4) กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา เช่น วัดป่า-นานาชาติ วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี และวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมในแต่ละจังหวัด เป็นต้น จำนวน 11 วัด

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นตัวแทนของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ประกอบด้วย พระสงฆ์ ภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชน นักวิชาการ ผู้บริหารของการท่องเที่ยวภาครัฐและภาคเอกชน ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม สมาคมมัคคุเทศก์ประจำจังหวัด บริษัทท่องเที่ยวเอกชน นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวในจังหวัดทั้งภาครัฐและเอกชน โดยกำหนดกลุ่มศึกษา 2 ประเภท ได้แก่ 1) ประชากรที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ตัวแทนวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม การส่งเสริมการเรียนรู้จากแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เป็นกรณีศึกษา โดยจากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีศักยภาพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ละสถานที่มีพระสงฆ์ และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวในมิติต่าง ๆ ประมาณวัดละ 5-10 รูป/คน ดังนั้น คณะผู้วิจัยเลือกศึกษาจากประชากรทั้งหมด ส่วนผู้ประกอบการนำเที่ยว ชุมชน ภาคเอกชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ จะกำหนดกลุ่มประชากรรวม 20 คน/โครงการย่อย โดยการจัดประชุมสัมมนาร่วมกัน 2) ประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยว และผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวภายในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมดังกล่าว เลือกแบบเจาะจงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเลือกนักท่องเที่ยวชาวไทยจำนวน 200 คน/โครงการ และนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวน 200 คน/โครงการ รวมจำนวน 400 คน/โครงการ

วิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเป็นการวิจัยแบบผสมผสาน โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่เชื่อมโยงชุดความรู้ บุคลากรและกระบวนการจัดการด้านการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน โดยมีวิธีการศึกษาใน 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) การศึกษาในเชิงเอกสาร เพื่อค้นหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) การศึกษาภาคสนามจากการประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับวัด คณะสงฆ์ นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และตัวแทนองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อทราบถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวและการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม 3) การประชุมสัมมนาในเชิงวิชาการ เพื่อเป็นการสนับสนุนให้วัดและองค์กร/หน่วยงานที่เป็นกรณีศึกษาในทุกภูมิภาค ผู้ประกอบการและภาคเอกชน และหน่วยงานที่

เกี่ยวข้องได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม 4) การศึกษาความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท่องเที่ยว/หรือบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทราบถึงแนวทางการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการเสริมสร้างการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาและผลกระทบของการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมีแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นวัด มีศักยภาพมีแรงดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเรียนรู้พุทธศาสนา มีโบราณวัตถุระบุหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนา และเชื่อมโยงทางพุทธธรรม รูปแบบที่แสดงออกทางศรัทธา เช่น การบำเพ็ญบุญ การสร้างถาวรวัตถุ การปฏิบัติธรรม เป็นต้น การเรียนรู้พุทธธรรมของชาวพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินแดนพระอารีย์สงฆ์จำนวนมาก ชาวพุทธมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เรียกว่า พระสายกัมมัฏฐาน ทุกวันมีประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศจำนวนมากเดินทางแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะการเดินทางมาเรียนรู้พุทธธรรมในลักษณะการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ตำนานพระอริยสงฆ์ เส้นทางพุทธธรรมที่นำพระบรมสารีริกธาตุหรืออัฐิของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ พร้อมเผยแพร่พระพุทธศาสนาสูประชาชนในภูมิภาคนี้ ส่งผลให้แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีศักยภาพสูง ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว ด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยว ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม รองรับนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับนักท่องเที่ยวกับการท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม แบ่งตามกลุ่มวัดที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ ได้แก่ กลุ่มวัดที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ เกจิอาจารย์ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา และแบ่งประเภทของนักท่องเที่ยวจำแนกตามจิตและระดับกิเลสของนักท่องเที่ยวเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) นักท่องเที่ยวที่นิยมเที่ยวชมความสวยงามและปฏิบัติกิจกรรมที่ทางวัดจัดขึ้นในระยะสั้น ๆ 2) นักท่องเที่ยวที่นิยมแสวงหาความรู้และเข้าร่วมกิจกรรมที่ทางวัดจัดขึ้นในระยะยาว และกลับมาท่องเที่ยวไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง ยังวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในภาพรวมพบว่า มีศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีศักยภาพรองรับนักท่องเที่ยวอยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้เพราะแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เป็นวัดมีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก รวมถึงภาครัฐมีการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว สร้างถนนเชื่อมโยงเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ภาคเอกชนมีการดำเนินธุรกิจให้บริการยานพาหนะและธุรกิจด้านการท่องเที่ยว มีการจัดทัวร์เที่ยวชมวัด และมีการจัดทำข้อมูลในระบบออนไลน์บริการนักท่องเที่ยว รวมถึงการระบุเส้นทางระบบออนไลน์ช่วยนำทางให้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เป็นวัดได้สะดวก ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดเส้นทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ภาคเอกชนและภาครัฐมีสถานที่ประกอบการ และหน่วยงานภาครัฐอำนวยความสะดวกบริการแก่นักท่องเที่ยว บางหน่วยงานมี

หน่วยโดยตรงในการสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร งบประมาณแก่แหล่งท่องเที่ยว จัดกิจกรรม ประชาสัมพันธ์ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว บริการนักท่องเที่ยวให้ได้รับความสะดวกด้านข่าวสาร กิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยว สภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมสามารถจูงใจให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีตำนาน ประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุ ซึ่งแสดงถึงความเชื่อมโยงเส้นทางการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม โดยเฉพาะเส้นทางท่องเที่ยวตามตำนานพระอูรังคะธาตุ ซึ่งเชื่อมโยงทางด้านงานพุทธศิลป์ ประเพณีวัฒนธรรมพุทธของภาคอีสาน การปฏิบัติกรรมฐานตามตำนานพระสายกรรมฐานที่มีการสืบทอดยาวนานกว่า 2,000 ปี รวมถึง

ศักยภาพด้านสภาพแวดล้อมที่พระสายกรรมฐานเน้นวัดให้เป็นวัดป่าที่อุดมไปด้วยธรรมชาติ เอื้อต่อการปฏิบัติกรรมฐาน ลดภาวะความเครียด ความทุกข์ทางร่างกายและจิตใจ จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมสัมผัสกับธรรมชาติภายในวัด นอกวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงสภาพแวดล้อมของวัดยังอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ บางแห่งตั้งอยู่ในอุทยานแห่งชาติอย่างกลมกลืนและเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ช่วยให้นักท่องเที่ยวเลือกท่องเที่ยวได้หลากหลาย เช่น การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐานควบคู่กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่งผลให้ศักยภาพด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอยู่ในระดับศักยภาพสูงสุด ทั้งนี้เป็นเพราะวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีประวัติเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ของแผ่นดินอีสาน มีหลักฐานทางโบราณคดี เช่น พระธาตุพนม ใบเสมาอายุกว่า 2,000 ปี เป็นต้น การปฏิบัติกรรมฐานของพระสายกรรมฐานหรือพระป่าที่มีหลักฐานการปฏิบัติกรรมฐานสืบทอดยาวนานตามร่องรอยการปฏิบัติกรรมฐาน การถือธุดงค์วัตร อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นลักษณะของการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ตามแนวปฏิบัติของพระมหากัสสปะ ตามตำนานพระอูรังคะธาตุ เชื่อกันว่าเป็นผู้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ในดินแดนสุวรรณภูมิ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานในปัจจุบัน วิถีของพระสายกรรมฐาน เดินชัฏมากตามเส้นทางการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตลอดเส้นทาง และศิษยานุศิษย์ได้สืบทอด วัดที่เกี่ยวข้องมีคุณค่าและความสำคัญจูงใจให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่สนใจ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้เข้ามาท่องเที่ยวและปฏิบัติกรรมฐาน โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวกลุ่มผู้สูงอายุมีแนวโน้มสนใจเข้าท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐานกันมากขึ้น ทั้งนี้เพราะผลการปฏิบัติช่วยลดภาวะความเครียดสะสม และช่วยบำบัดโรคบางชนิด

ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยว อยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้เป็นเพราะนักท่องเที่ยวส่วนมากเป็นนักท่องเที่ยวในพื้นที่ นิยมท่องเที่ยววัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในช่วงวันหยุด มีการท่องเที่ยวเชิงไหว้พระ สวดมนต์ บำเพ็ญบุญ ตามที่วัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมได้จัดขึ้นรองรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ แต่การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐานเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวต่างถิ่นที่สนใจการปฏิบัติกรรมฐาน โดยเฉพาะมีการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในลักษณะกลุ่ม และรายบุคคล ก่อให้เกิดการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยว แต่การท่องเที่ยวในลักษณะการปฏิบัติกรรมฐานยังเป็นการท่องเที่ยวที่เป็นนักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม ศักยภาพการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อการท่องเที่ยวจึงอยู่ในระดับปานกลาง และด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง เป็นเพราะการเข้าไปมีส่วนร่วมในด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นวัด ไม่เป็นที่นิยมของประชาชนในท้องถิ่น เนื่องจากมองว่าการบริหารจัดการวัดเป็นสิ่งที่วัดต้องดำเนินการเอง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเท่านั้นจึงต้องเข้ามาบริหารจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว อีกทั้งการ

ดำเนินการให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ผู้ปฏิบัติกรรมฐานมองว่าวัดเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม มุ่งหาความสงบ มีใช้ส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยว อาจสร้างความวุ่นวายให้เกิดขึ้นภายในวัด และวัดมีใช้แหล่งที่บุคคลทั่วไปจะเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากวัดส่งผลให้การเข้ามามีส่วนร่วมด้านการบริหารจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม จึงอยู่ในระดับปานกลาง แม้ว่าวัดจะตั้งอยู่ในพื้นที่ของหน่วยงานภาครัฐ เช่น เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น มีหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาเชิงท่องเที่ยว ส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของชาวพุทธ แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการตามที่คาดหวังได้ กระจ่างได้เพียงให้การสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่วัดร้องขอหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร้องขอมา ได้แก่การกำจัดขยะ การจัดส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาช่วยเหลือดูแลรักษาความปลอดภัยในระหว่างการดำเนินกิจกรรมตามประเพณีของทางวัด

2. รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นการเที่ยวชมงานพุทธศิลป์และเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐาน นักท่องเที่ยวได้รับผลบุญสูงสุดดับทุกข์ทางจิตและกายได้ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การเจริญสติภาวนา วิปัสสนากรรมฐาน จึงเป็นวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวมีลักษณะท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส เน้นท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้พุทธธรรมเพื่อให้อาจารย์หรือนักท่องเที่ยวได้รู้สึกผ่อนคลายจากกิเลสความยึดมั่นถือมั่นกับการดำรงชีวิต และหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ยังวัดที่มีศักยภาพเพียงพอต่อการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือปลูกสร้างและจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนารองรับการเข้ามาของประชาชน สำหรับรูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการปลูกสร้างและจัดกิจกรรมวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวตอบสนองระดับกิเลสและสติปัญญาที่แตกต่างกันของนักท่องเที่ยว ดังนั้น รูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจำแนกตามระดับกิเลสและสติปัญญาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวได้ 4 รูปแบบ ดังนี้

1) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสมากกว่าการเพิ่มพูนปัญญาเน้นเที่ยวชมความสวยงามพุทธศิลป์และระบบนิเวศรอบวัด วัดแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากมีสิ่งปลูกสร้างสวยงาม ได้แก่ พระอุโบสถ อาคาร วัตถุประสงค์ เป็นต้น มีลักษณะเด่นทางพุทธศิลป์ ระบบนิเวศภายในวัดระบบนิเวศรอบวัดมีความสวยงาม ร่มรื่น ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมความสวยงามภายในวัดพร้อมเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น กิจกรรมถวายทาน บูชาวัตถุมงคล ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นการจัดการวัดให้เกิดการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสของนักท่องเที่ยวชมความสวยงาม บำเพ็ญบุญเพื่อหวังโชคลาภมากกว่าการท่องเที่ยวให้เกิดปัญญานำพาตนเองให้พ้นจากความทุกข์ การแก้ไขปัญญาชีวิต มุ่งสู่นิพพาน

2) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์เน้นการเที่ยวชมบูชาเกจิอาจารย์ศึกษาวัตรปฏิบัติที่ดั่งามของพระเกจิอาจารย์ วัดแหล่งท่องเที่ยวจะมีเกจิอาจารย์หรืออาจารย์ผู้ทรงคุณ สามารถสร้างแรงศรัทธาแก่นักท่องเที่ยว ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามากราบสักการบูชาและขอพร รูปแบบการท่องเที่ยวในลักษณะนี้ยังเป็นการท่องเที่ยวที่สนองตอบกิเลสของนักท่องเที่ยวมากกว่าการเพิ่มพูนปัญญาตามวิถีของชาวพุทธ เพียงแต่

ระดับกิเลสของนักท่องเที่ยวลดลงมากกว่าการท่องเที่ยวชมความงามทางพุทธศิลป์และความงามภายในวัด ระดับของกิเลสลดลงถูกแทรกด้วยศรัทธา เรียนรู้และสนใจคำสอนแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์หรือครูบาอาจารย์มากขึ้น รูปแบบของการท่องเที่ยวจึงอาศัยการท่องเที่ยวกราบไหว้และสนทนาธรรมกับเกจิอาจารย์หรืออาจารย์ผู้ทรงคุณ ทำให้เกิดสติปัญญา มีการปฏิบัติตามวัตรของครูบาอาจารย์มากขึ้น วัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวนิยมจัดสถานที่รองรับนักท่องเที่ยวในรูปแบบของการเข้าพบกราบสักการะเกจิอาจารย์ อาจารย์ผู้เลิศคุณ

3) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของวัด ความโดดเด่นของวัดในชุมชน โดยวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นวัดที่มีประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับท้องถิ่น มีกิจกรรมโดดเด่นกับชุมชน เช่น สถานศึกษาของชุมชน สถานที่อบรมประชาชน เป็นต้น การเข้ามาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเน้นการศึกษาหาความรู้ที่เกิดจากตัววัดมากขึ้นกว่าการเน้นกิจกรรมเที่ยวชมวัดและบำเพ็ญบุญ กราบสักการบูชาเกจิอาจารย์ มีการสนทนาสืบเสาะประวัติศาสตร์ของวัด หลักธรรม หลักการที่วัดนำมาใช้กับชุมชน ก่อให้เกิดการเพิ่มพูนปัญญาแก่นักท่องเที่ยว ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้พฤติกรรมการท่องเที่ยวมักเป็นการจัดทัวร์มาเป็นหมู่คณะเพื่อศึกษาหาความรู้โดยเฉพาะตัวที่เป็นสถาบันทางการศึกษา

4) รูปแบบการท่องเที่ยวไม่สนองตอบกิเลสเน้นการเรียนรู้กรรมฐาน ศึกษาพุทธธรรมสนใจกิจกรรมรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อความหลุดพ้น (ปัญญาวิมุตติ) ลักษณะการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเป็นกลุ่มเฉพาะที่สนใจรูปแบบการท่องเที่ยวช่วงวันหยุดยาว เพื่อทดลองปฏิบัติกรรมฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียง มีวิทยากรให้การอบรมกรรมฐานควบคู่กับบรรยายภาคภายในวัดมีความร่มรื่นเป็นธรรมชาติ สร้างความสงบแก่นักท่องเที่ยวได้ วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากเป็นวัดป่า มีกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานภายในวัดอย่างต่อเนื่อง มีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสายกรรมฐาน สามารถสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาให้เกิดแก่นักท่องเที่ยว มีรูปแบบและวิธีการสอนกรรมฐานเป็นไปตามหลักการในพระไตรปิฎก พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวสนใจเรียนรู้ศิลปะ สมาธิ ปัญญา ที่ก่อให้เกิดการลดละคลายกิเลส และการท่องเที่ยวจะมาท่องเที่ยวยังวัดที่เป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานมากกว่า 2 ครั้ง มีการชักชวนแนะนำให้ผู้อื่นได้เข้ามาเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐานตามที่นักท่องเที่ยวได้รับรู้ประสบการณ์จากการปฏิบัติกรรมฐาน และมูลค่าที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาท่องเที่ยว มาในรูปแบบของความศรัทธาที่มีต่อวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยการสร้างสิ่งปลูกสร้างตามแรงศรัทธาไว้ภายในวัด การแสดงตนโยมอุปัฏฐากสนับสนุนกิจกรรมของวัด บางรายจัดกฐิน ผ้าป่า มาถวายยังวัด ส่งผลไปยังชุมชนที่ได้รับประโยชน์จากการจัดกิจกรรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เน้นการปฏิบัติกรรมฐาน

รูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้ง 4 รูปแบบ จัดตามลักษณะความต้องการของกิเลสและสติปัญญาของนักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสแตกต่างกัน สามารถจัดกระบวนการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลสได้ ดังนี้

1) วัดจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยพัฒนาศักยภาพของวัดให้มีสิ่งปลูกสร้างที่มีความสวยงามโดดเด่นทางพุทธศิลป์ ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมความสวยงามของวัด จัดกิจกรรมส่งเสริมการบำเพ็ญทาน เพื่อให้เกิดการนำทรัพย์มาพัฒนาวัดสร้างความมั่นคงทางการ

ท่องเที่ยว และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สร้างขึ้นควรเพิ่มพูนคำอธิบาย จัดวิทยากรให้คำแนะนำควบคู่กับการชมความสวยงามทางพุทธศิลป์และเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดสร้างขึ้น

2) วัดที่มีเกจิอาจารย์หรือเชื่อมโยงกับเกจิอาจารย์เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ จัดกิจกรรมการสักการบูชาควบคู่กับการศึกษาแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์ เพื่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาควบคู่กัน การจัดการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในรูปแบบเข้าพบเกจิอาจารย์ จำเป็นต้องจัดทำหนังสือ คู่มือแนะนำวัตรปฏิบัติของเกจิอาจารย์ที่เป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก การจัดทำตารางกิจวัตรเกจิอาจารย์ กิจกรรมการปฏิบัติธรรม สันทนาธรรมประจำปีที่เกจิอาจารย์สร้างขึ้นเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้าร่วมกิจกรรมปฏิบัติธรรมกับเกจิอาจารย์เพื่อเพิ่มพูนปัญญาและสร้างมูลค่าให้เกิดแก่วัดและชุมชน

3) วัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และชุมชน จัดทำฐานข้อมูล เอกสารการเผยแพร่ความสำคัญของวัดเชิงประวัติศาสตร์และความสำคัญของวัด กิจกรรมเด่นที่มีต่อชุมชนเพื่อให้หน่วยงานภาครัฐ สถาบันทางการศึกษา ได้เข้ามาท่องเที่ยวเชิงศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของวัดที่มีความเชื่อมโยงกับชุมชน กระบวนการจัดการให้เกิดการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ของวัด ควรเริ่มต้นจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องโดยตรง และผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวมีการวางแผนงานร่วมกันเพื่อให้เกิดการกระตุ้นความต้องการทางการท่องเที่ยว และวัดพัฒนาปรับปรุงส่วนที่เกี่ยวข้องให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวตามลักษณะความสำคัญทางประวัติศาสตร์และความสำคัญของวัดที่มีต่อชุมชนให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาศึกษาและเรียนรู้

4) วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นวัดที่สามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างต่อเนื่อง วัตรปฏิบัติของพระสายกรรมฐานมีผู้ศรัทธาเป็นกลุ่มเฉพาะสืบต่อกันหลายชั่วอายุคน กระบวนการจัดการท่องเที่ยวให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐานทางพระพุทธศาสนา ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่ต้องการจัดการวัดที่เป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว กระบวนการเริ่มต้นต้องศึกษาข้อมูลให้รอบด้าน ลักษณะพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีกิเลส พฤติกรรมการท่องเที่ยวมักเข้ามาท่องเที่ยวชมความสวยงาม การแต่งกายมักแต่งกายไม่เหมาะสมกับสถานที่ พฤติกรรมการท่องเที่ยวอาจส่งเสียงดังรบกวนการปฏิบัติกรรมฐาน การเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากวัด อาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วัดซึ่งสะสมความตึงต้ามายาวนาน ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนรวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องต้องส่งเสริมการท่องเที่ยวตามบริบทและกฎระเบียบของวัดที่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เน้นการประพฤติตนอยู่ในศีล มีพฤติกรรมสำรวมกายวาจาเมื่อเข้ามาสู่แหล่งท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเน้นการเรียนรู้กรรมฐานเพื่อให้จิตเกิดสมาธิ นำหลักการปฏิบัติกรรมฐานไปปรับใช้ในการดำรงชีวิต การฝึกสติและปัญญาจะก่อให้เกิดปัญญาลด ละ เลิก ความยึดมั่นถือมั่น ช่วยให้จิตนักท่องเที่ยวได้ผ่อนคลายจากกิเลส ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส เน้นการเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐาน มูลค่าที่เกิดจากการท่องเที่ยวเรียนรู้กรรมฐาน มูลค่าที่มองเห็นได้มีลักษณะเป็นการนำปัจจัยมาสนับสนุนวัดและชุมชน

3. พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1) พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นักท่องเที่ยวที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นหญิง ร้อยละ 53.25 เมื่อจำแนกตามสัญชาติ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยเป็นเพศหญิงร้อยละ 60.00 ชาวต่างประเทศเป็นเพศชาย ร้อยละ 53.50 อายุ 31 – 40 ปี ร้อยละ 25.75 เมื่อจำแนกตามสัญชาติ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยอายุ 31 – 40 ปี ร้อยละ 32.50 ชาวต่างประเทศอายุ 21 – 30 ปี ร้อยละ 33.00 สถานภาพโสด ร้อยละ 51.25 เมื่อจำแนกตามสัญชาติ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยสถานภาพสมรส ร้อยละ 63.00 ชาวต่างประเทศสถานภาพโสด ร้อยละ 65.50 ระดับการศึกษาปริญญาตรี ร้อยละ 46.00 เมื่อจำแนกตามสัญชาติ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยระดับการศึกษาปริญญาตรี ร้อยละ 44.50 ชาวต่างประเทศระดับการศึกษาปริญญาตรี ร้อยละ 47.50 ประกอบอาชีพพนักงานเอกชน ร้อยละ 22.75 เมื่อจำแนกตามสัญชาติ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยประกอบอาชีพรับราชการ/รัฐวิสาหกิจ ร้อยละ 30.50 ชาวต่างประเทศอาชีพพนักงานเอกชน ร้อยละ 30.50 รายได้มากกว่า 25,000 บาท ร้อยละ 28.75 เมื่อจำแนกตามสัญชาติ ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยส่วนใหญ่รายได้ 15,001 – 20,000 บาท ร้อยละ 37.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่รายได้มากกว่า 25,000 บาท ร้อยละ 28.75 นักท่องเที่ยวไทยมีภูมิลำเนาอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ 28.50 ชาวต่างประเทศภูมิลำเนาอยู่ในเอเชีย ร้อยละ 33.00

นักท่องเที่ยวที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ร้อยละ 38.00 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยรับรู้ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวจากอินเทอร์เน็ต ร้อยละ 34.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ร้อยละ 41.50 ลักษณะการเดินทางแบบกลุ่มเพื่อน ร้อยละ 39.00 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยลักษณะการเดินทางแบบกลุ่มเพื่อน ร้อยละ 39.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่เดินทางกับบริษัททัวร์ ร้อยละ 41.00 อาศัยยานพาหนะในการเดินทางโดยรถเช่า/รถตู้ ร้อยละ 33.50 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยเดินทางด้วยพาหนะรถยนต์ส่วนตัว ร้อยละ 38.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่เดินทางบริการรถนำเที่ยว ร้อยละ 42.50 นิยมมาท่องเที่ยวในวันเสาร์-อาทิตย์ ร้อยละ 42.00 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยนิยมมาท่องเที่ยวในวันเสาร์อาทิตย์ ร้อยละ 51.00 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่นิยมมาท่องเที่ยวในวันธรรมดา ร้อยละ 38.25 มาเที่ยวในครั้งนี้อยู่ระยะเวลา 2 – 3 วัน ร้อยละ 29.50 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยท่องเที่ยว 2-3 วัน ร้อยละ 44.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ท่องเที่ยวแบบไปเช้าเย็นกลับ ร้อยละ 34.50 ไม่พักแรม ร้อยละ 35.75 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยพักโรงแรม/รีสอร์ท ร้อยละ 43.00 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ท่องเที่ยวไม่พักแรม ร้อยละ 35.75 มีค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวครั้งละ 2,001 – 3,000 บาท ร้อยละ 34.25 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยมีค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวครั้งละ 2,001 – 3,001 บาท ร้อยละ 37.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวครั้งละ 2,001 – 3,001 บาท ร้อยละ 31.00 มีค่าใช้จ่ายในการทำบุญครั้งละ 1 – 100 บาท ร้อยละ 31.25 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่

นักท่องเที่ยวไทยมีค่าใช้จ่ายในการทำบุญครั้งละ 1 – 100 บาท ร้อยละ 37.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ไม่มีค่าใช้จ่ายในการทำบุญ ร้อยละ 43.00 ไปท่องเที่ยวที่อื่นต่อ ร้อยละ 73.25 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยไปเที่ยวที่อื่นต่อ ร้อยละ 68.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ไปท่องเที่ยวต่อ ร้อยละ 78.00 ไม่กลับมาเที่ยวอีก ร้อยละ 70.75 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยไม่กลับมาเที่ยวอีก ร้อยละ 55.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ไม่กลับมาท่องเที่ยวอีก ร้อยละ 70.75 เหตุผลในการเดินทางปฏิบัติธรรม ร้อยละ 22.25 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวไทยมีเหตุผลในการปฏิบัติธรรม ร้อยละ 26.00 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่มีเหตุผลในการเยี่ยมชมสถาปัตยกรรมในวัด ร้อยละ 25.50 ชื่นชอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การฝึกฝนสมาธิและการเจริญจิตภาวนา ร้อยละ 23.75 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวไทยชื่นชอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การฝึกฝนสมาธิและการเจริญจิตภาวนา ร้อยละ 25.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ชื่นชอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การฝึกฝนสมาธิและการเจริญจิตภาวนา ร้อยละ 22.00 และการวางแผนจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจัดรายการเดินทางทั้งหมดด้วยตนเอง ร้อยละ 22.00 เมื่อจำแนกตามสัญชาติส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวไทยมีการวางแผนจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจัดรายการเดินทางทั้งหมดด้วยตนเอง ร้อยละ 22.00 ร้อยละ 27.50 ชาวต่างประเทศส่วนใหญ่มีการวางแผนจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจัดรายการตามคำแนะนำของคนรู้จักที่เคยเดินทางมาท่องเที่ยว ร้อยละ 21.00

2) ความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.79 เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าข้อที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจสูงสุด คือ วัดจะต้องมีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง ค่าเฉลี่ย 4.52 รองลงมา คือ มีพระอาจารย์คอยตอบปัญหาธรรมะและสั่งสอนธรรม ค่าเฉลี่ย 4.21 และข้อที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจน้อยที่สุด คือ มีการจัดนิทรรศการกิจกรรมเพื่อให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของวัด ค่าเฉลี่ย 3.49

4. การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการประชุม สัมมนา หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมตามกำหนดเวลา สถานที่ ที่คณะผู้วิจัยได้กำหนดและเชิญไว้ และนำคำสัมภาษณ์เชิงลึกมาประกอบการสัมมนาเชิงวิชาการ อีกทั้งยังนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยจากแผนงานหลัก แลโครงการย่อย มาใช้ประกอบการวิเคราะห์เพื่อกำหนดการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม จำนวน 20 วัด ที่ใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย และผลการสัมมนาเลือกกิจกรรมส่งเสริมเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวประกอบด้วย

1. การโฆษณา เป็นการเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักเส้นทางการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุนาดูน วัดเขาพระอังคาร วัดอุดมคงคาคีรีเขต วัดบ้านไร่ วัดมงคลคาราม (วัดช้างหมอบ) วัดโพธิ์สมภรณ์ วัดป่าธรรมอุทยาน วัดศาลาลอย วัดป่าสุทธาวาส วัดป่าโสมพนัส วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดถ้ำกลองเพล วัดป่าภูไม้ขาว วัดหนองป่า

พง วัดคลองตาลอง วัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง) วัดป่าสุคะโต วัดบูรพาราม วัดเขาจันทร์งาม เป็นต้น มีการนำเสนอเส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ที่มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ปัจจุบันเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน มีความเชื่อมโยงตามตำนานพระอูรังคราตุ และเชื่อมโยงกับวัตรปฏิบัติของพระสายกรรมฐานหรือพระป่า ที่ได้รับรวบรวมนำเสนอผ่านระบบออนไลน์ ซึ่งเป็นผลจากการสำรวจพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว พบว่านักท่องเที่ยวสืบค้นแหล่งท่องเที่ยวจากอินเทอร์เน็ต คำบอกเล่าเกี่ยวกับสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานจากบุคคลใกล้ชิด และคณะวิจัยเลือกผลิตสื่อวีดิทัศน์ นำเสนอลักษณะเด่นของแหล่งท่องเที่ยว เผยแพร่ในระบบออนไลน์ ผ่านเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม nkr.mcu.ac.th/tour/ เผยแพร่ใน Youtube โทรทัศน์ สถานีวิทยุ พร้อมจัดทำสื่อแผ่นพับ คู่มือแนะนำแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม แก่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวที่สนใจสมัครเข้าร่วมเป็นเครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เพื่อจัดทำโปรแกรมรองรับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไกล บริการแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจ

2. การประชาสัมพันธ์ เป็นการเผยแพร่ข้อมูลข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย นำเสนอคืบยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเพื่อนำเสนอไปยังสมาชิกผู้สนใจ ทั้งนี้ผลจากการวิจัย พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐานจะกลับมาท่องเที่ยวและปฏิบัติกรรมฐานยังแหล่งท่องเที่ยวมากกว่า 2 ครั้ง อีกทั้งมีการแนะนำบุคคลใกล้ชิดให้ติดตามมาท่องเที่ยว การจัดทำข้อมูลเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรายใหม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและเส้นทางท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วยจูงใจให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น และแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ มีเกจิอาจารย์ มีกิจกรรมรองรับการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา ใช้เวลาปฏิบัติกิจกรรมสั้น ๆ สนใจที่จะรับทราบข้อมูลผ่านสื่อออนไลน์ และนักท่องเที่ยวที่สนใจท่องเที่ยวเป็นหมู่คณะ จะรับฟังข้อมูลจากผู้ประกอบการท่องเที่ยวที่นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่น่าสนใจ ควบคู่กับการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้เลือกตามความสนใจ คณะผู้วิจัยได้เผยแพร่ข้อมูลไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว จัดทำคู่มือ แผ่นพับ และให้เบอร์โทรศัพท์ติดต่อกับผู้ประกอบการ โดยเฉพาะสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา เปิดโอกาสให้ผู้ประกอบการได้โทรติดต่อประสานขอข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่มีได้เขียนไว้ในคู่มือหรือแผ่นพับ อีกทั้งมีการจัดทำสารคดีท่องเที่ยวเผยแพร่ยังสถานีวิทยุ และโทรทัศน์ท้องถิ่น สถานีโทรทัศน์ MCU TV สถานีโทรทัศน์เพื่อการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เกิดการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอย่างต่อเนื่อง แม้หลังจบโครงการวิจัยแล้ว และจัดทำเส้นทางแหล่งท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้ง 20 วัด ให้เกิดการกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างต่อเนื่อง

3. การส่งเสริมการขาย เป็นกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยและผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวของจังหวัดนครราชสีมา และสำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครราชสีมา ได้วิเคราะห์ร่วมกันเลือกกิจกรรมที่ส่งเสริมการขาย โดยกำหนดจัดทัวร์ผู้ประกอบการท่องเที่ยวได้ไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวต้นแบบ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อให้ผู้ประกอบการได้มี

ความรู้ความเข้าใจ นำมาปรับประยุกต์ใช้ จัดทำโปรแกรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรฐาน และจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในรูปแบบการเที่ยวชมวัดตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่ยังไม่พร้อมท่องเที่ยวในรูปแบบการปฏิบัติกรรฐาน ต้องการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ สืบค้นประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา อนึ่ง กิจกรรมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมและท่องเที่ยววัดสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในลักษณะของการไหว้พระ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเยี่ยมชมความงามทางพุทธศิลป์ แต่การท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าว นักท่องเที่ยวมักมาท่องเที่ยวเพียงครั้งเดียว หรือสองครั้ง แต่การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรฐานและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา มีการท่องเที่ยวมากกว่า 2 ครั้ง และครั้งที่ 3 ขึ้นไป มักสร้างมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวมาก เช่น การจัดทัวร์ผ้าป่า การจัดคณะเข้าปฏิบัติกรรฐาน การเดินทางมาปฏิบัติกรรฐานช่วงเวลาหนึ่ง ไม่น้อยกว่า 1 อาทิตย์ขึ้นไป และการส่งเสริมการขายไม่สามารถกระทำได้ในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมซึ่งเน้นการปฏิบัติกรรฐาน และไม่อนุญาตให้บุคคลหรือหน่วยงานได้ประชาสัมพันธ์นำวัดไปแสวงหาผลประโยชน์ แต่จากการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า ญาติธรรมที่ศรัทธาในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ซึ่งเน้นการปฏิบัติกรรฐาน จะมีการจัดทำเว็บไซต์ประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัด โดยเฉพาะกิจกรรมการปฏิบัติกรรฐาน และแนะนำสถานที่ปฏิบัติธรรมใกล้เคียงที่รองรับการปฏิบัติธรรมแบบครอบครัว ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงเลือกประชาสัมพันธ์ให้เกิดการเดินทางมาปฏิบัติธรรมมากกว่าการจัดกิจกรรมส่งเสริมการขายเหมือนหลักการตลาดของภาคเอกชน อนึ่งการประชาสัมพันธ์เชิงชุมชนในความเป็นจริงเมื่อนักท่องเที่ยวได้เข้าเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวมีการซื้อขายและใช้จ่ายในพื้นที่ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการขายในลักษณะนี้จึงไม่ส่งผลกระทบต่อวัด และคณะผู้วิจัย

4. การขายโดยพนักงาน เป็นกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยเลือกดำเนินการโดยให้ผู้ประกอบการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจและติดต่อโดยตรงกับผู้ประกอบการ อีกทั้งคณะผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดการทำธุรกิจการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ การท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส ซึ่งให้เห็นแนวโน้มของนักท่องเที่ยวที่มีจำนวนมาก และมีแนวโน้มสนใจท่องเที่ยวในลักษณะของการปฏิบัติกรรฐาน เที่ยวชมธรรมชาติภายในวัด ทั้งในลักษณะของรายบุคคล ครอบครัว และหมู่คณะ ซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวผู้สูงอายุ ปัจจุบันสนใจท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม เพื่อรักษา ป้องกันโรคทางจิตใจ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการสะสมความเครียด การปฏิบัติกรรฐานและการเที่ยวชมทำบุญในวัด ช่วยลดภาวะสะสมความเครียดในหมู่ผู้สูงอายุ และแนวโน้มผู้สูงอายุของประเทศไทย มีแนวโน้มสูงขึ้นทุกปี ความต้องการทางการตลาดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจะสูงตามด้วย การเริ่มต้นและเป็นต้นแบบด้านการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม จะก่อให้เกิดการครอบครองส่วนแบ่งทางการตลาดมากกว่าผู้ที่ริเริ่มทำธุรกิจด้านนี้ภายหลัง ผลจากการนำเสนอแนวคิดแก่ผู้ประกอบการผ่านสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวของจังหวัดนครราชสีมา ทำให้นายกสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา นำไปกำหนดเป็นนโยบายเสนอต่อผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา และมีผู้ประกอบการจำนวนหนึ่งรายสมัครเป็นผู้ประกอบการต้นแบบในการจัดโปรแกรมทัวร์ท่องเที่ยวปฏิบัติกรรฐาน ซึ่งเป็นกิจกรรมการขายโดยพนักงานของผู้ประกอบการท่องเที่ยวเอกชน ดำเนินการเป็นบริษัทแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือร่วมมือกับคณะผู้วิจัยพร้อมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารจัดกิจกรรมส่งเสริมการขายของบริษัท เช่น

ประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม สถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนา
มจร.นครราชสีมา. FM. 99.75 Mhz เป็นต้น

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ : สัญญาเลขที่ RDG5750051
 ชื่อโครงการ : การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 ชื่อนักวิจัย : พระเมธีสุตาทภรณ์,ดร. และคณะ
 ระยะเวลาโครงการ : 1 สิงหาคม 2557 ถึง 31 กรกฎาคม 2558

วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้ 1) เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3) เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 4) เพื่อศึกษาการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิธีการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยวิธีวิจัยคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยการวิจัยเชิงคุณภาพประกอบด้วย การศึกษาข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การนำเสนอองค์ความรู้ การวิจัยเชิงปริมาณได้แก่ การใช้แบบสอบถาม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จำนวน 400 คน

ผลการวิจัยพบว่า

1. ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวสามารถรองรับการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวได้ เนื่องจากเส้นทางการเดินทางสะดวกและสามารถใช้ระบบออนไลน์แนะนำเส้นทางช่วยให้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย สำหรับแหล่งท่องเที่ยวมีลักษณะธรรมชาติอุดมสมบูรณ์รองรับการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรมและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อีกทั้งแหล่งท่องเที่ยวยังมีความสำคัญและคุณค่าต่อชุมชนในพื้นที่ ประชาชนให้การต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจแต่การมีส่วนร่วมบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้อย

2. รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสมากกว่าการเพิ่มพูนปัญญาเน้นเที่ยวชมความสวยงามพุทธศิลป์และระบบนิเวศรอบวัด 2) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์เน้นการเที่ยวชมบูชาเกจิอาจารย์ศึกษาวัตรปฏิบัติที่ดั่งามของพระเกจิอาจารย์ 3) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของวัด ความโดดเด่นของวัดในชุมชน โดยวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นวัดที่มีประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับท้องถิ่น 4) รูปแบบการท่องเที่ยวไม่สนองตอบกิเลสเน้นการเรียนรู้กรรมฐาน ศึกษาพุทธธรรมสนใจกิจกรรมรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อความหลุดพ้น

3. พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ลักษณะการเดินทางแบบกลุ่มเพื่อนอาศัยยานพาหนะในการเดินทางโดยรถเช่า/รถตู้ นิยมมาท่องเที่ยวในวันเสาร์-อาทิตย์ มาเที่ยวในครั้งนี้อยู่ระยะเวลา 2 – 3 วัน ไม่พักแรม ค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวครั้งละ 2,001 – 3,000 บาท ค่าใช้จ่ายในการทำบุญครั้งละ 1 – 100 บาท ไปท่องเที่ยวที่อื่นต่อ เหตุผลส่วนใหญ่เป็นการเดินทาง

ปฏิบัติธรรม ฝึกฝนสมาธิและการเจริญจิตภาวนา การวางแผนจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจัดรายการเดินทางทั้งหมดด้วยตนเอง และความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาพรวมอยู่ในระดับมาก ข้อที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจสูงสุด คือ วัดจะต้องมีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง รองลงมาคือ มีพระอาจารย์คอยตอบปัญหาธรรมะและสั่งสอนธรรม และข้อที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจน้อยที่สุด คือ มีการจัดนิทรรศการกิจกรรมเพื่อให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของวัด

4. การส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าและคุณค่าแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ 1) การโฆษณา 2) การประชาสัมพันธ์ 3) การส่งเสริมการขาย และ 4) การขายโดยพนักงาน เพื่อเป็นการเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักเส้นทางการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่ได้รวบรวมนำเสนอผ่านระบบออนไลน์ มีการผลิตสื่อวีดิทัศน์ เว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม nkr.mcu.ac.th/tour/ เผยแพร่ใน Youtube โทรทัศน์ สถานีวิทยุ พร้อมจัดทำสื่อแผ่นพับ คู่มือแนะนำแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เผยแผ่ประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรายใหม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและเส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ควบคู่กับการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยว จัดทำคู่มือ แผ่นพับ และให้เบอร์โทรศัพท์ติดต่อกับผู้ประกอบการ เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมให้นักท่องเที่ยวสัมผัสธรรมชาตระบบนิเวศที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมตามวิถีของพระสายกรรมฐาน สัมผัสวิถีวัฒนธรรมพุทธ ได้ประสบการณ์ตรงจากการเรียนรู้กรรมฐานในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีหลักการที่ถูกต้อง ตรงตามหลักพระพุทธศาสนา แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านการเจริญกรรมฐานที่และมีส่วนร่วมกิจกรรมบำเพ็ญบุญการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

Abstract

Project Code : Contract No. RDG5750051

Project Title : The Potential Development of Buddhist Tourist Attraction in the Northeast

The Researcher's Name : Phramateesutaphon, Dr. and and colleague

Project period : 1 August 2014 to 31 July 2015

Objectives of this research are 1) to study of The Potential of Buddhist Tourist Attraction in the Northeast, 2) to study of Forms and Management Processes of Buddhist Tourist Attractions in the Northeast, 3) to study of Behaviors and Interests of Tourists in Buddhist Tourist Attractions in the Northeast 4) to study of Adding Values Promotion of Buddhist Tourist Attractions in the Northeast

Research methodology included qualitative and quantitative. Qualitative research including study of primary and secondary data, observation form of participation, interview form, buzz group, knowledge presentation, for quantitative research such as usage of the inquired form to collected the data about the tourist's opinion of Thai and foreigner of 400 tourists

The research results found that

1. The Potential of Buddhist Tourist Attraction in the Northeast in overall found that the potential was in a medium level with a most level is value and important of the tourist attraction secondary is the tourist attraction's environmental and potential of the tourist attraction could be support travelling due the fact that the route to travel is convenience and could be use online system to guidance the route into the tourist attraction easily, for the tourist attraction with completed natural characteristic support the abundance of natural resources for tourism, support the ecotourism Dharma included the tourist attraction is important and valued to the community in the area. The public welcoming the tourist by gladness but the participate to management for the tourist attraction is in a less

2. Forms and Management Processes of Buddhist Tourist Attractions in the Northeast was in a much level with highest mean is management results of the Buddhist attraction secondary is requirement of the tourist and the interested to the Buddhist tourist attraction and a mean in less level is management plan of the Buddhist tourist attraction Forms and Management Processes of Buddhist Tourist Attractions in the Northeast by basic context of the Buddhist tourist attraction in the

Northeast that were the study group of 20 temples that divided by 4 forms such as forms of tourism-oriented fair, form of tourism-the instructor, form of tourism-community historical and form of tourism-mediation practicing

3. Behaviors of Tourists in Buddhist Tourist Attractions in the Northeast, the most recognized the information from internet, characteristic of traveling is friend group, travelled by rental car/van, like to travel on Saturday-Sunday, has spent time for this trip of 2-3 days without pass the night, expense for travel of 2,001-3,000 baht a time, expense for making merits of 1-100 baht a time and went to other places, main reason is practice the dharma, practice mediation, planed the travelling program by own Interests of Tourists in Buddhist Tourist Attractions in the Northeast in overall was in a much level, a highest interest is the temple shall has the famous instructor secondary is has the instructor to respond dharma questionnaires and teach the dharma and a less interest is has prepared exhibition for educate in historical of the temple

4. Adding Values Promotion of Buddhist Tourist Attractions in the Northeast

4.1 Advertising is inviting to the tourists recognize the travelling route of the temple where is tourist attraction, has connected with the relic legend and connected obligations by the mediation Buddhist monk or the Buddhist monk of Wat Pah which collected to present via online system, has produced video media, Buddhist tourist attraction Website; nrk.mcu.ac.th/tour/ dispersed in Youtube, television, radio station included prepared brochures, guidance for Buddhist tourist attraction

4.2 Public relations; dispersed to the new tourists to recognize information and travelling route that connected in the Northeast, attracted the tourist to travel for more, has activity for travel the Buddhist tourist attraction, spend short time for join with activity, interested to stay informed through online media with preparation of itineraries for tourists to choose according to their interests. The researchers have dispersed information to the related section where encourage tourist, prepared guidance, brochures and gave telephone number to contact with the entrepreneurs, prepared tourist documentary for the radio station and local television, television station of MCU TV, television station for educational of Mahachulalongkornrajavidalaya University to continue public relations about Buddhist tourist attraction

4.3 Merchandizing; prepared tour for the entrepreneurs to travel the prototype tourist attraction especially learning tourist for mediation practicing to provide the entrepreneurs with a better understanding, could be applying, prepared

promotion program for travelling of meditation practicing and prepared activities of travelling in type of visiting the temples according to Buddhist principle, to accommodate the tourists who are not ready yet for meditation practice but required for learning travelling and explore Buddhist historical

4.4 Selling by the individual; the entrepreneurs prepared Buddhist tourist Program for sell the interested tourists and directly contact to the entrepreneurs also the researchers have presented the concept for doing a tourist business by new form as the reversing passion tour that pointed out more number of the tourist and were likely interest in tourist of meditation practice, sightseeing nature in the temple by person, family and group, has the one entrepreneurs became an entrepreneurs prototype to provide tourist program of meditation practice that is selling by the individual of Yim Lamai Travel Company Limited has performed as the first company in the Northeast and cooperate with the researchers and exchanged information together, organized the promotional activities of the company such as publicized via website of Buddhist tourist attraction, radio station for Buddhist of MCU Nakhon Ratchasima FM. 99.75 Mhz etc.

สารบัญ

บทสรุปผู้บริหาร	ก
บทคัดย่อ	ฐ
สารบัญ	ด
สารบัญภาพ	ท
สารบัญตาราง	ธ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	3
1.3 คำถามเพื่อการวิจัย	3
1.4 นิยามศัพท์	3
1.5 ขอบเขตการศึกษารววิจัย	4
1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย	6
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ	6
1.8 ผลสำเร็จและความคุ้มค่าของการวิจัยตามแผนการบริหารงาน และแผนการดำเนินงาน ตลอดแผนงานวิจัย	7
บทที่ 2 วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรม	9
2.2 แนวคิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม	12
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน	44
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยววัดในประเทศไทย	47
2.5 แนวคิดการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว	49
2.6 แนวคิดพฤติกรรมการท่องเที่ยว	51
2.7 แนวคิดการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว	54
2.8 แนวคิดการเพิ่มมูลค่าแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม	59
2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	61
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	73
3.1 วิธีการศึกษารววิจัย	73
3.2 พื้นที่ศึกษา ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง	74
3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษารววิจัย	76
3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล	77
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	77
3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	79
3.7 การนำเสนอผลการศึกษารววิจัย	79
3.8 สรุป	79

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ 4 ผลการศึกษาและการอภิปรายผล	81
4.1 ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	82
4.2 รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	93
4.3 พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	152
4.4 การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	155
บทที่ 5 สรุปผล	159
5.1 สรุปผลการศึกษา	159
5.2 อภิปรายผล	172
5.3 ข้อเสนอแนะ	174
บรรณานุกรม	177
ภาคผนวก	181
ภาคผนวก ก ภาพกิจกรรม	182

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
4.1	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าสุทธาวาส	123
4.2	การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าสุทธาวาส	124
4.3	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าโสมพนัส	125
4.4	การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าโสมพนัส (สำหรับผู้ปฏิบัติใหม่)	126
4.5	การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าโสมพนัส (สำหรับผู้มาปฏิบัติเป็นประจำ)	127
4.6	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม (วัดถ้ำพวง)	129
4.7	การปฏิบัติกิจกรรมวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม (วัดถ้ำพวง)	130
4.8	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดถ้ำกลองเพล	131
4.9	การปฏิบัติกิจกรรมวัดถ้ำกลองเพล	132
4.10	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าภูไม้ฮาว	133
4.11	การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าภูไม้ฮาว	134
4.12	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดหนองป่าพง	135
4.13	การปฏิบัติกิจกรรมวัดหนองป่าพง	136
4.14	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดคลองตาลอง	138
4.15	การปฏิบัติกิจกรรมวัดคลองตาลอง	138
4.16	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง)	140
4.17	การปฏิบัติกิจกรรมวัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง)	140
4.18	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าสุคะโต	142
4.19	การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าสุคะโต	143
4.20	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดบูรพาราม	144
4.21	การปฏิบัติกิจกรรมวัดบูรพาราม	145
4.22	รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดเขาจันทร์งาม	146
4.23	การปฏิบัติกิจกรรมวัดเขาจันทร์งาม	147

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.1	กรอบแนวคิดการวิจัย	6
4.1	แผนที่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม	43
4.2	ป้ายเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม	84
4.3	ภายในบริเวณวัดหนองป่าพง และทางเดินจงกรมวัดป่าสุคะโต	87
4.4	ประเพณีฮีต 12	88
4.5	งานอาจริยบูชาวัดหนองป่าพง	89
4.6	งานนมัสการพระธาตุพนม	90
4.7	กิจกรรมการท่องเที่ยววัดพระธาตุพนม	91
4.8	กราบนมัสการพระธาตุพนม	99
4.9	การถวายสังฆทาน	101
4.10	บริเวณวัดเขาพระอังคาร	103
4.11	กิจกรรมวัดอุดมคงคาคีรีเขต	107
4.12	พิพิธภัณฑ์หลวงพ่อกุณ	111
4.13	กิจกรรมวัดช้างหมอบ	113
4.14	กิจกรรมวัดโพธิสมภรณ์	116
4.15	กิจกรรมวัดป่าธรรมอุทยาน	118
4.16	กิจกรรมในวัดศาลาลอย	122
4.17	อัฐบริขารหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต	124
4.18	กิจกรรมวัดป่าโสมพนัส	128
4.19	กิจกรรมวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม	130
4.20	กิจกรรมวัดถ้ำกลองเพล	132
4.21	กิจกรรมวัดป่าภูไม้ฮ่าว	134
4.22	งานอาจริยบูชาหลวงพ่อบุชา สุภัทโท	137
4.23	การปฏิบัติธรรมของนักเรียน	139
4.24	กิจกรรมในวัดชัยภูมิพิทักษ์	141
4.25	กิจกรรมในวัดป่าสุคะโต	143
4.26	พิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน หลวงปู่ดุลย์ อตุโล	145
4.27	กิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานวัดเขาจันทน์งาม	147
4.28	กิจกรรมการท่องเที่ยว	152
4.29	การค้นหาข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว	153
4.30	การท่องเที่ยวกราบพระ	154
4.31	กิจกรรมการท่องเที่ยวในวัดบุไผ่	154

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

สภาพสังคมและเศรษฐกิจของไทยขณะนี้ มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชน โดยเฉพาะด้านสุขภาพจิต ซึ่งทำให้เกิดความเครียดในชีวิตประจำวันและเจ็บป่วยทางจิตใจได้ ผลการสำรวจระดับชาติล่าสุดในปี 2556 พบคนไทยร้อยละ 14 หรือ 9 ล้านกว่าคนมีปัญหาสุขภาพจิต เพราะมีผลกระทบต่อสังคม รวมทั้งปัญหาสุขภาพจิตเช่นความเครียด ยังมีผล ทำให้เกิดการเจ็บป่วยโรคทางกาย บางโรค ที่สำคัญคือ มะเร็ง โรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง โรคอ้วน ซึ่งเป็นโรคไม่ติดต่อที่กำลังเป็นปัญหารุนแรงทั้งในไทยและทั่วโลก รวมทั้งยังนำไปสู่การใช้สารเสพติดต่างๆ (ไทยรัฐออนไลน์, 2557, ออนไลน์) มีข่าวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยบ่งชี้ว่าประชาชนคนไทยทุกๆ ไป โดยเฉพาะกลุ่มหนุ่มสาวและวัยรุ่น มีภาวะอารมณ์เครียดหรือภาวะซึมเศร้า ค่อนข้างสูงอย่างน่าเป็นห่วง เช่น ข่าวคนคลุ้มคลั่งอาละวาดทุบตี ทารุณกรรมระหว่างสามีภรรยาหรือลูกเล็กๆ ตลอดจนข่าวคนฆ่าตัวตายในหน้าหนังสือพิมพ์กันอยู่เนืองๆ สะท้อนปัญหาสุขภาพจิตในสังคมไทย

ปัญหาสุขภาพจิตของไทยความเจ็บป่วยทางจิตใจมีสาเหตุมาจากหลายๆ ปัจจัย ซึ่งในแต่ละคนมีปัจจัยไม่เหมือนกัน อาจมีสาเหตุจากสภาพสังคมสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเหตุการณ์หรือปัญหาชีวิตในปัจจุบันที่กดดันบีบคั้นจิตใจ ความผิดหวัง สูญเสีย หรือพรากจากครอบครัว คนรัก การอบรมเลี้ยงดูในวัยเด็ก รวมทั้งบรรยากาศในครอบครัวและประสบการณ์ชีวิตดูจะมีอิทธิพลมากที่สุดต่อการเกิดปัญหาความเจ็บป่วยทางจิตใจ ในสังคมไทย และผู้ป่วยโรคจิตประสาทหลายคนถูกมองว่าถูกผีเข้า ถูกเสน่หยาแฝด ถูกนำไปรักษาทางไสยศาสตร์ด้วยวิธีต่างๆ ในรายที่มีอาการไม่รุนแรงมากนัก เจ้าตัวยังคงอดทนควบคุมอาการได้บ้าง และหาทางลดทอนหรือบรรเทาอาการได้ด้วยวิธีที่เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันทั่วไปในสังคม ได้แก่ การเที่ยวเตร่ท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่างๆ เป็นการเปิดหูเปิดตาและหาโอกาสรู้จักผู้คนมากขึ้น เมื่อกลับสู่สังคมจะเผชิญสภาพแวดล้อมที่กระตุ้นให้เกิดปัญหาสุขภาพจิตได้ สำหรับการเล่นกีฬาหรือออกกำลังกายแบบต่างๆ และการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ การดูแลของครอบครัวเป็นหลักสำคัญในการดูแลรักษาหรือประคับประคองให้กำลังใจผู้ป่วย อาการของผู้ป่วยจะดีขึ้นหรือไม่ก็ขึ้นกับท่าทีหรือความเข้าใจของครอบครัวญาติพี่น้อง

การรักษาทางจิตเวชผู้ป่วยอาจเลือกรักษาแบบไม่ใช้ยา โดยการให้คำแนะนำ แนะนำ หรือทำจิตบำบัด เพื่อให้ผู้ป่วยมีความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง มีความมั่นใจในตนเอง และมีมนุษยสัมพันธ์พอที่จะใช้ชีวิตอย่างคนปกติทั่วไปได้ เมื่อเป็นโรคของจิตใจการรักษาที่อยู่ที่การ “ทำใจหรือขมสดี” ควบคู่กับการใช้ยาที่ออกฤทธิ์ปรับการทำงานของสารสื่อประสาท สามารถช่วยรักษาหรือควบคุมอาการของโรคทางจิตได้อย่างน่าพอใจ จนผู้ป่วยสามารถดูแลตนเอง ควบคุมจิตใจ และปฏิบัติหน้าที่การงานได้เกือบเป็นปกติ และ

“เทคนิคการผ่อนคลายความเครียดด้วยตนเอง” สามารถทำได้ผ่านการ ผีกสมาธิ สติ ผ่อนคลายกล้ามเนื้อ การฝึกลมหายใจ (breathing exercise) เล่นกีฬาที่ได้รับบาดเจ็บแต่มีกติกาลดลง นวดกล้ามเนื้อที่มีการหดเกร็งปวดให้คลายออก ช่วยให้ความเครียดลดลง โดยผู้นวดต้องได้รับการฝึกอย่างดี การไปพักผ่อนในที่ผ่อนคลาย หรือการฟังดนตรีนุ่มนวลจังหวะไม่เกิน 60 ครั้งต่อนาที ไม่ควรมีเนื้อร้อง และควรเป็นเสียงธรรมชาติ การทำงานศิลปะต่างๆ ก็สามารถทำให้ผ่อนคลายได้เช่นกัน (พนม เกตุมาน. 2557. ออนไลน์)

การท่องเที่ยวพักผ่อนแบบตามกิเลส เที่ยว กิน ดื่ม ผลที่ตามมาอาจส่งผลกระทบต่อร่างกายจิตใจ กระตุ้นให้เกิดปัญหาสุขภาพจิตขึ้นได้ สำหรับรูปแบบการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลสไม่เน้นการเที่ยว กิน ดื่ม เน้นเที่ยวเชิงเรียนรู้เข้าใจธรรมชาติของชีวิต ความจริงของชีวิต อยู่กับธรรมชาติที่ให้ความสดชื่น ได้รับอากาศที่บริสุทธิ์ พบเห็นสิ่งที่กระตุ้นลดภาวะผ่อนคลายจากกิเลส ความยึดมั่น ถ้อยมั่นในเป้าหมายการทำงานขาดการปรับเป้าหมายตามหลักสายกลาง ความยึดถืออัตตาตัวตน และการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทั้งนี้เพราะการท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีกิจกรรมเที่ยวเชิงเรียนรู้ ปฏิบัติธรรม เที่ยวชมธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เป็นวัดมีสภาพแวดล้อมเหมาะแก่การท่องเที่ยวแบบเชิงนิเวศและเที่ยวชมศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับการเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามวิถีพุทธ การท่องเที่ยวที่สามารถสร้างความเข้มแข็งแก่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทยสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และความยั่งยืน สามารถนำเข้าเงินตราต่างประเทศโดยไม่ต้องพึ่งพาการนำเข้าเครื่องจักรและวัตถุดิบจากต่างประเทศ ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติที่สะท้อนอัตลักษณ์ของประเทศ

การท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการเที่ยวชมสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งเหมาะแก่การเรียนรู้หลักพุทธธรรมและมีกิจกรรมปฏิบัติธรรมเป็นระยะ ๆ ขึ้นอยู่กับสำนักหรือวัดจัดกิจกรรมตามประเพณี ส่วนวัดและสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ หากได้รับการศึกษาค้นคว้าส่งเสริมพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ สามารถสร้างความเข้มแข็งแก่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทย โดยการศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดการรองรับการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ การค้นหารูปแบบและกระบวนการท่องเที่ยวที่มีในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม นำเสนอแก่นักท่องเที่ยวและผู้สนใจควบคู่กับการศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อวางแผนการส่งเสริมกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ดังนั้นการศึกษาวิจัย “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเพื่อศึกษาการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมทางการท่องเที่ยวของประเทศและบูรณาการกับการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษาต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
3. เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
4. เพื่อศึกษาการวิเคราะห์และสังเคราะห์การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.3 คำถามการวิจัย (research question)

1. ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะอย่างไรที่จะสร้างประโยชน์นานับประการให้แก่พระพุทธศาสนา
2. รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างไร
3. พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างไร
4. การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างไร

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หมายถึง ความสามารถของแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว ด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ด้านการต้อนรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยว ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หมายถึง การที่วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมี ขั้นตอน และกระบวนการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในมิติต่างๆ แก่นักท่องเที่ยว/ผู้สนใจ ทั้งในสิ่งที่ป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น การจัดด้านภูมิสถาปัตยกรรม

การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม และการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา เป็นต้น ที่เหมาะสมกับกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในวัด

พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หมายถึง ผู้ที่ให้ความสนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งเชื่อมโยงกับศาสนธรรม ศาสนาวัตถุ ศาสนสถาน ศาสนบุคคล และศาสนพิธี

การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรม หมายถึง การประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามวิธีการต่าง ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ป้ายโฆษณา เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดมูลค่าเชิงอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตการศึกษาด้านพื้นที่

เป็นพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากเป็นการศึกษาวิจัยในลักษณะของการส่งเสริมการเรียนรู้และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงกำหนดพื้นที่ในรูปแบบของพื้นที่กรณีศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีเกณฑ์ดังนี้

1.1 แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาเป็นวัดที่อยู่ในความสนใจของนักท่องเที่ยวมีความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมพุทธที่ส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยมีโครงการ/กิจกรรมที่แสดงถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ทางพุทธธรรมแก่นักท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม

1.2 แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ มีความเชื่อมโยงกับเกจิอาจารย์มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

1.3 แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และกระบวนการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้การส่งเสริมการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม โดยมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน และมีการดำเนินการเกี่ยวกับการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งคณะผู้วิจัยกำหนด แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธธรรม จำนวนวัด 10-20 วัด โดยจำแนกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังนี้

1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ เช่น วัดพายัพ จ.นครราชสีมา เป็นต้น จำนวน 3 วัด

2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรมพุทธ โดยเน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมพุทธ เกจิอาจารย์ เช่น วัดบ้านไร่ จ.นครราชสีมา วัดชัยภูมิพิทักษ์ จ.ชัยภูมิ เป็นต้น จำนวน 3 วัด

3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชนและพระพุทธ- ศาสนา เช่น วัดสุทธจินดา จ.นครราชสีมา วัดเขาพระอังคาร จ.บุรีรัมย์ เป็นต้น จำนวน 3 วัด

4) กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา เช่น วัดป่า-นานาชาติ วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี และวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมในแต่ละจังหวัด เป็นต้น จำนวน 11 วัด

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

มุ่งศึกษาเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคและพฤติกรรม ความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3. ขอบเขตด้านประชากร

ได้แก่ ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ที่เป็นตัวแทนของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ประกอบด้วย พระสงฆ์ ภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชน นักวิชาการ ผู้บริหารของแหล่งเที่ยวภาครัฐและภาคเอกชน ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม สมาคมมัคคุเทศก์ประจำจังหวัด บริษัทท่องเที่ยวเอกชน นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวในจังหวัดทั้งภาครัฐและเอกชน โดยกำหนดกลุ่มศึกษา 2 ประเภท ได้แก่ 1. ประชากรที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก 2. ประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง

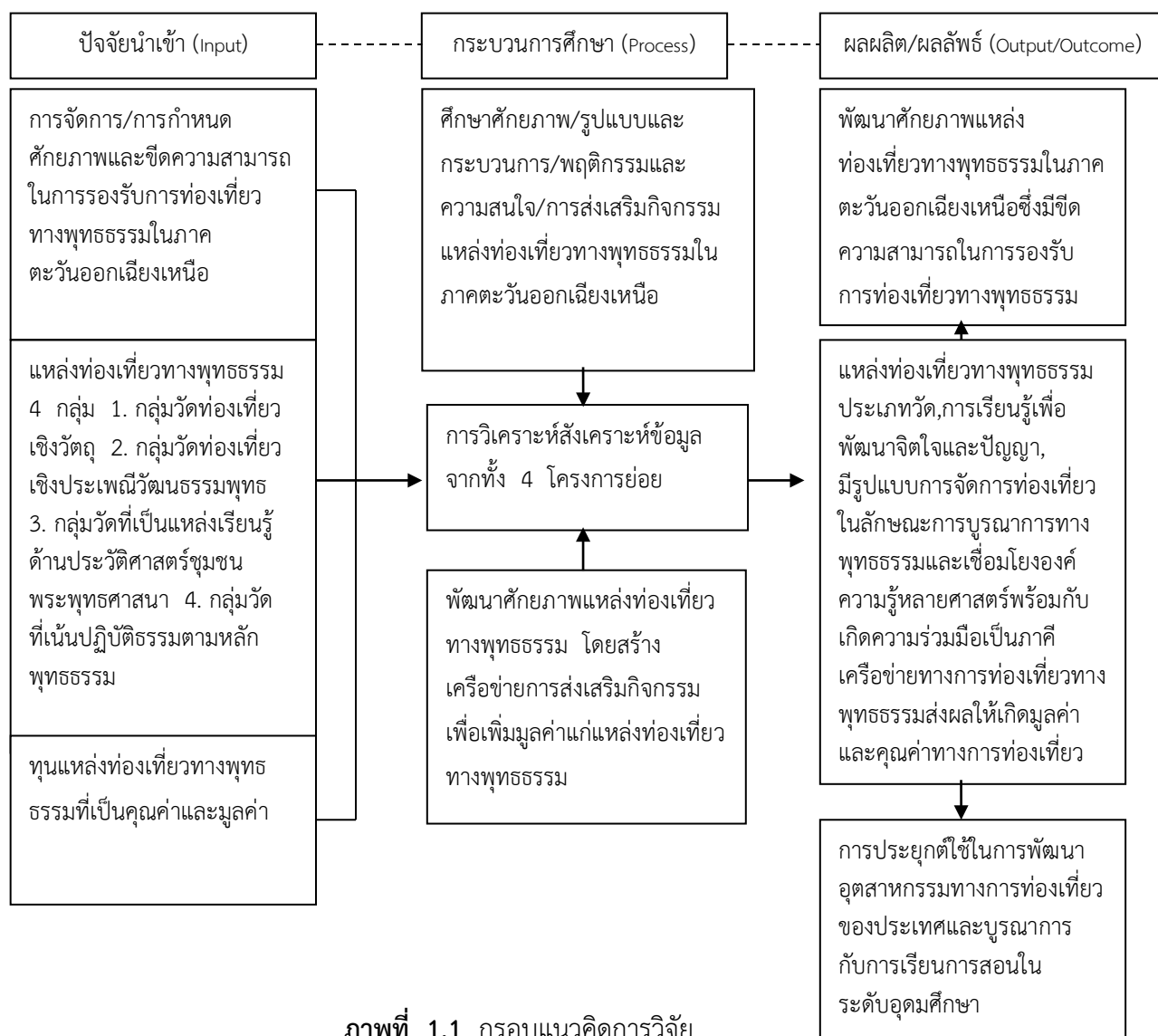
3.1 ประชากรที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ตัวแทนวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม การส่งเสริมการเรียนรู้จากแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เป็นกรณีศึกษา โดยจากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีศักยภาพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ละสถานที่ที่มีพระสงฆ์ และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวในมิติต่าง ๆ ประมาณวัดละ 5-10 รูป/คน ดังนั้น คณะผู้วิจัยเลือกศึกษาจากประชากรทั้งหมด

ส่วนผู้ประกอบการนำเที่ยว ชุมชน ภาคเอกชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ จะกำหนดกลุ่มประชากรรวม 20 คน/โครงการย่อย โดยการจัดประชุมสัมมนาร่วมกัน

3.2 ประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยว และผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวภายในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมดังกล่าว เลือกแบบเจาะจงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเลือกนักท่องเที่ยวชาวไทยจำนวน 200 คน/โครงการ และนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวน 200 คน/โครงการ รวมจำนวน 400 คน/โครงการ

4. ขอบเขตด้านแนวคิด ทฤษฎี สำหรับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาวิจัยนั้น เนื่องจากการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับวัด มีความละเอียดอ่อนทั้งในมิติของพระพุทธศาสนา ความศรัทธา ประวัติศาสตร์/ศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ในเชิงลึกที่เป็นการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญา ดังนั้น แนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาจึงมุ่งเน้นการประยุกต์ใช้เพื่อให้สามารถอธิบายการเรียนรู้ และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้

1.6 กรอบแนวความคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิด ทฤษฎี : แนวคิดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา, แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, Carrying Capacity เป็นต้น

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากวิจัย

1. ได้ข้อมูลด้านศักยภาพการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดยโสธร จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดขอนแก่น จังหวัดหนองคาย เป็นต้น ซึ่งสนับสนุน

ข้อมูลการท่องเที่ยวในระดับจังหวัดและในระดับประเทศสามารถนำไปกำหนดแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. ชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยว เช่น สมาคมมัคคุเทศก์ ชมรม/องค์กรด้านการท่องเที่ยว มีส่วนร่วมในการดึงศักยภาพของตนเองเข้าไปมีส่วนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

3. แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ได้วิเคราะห์ศักยภาพในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวและรองรับนักท่องเที่ยวจะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมได้อย่างเหมาะสม

4. นักท่องเที่ยว ได้รับความรู้ ความเข้าใจในวิถีของชาวพุทธ จากแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมพร้อมกับชื่นชมในวัฒนธรรมอันดีงามของแหล่งท่องเที่ยว

5. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวทั้งภาครัฐและภาคเอกชน สามารถนำข้อมูลไปใช้ในการประชาสัมพันธ์และจัดการท่องเที่ยวเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ซึ่งสามารถต่อยอดนำผลการวิจัยสู่การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนได้

6. ผลการวิจัยนำไปใช้บูรณาการกับการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาและของมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา ในรายวิชาการวิจัยเพื่อจัดการ สถิติเบื้องต้นและการวิจัย เป็นต้น

7. นักท่องเที่ยวและผู้สนใจ ได้รับความรู้ ความเข้าใจในวิถีของชาวพุทธ และสามารถยกระดับไปสู่การพัฒนาพัฒนาจิตใจและสังคม ตามหลักการที่ว่า “เที่ยวอีสานเข้าใจพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม” รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกของมนุษยชาติ

1.8 ผลสำเร็จและความคุ้มค่าของการวิจัยตามแผนการบริหารงาน และแผนการดำเนินงาน ตลอดแผนงานวิจัย

1. การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีรูปแบบ อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

2. แหล่งท่องเที่ยวและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย อบจ. สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด ได้มีการประยุกต์ใช้ มีกระบวนการสื่อสารองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการวิจัยไปเสริมสร้างให้เกิดมูลค่าและคุณค่าการเรียนรู้ การพัฒนาจิตใจ และมีการนำสาระสำคัญของการเรียนรู้ทั้งในด้านการเรียนรู้ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์/ศิลปกรรม (สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม) ประวัติชุมชน และด้านภูมิปัญญาไทยไปสู่การเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญาของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

3. มีการประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในประเทศไทย

4. แหล่งท่องเที่ยวและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีกระบวนการเสริมสร้างเส้นทางการท่องเที่ยวและเครือข่ายการเรียนรู้ในมิติของการท่องเที่ยวทั้งเชิงวัฒนธรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ ร่วมกัน

5. ประชาชน ชุมชน และหน่วยงานในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีเครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

6. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ททท. ได้ชุดความรู้ และกระบวนการที่จะไปสู่การเรียนรู้ของนิสิตและผู้สนใจในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธ การสื่อสารเชิงพุทธ การจัดการพุทธศิลป์ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดขอบเขตในการศึกษาตามลำดับ ดังนี้คือ

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรม
- 2.2 แนวคิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยววัดในประเทศไทย
- 2.5 แนวคิดการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว
- 2.6 แนวคิดพฤติกรรมการท่องเที่ยว
- 2.7 แนวคิดการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว
- 2.8 แนวคิดการเพิ่มมูลค่าแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม
- 2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรม

พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) (2532) ได้กล่าวความตอนหนึ่งว่า พระพุทธศาสนานั้น เมื่อมองในทัศนะของคนสมัยใหม่ มักเกิดปัญหาขึ้นบ่อยๆว่าเป็นศาสนา (religion) หรือเป็นปรัชญา (philosophy) หรือว่าเป็นเพียงวิถีครองชีวิตแบบหนึ่ง (a way of life) เมื่อปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้ต้องถกเถียงหรือแสดงเหตุผล ทำให้เรื่องยืดยาวออกไป อีกทั้งมิติในเรื่องนี้ก็แตกต่างกันไป เป็นแบบเดียวกัน ทำให้เป็นเรื่องพันเผื่อ ไม่มีที่สิ้นสุดพุทธธรรม ก็คือ พุทธธรรมและยังคงเป็นพุทธธรรมอยู่นั่นเอง มีข้อจำกัดเพียงอย่างเดียวว่าหลักการหรือคำสอนใดก็ตามที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญา โดยมีได้มุ่งและแสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่าไม่ใช่พระพุทธศาสนา เฉพาะอย่างที่ถือว่าเป็นคำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งในที่นี้เรียกว่าพุทธธรรม

การประมวลคำสอนในพระพุทธศาสนาอาจเป็นข้อสรุปได้ว่า พุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและทรงมุ่งหมายแท้จริง เป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องยาก แม้จะยกข้อความในคัมภีร์ซึ่งถือกันว่าเป็นพุทธพจน์มาอ้าง เพราะคำสอนในคัมภีร์มีปริมาณมากมาย มีแง่ด้านระดับความลึกซึ้งซึ่งต่างกันไป และขึ้นต่อการตีความของบุคคล โดยใช้สติปัญญาและความสุจริตใจหรือไม่เพียงไรด้วย ในบางกรณี ผู้ถือความเห็นต่างกันสองฝ่าย อาจยกข้อความในคัมภีร์มาสนับสนุนความคิดเห็นของตนได้ด้วยกันทั้งคู่การวินิจฉัยความจริงจึงขึ้นต่อความแม่นยำในการจับสาระสำคัญ และความกลมกลืนสอดคล้องแห่งหลักการและหลักฐานที่แสดงทั้งหมดโดยหน่วยรวมเป็นข้อสำคัญ แม้กระนั้น เรื่องที่

แสดงและหลักฐานต่างๆ ก็มักไม่กว้างขวางครอบคลุมพอ จึงหนีไม่พ้นจากอิทธิพลความเห็นและความเข้าใจพื้นฐานต่อพุทธธรรมของบุคคลผู้แสดงนั้น

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2532) ได้กล่าวไว้ว่า พุทธธรรมเป็นคำสอนที่มุ่งสำหรับคนทุกประเภท ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ คือ ครอบคลุมสังคมทั้งหมดและลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น สรุปได้ 2 อย่าง คือ

1. แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายาม ที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นแล้วยึดมั่น ปกป้องทฤษฎีนั้นๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา

2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ตั้งแต่ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้ เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ เป็นต้น

การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริงๆ ในโลกนี้ และเริ่มแต่บัดนี้ ความรู้ในหลักที่เรียกว่า มัชฌิมนธรรมเทศนา ก็ดี การประพฤติตามมรรคาที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ก็ดี เป็นสิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพและระดับชีวิตอย่างไร สามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้นๆ ถ้าความห่วงใยในเรื่องชีวิตหลังจากโลกนี้มีอยู่ ก็จงทำชีวิตแบบที่ต้องการนั้นให้เกิดมีเป็นจริงเป็นจังแน่นอนขึ้นมาเสียในชีวิตนี้ที่เดียว จงมั่นใจในตนเองโดยไม่ต้องกังวลห่วงใยในโลกหน้านั้นเลย ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยธรรมชาติ ที่จะเข้าถึงผลสำเร็จเหล่านี้ แม้ว่าความสามารถจะต่างกัน ทุกคนจึงควรได้รับโอกาสเท่าเทียมกันที่จะสร้างผลสำเร็จนั้นตามความสามารถของตน และความสามารถนั้น ก็เป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนเพิ่มพูนได้ จึงควรให้ทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาความสามารถของตนอย่างดีที่สุด และแม้ว่าผลสำเร็จที่แท้จริง ทุกคนจะต้องทำด้วยตัวเอง โดยตระหนักในความรับผิดชอบของตน ที่จะต้องชวนช่วยพากเพียรอย่างเต็มที่ แต่ทุกคนก็เป็นอุปกรณ์ในการช่วยตนเองของคนอื่นได้ ดังนั้นหลักอภิปมาธรรม และหลักความมีกัลยาณมิตร จึงเป็นหลักธรรมที่เด่น และ เป็นข้อที่เน้นหนักทั้งสองอย่าง ในฐานะความรับผิดชอบต่อตนเองฝ่ายหนึ่ง กับปัจจัยภายนอกที่จะช่วยเสริมอีกฝ่ายหนึ่ง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2540) ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า พระพุทธศาสนา โดยทั่วไปมีความหมายกว้างมาก รวมถึงแต่หลักธรรม พระสงฆ์ องค์กร สถาบัน กิจกรรม ไปจนถึงศาสนสถานและศาสนาวัตถุทุกอย่าง แต่ถ้าจะเจาะลงไปให้ถึงความหมายแท้ที่เป็นตัวจริง พระพุทธศาสนาก็มีความหมายตรงไปตรงมาตามคำแปล โดยพยัญชนะของคำว่า พระพุทธศาสนานั้นเองว่า “คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” นี้คือ ตัวแท้ตัวจริงของพระพุทธศาสนา สิ่งอื่นนอกจากนี้เป็นส่วนขยายออกหรือยกขึ้นมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2541) ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อเราตรวจดูคำสอนของพระพุทธองค์อย่างใกล้ชิดจะพบว่า วิธีการของพระพุทธองค์มีส่วนกันกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมาก นี่เป็นเรื่องที่ไปกระตุ้นให้ชาวตะวันตกพากันหันมาสนใจพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เราเริ่มพบว่า

ทำไมไอน์สไตน์ถึงได้ให้ข้อคิดเห็นที่เป็นการเสริมเกียรติให้กับตนเอง ความสอดคล้องต้องกันของพุทธวิธีและวิธีการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มีความชัดเจนมาก หากเราได้ตรวจสอบทำที่ดังกล่าวแบบเชิงวิเคราะห์ เราจะพบว่าในปัจจุบันมนุษย์มีการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างลุ่มหลง หมกมุ่น ปล่อยตัวไปเป็นทาสตามกระแสกิเลสที่ดี การหลีกเลี่ยงออกไปโดยสิ้นเชิง ไม่เกี่ยวข้องรับผิดชอบอย่างใดต่อสังคม อยู่อย่างทรมาณตนก็ดี นับว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ผิดเอียงสุดด้วยกันทั้งสองอย่าง ไม่สามารถให้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีความหมายแท้จริงได้ ตลอดระยะเวลาที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้น ก็มุ่งการการบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ (กรรมวาท และ กิริยวาท) เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม (วิริยวาท) ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ่อนวอน การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้ และเริ่มแต่บัดนี้ ทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันโดยธรรมชาติที่จะเข้าถึงผลสำเร็จเหล่านี้

หากยกเอาผลงานและพระจริยาของพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นหลักพิจารณา จะมองเห็นแนวทางการบำเพ็ญพุทธกิจที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ทรงพยายามล้มล้างความเชื่อถืองมงายในเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่างๆ โดยเฉพาะการบูชาตัณหา ด้วยการสอนย้ำถึงผลเสียหายและความไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้น เพราะตัณหาพิธีทำให้คนมัวแต่คิดหวังพึ่งเหตุปัจจัยภายนอกอย่างหนึ่ง ทำให้คนกระหายทะยานและคิดหมกมุ่นในผลประโยชน์ทางวัตถุเพิ่มพูนความเห็นแก่ตน ไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสัตว์อย่างหนึ่ง ทำให้คนคิดหวังแต่เรื่องอนาคตจนไม่คิดปรับปรุงปัจจุบัน เป็นต้น ความเชื่อที่ผิดพลาดเหล่านี้ถือว่าเป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนาสอนให้เราทุกคนพยายามแก้ไขให้ถูกต้อง และนำไปปฏิบัติให้เกิดมรรคผลอย่างจริงจัง เพราะสามารถนำไปสู่การดับทุกข์คือ ปัญหาทั้งมวลได้ ในที่สุด

Peter Della Santina (1997) ได้กล่าวไว้ว่า ในประเทศยุโรป และ อเมริกา พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ในด้านความก้าวหน้าแห่งภูมิปัญญา มีเหตุมีผล มีความทันสมัย แต่ในประเทศทางตะวันออกเฉียงใต้ผู้คนส่วนมาก กลับมองพระพุทธศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ไม่มีเหตุผล และผสมผสานด้วยความเชื่อที่ผิดๆ ซึ่งเป็นลบลกับพระพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ จากข้อสังเกตนี้ทำให้เราทราบข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาในดินแดนตะวันออกถูกมองว่าเป็นเพียงจารีตที่ผิวเผินและมีความเป็นนามธรรมอย่างสูงมาก แต่ในประเทศตะวันตกที่มองพระพุทธศาสนาแบบเหตุผลอย่างลึกซึ้ง กลับเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติที่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างมีเหตุผล ไม่มีอคติ ไม่เลือกความแตกต่างระหว่างบุคคล สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งทำที่และลักษณะดังกล่าวเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนาที่เน้นการปฏิบัติ ด้านในมากกว่ารูปแบบภายนอกของพฤติกรรมทางศาสนา เน้นย้ำให้ทุกคนพัฒนาจิต มิใช่เรื่องการแต่งตัว การรับประทานอาหาร เป็นต้น

Thera Piyadassi (2005) ได้กล่าวไว้ว่า ปัจจุบัน โลกของเราได้เข้าสู่ยุควิทยาศาสตร์ เป็นยุคที่ต้องมีการตรวจสอบ การสังเกตทดลองมากกว่าที่จะมีความเชื่อหรือศรัทธาเพียงอย่างเดียว คนเราทุกวันนี้ มีความคิดที่เป็นเชิงเหตุผลมากยิ่งขึ้น ความเห็นส่วนตัวก็ดี ความเชื่อแบบมีเดบอดก็ดี นับวันจะเลือนลางหายไป ศาสนาได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ด้วย แต่พระพุทธศาสนามีแนวทางอะไรบางอย่างที่สอดคล้องกับหลักการของวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นการค้นหาความจริงเหมือนกัน และเป็นการตรวจสอบที่แท้จริง ในทรรศนะของวิทยาศาสตร์แล้ว ความรู้

คืออะไรสักอย่างที่ผูกมัดตัวเองไว้กับภาวะของความมีอยู่ของสิ่งมีชีวิตมากขึ้น เพราะฉะนั้น ความรู้จึงไม่มีอยู่เพื่อความรู้เองเท่านั้น สำหรับคนที่มีโลกทัศน์ที่ถูกต้องจะไม่มองโลกเป็นแค่เพียงการคาดเก็งความจริงหรืออยู่แต่ในความเพ้อฝันเลื่อนลอย แต่ต้องมีโลกทัศน์ที่จะให้ได้มาซึ่งความสุขและอิสรภาพจากความทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น ความรู้จึงต้องเป็นไปเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ที่ตอบสนองความสงบและสันติอันเป็นความสุขที่แท้จริง

สรุปว่าพุทธศาสนานั้นเป็นหลักคำสอนที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตหรือเรียกได้ว่า เป็นปรัชญาชีวิตของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า เพราะเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยพระสัทธรรมคำสอนทั้ง 3 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นปริยัติ คือ ภาคทฤษฎี ที่จัดได้ว่าเป็นรากแก้วของต้นไม้ทุกส่วน ส่วนที่เป็นปฏิบัติ คือภาคปฏิบัติ การทำงานที่ต้องลงมือกระทำด้วยตนเอง เป็นองค์ประกอบของต้นไม้ที่อาศัยรากแก้วที่มั่นคงดี และส่วนที่เป็นปฏิเวธ คือ ผลของการลงมือกระทำตามหลักการนั้นอย่างถูกต้อง อันเป็นส่วนที่แสดงถึงความเจริญเติบโตดีของต้นไม้ เพราะอาศัยรากแก้ว และการทำงานอย่างสมบูรณ์ของต้นไม้ที่มีองค์ประกอบพร้อมกันทุกส่วนอย่างเป็นเอกภาพ

2.2 แนวคิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

2.2.1 ความหมายของการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

การท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวยังศาสนสถานของพุทธศาสนาเพื่อเยี่ยมชมหรือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นมัสการศาสนสถานและครูบาอาจารย์รวมถึงการทำกิจกรรมด้านศาสนาเช่น การปฏิบัติกรรมฐาน รวมถึงการศึกษาประวัติความเป็นมาของศาสนสถานต่างๆ และสามารถประยุกต์หลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรม แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) แหล่งท่องเที่ยววัดมีวัตถุประสงค์เพื่อความสวยงามทางพุทธศิลป์ หมายถึง อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธศาสนาตลอดจนที่พำนักของภิกษุ ได้แก่ วัด เจดีย์ สถูป ปรางค์ พระธาตุ มีความสวยงามตามคติธรรมพุทธศาสนา 2) แหล่งท่องเที่ยววัดเกจิอาจารย์ หมายถึง วัดที่มีพระสงฆ์สร้างแรงดึงดูดใจนักท่องเที่ยวด้านวัตถุมงคล 3) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนา หมายถึง วัดที่มีโบราณวัตถุเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ได้แก่ วัด เจดีย์ สถูป ปรางค์ พระธาตุ ใบเสมา เป็นต้น ใช้เป็นหลักฐานสืบค้น เรียนรู้ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา 4) แหล่งท่องเที่ยววัดปฏิบัติธรรม หมายถึง วัดที่มีการปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานให้เกิดความสงบตามแนวทางพระพุทธศาสนาเช่น วัดป่าสุชะโต วัดป่าภูไม้ฮาว เป็นต้น

รูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หมายถึง การเดินทางไปยังเยี่ยมชมหรือเรียนรู้พุทธยังพุทธศาสนสถานโดยมีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. รูปแบบการเดินทางไปเพื่อการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ 10 อย่างใดอย่างหนึ่งคือ
  - 1.1 ทานมัย ทำบุญด้วยการให้
  - 1.2 ศีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี
  - 1.3 ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา
  - 1.4 อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม
  - 1.5 เวทยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยเขว่นขวยรับใช้
  - 1.6 ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น

- 1.7 ปัตตานุโมทนา มัย ทำบุญด้วยความยินดีของผู้อื่น
- 1.8 อัมมัสวานามัย บุญเกิดจากการฟังธรรม
- 1.9 อัมมเทสนามัย บุญเกิดจากการสั่งสอนธรรม
- 1.10 ทิฏฐชุกัมม บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ตรง

2. รูปแบบการเดินทางไปเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเรียนรู้ปฏิบัติธรรม ณ พุทธศาสนสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง

3. รูปแบบการเดินทางไปเพื่อเข้าร่วมศาสนพิธี งานเทศกาลประเพณีต่างๆ เช่น การไปทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ตักบาตรดอกไม้ แห่เทียนพรรษา เป็นต้น (ปิ่นเพชร จำปา. 2545)

2.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการท่องเที่ยว

ในอดีตที่ผ่านมาจะพบว่าพระมหากษัตริย์ไทยในยุคสมัยต่างมีการเสด็จออกประกาศไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานที่เป็นหนังสือวรรณกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์อยุธยาเพื่อไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัดต่างๆ ดังนี้

1. สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เสด็จไปบูชารอยพระพุทธบาทที่พรานบุญ
2. สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาท และ ประพาสบางปะอิน
3. สมเด็จพระนารายณ์ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท
4. พระเพทราชา เสด็จนมัสการพระพุทธบาท
5. สมเด็จพระเจ้าเสือ เสด็จนมัสการพระพุทธชินศรี และ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท
6. พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท
7. พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท และเสด็จไปฉลองพระนอนจักรสีห์สมโภชน์พระพุทธชินราช
8. พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จนมัสการพระพุทธชินสีห์ พระสารีริกธาตุที่เมืองสวางคบุรี
9. สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์ อมรินทร์ เสด็จนมัสการการพระฉาย และเสด็จนมัสการพระพุทธบาท (ปิ่นเพชร จำปา. 2545 : 26) นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธในอดีตดังนี้

สมัยอยุธยา มีผู้แต่งนิราศหรือกวีนิพนธ์ ไม่ทราบผู้แต่ง โดยเป็นการบรรยายการเดินทางจากเชียงใหม่ไปลำพูนเพื่อนมัสการพระธาตุหรือกวีนิพนธ์ ซึ่งเดิมแต่งเป็นภาษาล้านนา ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2280

สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ทรงแต่งกาพย์ห่อโคลงประภาพรรณทองแดง กล่าวถึงการเสด็จทางสถลมารคจากท่าเจ้าสนุกถึงพระพุทธบาท และยังทรงแต่งกาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท มิได้บ่งชี้ว่าเดินทางไปที่ได้

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2350 สุนทรภู่ ได้แต่งโคลงนิราศพระบาทตามเสด็จพระองค์ปฐมวงศ์ไปพระพุทธบาท และใน พ.ศ.2371 ได้แต่ง กลอนนิราศภูเขาทองกล่าวถึงระหว่างการเดินทางไปนมัสการภูเขาทองที่อยุธยาในขณะที่บวช พ.ศ.2385 สุนทรภู่ ยังได้แต่ง กลอนนิราศพระประ

วม กล่าวถึง การไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ นอกจากนั้นยังมี กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้แต่ง โคลงนิราศพระปฐม กล่าวถึง การไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ นายมีได้แต่งนิราศเดือน ไม่บ่งชี้ว่าเดินทางไปที่ใด และหมื่นพรหมสมพัตร ได้แต่งนิราศพระแท่นดงรัง กล่าวถึงการไปนมัสการพระแท่นดงรัง (ปิ่นเพชร จำปา. 2545)

2.2.3 รูปแบบการท่องเที่ยวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีมาก่อนพ.ศ. 1 โดยคำว่า ท่องเที่ยวปรากฏในคำภาษาบาลีว่า “จร” อ่านว่า “จะระ” ภาษาบาลีปรากฏคำเกี่ยวกับท่องเที่ยวคือ “วิจรติ , สลจรติ แปลว่า เที่ยวไป, สัจจรไป (หลวงเทพธรรมานุศิษฐ์. 2538) คำว่า “จร” มีปรากฏอยู่ในปฐมโอองการของพระพุทธเจ้าหลังจากพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วพระองค์ได้ส่งสาวกออกไปเผยแผ่ศาสนาด้วยพระดำรัสว่า “จรถ ภิกขเว จาริกิ พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อุตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान. แปลเป็นภาษาไทยว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ ” (พระวินัยปิฎก. มหาวรรค. เล่มที่ 4 ข้อที่ 32 หน้า 40) คำว่าเที่ยวพระพุทธเจ้ามุ่งหมายถึงการเดินทางไปในที่ต่างๆ เพื่อประกาศพระธรรมแก่ประชาชนได้รับประโยชน์สูงสุดนำความสุขไปให้ประชาชน ในบรรดาพุทธกิจ 5 ประการ ของพระพุทธเจ้า กิจในปุเรภัต คือการเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตรตามหมู่บ้าน นิคม ตำบล เมือง รัฐ เสด็จจากแคว้นแคว้นหนึ่งไปสู่อีกแคว้นแคว้นหนึ่งเป็นกิจวัตรประจำได้พบกับเหตุการณ์ต่างๆ ในขณะเสด็จเที่ยวบิณฑบาต (รังษี สุหนต์. 2549) การเที่ยวบิณฑบาตรของพระสาวกของพระพุทธเจ้าทำให้ประชาชนเห็นและเลื่อมใส กรณีพระอัสสชิ หนึ่งในปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 รูป ได้ไปเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ มาณพชื่อว่าอุปติสสะได้พบและได้สนทนาธรรมจนกระทั่งอุปติสสะได้บรรลุธรรมและเดินทางไปขอบวชกับพระพุทธเจ้า (พระวินัยปิฎก มหาวรรค. เล่มที่ 4. ข้อที่ 32. หน้า 40)

ในพระคัมภีร์บันทึกถึงพระพุทธเจ้าได้พาภิกษุ 500 รูปที่ประสงค์จะลาสิกขา ไปเที่ยวป่าหิมพานต์ ชมภูเขาลำเนา, ชมป่า, ชมแม่น้ำ, และหมูนกในป่าหิมพานต์ ในขณะที่มีนางนาคคูเหว่า 50 ตัว บินมาแวดล้อมนาคคูเหว่าตัวผู้ในบริเวณนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงถามถึงชื่อนกเหล่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า นกเหล่านั้น ชื่อว่า นกคูเหว่า (ขุททกนิกาย ชาดก อรรถกถา เล่ม 8 หน้า 308)

คัมภีร์ขุททกนิกาย เถรคาถา ได้บันทึกเหตุการณ์ที่พระกาฬทายีเถระได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าไปแสดงธรรมโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ด้วยการพรรณนาถึงความสวยงามของสถานที่ที่จะเดินทางผ่าน ดังข้อความว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หมูไม่มีดอกและใบสีแดงดังถ่านเพลิง ผลัดใบแก่ทั้ง ผลิดอกออกผล หมูไม่มีเหล่านั้น สว่างไสวดังเปลวเพลิง ข้าแต่พระมหาวิระผู้มีส่วนแห่งอรรธรสเป็นต้นเวลานี้เป็นเวลาสมควรอนุเคราะห์หมู่พระญาติหมู่นี้ไม่มีดอกบานสะพรั่ง นำรื่นรมย์ใจส่งกลิ่นหอมฟุ้งตลบไปทั่วทุกทิศผลัดใบแก่ทั้งผลิดอกออกผลข้าแต่พระองค์ผู้แก่แล้วถ้าถึงเวลาที่พระองค์จะเสด็จหลีกไปจากที่นี่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ถุนี้ไม่หนาวนักไม่ร้อนนัก เป็นฤดูที่สบาย เหมาะแก่การเดินทาง พระประยูรญาติทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกถิยวงศ์จะได้เฝ้าพระองค์” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา : 26:527:432)

2.2.4 คติการบูชาพระบรมธาตุและสร้างพระสถูป

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วพระบรมสารีริกธาตุแบ่งออกเป็นส่วน ๆ มอบให้เจ้าผู้ครองนครต่างๆที่เลื่อมใสพระพุทธเจ้า ปรากฏข้อความในพระคัมภีร์ว่า “ พระมหาโคตมชินเจ้าผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่กรุงกุสินารา พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผลไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ พระบรมสารีริกธาตุทะนานหนึ่งเป็นของพระเจ้าอชาตศัตรู อีกทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงเวสาลี อีกทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ และอีกทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงอัลลกะปปะ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงรามคาม ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงเวณฐทีปกะ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงปาวาของมัลลกะษัตริย์ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงกุสินารา โทณพราหมณ์ให้ช่างสร้างสถูปบรรจุทะนานทอง กษัตริย์กรุงโมริยะผู้มีหทัยยินดี รับสั่งให้สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 8 แห่ง ตุมพเจดีย์เป็นแห่งที่ 9 บาทรว ไม้เท้า และจีวรของพระผู้มีพระภาคอยู่ที่วิชรานคร สบงอยู่ที่กุลฆรนคร ผ้าปัจจัตถณะอยู่ที่สีลนคร(กรุงกบิลพัสดุ์) ฌมกรกและประคตเวออยู่ที่กรุงปาดลีบุตร ผ้าอาบน้ำอยู่ที่กรุงจัมปา พระอุณาโลมอยู่ที่แคว้นโกศล ผ้ากาสาวพัสตร์อยู่ที่พรหมโลก ผ้าโพกอยู่ที่ดาวดึงส์ รอยพระบาทอันประเสริฐอยู่ที่หินเหมือนมียู่ที่กัจจตบุรี ผ้าสีทนะอยู่ที่อวันตีชนบท ผ้าลาดอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ไม้สีไฟอยู่ที่กรุงมิถิลา ผ้ากรองน้ำอยู่ที่วิเทหรัฐ มีดและกล่องเข็มอยู่ที่กรุงอินทปัตถ์ ในกาลนั้นบริวารที่เหลื่ออยู่ที่อปรันตชนบท หม่อมมนุษย์ในกาลนั้นจักบูชาบริวารที่พระมุณีทรงใช้สอย พระบรมสารีริกธาตุของพระโคตม ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ กระจายแผ่กว้างขวางไป เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย เป็นของเก่าในกาลนั้น (สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ :33:1-18:726) เมื่อเจ้าผู้ครองนครต่างๆได้รับพระบรมสารีริกธาตุแล้วได้จัดงานเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ ดังปรากฏข้อความว่า “พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงราชคฤห์ พวกเจ้าลิจฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงเวสาลี พวกเจ้าศากยะชาวกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงกบิลพัสดุ์ พวกเจ้าอุลลิสผู้ครองกรุงอัลลกะปปะทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงอัลลกะปปะ พวกเจ้าโกลิยะผู้ครองกรุงรามคามทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงรามคาม พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวณฐทีปกะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงเวณฐทีปกะ พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงปาวา พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงกุสินารา แม้โทณพราหมณ์ก็สร้างพระสถูปบรรจุทะนานและทำการฉลอง พวกเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปีฬลิวันทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารและทำการฉลองในกรุงปีฬลิวัน (สุดตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค : 10.239.179)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับอานิสงค์การไหว้เจดีย์ในเรื่อง “พระเจดีย์ทองของพระกัสสปทศพล” ดังนี้ บุญของบุคคลผู้บูชาท่านผู้ควรบูชา คือพระพุทธเจ้า หรือพระสาวก ผู้ก้าวพ้นธรรมเครื่องเนิ่นช้า ผู้ข้ามความโศกและความรำไรได้แล้ว ผู้คงที่ ผู้ดับกิเลสได้แล้ว ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ใคร ๆ ไม่อาจนับได้ว่า บุญนี้มีประมาณเท่านี้ (พระสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท:25:195:94) ในพระไตรปิฎกได้ปรากฏอานิสงค์การเกี่ยวกับการไหว้พระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุดังนี้ว่า “ข้าพเจ้านั้นไหว้รัตนเจดีย์ซึ่งคลุมด้วยชายทองคำ แล้วได้ทำใจให้เลื่อมใสในพระ

สลูบ ได้ชักชวนคนอื่นๆ ในการให้ทานนั้นว่า ขอเชิญท่านทั้งหลายบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ของ พระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้น ด้วยการบูชาพระบรมสารีริกธาตุอย่างนี้ ท่านทั้งหลายละจากอติภานนี้ แล้วจักไปสู่สวรรค์ ข้าพเจ้าได้ทำกุศลกรรมนั้นไว้เท่านี้ ตนเองจึงเสวยสุขอันเป็นทิพย์ บันเทิงอยู่ใน ท่ามกลางหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ:26:1205:151) บุคคล นิยมไหว้พระเจดีย์ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า “ไหว้เจดีย์ วางของหอมและมาลาที่เจดีย์ ทำ ประทักษ์ณเจดีย์”(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ:29:177506) นอกจากนั้นบุคคลนิยม สร้างเจดีย์เพราะมีความเชื่อเรื่องอานิสงส์ในการเกิดที่สรวงสวรรค์ ดังข้อความว่า “ข้าพเจ้าได้ช่วยกัน สร้างอักษิณเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่สร้างอย่างดี สูง 100 ศอก กว้าง 150 ศอก เป็นดั่งวิมานสูงเสียดฟ้า สั่ง สมบุญไว้แล้ว ข้าพเจ้าครั้งสร้างอักษิณเจดีย์ ซึ่งงดงามด้วยแนวแห่งต้นตาล ไม้ไผ่สถานที่ที่ทำการบูชา เจดีย์นั้นแล้ว ทำจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาเจดีย์อันสูงสุด พระเจดีย์นั้นรุ่งเรืองอยู่(ด้วยรัตนะทั้ง 7) ดุจกองไฟลุกโพล่งอยู่ ส่องสว่างทั่วทั้ง 4 ทิศ ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในห้องบรรจพระบรมสารีริกธาตุ นั้น สร้างกุศลเป็นอันมากแล้วระลึกถึงบุญกรรมแล้ว จึงไปเกิดยังสวรรค์ชั้นไตรทิพย์” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน :32:402:36) ในคัมภีร์มีข้อความที่เกี่ยวกับการสร้างพระ สลูบเป็นชั้นๆดังนี้ “ ชั้นที่ 5 ทำด้วยแก้วทับทิม ชั้นที่ 6 ทำด้วยแก้วลาย ชั้นบนทำด้วยรัตนะทุก อย่างร่าจ้านทำด้วยแก้วมณี แทนไฟที่ทำด้วยรัตนะ พระสลูบทำด้วยทองคำล้วน สูง 1 โยชน์” ครั้ง นั้น หมู่เทวดาได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่า แม้พวกเราจักสร้างพระสลูบถวายพระโลกนาถ ผู้คั่งที่บ้าง พระสารีริกธาตุ ไม่แยกกัน คือรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน พวกเราจักสร้างพระสลูบครอบไว้ที่ พระพุทธสลูบนี้ หมู่เทวดาได้ขยายพระสลูบ ให้สูงขึ้นไปอีกหนึ่งโยชน์ด้วยแก้ว 7 ประการ พระสลูบ นั้นจึงมีความสูง 2 โยชน์ ซึ่งส่องแสงสว่างขจัดความมืดได้ พวกนาถได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นี้ว่ามนุษย์และเทวดาเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธสลูบแล้ว พวกเราอย่าได้ประมาทเลย

พวกมนุษย์กับเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว แม้พวกเราจักสร้างพระสลูบถวายพระ โลกนาถผู้คั่งที่บ้าง พวกนาถเหล่านั้นพากันรวบรวมแก้วอินทนิล แก้วมหานิล และแก้วมณีโชติ ช่วยกันประดับพระพุทธสลูบไว้ พระพุทธเจดีย์ประมาณเท่านั้น สร้างด้วยแก้วมณีล้วนสูง 3 โยชน์ ส่องแสงสว่างไสวในเวลานั้น ผุ้ครุฑได้มาร่วมประชุมปรึกษากันในครั้งนั้นว่า มนุษย์ เทวดา และ นาคเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธสลูบแล้ว พวกเราอย่าได้ประมาทเลย พวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ ประมาทกันแล้ว แม้พวกเราจักสร้างพระสลูบถวายพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ผู้ คั่งที่บ้าง ผุ้ครุฑแม้เหล่านั้นได้สร้างพระสลูบ สำเร็จด้วยแก้วมณีล้วน และผ้าคลุมก็เหมือนกัน ได้ สร้างพระพุทธเจดีย์ต่อขึ้นไปให้สูงอีก 1 โยชน์ พระพุทธสลูบสูงขึ้นไป 4 โยชน์ รุ่งเรืองอยู่ ส่องทิศ ทั้งปวงให้สว่างไสว เหมือนดวงอาทิตย์อุทัย ฉะนั้น ครั้งนั้น พวกกุมภันท์ได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ว่า พวกมนุษย์ เทวดา นาค และครุฑก็เป็นเหมือนกันหมด ต่างก็ได้พากันสร้างพระสลูบที่อุดม บูชา พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดพวกเราอย่าได้ประมาทเลย พวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว ถึงพวกเราจักสร้างพระสลูบบูชาพระโลกนาถ ผู้คั่งที่บ้าง จักใช้รัตนะทั้งหลายประดับพระพุทธเจดีย์ ให้กว้างออกไป พวกกุมภันท์แม้เหล่านั้น ได้ขยายพระพุทธเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก 1 โยชน์ ในครั้ง นั้น พระสลูบสูงขึ้นไปเป็น 5 โยชน์ สว่างไสวอยู่ครั้งนั้น พวกยักษ์ได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่ นั้นว่า พวกมนุษย์ เทวดา นาค กุมภันท์ และครุฑ ต่างได้พากันสร้างสลูบที่ประเสริฐที่สุด บูชา พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด พวกเราอย่าได้ประมาทเลย พวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว

แม้พวกเราที่จักสร้างพระสถูปบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่บ้าง นำแก้วผลึกมาประดับพระพุทธรูปเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก ยักษ์แม่เหล่านั้นได้ขยายพระพุทธรูปเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก 1 โยชน์ ครั้งนั้น พระสถูปสูงขึ้นเป็น 6 โยชน์ สว่างไสวอยู่ ครั้งนั้น พวกคนธรรม์มาร่วมประชุมปรึกษากันว่า พวกมนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ และยักษ์ก็เหมือนกัน พวกเขาทั้งหมดได้พากันสร้างพระพุทธรูปแล้ว ในเรื่องพระสถูปนี้ พวกเรายังไม่ได้สร้างเลย แม้พวกเราที่จักสร้างพระสถูปบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่บ้าง ครั้งนั้น พวกคนธรรม์เหล่านั้น ได้สร้างแท่นไฟทิ 7 แห่ง จนถึงทางเดิน พวกคนธรรม์สร้างพระสถูปด้วยทองคำล้วน ในครั้งนั้น พระสถูปสูงขึ้นเป็น 7 โยชน์ ส่องแสงสว่างไสว จนไม่รู้กลางวันหรือกลางคืน เพราะมีแสงสว่างตลอดเวลา ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์พร้อมทั้งดวงดาว ครอบงำรัศมีของพระสถูปนั้นไม่ได้ ในที่ประมาณ 100 โยชน์โดยรอบ แม้ประทีปก็ไม่โชติช่วง โดยกาลนั้น มนุษย์พวกใดพวกหนึ่งจะบูชาพระสถูป พวกเขาไม่ต้องขึ้นพระสถูป เพียงโยนเครื่องสักการะขึ้นไปบนอากาศ ยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่าอภิสมมตะ ที่พวกเทวดาแต่งตั้งไว้ คอยรับธงหรือพวงดอกไม้ไปบูชาให้ยิ่งขึ้น คนเหล่านั้นมองไม่เห็นยักษ์ตนนั้น เห็นแต่พวงดอกไม้ของยักษ์ที่ลอยไปอยู่ ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว จึงไป มนุษย์ทั้งหมดยอมไปเกิดยังสุคติ พวกมนุษย์ที่ไม่เชื่อในคำสอน และพวกที่เลื่อมใสในศาสนา มีความต้องการจะเห็นปาฏิหาริย์ จึงพากันบูชาพระสถูป (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน :32:56:130) หลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏข้อความเกี่ยวกับบุคคลที่ทำการบูชาและทำความสะอาดพระเจดีย์ด้วยความเคารพว่า “พระเจดีย์ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตระผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่มีอยู่ในป่าใหญ่ซึ่งพลุกพล่านด้วยเนื้อร้าย ใครๆไม่อาจจะไปกราบไหว้พระเจดีย์ได้ พระเจดีย์ถูกหญ้า ต้นไม้ และเถาวัลย์ปกคลุม จึงหักพังลง ครั้งนั้นข้าพเจ้าเป็นคนทำการงานในป่า พร้อมบิดาและปู่ จึงได้เห็นพระสถูปหักพัง รุกไปด้วยหญ้าและเถาวัลย์ ในป่าใหญ่ ครั้นได้เห็นพระสถูปของพระพุทธเจ้าแล้ว ตั้งจิตเคารพไว้ว่า พระสถูปนี้ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด หักพังอยู่ในป่า พระสถูปไม่มีอะไรบังแดดฝนไม่(อยู่ในที่)เหมาะสมแก่คนที่รู้คุณและมีใช้คุณ เรายังไม่ได้ทำความสะอาดพระสถูปของพระพุทธเจ้า จะไม่ประกอบกรณอย่างอื่น ข้าพเจ้าแผ้วถางหญ้า ต้นไม้ และเถาวัลย์ที่พระเจดีย์เสร็จแล้ว คุกเข่าไหว้ครบ 8 ครั้งแล้วก็กลับไป ด้วยกุศลกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้แล้วนั้น และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้ ข้าพเจ้าละร่างกายมนุษย์แล้ว ได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน:33:53:508)

การสร้างพระเจดีย์สามารถใช้วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า ข้าพเจ้าออกจากอาศรมได้ก่อนพระเจดีย์ทรายแล้ว รวบรวมดอกไม้ธูปเทียนมาบูชาพระเจดีย์นั้น ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในพระเจดีย์แล้ว (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน 33:114:152)และว่า “ข้าพเจ้าได้ไปยังแม่น้ำชีอเมริกา แล้วโกยทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ทราย ข้าพเจ้าได้ทำพระเจดีย์ทรายนั้นให้เป็นนิมิตว่า พระสถูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นมุนี ครั้นแล้วได้สร้างพระสถูปทองคำไว้ที่หาดทราย แล้วใช้ดอกกระดังงองจำนวน 3,000 ดอกบูชา ข้าพเจ้ามีความอึ้งใจ ประนมมือนมัสการทุกเช้าเย็น ไหว้พระเจดีย์ทราย เหมือนไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในที่เฉพาะพระพักตร์(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน:33:64:176) นอกจากนั้นหลักฐานเกี่ยวกับการสร้างพระสถูปทอง ปรากฏข้อความว่า ท่านทั้ง 2 ถือสะเก็ดไม้โพธิ์ให้สร้างเป็นพระสถูปทอง นมัสการในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระศากยบุตร ทุกเช้าเย็น ในวันอุโบสถ ท่านทั้ง 2 นำพระสถูปทองออกมาแล้ว กล่าวสรรเสริญพระพุทธรูปให้เวลาผ่านไปตลอด 3 ยาม (ด้วยการปฏิบัติธรรม)

ข้าพเจ้าได้เห็นพระสถูปทองเสมอ จึงระลึกถึงเจดีย์ทรายขึ้นได้ นั่งบนอาสนะเดียวได้บรรลุอรหัตตผล แล้ว(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน:33:83:178) การทำความสะอาดเจดีย์มีอาณิสสรส์เกี่ยวกับการเกิดในภพชาติ ทำให้มีผิวพรรณสวยงาม ดังข้อความดังนี้ เมื่อชาติปางก่อน ข้าพเจ้าเก็บใบโพธิ์ที่ถูกทิ้งไว้ ที่ลานพระเจดีย์ไปทิ้ง จึงได้คุณ 20 ประการ ด้วยเดชแห่งกรรมนั้น เมื่อข้าพเจ้าเวียนวายตายเกิดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ก็เวียนวายตายเกิดอยู่ใน 2 ภพ คือ (1) ในภพเทวดา (2) ภพมนุษย์ จุตติจากเทวโลกแล้วมาสู่ภพมนุษย์ ก็เกิดเฉพาะใน 2 ตระกูล คือ (1) ตระกูลกษัตริย์ (2) ตระกูลพราหมณ์ ข้าพเจ้ามีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีร่างกายสูงใหญ่ รูปร่าง สะอาดสะอาด สดชื่น สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ข้าพเจ้าเกิดในภพใดภพหนึ่ง คือในเทวโลกหรือในหมู่มนุษย์ มีผิวพรรณดังทองคำ เหมือนทองคำที่นายช่างหลอมดีแล้ว(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน:33:48:224) และข้อความว่า ครั้งนั้น คนเหล่านั้นได้ช่วยกันสร้างเจดีย์ของพระศาสดา ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์กว่านรชน สูงเพียงโยชน์เดียว ประดับด้วยรัตนนานาชนิดตามคำแนะนำของข้าพเจ้า ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บัดนี้ เป็นภพสุดท้าย ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลเศรษฐี ที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ มีทรัพย์มากในกรุงสาวัตถี (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน : 33 : 23 : 292) บุคคลเมื่อไหว้พระเจดีย์ สวดสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าด้วยเสียงที่ไพเราะมีอาณิสสรส์คือเกิดในภพชาติต่อไปทำให้มีเสียงไพเราะ ดังข้อความว่า ข้าพเจ้าบูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาผู้ประเสริฐ ด้วยเสียงที่ไพเราะ จึงได้ถึงความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีเสียงไพเราะ ด้วยการถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้า และด้วยการระลึกถึงพระพุทธคุณ ข้าพเจ้าจึงสมบูรณ์ด้วยสามัญผลอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน : 33 : 23 : 292)

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงถึงพวก ครุฑ และนาค พร้อมทั้งเทวดามานูชาพระเจดีย์ดังข้อความว่า ครั้งนั้น พระสถูปทั้งองค์ สำเร็จด้วยแก้วมณี จนกระทั่งเป็นพุทธเจดีย์สูง 3 โยชน์ ส่องแสงสว่างไสว ครั้งนั้น พวกครุฑมาประชุมกันแล้ว ร่วมปรึกษากันว่ามนุษย์ เทวดา และนาค เหล่านี้ได้พากันทำพุทธบูชาแล้ว พวกเราอย่ามัวประมาทอยู่เลย มนุษย์ นาค และเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว ถึงพวกเราจักสร้างพระสถูป เพื่อบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน : 33 : 134 : 355) การบูชาพระเจดีย์นอกจากดอกไม้แล้ว ยังมีการบูชาด้วยแสงไฟ ดังข้อความว่า มีใจผ่องใส ใช้น้ำมันนั้นตามประทีปบูชาพระเจดีย์ชื่อว่าสัพพสังวร ของพระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ ด้วยกรรมที่หม่อมฉันได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น หม่อมฉันละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน : 33 : 149 : 475) การสร้างพระเจดีย์นิยมสร้างด้วย สิ่งที่มีค่า ดังข้อความว่า พระเจดีย์ที่สร้างด้วยรัตนนั้น สร้างไว้อย่างสวยงาม มีสีสุก มีรัศมีรุ่งโรจน์ดุจดวงจันทร์และดวงอาทิตย์(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน 33 : 262 : 489) ข้อความเกี่ยวกับการสร้างพระเจดีย์ดังนี้ หม่อมฉันทั้ง 2 ได้สร้างเจดีย์หลายองค์ แล้วก็พากันออกบวช เจริญอัปปมัญญา แล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก(สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน33:298:494) พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าสุชาตะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสลาราม พระเจดีย์ของพระศาสดา ที่เสลารามนั้น สูงถึง 3 คา วุต(สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน33:36:655)

2.2.5 แนวคิดเกี่ยวกับเจตีย์ในพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์อรรถกถา ได้บันทึกเรื่องเจตีย์ 3 ชนิดสรุปดังนี้ 1.บริโภคเจตีย์ 2.อุททิสกเจตีย์ 3.ธาตุเจตีย์ ต้นโพธิ์เรียกว่าบริโภคเจตีย์ พระพุทธรูปเรียกว่าอุททิสกเจตีย์ สกฐที่บรรจุพระธาตุ เรียกว่า ธาตุเจตีย์ กล่าวถึงอานิสงส์ที่บุคคลถวายสิ่งของแก่พระเจตีย์ถึงแม้บุคคลจะถวายสิ่งของเล็กน้อยแก่พระเจตีย์ อานิสงส์จะให้สัมฤทธิ์ในสิ่งที่ตนเองปรารถนา นอกจากนั้นยังได้กล่าวย้าอานิสงส์การไหว้พระธาตุว่า บูชาด้วยดอกไม้เพียงดอกเดียว จะไม่ไปเกิดในทุกคติ ตลอด 80 โภกปี (อรรถกถา ขุททกปาฐ:7.222) ในคัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกาได้บันทึกเรื่องเจตีย์ 4 ชนิดสรุปได้ดังนี้ 1. บริโภคเจตีย์ 2.ธาตุเจตีย์ 3.ธัมมเจตีย์ 4.อุททิสกเจตีย์ ต้นโพธิ์เรียกว่าบริโภคเจตีย์ สถานที่บรรจุพระธาตุ เรียกว่า ธาตุเจตีย์ คัมภีร์ที่เขียนเกี่ยวกับธรรมะมีปฏิจจสมุปบาทเป็นต้นเรียกว่าธรรมเจตีย์ พระพุทธรูปเรียกว่า อุททิสกเจตีย์ (สารัตถทีปนีฎีกา:1.215) พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเจตีย์ดังนี้ว่า เจตีย์หมายถึงที่เคารพนับถือ,บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา, เจตีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี 4 อย่างคือ 1.ธาตุเจตีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 2.บริโภคเจตีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย 3. ธรรมเจตีย์ บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ 4.อุททิสกเจตีย์ คือพระพุทธรูป ในทางศิลปกรรมไทยหมายถึงสิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือเช่นพระธาตุและอัฐิบรรพบุรุษเป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2543)

ธรรมเจตีย์ หมายถึงพระวาจาเคารพธรรม เพราะเมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่ง ก็ย่อมเป็นอัน กระทำความเคารพรัตนะทั้งสาม ฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาค ก็ย่อมเป็นอันกระทำ ความเคารพพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย (ม.ม.อ. 2/374/257) ธรรมเจตีย์ หมายถึงโพธิปักขยธรรม 37 ประการ อันประดับด้วยอริยสัจ 4 (ขุ.พุทธ.อ. 27/377)

ประเทศไทยในสมัยโบราณรับพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการดำเนินชีวิตจึงมีความเชื่อพระบรมสารีริกธาตุ อัฐิธาตุของพระอรหันต์ อัฐิธาตุของพระที่ได้รับความนับถือจากประชาชน พระพุทธรูป และรูปเหมือนของพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติธรรม การสร้างสกฐหรือเจตีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อเป็นที่เคารพกราบไหว้ของศาสนิก หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเช่นรอยพระบาทเป็นต้น เมื่อประชาชนที่เป็นศาสนิกประสงค์จะแสดงออกซึ่งความเลื่อมใสเคารพนอบน้อมสิ่งที่เป็นองค์แทนของพระศาสดาจึงต้องเดินทางไปกราบไหว้เพื่อให้เกิดบุญกุศลคุณงามความดีเพื่อให้ตนเองมีชีวิตที่มีความสุข ธิดา สาระยาให้เหตุผลไว้ว่าการนับถือบูชาพระสกฐหรือวัตถุต่างๆที่เป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทเจ้าได้ก่อให้เกิดประเพณีการไปไหว้พระพุทบาท พระธาตุ และปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุต่างๆ ซึ่งผสมคติความเชื่อการปฏิบัติบูชาและการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน ประเพณีการไปไหว้พระพุทบาทได้กลายเป็นงานปี และสำหรับราษฎร กษัตริย์ประพาสสุขสำราญ ถึงปีนมัสการ บ ขาด (ธิดา สาระยา. 2542) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องหมายที่สื่อถึงพระพุทเจ้าว่า การนับถือรอยพระพุทบาทเป็นเจตีย์สถาน ดูเหมือนมูลเหตุจะเกิดขึ้นแต่ 2 คติต่างกัน เป็นคติของชาวมัชฌิมประเทศอย่าง 1 เป็นคติของชาวลังกาทวีปอย่าง 1 คติของชาวมัชฌิมประเทศนั้นเดิมถือกันตั้งแต่พุทธกาลว่าไม่ควรสร้างรูปเทวดาหรือมนุษย์ขึ้นไว้เช่นสรวงสักการะบูชาและคตินั้นถือกันมาจนพุทธกาลล่วงร้อยปีจึงได้เลิก เพราะฉะนั้นพระเจตีย์ที่พุทธศาสนิกชนสร้างเมื่อก่อน พ.ศ. 500 จึงทำแต่พระสกฐหรือวัตถุต่างๆเป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนพระองค์พุทเจ้า รอยพระพุทบาทเป็นวัตถุอย่าง 1 ซึ่งชอบทำกัน

ในสมัยนั้นทำเป็นรอยพระพุทธรูปทั้งชายชวบ้าง ทำเป็นรอยพระพุทธรูปแต่เบื่องชวบ้าง ส่วนคคิตที่ถือกันในลังกาทวีปนั้น เป็นการเกิดขึ้นชั้นหลังอ้างว่าพระพุทธรองค์ได้เหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้เป็นที่สาธุชนสักการบูชา 5 แห่งคือที่เขามาสิกแห่ง 1 ที่เขาสวรรณบรรพตแห่ง 1 ที่เขาสุมนะกฎแห่ง 1 ที่เมืองโยนกบุรีแห่ง 1 ที่หาดในลำน้ำนัมทานทีแห่ง 1 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรง ราชานุภาพ:63-64:2504)จากหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาได้ปรากฏข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆของพระพุทธรเจ้าและพระสาวกสาวิกาเพื่อประกาศธรรมและได้พบสิ่งต่างๆในระหว่างเดินทาง

สรุป การท่องเที่ยวทางพุทธรธรรมเป็นจาริกไปตามวัดต่างๆการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์พุทธรศาสนา วัดพุทธรธรรมชาพุทธร ประเพณีทางพุทธรศาสนา หลักพุทธรธรรม วิธีปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธรศาสนา โดยนักท่องเที่ยวมีการเที่ยวชมผสมการเรียนรู้ทางพุทธรธรรมให้เกิดการผ่อนคลายทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยรูปแบบและวิธีการจัดกิจกรรมรองรับนักท่องเที่ยวขึ้นอยู่วัดที่มีลักษณะเด่นจุดใจสร้างศรัทธาต่อนักท่องเที่ยว รวมถึงการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว

2.2.6 แนวคิดเกี่ยวกับเรียนรู้และปฏิบัติธรรมในพระพุทธรศาสนา

ความหมายของคำว่าเรียนรู้

คำว่า “เรียนรู้” มาจากคำว่า “สิกขา” โดยทั่วไปหมายถึง “กระบวนการเรียน” “การฝึกอบรม” “การค้นคว้า” “การพัฒนาการ” และ “การรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง” จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ในพระพุทธรศาสนามีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงระดับสูงสุด เมื่อแบ่งระดับอย่างกว้าง ๆ มี 2 ประการคือ

1. การเรียนรู้ระดับโลกิยะ มีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตในทางโลก
2. การเรียนรู้ระดับโลกุตระ มีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตเหนือกระแสโลกในการเรียนรู้หรือการพัฒนาตามหลักพระพุทธรศาสนา นั้น พระพุทธรเจ้าสอนให้คนได้พัฒนาอยู่ 4 ด้านคือ ด้านร่างกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์เป็นทั้งคนดีและคนเก่ง มิใช่เป็นคนดีแต่โง่ หรือเป็นคนเก่งแต่โง่ การจะสอนให้มนุษย์เป็นคนดีและคนเก่งนั้น จะต้องมึหลักในการเรียนรู้ที่ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งในการพัฒนามนุษย์นั้นพระพุทธรศาสนาสร้างมนุษย์ให้เป็นคนดีก่อน แล้วจึงค่อยสร้างความเก่งทีหลัง นั่นคือสอนให้คนเรามีคุณธรรม ความดีงามก่อนแล้วจึงให้มีความรู้ความเข้าใจหรือสติปัญญาภายหลัง

ดังนั้นหลักในการเรียนรู้ของพระพุทธรศาสนา นั้นจะมี ลำดับขั้นตอนการศึกษา โดยเริ่มจาก สีสสิกขา ต่อด้วยจิตตสิกขาและขั้นตอนสุดท้ายคือ ปัญญาสิกขา ซึ่งขั้นตอนการศึกษาทั้ง 3 นี้รวมเรียกว่า "ไตรสิกขา" ซึ่งมีความหมายดังนี้

1. สีสสิกขา การฝึกการเรียนรู้ในด้านความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีพ ให้มีชีวิตสุจริตและเกื้อกูล (Training in Higher Morality)
2. จิตตสิกขา การฝึกการเรียนรู้ด้านสมาธิ หรือพัฒนาจิตใจให้เจริญได้ที่ (Training in Higher Mentality หรือ Concentration)
3. ปัญญาสิกขา การฝึกการเรียนรู้ในปัญญาสูงขึ้นไป ให้รู้คิดเข้าใจมองเห็นตามเป็นจริง (Training in Higher Wisdom)

ความสัมพันธ์ของไตรสิกขา

ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องของไตรสิกขานี้ มองเห็นได้ง่ายแม้ในชีวิตประจำวัน

กล่าวคือ

(ศีล -> สมาธิ) เมื่อประพฤติดี มีความสัมพันธ์งดงาม ได้ทำประโยชน์อย่างน้อย ดำเนินชีวิตโดยสุจริต มั่นใจในความบริสุทธิ์ของตน ไม่ต้องกลัวต่อการลงโทษ ไม่สะดุ้งระแวงต่อการประทุษร้ายของคู่แวน ไม่หวาดหวั่นเสียใจต่อเสียงตำหนิหรือความรู้สึก ไม่ยอมรับของสังคม และไม่มี ความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ เพราะความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจก็เอบอ้ม ซึ่ นบานเป็นสุข ปลอดภัย สงบ และแน่วแน่ มุ่งไปกับสิ่งที่คิด คำที่พูดและการที่ทำ

(สมาธิ -> ปัญญา) ยิ่งจิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบ อยู่กับตัว ไร้สิ่งขุ่นมัว สดใส มุ่งไปอย่าง แน่วแน่เท่าใด การรับรู้ การคิดพิจารณาพิจารณา มอง เห็นและเข้าใจสิ่งต่างๆ ก็ยิ่งชัดเจน ตรงตามจริง แล่น คล่อง เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้นเท่านั้น

อุปมาในเรื่องนี้ เหมือนว่าตั้งภาชนะน้ำไว้ด้วยติเรียบร้อย ไม่ไปแกว่งสั่นหรือเขย่า มั่น (ศีล) เมื่อน้ำไม่ถูกกวน คน พัด หรือเขย่า สงบนิ่ง ผงฝุ่นต่างๆ ก็นอนกัน หายขุ่น น้ำก็ใส (สมาธิ) เมื่อน้ำใส ก็มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจน (ปัญญา)

ในการปฏิบัติธรรมสูงขึ้นไปที่ถึงขั้นจะให้เกิดญาณ อันรู้แจ้งเห็นจริงจนกำจัดอาสว กิเลสได้ ก็ยังต้องการจิตที่สงบนิ่ง ผ่องใส มีสมาธิแน่วแน่ยิ่งขึ้นไปอีก ถึงขนาดระงับการรับรู้ทาง อายตนะต่างๆ ได้หมด เหลืออารมณ์หรือสิ่งที่กำหนดไว้ใช้งาน แต่เพียงอย่างเดียว เพื่อทำการอย่าง ได้ผล จนสามารถกำจัดกวาดล้างตะกอนที่นอนกัน ได้หมดสิ้น ไม่ให้มีโอกาสขุ่นอีก ต่อไป

ไตรสิกขานี้ เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติทั่วไป ได้ปรากฏในหลักที่ เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ (พุทธโอวาทที่เป็นหลักใหญ่ อย่าง) คือ

สพฺพปาปสฺส อภฺรณฺ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง (ศีล)

กุสลสฺสุปสมฺปทา การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม (สมาธิ)

สจฺจิตตปริโยทปน การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ปัญญา)

นอกจากนี้ยังมีวิธีการเรียนรู้ตามหลักโดยทั่วไป ซึ่งพระพุทธเจ้าพระพุทธเจ้าตรัสไว้ 5

ประการ คือ

1. การฟัง หมายถึงการตั้งใจศึกษาเล่าเรียนในห้องเรียน
2. การจำได้ หมายถึงการใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อให้จำได้
3. การสาธยาย หมายถึงการท่อง การทบทวนความจำบ่อย ๆ
4. การเพ่งพินิจด้วยใจ หมายถึงการตั้งใจจินตนาการถึงความรู้นั้นไว้เสมอ
5. การแทงทะลุด้วยความเห็น หมายถึงการเข้าถึงความรู้อย่างถูกต้อง เป็นความรู้ อย่างแท้จริง ไม่ใช่ติดอยู่แต่เพียงความจำเท่านั้น แต่เป็นความรู้ความจำที่สามารถนำมาประพฤติ ปฏิบัติได้

จะเห็นได้ว่า สีสสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา การเรียนรู้ทั้ง 3 ขั้นนี้ ต่างก็เป็น พื้นฐานกันและกัน ซึ่งในการเรียนรู้พุทธศาสนามุ่งสอนให้คนเป็นคนดี คนเก่งและสามารถอยู่ในสังคม ได้อย่างมีความสุข จากกระบวนการเรียนรู้ที่กล่าวมาทั้ง 3 ขั้นตอนของพุทธศาสนานี้ หากสามารถ

นำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง ก็จะทำให้เกิดผลดีกับผู้ปฏิบัติ ซึ่งหลักการทั้ง 3 นั้น เป็นที่ยอมรับจากชาวโลก ทำให้พุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก จึงนับได้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสตร์แห่งการเรียนรู้อย่างแท้จริง

การเรียนรู้ตามฐานะในพระพุทธศาสนา

พุทธศาสนามีฐานะ 2 อย่าง คือ 1. คັນถฐานะ 2. วิปัสสนาฐานะ

คันถฐานะ ได้แก่การศึกษาเล่าเรียนให้รู้เรื่องพระศาสนา และหลักศีลธรรม

วิปัสสนาฐานะ ได้แก่ ฐานะหรืองานอย่างสูงในพระศาสนา ซึ่งเป็นงานที่จะช่วยให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้รู้จักดับทุกข์ หรือเปลื้องทุกข์ออกจากตน มากน้อยตามควรแก่การปฏิบัติ ทางนี้ทางเดียวเท่านั้น ที่จะทำให้คนพ้นทุกข์ ตั้งแต่ทุกข์เล็กจนถึงทุกข์ใหญ่ เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย และเป็นทางปฏิบัติที่มีอยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

วิปัสสนาฐานะ คือ ส่วนมากเราเรียกกันว่า วิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง เมื่อกล่าวถึงกรรมฐาน ขอให้ผู้ปฏิบัติแยกกรรมฐานออกเป็น 2 ประเภทเสียก่อน การปฏิบัติจึงจะไม่ปะปนกัน

กรรมฐานมี 2 ประเภท คือ

สมถกรรมฐาน สมถกรรมฐาน กรรมฐานชนิดนี้เป็นอุบายให้ใจสงบคือ ใจที่อบรมในทางสมถแล้ว จะเกิดนิ่งและเกาะอยู่กับอารมณ์หนึ่งเพียงอย่างเดียว อารมณ์ของสมถกรรมฐานนั้น แบ่งออกเป็น 40 กอง คือ กสิณ 10 อสุภ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัฏฐาน 1 อรูปธรรม 4

วิปัสสนากรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน เป็นอุบายให้เรื่องปัญญา คือ เกิดปัญญาเห็นแจ้ง หมายความว่า เห็นปัจจุบัน เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์และเห็น มรรค ผล นิพพานและวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียง ให้การศึกษาเล่าเรียนทางพระศาสนา และหลักศีลธรรม รวมถึงวิปัสสนาฐานะเรียนรู้ระดับสูงในพระพุทธศาสนา ซึ่งรูปแบบการสอนทางคันถฐานะและวิปัสสนาฐานะ หรือรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ของแต่ละวัดต่างกัน แต่เรียนรู้จากพื้นฐานข้อมูลแหล่งเดียวกัน คือ พระไตรปิฎก มีจุดหมายเดียวกัน คือ นิพพาน ความดับแห่งทุกข์

ญาณ 16

ญาณ 16 นั้น ในบาลีพระสูตร มักกล่าวถึงเฉพาะบางญาณ แต่คงจะเป็นที่เข้าใจและหมายรู้กันดีสำหรับผู้ฟังธรรมและนักปฏิบัติ ว่าเป็นการบรรลุธรรมพิเศษเป็นขั้นเป็นตอน ตามลำดับของญาณ 16 (สททมมปกาสินี, ฉบับภูมิโพลีกุฑุ : 183-184)

(ก) ยถาภูตญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นตามเป็นจริง ซึ่งพระอรธกถาจารย์อธิบายว่า หมายถึง ตรุณวิปัสสนาญาณ คือ วิปัสสนาญาณอย่างอ่อน ได้แก่

๑. สังขารปริเฉทญาณ คือ นามรูปปริเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้สังขาร คือ ญาณกำหนดรู้นามรูป

๒. กังขาวิตรณญาณ ญาณข้ามพ้นความสงสัย คือ ปัจจยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจย (ของนามและรูป)

๓. สัมมสนญาณ ญาณดำเนินไปด้วยกำหนดรู้โดยพระไตรลักษณ์

๔. มัคคัมคคญาณ ญาณกำหนดรู้ว่าเป็นทางถูกและทางผิด คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์ของความรู้ ความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติถูกและไม่ถูกและกล่าวถึง

(ข) นิพพิทาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความเบื่อหน่าย ซึ่งพระอรหันตภิกษุอธิบายว่า หมายถึง พลววิปัสสนาญาณ ((สทรมมปกาสินี, ฉบับภูมิพโลภิกขุ, : 66-67) คือ วิปัสสนาญาณอย่างแก่ ได้แก่

1. กยตูปัญฐานญาณ ญาณกำหนดรู้ (รูปและนาม) ปราภฏเป็นของน่ากลัว
2. อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งโทษ (ของนามและรูป)
3. มุญติตุกัมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาที่จะพ้นไป (จากนามและรูป)
4. สังขารุเบกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความวางเฉยในสังขาร (คือ นามและรูป)

แต่มีได้ระบุดังญาณสำคัญอีก ๒ ญาณ คือ ภัคคญาณ หรือ ภัคคานุปัสสนาญาณ และ ปฏิสังขยาญาณ

อนึ่ง ในบาลีบางพระสูตร มักกล่าวถึงนิพพิทาญาณว่า “นิพพิทัง วิรุชชติ-เมื่อเบื่อหน่ายก็ปราศจากกำหนด “วิราคาวิมูจติ-เพราะปราศจากกำหนด จึงหลุดพ้นไป” “วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ ญาณ โหติ-ครั้นหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณกำหนดรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว” หมายถึงปัจจเวกขณญาณ

ท่านอธิบายว่า “นิพพิทัง-เมื่อเบื่อหน่าย” หมายถึง ฐฐานคามินีวิปัสสนาญาณ และ “วิรุชชติ-ก็ปราศจากกำหนด” กับ “วิราคา-เพราะปราศจากกำหนด” หมายถึง มรรคญาณ และ “วิมูจติ-จึงหลุดพ้น” หมายถึง ผลญาณ ส่วน “วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ” ญาณ โหติ-ครั้นหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณกำหนดรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว” หมายถึงปัจจเวกขณญาณ

แต่ถ้าในคำบาลีว่า “กามาสวาปิ จิตตํ วิมูจติ, ภวาสวาปิตตตํ วิมูจติ, อวิชชาสวาปิ จิตตํ วิมูจติ, วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ ญาณ โหติ-จิตพ้นจากกามาสวะด้วย จิตพ้นจากภวาสวะด้วย จิตพ้นจากอวิชชาสวะด้วย เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว” (ม.ม. 13/17, อภ. ปคค. 36/216) คำ “วิมูจติ-พ้น” หมายถึง มรรคขณะ คำ “วิมุตตสมิ-พ้นแล้ว” หมายถึง ผลขณะ และคำ “วิมุตตมิตติ ญาณ โหติ-เกิดญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว” หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ (ปรมตถทีปนี นาม ธาตุกถาทีปญจปกรณฐกถา : 126) มีการเกิดต่อไปอีก” แต่คำ “ญาณทัสสนะ” ในพระบาลีมิได้หมายถึง ปัจจเวกขณญาณเสมอไป ในที่อื่นอาจหมายถึงญาณอื่นก็ได้ (สมุคควลลิตินี, ปฐมภาค, : 272-273, ทุตติยภาค : 29)

ญาณในปฏิสัมภิทามัคค

ท่านพระสารีบุตรเถระพระอัครมหาสาวกได้กล่าวถึงญาณ 14 ไว้ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค (ขุ.ป.31/1-2, สทรมมปกาสินี ฉบับภูมิพโลภิกขุ, ปฐมภาค, : 45) ตามลำดับ ดังนี้

1. สุตมยญาณ ญาณเกิดจากการเรียนรู้ได้ยินได้ฟัง
2. ลีลมยญาณ ญาณเกิดจากความสำรวมระวังในศีล
3. สมาธิภาวนามยญาณ ญาณเกิดจากการบำเพ็ญสมาธิ
4. ธรรมฐิติญาณ ญาณกำหนดรู้ความตั้งอยู่ด้วยธรรมเป็นปัจจัย (ปัจจัยปริคหปัญญา ปัญญาที่กำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป)
5. สัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้โดยพระไตรลักษณ์
6. อุททพยานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความเกิดและความดับ
7. วิปัสสนาญาณ (ภัคคานุปัสสนาปัญญา ปัญญาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความดับ)

8. อาทีนวญาณ ญาณกำหนดรู้โทษของนามและรูป หรือภยตูปัญฐานปัญญา (ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า รวม ภยตูปัญฐานญาณ อาทีนวญาณ และนิพพิทาญาณด้วย)

9. สังขารเบกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความวางเฉยในสังขาร (รวม-มูญจิตุกามยตา และ ปฏิสังขานญาณ)

10. โคตรภูญาณ ญาณข้ามโคตรบุถุชน

11. มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค

12. ผลญาณ ญาณในอริยผล

13. วิมุตติญาณ ญาณกำหนดรู้ความหลุดพ้น

14. ปัจจเวกชนญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยสำรวจทบทวน

ธรรม หรือวิมุตติ

แต่มีการกล่าวลำดับญาณ โดยระบุชื่อธรรม หรือวิมุตติ ซึ่งมีอำนาจในการละกิเลสและสัจญ์โงชนได้ เรียกชื่อไว้คล้ายชื่อญาณในที่หลายแห่ง (อภุจสาลินี : 505-506, ปรมตถทีปนี, อุทานวณณญา : 40-41) ดังนี้

1. นามรูปวัญฐาน	ละสักกายทิฏฐิ
2. ปัจจยปริคคหะ	ละความเห็นว่ามีเหตุและปราศจากเหตุอันควร
3. กิงขาวิตรณะ	ละความสงสัย
4. กลาปสัมมสนะ	ละความยึดถือ ว่าฉัน ว่าของฉัน
5. มัคคมัคควัญฐาน	ละความสำคัญหมายในทาง ไม่ถูกว่าเป็นทางถูก
6. อุทยทัสสนะ	ละอุจเฉททิฏฐิ
7. วยทัสสนะ	ละสัสสตทิฏฐิ
8. ภยทัสสนะ	ละความสำคัญหมายในสิ่งมีภัยว่าไม่มีภัย
9. อาทีนวทัสสนะ	ละความสำคัญหมายว่าเป็นสิ่งน่าพอใจ
10. นิพพิทานุปัสสนา	ละความสำคัญหมายว่าน่าอภิรมย์ยินดี
11. มูญจิตุกัมยตาญาณ	ละความพอใจรักใคร่ในอันที่จะไม่พ้นไป
12. อุเบกขาญาณ	ละความไม่วางเฉย
13. อนุโลมญาณ	ละความโต้แย้งต่อสิ่งธรรมชาติที่ตั้งอยู่โดยปัจจัย และโต้แย้งนิพพาน
14. โคตรภู	ละความยึดถือในนิमितคือสังขาร

ญาณในวิสุทธิมัคค

ในคัมภีร์วิสุทธิมัคค กล่าวถึงญาณที่ 1 ถึงญาณที่ 12 ไว้ดังนี้

1. นามรูปวัญฐาน	การกำหนดรู้นามและรูป หรือ
สังขารปริจเฉท	การกำหนดรู้สังขาร
2. ัมมฐิติญาณ	ญาณกำหนดรู้ความตั้งอยู่ด้วยธรรมเป็นปัจจัย
3. กลาปสัมมสน (ฌาน)	ญาณกำหนดรู้เป็นหมวดเป็นกอง (ของชั้นธคือรูปนาม)
4. อุทยพยานุปัสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความเกิดและความดับ (ของนามและรูป)

5. ภัณฑานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความเกิดและความดับ (ของนามและรูป)
6. ภยตูปุฏฐานญาณ ญาณกำหนดรู้ (นามและรูปปรากฏเป็นของน่ากลัว)
7. อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งโทษ (ของนามและรูป)
8. นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ โดยความเบื่อหน่าย (ในนามและรูป)
9. มุญุติตุกัมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยปรารถนาที่จะพ้นไป (จากนามและรูป)
10. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ โดยพิจารณาทบทวน ครั้งแล้วครั้งเล่า
11. สังขารุเบกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความวางเฉย
12. อนุโลมญาณ

หรือ

สังจานุโลมิกญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการคล้อยตาม (มักศัสจัจ)

และเรียกชื่อญาณที่ 2 ว่า โมมฐิติญาณ บ้าง ยถาภูตญาณ บ้าง สัมมาทัสสนะ บ้างในคัมภีร์สัทธัมมปกาสินี ก็เรียก (หน้า 21) ญาณที่ 1 ว่า นามรูปวัตถถานญาณ และเรียกญาณที่ 2 ว่า ธรรมฐิติญาณ เหมือนกัน แต่ในบางพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสธรรมฐิติญาณ ทรงหมายถึงภูฐานคามินีวปีสสนาญาณ (สุสิมสูตร, ส. นิทาน.16/151)

ในคัมภีร์มโนรทปุรณี (ทิตยภาค : 443) ระบุชื่อญาณ ตั้งแต่ ปัจจยปริคคหะ จนถึง โคตรภูญาณ มีชื่อญาณเกือบเหมือน ที่ระบุไว้ในวิสุทธิมคค์ เว้นแต่มิได้ระบุถึง ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ

ญาณในอภิธัมมัตถสังคหะ

ในคัมภีร์ อภิธัมมัตถสังคหะ (อภิธัมมตถสงคหพาลี : 55) เรียกชื่อ “วิปัสสนาญาณ ๑๐” และในคัมภีร์ อภิธัมมัตถวิภาวินี (อภิธัมมตถวิภาวินี : 268) อธิบายความไว้สั้น ๆ ดังนี้

3. สัมมสนญาณ ญาณดำเนินไปด้วยการกำหนดรู้ขั้น (ธาตุ อายตนะ) เป็นต้น เป็นกลุ่มก้อน (โดยพระไตรลักษณ์)
4. อุทยพยญาณ ญาณดำเนินไปด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความเกิดและความดับ (ของสังขารทั้งหลาย)
5. ภัณฑญาณ ญาณซึ่งงดการกำหนดเห็นความเกิดเสีย ดำเนินไปแต่ในการเห็นความดับ (ของสังขารทั้งหลาย)
6. ภยญาณ ญาณดำเนินไปด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของน่ากลัว
7. อาทีนวญาณ ญาณดำเนินไปด้วยการพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายที่เห็นเป็นของน่ากลัวว่ามีโทษเลวร้าย
8. นิพพิทาญาณ ญาณดำเนินไปด้วยความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย ที่เห็นว่ามีโทษเลวร้าย

9. มุญจितุกัมยตาญาณ ญาณซึ่งเบื่อหน่ายแล้วดำเนินไปด้วยความปรารถนา จะพ้นไปเสียจากสังขารทั้งหลาย
10. ปฏิสังขาญาณ ญาณดำเนินไปด้วยการกำหนดสังขารทั้งหลายทวนแล้ว ทวนเล่าเพื่อสำเร็จอุบายแห่งการพ้นไป (จากสังขารทั้งหลาย)
11. สังขารุเบกขาญาณ ญาณที่วางเฉยโดยปราศจากความกลัวและชื่นชมยินดี ในธรรมคือสังขารทั้งหลายที่กำหนดรู้ทวนแล้วทวนเล่า
12. อนุลอมญาณ ญาณคล้อยตามความสำเร็จกิจของญาณทั้ง 9 ข้างต้น และคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม 37 เบื้องปลาย

ลำดับญาณ 16 ในทางปฏิบัติ

พระวิปัสสนาจารย์ผู้รอบรู้และมีประสบการณ์ในทางปฏิบัติธรรม แล้วรู้เห็นมาด้วย ภาวนาปัญญา จึงจัดญาณ 16 ไว้ตามลำดับของญาณที่จะพึงบังเกิดแก่โยคีवासนาบารมีและพยายาม ปฏิบัติธรรมด้วยความอุตสาหะอดทน ไว้ดังนี้

1. นามรูปปริจเฉทญาณ หรือ นามรูปวัตตตานญาณ ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป
2. ปัจจยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจัย (ของนามและรูป)
3. สัมมสนญาณ หรือ กลาปสัมมสนญาณ หรือ ตีลักขณปฏิเวธสัมมสนญาณ (ทุติยภาค : 141)
4. อุทပ္พญาณ หรือ อุตฺตยพฺพญาณ (อุทฺตยพฺพญาณอย่างอ่อน)
5. อุตฺตยพฺพญาณ หรือ อุตฺตยพฺพญาณ (อุทฺตยพฺพญาณอย่างแก่)
6. กังคญาณ หรือ กังคานุปัสสนาญาณ
7. ภยญาณ หรือ ภยตุปฺปฐฺฐานญาณ
8. อาทีนญาณ หรือ อาทีนวานุปัสสนาญาณ
9. นิพพิทาญาณ หรือ นิพพิทานุปัสสนาญาณ
9. มุญจิตุกัมยตาญาณ
10. ปฏิสังขาญาณ หรือ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ
11. สังขารุเบกขาญาณ
12. อนุลอมญาณ หรือ สัจจานุโลมิกญาณ
13. โคตรภูญาณ
14. มัคคญาณ
15. ผลญาณ
16. ปัจจเวกขณญาณ

ขั้นตอนวิสุทธิ 7 และญาณ 16 ในทางปฏิบัติ

แต่ในทางปฏิบัติ ปรากฏการณ์ของวิสุทธิ 7 และญาณ 16 จะเกิดขึ้นเป็นขั้นเป็นตอน ตรงตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อริยมรรคมัตถสังคหะโดยมีลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

(1) สีลวิสุทธิ	ความบริสุทธิ์ของศีล
(2) จิตตวิสุทธิ	ความบริสุทธิ์ของจิต

(3) ทิฏฐวิสุทธิต	ความบริสุทธิ์ของความเห็น
1. นามรูปปริจเฉทญาณ	ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป
(4) กังขาวิตรณวิสุทธิต	ความบริสุทธิ์ด้วยผ่านพ้นความสงสัย
2. ปัจจยปริคหญาณ	ญาณกำหนดรู้ปัจจัย (ของนามและรูป)
(5) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต	ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้องและทางปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง
3. สัมมสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาเห็น (รูปนาม-สังขาร-โดยพระไตรลักษณ์)
4. (ก) ตรุณอุทยพยญาณ	ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับ อย่างอ่อน
(6) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิต	ความบริสุทธิ์ของความเห็นทางปฏิบัติถูกต้อง
4. (ข) พลวอุทยพยญาณ	ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับ อย่างแก่
5. ภังคญาณ	ญาณกำหนดรู้ความดับ (ของสังขาร)
6. ภยญาณ	ญาณกำหนดรู้ (สังขาร) โดยความเป็นสิ่งน่ากลัว
7. อาทีนวญาณ	ญาณกำหนดรู้โทษ (ของนามและรูป หรือสังขาร)
8. นิพพิทาญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยความเบื่อหน่าย (ในนามและรูป)
9. มุญจितุกัมยตาญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาที่จะพ้นไป (จากนามและรูป)
10. ปฏิสังขาญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยการทบทวน (โดยพระไตรลักษณ์)
11. สังขารุเบกขาญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยสังขาร
12. อนุโลมญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยการคล้อยตาม
13. โคตรภูญาณ	ญาณข้ามโคตรบุถุชน (โดยอนุโลม)
(7) ญาณทัสสนวิสุทธิต	ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็น
14. มัคคญาณ	ญาณในอริยมรรค
15. ผลญาณ	ญาณในอริยผล (นับเข้าในญาณทัสสนวิสุทธิต โดยอนุโลม)
16. ปัจจเวกขณญาณ	ญาณกำหนดรู้ด้วยการสำรวจทบทวน (เป็นโลกียะไม่นับเข้าอยู่ในญาณทัสสนวิสุทธิต)

วิสุทธิต 7 และญาณ 16 นี้ เป็นข้อปฏิบัติที่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ผู้สร้างอภินิหารบารมี มาตลอด 2 อสงไขย กับ 100,000 กัปก็ต้องปฏิบัติ เพื่อบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ (สทम्मปปชโชติกา, นิทเทสวณณนา, ทุตติยภาค, : 338-349) โดยเฉพาะวิสุทธิต 7 (วิสุทธิมัคค, ตติยภาค, : 10) ว่า ธรรมประเภทต่าง ๆ เช่น ชันธ 5 อายตนะ ธาตุ 18 อินทริย 22 อริยสังข์ 4 และปฏิจจสมปบาท เป็นต้น เป็นภูมิ ซึ่งเปรียบด้วยพื้นแผ่นดิน (สำหรับเพาะปลูกปัญญา) วิสุทธิต 2 คือ สีลวิสุทธิต และจิตวิสุทธิต เป็นมูล คือ รากเหง้า (ของปัญญา) ส่วนวิสุทธิต อีกร 4 คือ ทิฏฐวิสุทธิต กังขาวิตรณวิสุทธิต มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต และปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นสร้อยระ คือ ลำต้น หรือ ร่างกาย (ของปัญญา) และ ญาณทัสสนวิสุทธิตเป็นยอดหรือศีรษะของปัญญา ซึ่งปัญญาในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาปัญญาหรือวิปัสสนาญาณ

การที่โยคี ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งสูงอายุและหนุ่มสาวผู้ปรารถนาจะบรรลุหรือผ่านวิสุทธิ 7 ญาณ 16 และได้รับอานิสงค์คือ มรรค ผล นิพพาน ดังกล่าว เป็นความปรารถนาโดยชอบและสามารถบรรลุได้อย่างเที่ยงแท้แน่นอน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงตรัสไว้แก่เจ้ามหา नामศากยะว่า “ดูก่อนท่านมหานาม ตถาคตมิได้กล่าวว่า จิตที่หลุดพ้นด้วยวิมุตติของอุบาสกผู้มีจิตหลุดพ้นมาแล้วอย่างนั้น มีการกระทำแตกต่างอะไรกันกับพระภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นมาตั้ง 100 ปี” (ส. มหาวาร. 19/516) หมายถึงว่า “ในการรู้แจ้งแห่งตลอด (อริย) มรรค กิติ (อริย) ผล กิติ ของอุบาสก (อุบาสิกา) ทั้งหลาย กับของพระภิกษุทั้งหลายนั้นหามีการกระทำที่แตกต่างกันไม่” (สารตถปกาสินี, ตติยภาค, : 403) ท่านพระอรรถกถาจารย์จึงอธิบายขยายความไว้ในคัมภีร์ มโนรถปุณนิ (ตติยภาค : 22) ว่า “ไม่ว่าจะเป็นทารกอายุ 7 ขวบหรือพระเถระอายุ 100 ปี หรือภิกษุ ภิกษุณี หรืออุบาสก หรืออุบาสิกา หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม รู้แจ้งแห่งตลอดวิมุตติ ก็ตามหามีความแตกต่างกันในโลกุตตรมรรคที่รู้แจ้งแห่งตลอดนั้น ๆ ไม่”

หากโยคีนั่น ๆ พากเพียร เดินจงกรม ด้วยการกำหนดเป็นระยะ ๆ และนั่งสมาธิ กำหนดเป็นระยะ ๆ จะเกิดสภาวะ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเรียกว่า อินทรีย์ และ พละ ภายในตัวของท่านปรับปรุงทั้งร่างกายและจิตใจของโยคีเอง ให้มีปรากฏการณ์เกิดขึ้นภายในตัวของท่านเป็นอัตตปัจจักขะ คือ ประสพพบเห็นเป็นประจักษ์ด้วยตัวของท่านเอง และเมื่อสภาวะธรรมนั้น ๆ ประณีตเข้าๆ และพร้อมเพรียงสม่าเสมอกัน โยคีผู้นั้นก็ผ่านวิสุทธิและญาณต่าง ๆ ตามชื่อที่ระบุไว้ข้างต้น เป็นขั้นเป็นตอนไปโดยลำดับ ท่านเปรียบไว้เหมือนการเดินทางไปสู่ที่หมายปลายทางโดยเปลี่ยนรถเดินทาง 7 ผลัด หรือขึ้นอาคารหรือปาสารท 7 ชั้น หรือเปรียบเหมือนขึ้นบันได 16 ชั้น (วิปัสสนาญาณ : 42-57)

2.2.7 แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติธรรมเป็นการเรียนรู้หลักธรรมทางพุทธศาสนา การปฏิบัติฝึกตนเองให้กิเลสลดน้อยลง ผลจากการปฏิบัติช่วยให้จิตใจอ่อนคลาย สุขภาพกาย สุขภาพจิตดีขึ้น และมีการแนะนำประการปฏิบัติธรรมสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง การปฏิบัติธรรมก็มีฐานจึงมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกัน แต่คงมีหลักปฏิบัติมาจากแหล่งเดียวกัน คือ พระไตรปิฎก ตำราทางพุทธศาสนา

หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา

กัมมัฏฐานสมัยก่อนพุทธกาล

หลักปฏิบัติกัมมัฏยุคก่อนสมัยพุทธกาล นักบวชอินเดียได้ฝึกปฏิบัติ สมถกัมมัฏฐาน (สมาธิ) ทั้งแบบทรมาน ตนเอง และสุขแบบสุดโต่ง ซึ่งทั้ง 2 ไม่ใช่หนทางหลุดพ้นจากความทุกข์ ในช่วงก่อนการตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้า ท่านอาหารดาบสและอุทกดาบส ได้ปฏิบัติสมาธิ ถึงขั้นสูงสุด ของอรุณปาน 4 แต่การสอนสมถกัมมัฏฐาน ซึ่งไม่สามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ หากต้องการพ้นทุกข์ต้อง เจริญสติปัญญาหรือวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้น

กัมมัฏฐานในสมัยพุทธกาล

หลังจากพระพุทธองค์ได้ฝึกสมาธิ(สมถกัมมัฏฐาน) กับท่านอาหารดาบสและอุทกดาบส จนจบหมดแล้ว ทรงรู้นั้นไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงแสวงหาทางหลุดพ้นต่อไป ด้วยการปฏิบัติ

กำหนดจิตเพื่อเข้าถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสในใจ ตามแนวปฏิบัติแนวทางสายกลาง โดยไม่ติดสุขหรือทุกข์สุดโต่ง ยึดติดสมาธิอย่างเดียว ส่งผลให้อาสาวะกิเลสหมดได้ หลักการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และสอนให้ปฏิบัติตามคือหลักสติปัฏฐาน 4 ทางกาย เวทนา จิต และธรรม หรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็น เอกายนมรรค ที่เป็นวิธิต่างพันทุกข์ ทางเดียวเท่านั้น

พระพุทธพจน์ที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อธิบายถึงหลักปฏิบัติกัมมัฏฐานที่ถูกต้องเกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้ปฏิบัติ “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบพวกเธอจงเงี้ยวไสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรมพวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้”

พระผู้มีพระภาคทรงสามารถให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ยินยอมได้แล้ว

ลำดับนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เงี้ยวไสตสดับตั้งจิตเพื่อรู้อย่าง

ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด 2 อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ

1. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกหมนอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

2. อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงไม่เข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย กัมมัฏฐานปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพานนั้น เป็นไฉนมัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้แหละ คือ

1. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)
2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมัชฌิมาปฏิปทานั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน (พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1 เล่ม 4 ข้อ 12 ข้อ 12 : 18-21)

หลักปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระพุทธศาสนาปฏิเสธ การปฏิบัติแบบ "กามสุขัลลิกานุโยค" คือการหมกมุ่นอยู่ในกามศก และ "อัตตทิลมถานุโยค" คือการทรมานตนให้ลำบากโดยเปล่าประโยชน์เน้นมัชฌิมาปฏิปทา คือปฏิปทาทางสายกลางที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ ได้แก่ มรรคมืองค์แปดอริยสังคี ธรรมที่เป็นความจริงอันประเสริฐสี่ประการคือ

ทุกขอริยสังคี คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ประราณาสังโตะไม่ได้สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ 5 เป็นทุกข์

ทุกขสมุทัยอริยสังคี คือ ตัณหา ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียร มีปกติเพิลิตเพียรในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ทุกขนิโรธอริยสังคี คือ ตัณหาดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค คือวิราคะ สละ สละคืน ปลอ่ยไป ไม่พัวพัน (นิพพาน)

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังคี คือ อริยมรรคมืองค์แปด (วิธีปฏิบัติกัมมัฏฐาน) วิธีปฏิบัติกัมมัฏฐานตามหลักอริยสังคี ปฏิบัติ ดังนี้

ทุกขอริยสังคี ควรกำหนดรู้.

ทุกขสมุทัยอริยสังคี ควรละเสีย

ทุกขนิโรธอริยสังคี ควรทำให้แจ้ง

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังคี คือ อริยมรรคมืองค์แปด ควรเจริญ (ปฏิบัติต่อเนื่องเป็นนิสัย)

การปฏิบัติกัมมัฏฐานต่อเนื่อง จนเกิดเป็นนิสัยในชีวิตประจำวัน คำสำคัญที่ต้องเริ่มก่อนตามกระบวนการอริยมรรคมืองค์ 8 คือ เริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) เป็นการใชปัญญาวิเคราะห์ข้อมูลบนพื้นฐานเหตุและผล การไม่ยึดมั่นในตัวตน ความจริงของธรรมชาติตามหลักอริยสังคี ตามลำดับจนถึงสัมมาสติ (ระลึกชอบ) ฝึกปฏิบัติให้มีสติทุกการกระทำจนเกิดความต่อเนื่องเป็นนิสัย และความต่อเนื่องส่งผลให้เกิดสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) อยู่กับการปฏิบัติกัมมัฏฐานเพื่อทำให้กายใจตนเองบริสุทธิ์จากกิเลส ซึ่งวิธีปฏิบัติธรรมนี้เป็นทางสายเดียวที่ช่วยให้มนุษย์พ้นทุกข์ ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ว่า“ทางนี้เป็นทางอันเอกหรือเป็นทางเดียวเท่านั้น เพื่อทำกาย วาจา ใจ ของสรรพสัตว์ให้บริสุทธิ์ เพื่อดับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ เพื่อดับความทุกข์กาย และ ความทุกข์ใจ เพื่อบรรลุนิพพาน คืออริยมรรค และเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ได้แก่ สติปัญญา 4”

สติปัญญา 4 แนวปฏิบัติกัมมัฏฐานหลักในพระพุทธศาสนา

สติปัญญา 4 เป็นการฝึกปฏิบัติให้มีสติทุกการกระทำจนเกิดความต่อเนื่องเป็นนิสัย บนพื้นฐานการตั้งอยู่หรือยึดดู, ยิบดู ตัวดู คือ ปัญญา (สัมมาทิฐิ เห็นชอบ) ซึ่งสติและปัญญา(สัมมาทิฐิกับสัมมาสติ) ปฏิบัติงานดูและวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานทั้ง 4 ที่เป็นปรากฏการณ์เกิดขึ้นจริงในการดำรงชีวิตประจำวันทั้งฐานทั้ง 4 คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม และวิธีการเจริญ

สติปัฏฐาน 4 แนวปฏิบัติกัมฐานในพระพุทธศาสนาปรากฏในพระไตรปิฎก และวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนำมาปฏิบัติ คือ มหาสติปัฏฐานสูตร และ สติปัฏฐานสูตร หมายถึง ความตั้งมั่น, ความแน่วแน่, ความมุ่งมั่น ในการเข้าไปรู้เห็นในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามมุมมองของไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ โดยไม่มีความยึดติดด้วยอำนาจกิเลสทั้งปวง ได้แก่

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน - การมีสติระลึกกายเป็นฐาน ซึ่งภายในที่นี้หมายถึง ประชุม หรือรวม นั่นคือธาตุ 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟมาประชุมรวมกันเป็นร่างกาย ไม่มองกายด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา แต่มองแยกเป็น รูปธรรมหนึ่งๆ เห็นความเกิดดับ กายล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน - การมีสติระลึกเวทนาเป็นฐาน ไม่มองเวทนาด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขาคือไม่มองว่าเรากำลังทุกข์ หรือเรากำลังสุข หรือเราเฉยๆ แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ เวทнал้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน - การมีสติระลึกจิตเป็นฐาน เป็นการนำจิตมาระลึกรู้เจตสิกหรือรู้จิตก็ได้ ไม่มองจิตด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา คือไม่มองว่าเรากำลังคิด เรากำลังโกรธ หรือเรากำลังเหม่อลอย แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ จิตล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน - การมีสติระลึกสภาวะธรรมเป็นฐาน ทั้งรูปธรรมและนามธรรมล้วนมีความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

คำว่าสติปัฏฐานข้างต้น ระบุค่าแสดงลักษณะพิเศษเฉพาะของสติปัฏฐาน เป็นพระพุทธประสงค์ที่ทรงต้องการแสดงให้เห็นว่าสัมมาสติในมรรคมีองค์แปด เป็นทั้งมีขณิมาปฏิบัติและอกายมรรค (ทางสายกลางและทางเดียวที่ดับทุกข์ได้) และสติปัฏฐาน ในภาษาของการปฏิบัติกัมมัฏฐานเรียกว่า วิปัสสนา มีหลักการและวิธีการปฏิบัติที่สมบูรณ์หลักการทั้ง 2 อย่างได้แก่ (1) วิปัสสนา (สัมมาสติ) มีสมณหน้า (2) สมณวิปัสสนา (สัมมาสติ) นำหน้า นอกจากนั้นสัมมาสติตรงข้ามกับมิจฉาสติ

สัมมาสติตรงข้ามกับมิจฉาสติ หมายถึง สัมมาสติ มีความหมายว่า ระลึกชอบคือระลึกในสติปัฏฐาน 4 ส่วนมิจฉาสติ หมายถึง ระลึกผิด ได้แก่ระลึกถึงอารมณ์อันยั่ววนให้เกิดกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ เป็นมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) ดังพระพุทธพจน์ที่แสดงไว้ในมิจฉัตตสูตร ดังนี้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546 : 197)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) และสัมมัตตธรรม (ธรรมที่ชอบ) แก่เธอทั้งหลายเธอทั้งหลายจงฟัง 1. มิจฉาทิฏฐิ 2. มิจฉาสังกัปปो 3. มิจฉาวาจา 4. มิจฉากัมมันโต 5. มิจฉาอาชีโว 6. มิจฉาวายาโม 7. มิจฉาสติ 8. มิจฉาสมานิ นี้เรียกว่า มิจฉัตตธรรม 1. สัมมาทิฏฐิ 2. สัมมาสังกัปปो 3. สัมมาวาจา 4. สัมมากัมมันโต 5. สัมมาอาชีโว 6. สัมมาวายาโม 7. สัมมาสติ 8. สัมมาสมานิ นี้เรียกว่า สัมมัตตธรรม (ส.ม. (บาลี) 19/21/14, ส.ม. (ไทย) 19/21/24.)

สัมมาสติกับสติปัฏฐาน

สัมมาสติกับสติปัฏฐาน คือ สัมมาสติกับสติปัฏฐานมีความหมายอย่างเดียวกัน มีข้อความเหมือนกัน ซึ่งนักท่องเทียวต้องการเรียนรู้หลักพุทธธรรมควรทำความเข้าใจเบื้องต้นตามหลักสัมมาทิฐิ โดยในวิภังคสูตร (ส.ม.(บาลี) 19/8/8, ส.ม.(ไทย) 19/8/12-13) แสดงความหมายของสัมมาสติ ส่วนในมหาสติปัฏฐานสูตร (ที.ม.(บาลี) 10/373/248, ที.ม.(ไทย) 10/373/301) แสดงความหมายของสติปัฏฐาน ซึ่งมีเนื้อหาเดียวกัน ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติ (สติปัฏฐาน) เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

1) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

2) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

3) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

4) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สัมมาสติหมายถึงสติในลักษณะต่าง ๆ

สัมมาสติหมายถึงสติในลักษณะต่าง ๆ คือ

1. สัมมาสติเป็นหลักธรรมที่เป็นคุณวิเศษ

สัมมาสติเป็นคุณวิเศษนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงในชื่อของสติปัฏฐาน ปรากฏในพระวินัยปิฎกในลักษณะพุทธบัญญัติและอนุบัญญัติ ปาราชิกสิกขาบทที่ 4 ว่าด้วยการกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรม มีความหมายว่า สติปัฏฐาน (สัมมาสติ) เป็นหลักธรรมที่เป็นคุณวิเศษ เป็นมรรคภาวนาเป็นอุตตริมนุสสรธรรม เป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ [มรรคญาณผลญาณ] ภิกษุผู้อวดสติปัฏฐาน (สัมมาสติ) ที่ไม่มีในตนต้องอาบัติปาราชิก ดังนี้

ภิกษุใด ไม่รู้อย่าง กล่าวอวดอุตตริมนุสสรธรรมอันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ ... ที่ชื่อว่า อุตตริมนุสสรธรรม ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดีในเรือนว่าง ... คำว่า มรรคภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8

สัมมาสติเป็นหลักธรรมของสติในลักษณะต่าง ๆ

สัมมาสติเป็นหลักธรรมของสติในลักษณะต่างๆ คือ สติ สติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรคนับเนื่องในมรรค ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกแสดง ความหมายของสติปัฏฐานในฐานะสัมมาสติเหมือนกับในพระสุตตันตปิฎก แล้วจำแนกความหมายของสัมมาสติเพิ่มขึ้น ดังนี้

สัมมาสติเป็นไฉน สติ คือ ความตามระลึก การคอยระลึกถึงอยู่เนื่อง ๆ การหวนระลึก (กัถิ) สติ คือ ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืม (กัถิ) สติ คือ สติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรคห้าเนื่องในมรรคนี้ เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสติในชั้นอรรถกถา

สัมมาสติ หรือสติปัญฐานในชั้นอรรถกถา มีปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค หมวดปัญญาบรรค กล่าวถึงความหมายสัมมาสติ หรือสติปัญฐานใน 3 ลักษณะ

1) สัมมาสติ (สติปัญฐาน) หมายถึง สติโคจร (อารมณ์ของสติ)

2) สัมมาสติ (สติปัญฐาน) หมายถึง ความที่พระศาสดาผู้ประพาสล่วงความยินดียินร้าย ในสาวกทั้งหลายผู้ปฏิบัติ 3 อย่าง (ลักษณะสติปัญฐานของพระพุทเจ้า ที่ล่วงความยินดียินร้ายแล้ว หมายถึง สาวกปฏิบัติสติปัญฐานก็ไม่ยินดียินร้าย 1, สาวกไม่ปฏิบัติสติปัญฐานก็ไม่ยินดียินร้าย 1, สาวกปฏิบัติและไม่ปฏิบัติสติปัญฐานก็ไม่ยินดียินร้าย 1)

3) สัมมาสติ (สติปัญฐาน) หมายถึง สติ

ตั้งอรรถธิบายที่มาใน อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค มีใจความว่า

สติปัญฐาน ได้แก่ สติปัญฐาน 3 อย่าง คือ สติโคจร 1, ความที่พระศาสดาผู้ประพาสล่วงความยินดียินร้าย ในสาวกทั้งหลายผู้ปฏิบัติ 3 อย่าง 1, ตัวสติ 1

สติโคจร ท่านกล่าวว่าสติปัญฐาน มาในพระบาลีมีอาทิว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับของสติปัญฐาน 4 บทนั้น มีอธิบายว่า ชื่อว่าปัญฐาน เพราะมีที่ตั้งอะไรตั้ง สติตั้ง การตั้งสติชื่อว่าสติปัญฐาน

ความละเมียดคำแนะนำด้วยความข้องใจของศาสดา ในสาวกผู้ปฏิบัติ ท่านกล่าวว่า สติปัญฐาน (สติปัญฐาน) ในพระบาลีนี้ว่า พึงทราบการตั้งสติ 3 ประการที่พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนหมู่ บทนั้นมีอธิบายว่า ชื่อว่าปัญฐาน เพราะควรตั้งไว้ อธิบายว่าควรประพาสควรตั้งไว้ด้วยอะไร ด้วยสติ การตั้งไว้ด้วยสติ ชื่อว่าสติปัญฐาน

อนึ่ง สตินั้นแหละท่านกล่าวว่า สติปัญฐาน มาในพระบาลีมีอาทิว่า สติปัญฐาน 4 อัน ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ยังโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ บทนั้นมีอธิบายว่า ชื่อว่า ปัญฐาน (ปัญฐาน) เพราะยอมตั้งไว้ ความว่า ตั้งไว้ ก้าวไป แล่นไปแล้ว เป็นไปอยู่ สตินั้นแหละตั้งไว้ชื่อว่า สติปัญฐาน

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าสติ เพราะอรรถว่าเป็นที่ระลึก ชื่อว่าปัญฐาน เพราะอรรถว่าเป็นที่เข้าไปตั้งไว้ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสติปัญฐาน เพราะสติเข้าไปตั้งไว้บ้าง นี้เป็นความประสงคในที่นี้

สัมมาสติในเชิงวิชาการ

สัมมาสติหรือสติปัญฐานในเชิงวิชาการ สรุปรวบรวมไว้ได้ดังนี้

1. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายสัมมาสติ(สติปัญฐาน) ไว้ว่า สัมมาสติ (สติปัญฐาน) หมายถึง ชื่อธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ 4 อย่าง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

2. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ให้ความหมายสัมมาสติ (สติปัฏฐาน 4) ว่า สัมมาสติ (สติปัฏฐาน) คือ ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงคือ ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน โดยให้ความหมายในแต่ละหมวดดังนี้

1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา – Kayanupassana : contemplation of the body; mindfulness as regard the body) ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่างคือ อาณา ปานสติ กำหนดลมหายใจ 1, อิริยาบถ กำหนดรู้ทันอิริยาบถ 1, สัมปชัญญะ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอย่าง 1, ปฏิกุลมณสิการ พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ 1, ธาตุนสิการ พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่าง ๆ 1, นวสีวิภา พิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ อันแปลกกันไปใน 9 ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น 1

2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา–Vadananupassana : contemplation of the feelings; mindfulness as regard the feelings) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส และเป็นนิรามิสตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา – Cittanupassana : contemplation of the mind; mindfulness as regard mental conditions) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ อย่างไร ๆ ตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

4) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา – Dhammanupassana : contemplation of mind-objects; mindfulness as regards ideas) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย อันได้แก่ นิรวรณ 5, ชันธ 5, आयตนะ 12, โพชฌงค์ 7, อริยสัจ 4, ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้น ๆ

3. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายของสัมมาสติว่าระลึกชอบ คือระลึกในสติปัฏฐาน 4 (ข้อ 7 ในมรรคมืองค์แปด)

วิเคราะห์การทำหน้าที่ของสติ

จากความหมายของสัมมาสติในข้อ 2.2.1 จะเห็นว่ามีความหมายมาก ดังนั้นจึงต้องกำหนดขอบเขตความหมายของสัมมาสติเพื่อกำหนดความหมาย คำนิยามของสัมมาสติให้อยู่ในวงจำกัดสำหรับการวิเคราะห์ในเชิงวิชาการ คือ

ก. ขอบเขตความหมายของสติ

ขอบเขตความหมายของสติ สามารถวิเคราะห์ได้จากการทำหน้าที่ของสติและลักษณะของสติสรุปได้ดังนี้

1. สติทำหน้าที่กัณโถกกุล หมายถึง มีความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เปลอ ในการทำความชั่ว ไม่หลงไปในอำนาจของกิเลสได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ กัณโถกให้เกิดขึ้นในจิตได้ เป็นอัปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท

2. สติมีลักษณะระลึกได้ หมายถึงจำกิจการที่ทำและคำที่พูดแล้วได้ ระลึกถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้

3. สติมีลักษณะเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก คู่กับสัมปชัญญะคือความรู้สึกรู้ตัว

4. สติมีลักษณะที่เป็นกุศล ในทางอภิธรรม สติสังเคราะห์ได้ในโสภณเจตสิก หมายถึง สภาวะธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นองค์ประกอบของจิตที่ระลึกรู้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับกุศล ประกอบกับจิตที่ตั้งงามได้ทุกดวง

ข. ขอบเขตความหมายของสัมมาสติ

ขอบเขตความหมายของสัมมาสติ สามารถวิเคราะห์ได้จากการทำหน้าที่ของสัมมาสติและลักษณะของสัมมาสติสรุปได้ดังนี้

1. สัมมาสติ ทำหน้าที่ประหารอกุศล หมายถึง ประหารความชั่ว หรือฆ่าทำลาย กำจัดกิเลสที่เกิดขึ้นในจิต อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางหรือหมดไป

2. สัมมาสติ ทำหน้าที่เจริญกุศล หมายถึง พัฒนาความดีที่เกิดขึ้นในจิต อันได้แก่ ไมโลภ ไมโกรธ ไม่หลง ให้เกิดขึ้น

3. สัมมาสติ ทำหน้าที่รักษากุศล รักษาความดี คือ การมีสติที่ถูกต้องอยู่ตลอดเวลา ทำให้จิตไม่ถูกครอบงำด้วยนิวรณ์ จิตดำรงอยู่ในทางที่ดี

4. สัมมาสติมีลักษณะระลึกชอบ หมายถึง การระลึกในทางที่ถูกต้อง คือระลึกในสติปัฏฐาน 4

5. สัมมาสติมีคุณสมบัติเป็นองค์ธรรมในการตรัสรู้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม เป็นคำไวพจน์ของสติปัฏฐาน สติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรคนับเนื่องในมรรค

6. สัมมาสติ ตรงข้ามกับ มิจฉาสติ หมายถึง สติที่ระลึกถูกต้อง ตรงข้ามกับสติที่ระลึกผิด

ค. ความแตกต่างของขอบเขตความหมายระหว่างสติกับสัมมาสติ

ความแตกต่างของขอบเขตความหมายระหว่างสติกับสัมมาสติ วิเคราะห์ได้ ดังนี้

1. สติ มีขอบเขตความหมายที่เป็นธรรมที่เป็นกุศล ทำหน้าที่เบื้องต้นคือ การกัณโถกกุล กัณความชั่ว ความไม่ดี กัณกิเลส ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และมีลักษณะ ระลึกได้ นึกได้ ความไม่เปลอ จำกิจการที่ทำและคำที่พูดแล้วได้ ระลึกถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้ แต่ยังไม่ทำหน้าที่ประหารอกุศล เจริญกุศล และรักษากุศล และสติเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสัมมาสติ (องค์ประกอบ 3 อย่างได้แก่ ความเพียร สัมปชัญญะ สติ)

2. สัมมาสติ จะทำหน้าที่ครบทั้งสี่ คือ กัณโถกกุล ประหารอกุศล เจริญกุศล รักษากุศล มีลักษณะการระลึกได้ในสติปัฏฐาน 4 คือ กาย เวทนา จิต ธรรม และมีความเพียร สัมปชัญญะ สติ (หมายถึงสติในข้อ 1) ข้างต้น ทำหน้าที่กำจัดอภิชฌา (ความยินดี) โทมนัส (ความยินร้าย) ได้ สัมมาสติจึงมีขอบเขตกว้างและลึกกว่าสติ

3. สัมมาสติ คือการระลึกชอบเป็นฝ่ายกุศล ตรงข้ามกับมิจฉาสติ หมายถึง ระลึกผิด ได้แก่ระลึกถึงอารมณ์อันชั่วร้ายให้เกิดกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ เกิดกับบุุณชนทั่วไป อาทิเช่น ระลึกถึงการกระทำที่ผิดศีล ระลึกถึงการจะสังหารชีวิตสัตว์ด้วยความอยากในการลิ้มรสเนื้อหนังของสัตว์นั้น ระลึกถึงความอยากได้ในทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วมีสติจดจ่อหาวิธีการที่จะเอามา ระลึกถึงการประพฤติดิในลูกเมียของผู้อื่น มีสติจดจ่อต่อความอยากในกามารมณ์ อยากเสพเมถุน ระลึกถึงการที่จะกล่าวเท็จเพื่อประโยชน์ของตนและมีสติจดจ่อต่อคำพูดนั้น (ตัวอย่างเป็นพยานเท็จในศาล) ระลึกถึงความสนุกเพลิดเพลินในการดื่มสุรายาเสพติด มีสติจดจ่อในการที่จะดื่มหรือหาวิธีการที่จะทำให้เกิดการดื่มนั้นให้ได้

สรุปความหมายของสัมมาสติหมายถึง ความระลึกชอบ ระลึกถูกต้อง คือ ระลึกในสติปัญญา 4 ตรงข้ามกับ มิจฉาสติ คือ ระลึกผิด ได้แก่ระลึกถึงอารมณ์อันชั่วร้ายให้เกิดกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ เป็นคำไวพจน์และมีความหมายเดียวกับ สติปัญญา คือหลักการปฏิบัติที่มีภูมิจานโดยให้พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม โดยใช้ความเพียร สัมปชัญญะ สติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัส สัมมาสติยังเป็นชื่อของหลักธรรมที่เป็นคุณวิเศษซึ่งหมายถึง มรรคภาวนาหมายความว่า หากภิกษุใดขาดสัมมาสติหรือสติปัญญาที่ไม่มีในตนเองต้องอาบัติปาราชิก ตามพระพุทธบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ 4 ว่าด้วยการอวดอุตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีในตน และการปรับอาบัติอื่น ๆ อันเกี่ยวข้องกับสติปัญญา และเมื่อวิเคราะห์ขอบเขตความหมายความแตกต่างของคำว่า สติกับ สัมมาสติ พบว่า สติหมายถึงความระลึกได้ โดยทำหน้าที่ในเบื้องต้นคือ กั้นอกุศลแต่ยังไม่ได้ทำหน้าที่ประหารอกุศล ส่วนสัมมาสติ ทำหน้าที่ครบสมบูรณ์คือ กั้นอกุศล ประหารอกุศล เจริญกุศล และรักษากุศล สติจึงเป็นองค์ธรรมที่ประกอบอยู่ในการปฏิบัติที่มีภูมิจานในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

หลักการของสัมมาสติ

หลักการของสัมมาสติ คือ

ก. หลักการทางสายกลาง

หลักการทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นหลักการปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ ไม่ย่อหย่อนเกินไป (กามสุขัลลิกานุโยโค) และไม่ตึงเกินไป (อัตตakilมถานุโยโค) ทางสายกลางมีองค์ประกอบแปดอย่าง เรียกว่ามรรคมืดองค์แปด ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (สัมมาสติเป็นองค์ประกอบของมรรคข้อที่เจ็ด) องค์ประกอบ 8 อย่าง เปรียบเหมือนทางหลวงที่สมบูรณ์ต้องมีวัสดุหลายอย่างประกอบกันเข้าจึงจะสำเร็จเป็นถนน ผู้ขับรถเดินทางย่อมอาศัยส่วนประกอบของถนนทุกอย่างเป็นพร้อม ๆ กัน มรรคมืดองค์แปดก็เช่นเดียวกัน เป็นทางปฏิบัติประกอบที่สมบูรณ์แปดอย่าง ที่ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยเป็นมรรคปฏิบัติไปสู่การดับทุกข์

สัมมาสติแสดงถึงความหมายของการตั้งสติชอบ หมายถึง การมีสติในทางที่ถูก หรือระลึกชอบเท่านั้น เป็นหลักการที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาสติ ที่เป็นการระลึกผิด ได้แก่ระลึกถึงอารมณ์อันชั่วร้ายให้เกิดกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ การระลึกชอบก็คือ การระลึกในสติปัญญา 4 อันได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม โดยใช้วิริยะ(ความเพียร) สัมปชัญญะ (ความรู้สึกรู้ตัว ซึ่ง

เป็นชื่อของปัญญา) สติ (ความระลึกได้) เป็นตัวทำงาน เพื่อกำจัดอภิชฌา (ความยินดี = ราคะหรือ โลกะ) และโทมนัส (ความยินร้าย = โทสะ)

ข. หลักการทางสายเดียว

หลักการทางสายเดียว หรือเอกายมรรค เป็นหลักการของสัมมาสติที่แสดงในชื่อของสติปัญญา ปรากฏในบทอุทเทสของมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ”

สติปัฏฐานจึงเป็นคำสอนหลักของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ที่ระบุแน่ชัดว่า การปฏิบัติสติปัฏฐานเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือทางเดียวที่ทำให้สัตว์โลกไปสู่เป้าหมาย สามารถอธิบายคำตามหลักการทางสายเดียว ได้ดังนี้

1. ทาง หมายถึงการดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือ ทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป

2. ทางเดียว หมายถึง (1) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (2) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียวคือพระพุทธเจ้า เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (3) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (4) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน

3. เป้าหมายของทางสายเดียว หมายถึง การเดินทางเพื่อวัตถุประสงค์ 7 อย่าง คือ (1) เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ (2) เพื่อล่วงโสกะ (ความโศกเศร้า) (3) เพื่อล่วงปริเทวะ (คร่ำครวญถึง) (4) เพื่อดับทุกข์ (ทุกข์กาย) (5) เพื่อดับโทมนัส (ทุกข์ใจ) (6) เพื่อบรรลุอายุธรรม (อริยมรรค) (7) เพื่อให้แจ้งนิพพาน ข้อสังเกตของเป้าหมาย 7 อย่าง ที่ทรงแสดง มีความหมายที่บอกลักษณะซึ่งใกล้เคียงกัน หรือเกี่ยวโยงกัน เป็นคำที่เป็นไวพจน์กันได้ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป้าหมาย 7 อย่างย่อย่อให้เหลืออย่างเดียวได้ คือ เมื่อเข้าถึงเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งใน 7 อย่างได้แล้ว ส่วนที่เหลือก็จะเข้าถึงได้ด้วยเช่นกัน

ค. ข้อสังเกตหลักการทางสายกลางกับหลักการทางสายเดียว

ข้อสังเกตหลักการทางสายกลางกับหลักการทางสายเดียวมีข้อแตกต่างกันคือ หลักการทางสายกลางเป็นการแสดงถึงหลักการปฏิบัติทั้งระบบ เป็นหลักการรวม หลักการใหญ่เปรียบได้ดั่งกับถนนสายใหญ่มีองค์ประกอบแปดอย่าง (แต่ยังไม่มีคนเดิน) ส่วนหลักการทางสายเดียวเป็นการแสดงถึงหลักการปฏิบัติที่มีเทคนิควิธีการ บอกรายละเอียดปลีกย่อยของหลักการรวมขยายจากหลักการปฏิบัติทั้งระบบคือขยายจากมัชฌิมาปฏิปทาให้ชัดเจนขึ้น เห็นภาพการเดินทางของคนในถนนชัดขึ้น เปรียบเหมือนกับถนนที่มีคนเดินอยู่

สรุปหลักการของสัมมาสติ คือ หลักการทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) และหลักการทางสายเดียว (เอกายมรรค) เรียกว่า สติปัฏฐาน ซึ่งเป็นคำไวพจน์กันได้ เป็นหลักการปฏิบัติอย่างเดียวกัน แตกต่างกันตรงที่รายละเอียดที่เอกายมรรคเป็นส่วนขยายมัชฌิมาปฏิปทาให้เข้าใจมากขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง แต่ก็อยู่บนทางเดียวกันคือ ทางพ้นทุกข์ ดับทุกข์ ทางสายกลางจึงเป็นทางสายเดียว ที่มีอยู่ทางเดียว และมีอยู่ในเฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น

องค์ประกอบของสัมมาสติ

องค์ประกอบของสัมมาสติ แบ่งได้ 2 อย่างคือ

องค์ประกอบตามหลักมรรคสมังคี

องค์ประกอบตามหลักมรรคสมังคี หมายถึงองค์ประกอบของมรรคมีองค์แปดที่ปฏิบัติโดยสมบูรณ์เต็มที่แล้วรวมกันเป็นองค์เดียวซึ่งมีสัมมาสติเป็นตัวนำ ที่เหลืออีกเจ็ดอย่างได้แก่

1) สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในมรรคมีองค์ 8 หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

2) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน

3) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

4) สัมมากัมมันตะ คือ กระทำชอบ หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤตินิโคตติในกาม

5) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

6) สัมมาวายามะ คือ ความพยายามชอบ หมายถึงความพยายาม 4 อย่าง

6.1) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

6.2) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

6.3) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

6.4) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ปรคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เสื่อมหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

7) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ หมายถึง สมาธิในฉาน 4 ดังนี้

7.1) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฉานที่มีวิตก วิจารณ์ มีปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

7.2) เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฉานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

7.3) เพราะปิติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฉานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า “เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข”

7.4) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุ จตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

องค์ประกอบตามหลักสติปัฏฐาน

องค์ประกอบตามหลักสติปัฏฐาน หมายถึง องค์ประกอบหรือสิ่งที่รวมอยู่ใน กระบวนการปฏิบัติ คือ

ก. องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกกระทำ

องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกกระทำ หมายถึง สิ่งที่ถูกกำหนดเพ่งพิจารณา ซึ่งเป็นสิ่งธรรมดาสามัญที่มีอยู่กับตัวของทุกคน เช่น ร่างกาย การเคลื่อนไหวของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เฉพาะที่เป็นปัจจุบัน คือกำลังเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ เป็นส่วนที่สติเข้าไปพิจารณา เข้าไปดู อย่างพินิจพิเคราะห์ มี 4 อย่าง คือ

1. กาย

กาย หมายถึง ร่างกายและส่วนที่เนื่องกับร่างกาย หรือเรียกว่า รูป ในชั้น 5 มี ลักษณะเสื่อมทรุดโทรมตลอดเวลา ไม่มีความรู้สึก จัดเป็นองค์ประกอบฝ่ายที่ถูกกระทำข้อแรก ถูกกระทำโดยฝ่ายที่กระทำ ได้แก่ ความเพียร สัมปชัญญะ สติ (สมาธิ) เข้าไปพิจารณา เข้าไปดูอย่าง พินิจพิเคราะห์กาย ตามดูรู้ทันกาย เรียกว่า กายานุปัสสนา จนเกิดปัญญาเห็นกายในแบบปรมัตถ สัจจะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักปฏิบัติไว้มหาสติปัฏฐานสูตร 6 หมวด ดังนี้

- 1) อานาปานบรรพ คือ ลมหายใจ
- 2) อิริยาบถบรรพ คือ อาการยีน เดิน นั่ง นอน
- 3) สัมปชัญญะ หรืออิริยาบถย่อยคือ การก้าวเดิน การเหลียวมอง การเหยียดมือ นุ่งห่มผ้า กิน ดื่ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด การนั่ง เป็นต้น
- 4) ปฏิกุลมณสิการบรรพ คือ ส่วนประกอบของร่างกายตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายมารวม ๆ อยู่ด้วยกัน
- 5) ธาตุมนสิการบรรพ คือ แยกประเภทร่างกายเป็นธาตุ 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม

6) นวสีวิธิกายบรรพ คือ ร่างกายของศพที่อยู่ในสภาพที่ต่าง ๆ กัน โดย ระยะเวลา 9 ระยะเวลา ตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ แล้วแต่ละกรณีนั้น ๆ ให้ย้อนมานึกถึง ร่างกายของตน ว่าก็ต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

2. เวทนา

เวทนา คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา (เป็นกลาง ไม่สุข ไม่ทุกข์ เฉย ๆ) ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ เวทนาในสติปัฏฐานแสดงไว้ 9 ลักษณะ

3. จิต

จิต คือ ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ หรือสภาพที่นึกคิด หรืออีกนัยหนึ่ง จิต ได้แก่ ผู้นึก ผู้คิด โดยคิดนึกไปตามอารมณ์ซึ่งผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง 5 (ปัญจทวาร) คือ รูปผ่านเข้ามาทางตา เสียงผ่านเข้ามาทางหู กลิ่นผ่านเข้ามาทางจมูก รสผ่านเข้ามาทางลิ้น และ สัมผัสผ่านเข้ามาทางกาย นอกจากนี้จิตยังนำเอาอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทางปัญจทวารแล้วนี้ มาปรุงแต่งและนึกคิดไปตามอารมณ์อีกด้วย อารมณ์ประเภทหลังนี้เรียกว่าธรรมารมณ์

กล่าวโดยสรุปก็คือ จิตเป็นนามธรรม ไม่มีตัวตนที่มองเห็นหรือสัมผัสได้ แต่แสดงออกให้รู้ได้ว่ามีอยู่โดยทางความรู้สึก การจำได้หมายรู้ การนึกคิด และการรับรู้อารมณ์ทางปัญจทวารดังกล่าวแล้ว

จิตมีไวพจน์ คือ คำที่ต่างเพียงรูป แต่มีความหมายเหมือนหรือคล้ายกันอยู่ เช่น มโน มนัส หทัย บัณฺฑร มนายตนะ มนินทริย และวิญญาน เป็นต้น ซึ่งคำเหล่านี้มิใช่ตรงกันโดยสมบูรณ์ ใช้แทนกันได้ในบางโอกาส มิใช่เสมอไป

4. ธรรม

ธรรม หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิต ในพระอภิธรรม เรียกว่า เจตสิก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่ใช้ในหลักการปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้มหาสติปัฏฐานสูตร 5 หมวด คือ

1) นิรวณฺ 5 หมายถึงเครื่องเศร้าหมองที่เกิดขึ้นในจิต 5 อย่าง ได้แก่

- 1.1) กามฉันทะ
- 1.2) พยาบาท
- 1.3) ถีนมิทตะ
- 1.4) อุทธัจจกุกกุจจะ
- 1.5) วิจิกิจฉา

2) ชันฺธ 5 หมายถึง องค์ประกอบชีวิตมนุษย์ 5 อย่าง คือ (1) รูป (2) เวทนา (3) สัญญา (4) สังขาร (5) วิญญาน

3) อายตนะ 12 คือ ข้อต่อ ช่องที่เชื่อมตัวเรากับภายนอก แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ อายตนะภายใน 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อายตนะภายนอก 6 (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์)

4) โภขณฺค 7 คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายดีที่เกิดขึ้นในจิต 7 อย่าง ได้แก่ (1) สติ (2) ธรรมวิจย (3) วิริยะ (4) ปีติ (5) ปัสสัทธิ (6) สมาธิ (7) อุเบกขา

5) อริยสัจ 4 หมายถึงความจริงอันประเสริฐ 4 อย่าง ได้แก่ (1) ทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ (2) สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา (3) นิโรธ ความดับทุกข์ (4) มรรค คือ หนทางปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์

ข. องค์ประกอบฝ่ายที่กระทำ

องค์ประกอบฝ่ายที่กระทำ คือ ตัวการที่คอยกำหนดคอยเพ่งพิจารณา เป็นองค์ธรรมของสัมมาสติ หรือสติปัฏฐาน มี 4 อย่าง

1. วิริยะ

วิริยะ หมายถึง ความเพียร ความบากบั่น ความพยายามทำกิจไม่ทอดทิ้ง ในบาลีใช้คำว่าอาตาปี อันหมายถึงมีความเพียร 4 อย่าง ได้แก่องค์มรรคข้อ 6 คือ สัมมาวายามะ ซึ่งหมายถึงเพียรระวังป้องกันและละความชั่ว กับเพียรสร้างและรักษาความดี ดังความหมายในสัมมาวายามะที่มาในบาลีดังนี้

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- 1) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
- 2) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- 3) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- 4) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยงภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

2. สัมปชัญญะ

สัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนัก ความรู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งที่นึกได้ มักมากู้กับสติ เป็นตัวปัญญา สงเคราะห์ลงในสัมมาทิฏฐิ สัมปชัญญะนี้เป็นธรรมที่มักปรากฏควบคู่กับสติ สัมปชัญญะก็คือปัญญา การฝึกฝนในเรื่องสตินี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญา สัมปชัญญะหรือปัญญาก็คือความรู้ความเข้าใจตระหนักชัดต่อสิ่งที่สติกำหนดไว้นั้น หรือต่อการกระทำในกรณีนั้นว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร ปฏิบัติต่อมันอย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ สัมปชัญญะในสัมมาสติ จึงเป็นตัวปัญญาในสัมมาทิฏฐิ ที่มุ่งเข้าหามรรคมีองค์แปด หรืออริยสัจ 4 ดังในบาลีอธิบายว่า

สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไร

คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

3. สติ

สติ หมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือกมุจติไว้กับส่วนที่เกี่ยวข้อง จำกิจการที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม้นานได้ สติเมื่อซึ่งระลึกได้บ่อย ๆ ในสิ่งที่ถูกทำ 4 อย่างคือ กาย เวทนา จิต ธรรม จนเห็นความจริงว่าทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา สติจึงเป็นสัมมาสติ

4. สมาธิ

สมาธิ หมายถึง ความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน การมีจิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ สมาธิ ในบาลี ไม่ได้ระบุไว้ในสติปัฏฐาน หรือสัมมาสติ แต่สติจะต้องมีสมาธิประกอบ ซึ่งจะมีอยู่ด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้ สมาธิจึงเป็นตัวกระทำที่ร่วมไปกับสติเสมอ สำหรับเรื่องสมาธินี้ผู้วิจัยจะนำเสนอในบทที่ 3 โดยละเอียดต่อไป

หลักขององค์ประกอบฝ่ายที่กระทำ 4 อย่าง (ในบาลีท่านแสดงไว้ 3 อย่าง ได้แก่ อาตปปี (วิริยะ) สัมปชาโน (ปัญญา) สติมา ไม่ได้แสดงสมาธิ แต่สำหรับการปฏิบัติสติปัฏฐานนั้น ไม่เพียงแต่ใช้สติอย่างเดียว แต่ยังมีธรรมข้ออื่น ๆ ควบอยู่ด้วย และธรรมที่ไม่บ่งถึงไว้ ก็คือสมาธิ ซึ่งจะมี

อยู่ด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้) ชื่อน่าสังเกตคือ สัมปชาโน ซึ่งแปลว่ามีสัมปชัญญะ สัมปชัญญะนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นธรรมที่มีปรากฏควบคู่กับสติ สัมปชัญญะก็คือปัญญา การฝึกฝนในเรื่องสตินี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้นเอง สัมปชัญญะ หรือ ปัญญา ก็คือ ความรู้ความเข้าใจตระหนักชัดต่อสิ่งที่สติกำหนดไว้นั้น หรือต่อการกระทำในกรณีนั้นว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร ปฏิบัติต่อมันอย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ

ค. ลักษณะอาการของการกระทำ

ลักษณะอาการของการกระทำ คือ การกระทำขององค์ประกอบฝ่ายที่ทำได้แก่ ความเพียร สัมปชัญญะ สติ และสมาธิ มีการกระทำที่สัมพันธ์กัน เป็นลักษณะอาการที่ทำงานสัมพันธ์กันในองค์ธรรมของสัมมาสติ หรือสติปัญญา คือการที่คอยกำหนด คอยตามดูรู้ทัน กาย เวทนา จิต ธรรม โดยตัวสติร่วมกับสมาธิเป็นตัวเกาะจับสิ่งที่จะพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม เอาไว้ให้สัมปชัญญะ คือตัวปัญญา พิจารณาชัดต่อสิ่งหรืออาการที่ถูกสติและสมาธิ เกาะจับนั้น (กาย เวทนา จิต ธรรม) โดยตระหนักว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร เช่น เมื่อกำหนดพิจารณาการเคลื่อนไหวของร่างกาย ขณะที่เดิน ก็รู้พร้อมอยู่กับตัวว่า กำลังเดิน ไปไหน เป็นต้น และเข้าใจสิ่งนั้นหรือการกระทำนั้นตามความเป็นจริง โดยไม่เอาความรู้สึกชอบใจหรือไม่ชอบใจของตนเข้าไปปะปนหรือปรุงแต่ง ส่วนความเพียรคือการตั้งใจเอาใจใส่ต่อการกำหนดพิจารณานั้น ๆ

ลักษณะอาการของการกระทำเป็นอาการที่กำหนดและตามดูรู้ทัน ให้รู้เห็นตามที่มันเป็นในขณะนั้น คือ ดู-เห็น-เข้าใจ ว่าอะไร กำลังเป็นอย่างไร ปรากฏผลอย่างไรเท่านั้น ไม่เกิดปฏิกริยาใด ๆ ในใจ ไม่มีการคิดวิจารณ์ ไม่มีการวินิจฉัยว่า ดีชั่ว ถูกผิด เป็นต้น ไม่ใช่ความรู้สึก ความโน้มเอียงในใจ ความยึดมั่นต่าง ๆ ลงไปว่า ถูกใจ ไม่ถูกใจ ชอบ ไม่ชอบ เพียงเห็นเข้าใจตามที่มันเป็น ของสิ่งนั้น อาการนั้น แ่งนั้น ๆ เองโดยเฉพาะ ไม่สร้างความคิดผนวกว่า ของเรา ของเขา ตัวเรา ตัวเขา นาย ก. นาย ข. เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ตามดูเวทนาในใจของตนเอง ขณะนั้น มีทุกข์เกิดขึ้น มีความกังวลใจเกิดขึ้น ก็รู้ว่าทุกข์เกิดขึ้น ทุกข์นั้นเกิดขึ้นอย่างไร กำลังจะหมดสิ้นไปอย่างไร กลายเป็นเหมือนกับสนุกไปกับการศึกษาพิจารณาวิเคราะห์ทุกข์ของตน และทุกข์นั้นจะไม่มีพิษสงอะไรแก่ตัวผู้พิจารณาเลย เพราะเป็นแต่ตัวทุกข์เองล้วน ๆ ที่กำลังเกิดขึ้น กำลังดับไป ไม่มีทุกข์ของฉันทันทีเป็นทุกข์ . . . แม้แต่ความดีความชั่วใด ๆ ก็ตามที่มีอยู่ หรือปรากฏขึ้นในจิตใจขณะนั้น ๆ ก็เข้าเผชิญหน้ามันไม่เลียงหนี เข้ารับรู้ตามดูมันตามที่มันเป็นไป ตั้งแต่มันปรากฏตัวขึ้น จนมันหมดไปเองตามเหตุปัจจัย แล้วก็ตามดูสิ่งอื่นต่อไป

ทั้งนี้ เป็นท่าทีที่เปรียบได้กับแพทย์ที่กำลังชำแหละตรวจดูศพ หรือนักวิทยาศาสตร์ที่กำลังสังเกตวัตถุที่ตนกำลังศึกษา ไม่ใช่ท่าทีแบบผู้พิพากษาที่กำลังพิจารณาคดีระหว่างโจทก์กับจำเลย เป็นการดูเห็นแบบสภาวะวิสัย (objective) ไม่ใช่สภาวะวิสัย (subjective)

ในสติปัญญาภาตา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรได้แสดงลักษณะอาการของการกระทำของสัมมาสติในชื่อของสติปัญญาน่าว่า

ภิกษุพิจารณาเห็นกาย . . . เวทนา . . . จิต . . . ธรรม . . . ด้วยอาการ 7 อย่างนี้
กาย . . . เวทนา . . . จิต . . . ธรรม . . . ย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกรู้ด้วย

ภิกษุพิจารณาเห็น กาย... เวทนา... จิต... ธรรม... นั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกรูปการพิจารณาเห็น กายในกาย... เวทนาในเวทนา... จิตในจิต... ธรรมในธรรม... ว่า สติปัญฐานภาวนา

ข้อความที่น่าสนใจคือ กาย... เวทนา... จิต... ธรรม... ย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย เป็นลักษณะอาการเห็นตามความเป็นจริง เห็นแบบปรมัตถสังขจะ ไม่ใช่สมมติสังขจะ สามารถที่จะวิเคราะห์ได้ดังนี้

กายย่อมปรากฏ หมายถึง การเห็นกายโดยการทำงานของตัวกระทำ (ความเพียรสัมปชัญญะ สติ สมาธิ) ว่าเป็นรูปในชั้น 5 ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล อย่างหนึ่ง หรือการเห็นกายว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และการเห็นทั้งสองอย่างคู่กัน คือเห็น กายว่าเป็นรูปในชั้น 5 ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

เวทนา จิต ธรรม หมายถึงการเห็นจิต และเจตสิก ว่าเป็นนามชั้น 5 ในชั้น 5 ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล อย่างหนึ่ง หรือการเห็นเวทนา จิต ธรรม ว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และการเห็นทั้งสองอย่างคู่กัน คือเห็น เวทนา จิต ธรรม ว่าเป็นนามในชั้น 5 ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

คำว่า ไม่ใช่สติ หมายถึง ไม่ใช่เป็นการระลึกเอา หรือนึกเอาเอง เป็นลักษณะอาการของปัญญาที่รู้ตามความเป็นจริง เป็นการเกิดขึ้นจากการกระทำของฝ่ายกระทำที่กำกับฝ่ายถูกทำ

คำว่า สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย หมายถึง ในขณะที่เกิดปัญญาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรมว่าเป็นรูปในชั้น 5 ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล อย่างหนึ่ง หรือการเห็นกายว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างหนึ่ง และการเห็นทั้งสองอย่างคู่กัน คือเห็น กายว่าเป็นรูปในชั้น 5 ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อีกอย่างหนึ่ง ก็มีสติเกิดอยู่ตลอด และทำหน้าที่ตามระลึกสภาวะที่เกิดขึ้นดับลง เป็นทุกขัง และไม่ใช่ตัวตน จนเบื่อหน่าย คลายกำหนดราคะดับ และไม่ยึดมั่นถือมั่นในที่สุด

ง. ผลที่เกิดจากการกระทำ

ผลของการกระทำ คือ อาการที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักวิธีการสติปัญฐาน

1. ผล 2 อย่าง ได้แก่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส (ความยินดีและยินร้าย)
2. ผล 7 อย่าง ได้แก่ (1) เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ (2) เพื่อล่วงโสกะ (3) เพื่อล่วงปริเทวะ (4) เพื่อดับทุกข์ (5) เพื่อดับโทมนัส (6) เพื่อบรรลุนิพพาน (7) เพื่อให้แจ้งนิพพาน
3. ผลที่ทำให้เป็นพระอริยะ คือ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ หรือถ้ามีกิเลสเหลืออยู่ก็ได้เป็นพระอนาคามี มีแสดงไว้ในภาคอานิสงส์ของมหาสติปัญฐานสูตร
4. ได้อภิญญา 6 หรือวิชชา 8 ปฏิสัมภิตา 4 (ถ้าปฏิบัติแบบสมณะนำวิปัสสนาตามแนวของฉาน 4)

ผลของการกระทำนี้มีรายละเอียดค่อนข้างมาก จึงได้นำไปอธิบายแยกไว้ต่างหากในหัวข้อใหม่คือ ผลจากการปฏิบัติสัมมาสติ (หัวข้อที่ 2.6 ผลจากการปฏิบัติสัมมาสติ ในบทนี้)

สรูปองค์ประกอบของสัมมาสติแบ่งเป็น องค์ประกอบตามหลักมรรคสมังคี คือ องค์ประกอบของมรรคมืองค์แปดที่ปฏิบัติโดยสมบูรณ์เต็มที่แล้วรวมกันเป็นองค์เดียวซึ่งมีสัมมาสติเป็นตัวนำที่เหลืออีกเจ็ดอย่างในมรรคจะเป็นตัวตาม ส่วนองค์ประกอบตามแนวสติปัฏฐานสามารถแบ่งได้เป็น 4 อย่าง ได้แก่ (1) องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกกระทำ ประกอบด้วย กาย เวทนา จิต ธรรม (2) องค์ประกอบฝ่ายที่กระทำ ประกอบด้วย วิริยะ สัมปชัญญะ สติ สมาธิ (3) อาการที่เกิดจากการกระทำ เป็นอาการที่กำหนดและตามดูรู้ทัน รู้เห็นตามที่มันเป็นในขณะนั้น ดู-เห็น-เข้าใจ ว่าอะไรกำลังเป็นอย่างไร ปรากฏผลอย่างไรเท่านั้น ไม่เกิดปฏิกิริยาใด ๆ ในใจ ไม่มีการคิดวิจารณ์ ไม่มีการวินิจฉัยว่า ดีชั่ว ถูกผิด (4) ผลที่เกิดจากการกระทำ โดยสรุปคือ พ้นทุกข์ ดับทุกข์ ได้อภิญญา 6 สำเร็จเป็นพระอรหันต์หรืออนาคามีเป็นอย่างน้อย

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับเรียนรู้และปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาในลักษณะเรียนรู้และปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้มีการปฏิบัติกัมมัฏฐานในรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่ยึดหลักการ วิธีการเดียวกันซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 ซึ่งเป็นเส้นทางเดียวอันนำไปสู่การพ้นทุกข์ และการท่องเที่ยวในลักษณะการเรียนรู้พุทธธรรมช่วยผ่อนคลายความทุกข์กายทุกข์ใจได้ อีกทั้งวิธีการเจริญสติปัฏฐาน 4 ตามที่นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้จากแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถฝึกปฏิบัติให้เกิดความต่อเนื่องที่บ้านหรือสถานปฏิบัติงานได้

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

Shirley Eber (1992) ได้อธิบาย ถึงหลักการพื้นฐาน (Principles) ของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน 10 ประการ ดังนี้

1. การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน (Using Resource Sustainable) เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างพอดีเท่าที่จำเป็นและประหยัด เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรให้มีการใช้ยาวนานขึ้น

2. การลดการบริโภคของเสียที่เกินความจำเป็น (Reducing over Consumption and Waste) เป็นการลดการบริโภคที่มากเกินความจำเป็นและการลดของเสียเพื่อช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาว และเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยวด้วย

3. การรักษาความหลากหลาย (Maintaining Diversity) เป็นการรักษาความหลากหลายของธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งมีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาว และช่วยขยายฐานของการท่องเที่ยวด้วย

4. การรวมการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้าอยู่ในการวางแผน (Integrating Tourism into Planning) เป็นการรวมการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ากับแผนพัฒนาแห่งชาติและแผนพัฒนาท้องถิ่น อีกทั้งมีการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment – EIA) ซึ่งการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้หลักวิชาการในการคาดการณ์เกี่ยวกับผลกระทบทั้ง ทางด้านบวกและด้านลบของการดำเนินโครงการพัฒนาการท่องเที่ยวที่จะมีต่อ

สิ่งแวดล้อมทุกด้านทั้ง ด้านทรัพยากรท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อหาทางป้องกันผลกระทบด้านลบที่อาจเกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น น้อยที่สุด อันจะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยวในระยะยาว

5. การสนับสนุนเศรษฐกิจท้องถิ่น (Supporting Local Economics) เป็นการรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยพิจารณาควบคู่ไปกับด้านราคาและคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่เพียงแต่จะช่วยให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันการทำลายสิ่งแวดล้อมด้วย

6. การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Involving Local Communities) เป็นการให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยวอย่างเต็มที่ ซึ่งไม่เพียงแต่สร้างผลประโยชน์ตอบแทนให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่ยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวด้วย

7. การปรึกษากันระหว่างผู้เชี่ยวชาญและสาธารณชน (Consulting Stakeholders and the Public) เป็นการปรึกษากันอย่างสม่ำเสมอระหว่างรัฐบาล ผู้ประกอบการ ประชาชนท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องเพื่อเข้าร่วมกันในทิศทางเดียวกัน รวมทั้ง ร่วมแก้ปัญหา และลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์

8. การฝึกอบรมบุคลากร (Training Staff) เป็นการฝึกอบรมบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับให้มีความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งจะช่วยยกระดับของการบริการท่องเที่ยว

9. การตอบสนองการตลาดท่องเที่ยว (Marketing Tourism Responsibly) เป็นการเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยวอย่างพร้อมมูลเพื่อเผยแพร่ไปยังนักท่องเที่ยวให้เข้าใจ และเคารพในสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว อีกทั้ง ช่วยยกระดับความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย

10. การวิจัยอย่างมีประสิทธิภาพ (Undertaking Research) เป็นการวิจัยและติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหา และเพิ่มผลประโยชน์ให้กับแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว รวมถึงนักลงทุน

2.3.2 กรอบแนวทางปฏิบัติของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

จากหลักการพื้นฐานของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน สามารถนำไปสร้างกรอบแนวทางปฏิบัติของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนได้ 10 ประการ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548) ดังนี้

1. มุ่งพัฒนาการท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างจริงจังก่อน แล้วจึงพัฒนาการท่องเที่ยวระหว่างประเทศอย่างค่อยเป็นค่อยไปภายหลัง เพื่อให้เหมาะสมกับระบบสาธารณูปโภคที่รองรับเป็นสำคัญ

2. มุ่งให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการท่องเที่ยวต่างๆ ที่จะ มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่

3. มุ่งพิจารณาอย่างรอบคอบถึงขอบเขตที่เหมาะสมของการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับทุกๆ ด้าน เพื่อผลักดันให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจของพื้นที่นั้น ๆ

4. มุ่งให้ข้อมูลการท่องเที่ยวอย่างเพียงพอแก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยว เข้าใจและห่วงใยในสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้ง ช่วยยกระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย

5. มุ่งใช้วัสดุและผลผลิตในท้องถิ่น เพื่อช่วยลดดุลการค้ากับต่างประเทศได้ทางหนึ่ง และเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับคนไทยในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย

6. มุ่งกระจายรายได้ และนำรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ในระยะยาวของชุมชนท้องถิ่น

7. มุ่งจ้างงานในท้องถิ่นด้วยการส่งเสริมรูปแบบของงานที่น่าสนใจ เพื่อให้ผลตอบแทนสูงแก่ชุมชนท้องถิ่นนั้น

8. มุ่งพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น เพื่อจะช่วยยกระดับของบริการท่องเที่ยวให้สูงขึ้น

9. มุ่งรักษาคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้อยู่รอดในระยะยาว เพื่อเป็นแหล่งรองรับการท่องเที่ยวตลอดไป

10. มุ่งทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคระหว่างภาคธุรกิจท่องเที่ยว เพื่อให้การทำงานขององค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม และรัฐบาลร่วมกันบนหลักการ

2.3.3 รูปแบบของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

จากกรอบแนวทางปฏิบัติของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน 10 ประการ ทำให้ประเทศต่างๆ พยายามหารูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ที่จะนำไปสู่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน จึงเป็นเหตุให้เกิดการจัดประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference of Environment and Development) หรือที่เรียกว่า ประชุม Earth Summit ขึ้น ที่กรุงริโอ เดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1992 (พ.ศ. 2535) หรือที่เรียกอีกชื่อว่า Rio Summit (ปฏิญญาริโอ) และได้ร่วมลงนามรับรองเอกสารสำคัญ 5 ฉบับ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 : 11-12) คือ

1. ปฏิญญาริโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The Rio Declaration on Environment and Development) ประกอบด้วยหลักการ 27 ประการเกี่ยวกับสิทธิและความรับผิดชอบของประชาชาติในการดำเนินงานพัฒนา เพื่อปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดียิ่งขึ้น

2. แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) เป็นแผนแม่บทของโลกสำหรับการดำเนินงานที่จะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้ง ในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

3. คำแถลงเกี่ยวกับหลักการเรื่องป่าไม้ (Statement of Principles on Forests) เป็นแนวทางในการจัดการ การอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับป่าไม้ทุกประเภท อันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจและการรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีชีวิตในทุกรูปแบบ

4. กรอบอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (UN Framework Convention on Climate Change) มีวัตถุประสงค์ที่จะรักษาระดับก๊าซเรือนกระจก (Greenhouse Cases) ในบรรยากาศที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสภาวะอากาศทั่วโลกโดยลดปริมาณการปล่อยก๊าซบางชนิดขึ้น สู่อากาศ เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเกิดจากการเผาไหม้เชื้อเพลิงเพื่อใช้เป็นพลังงาน เป็นต้น

5. อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) เพื่อให้ประเทศต่างๆ ยอมรับเอาวิธีการที่จะอนุรักษ์ความหลากหลายชนิดพันธุ์ของ

สิ่งมีชีวิต (Living Species) และเพื่อให้เกิดการแบ่งปันผลตอบแทนอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกันจากการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ

จากกรอบการพัฒนาการท่องเที่ยวให้ยั่งยืนนี้ แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งควรมีมาตรการรองรับเพื่อให้สอดคล้องกับแหล่งท่องเที่ยวของตน ดังนี้

1. มีการวางแผนการท่องเที่ยว
2. ต้อนรับนักท่องเที่ยว ด้วยมารยาทและความเป็นมิตร
3. มีมาตรฐานการดูแลรักษาทรัพยากร เช่น ป่าเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ลำธาร เนื่องจากกิจกรรม การท่องเที่ยวสามารถส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นสิ่งเปราะบางได้

4. กำหนดเขตท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและพัฒนาจิตใจ เช่น ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทะเล น้ำตก ภูเขา ป่าไม้ เป็นสิ่งดึงดูดความต้องการพื้นฐานของนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ จึงควรได้รับการส่งเสริม ให้เป็นเขตท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและพัฒนาจิตใจ เช่น ชายทะเลจังหวัดภูเก็ต ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่หุบเขาที่มีอากาศหนาว ย่อมไม่มีโอกาสที่จะได้สัมผัสอากาศอันอบอุ่น หรือได้เห็นชายทะเล ความต้องการนี้เองที่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวชายทะเลเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวหลายประเทศ โดยเฉพาะชาวยุโรป

5. มีแผนผัง แผนที่ จิตอาสา เพื่อเป็นกลุ่มตัวแทนรณรงค์ จัดการตามรูปแบบโครงการพัฒนาท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

6. ภาครัฐและเอกชนร่วมมือ ส่งเสริมและสนับสนุน ชุมชน และสถานศึกษาท้องถิ่นให้มีกิจกรรมรณรงค์ สร้างจิตสำนึก ดูแลรักษาธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ปลูกฝังให้เยาวชนมี ระเบียบวินัย และรู้จักคุณประโยชน์จากการท่องเที่ยว ปลูกฝังให้คนไทยทุกคนมีระเบียบวินัย ซื่อสัตย์ มีน้ำใจ ซึ่งกันและกัน มีการกำหนด วาระแห่งชาติ ด้านวางแผน ดูแล รักษา โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศาสนสถาน พุทธศิลป์ อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรการท่องเที่ยว สามารถเสื่อมสลายได้ตามกาลเวลา สภาพดินฟ้าอากาศ การทำลายของมนุษย์ และการขาดการดูแลเอาใจใส่ หากได้การอนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนาตลอดจนการดูแลรักษาจาก มนุษย์ และ หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง จึงจะส่งผลให้การท่องเที่ยวเจริญก้าวหน้าและพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ต่อไป

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยววัดในประเทศไทย

ปัจจุบัน การท่องเที่ยวเชิงธรรมะ” หรือ “ทัวร์ไหว้พระ” ณ วัดสำคัญต่างๆ นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมอย่างยิ่ง สำหรับคนไทย ทั้งนี้เพราะตามคติความเชื่อที่ถือว่าการได้มาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ร่วมทำบุญบริจาคทาน จะนำความเป็นสิริมงคลมาสู่ชีวิต และสร้างจิตใจที่ผ่องใส มาสู่ผู้ปฏิบัติ

2.4.1 ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับวัด

วัด หมายถึง สถานที่ทางศาสนา ซึ่งมีเสนาสนะและอาคารถาวรวัตถุต่างๆ เป็นที่พำนักอยู่อาศัยศึกษาปฏิบัติธรรมวินัย และประกอบศาสนกิจของพระภิกษุสงฆ์ตลอดจนเป็นที่บำเพ็ญ

กุศลต่างๆ ของพุทธศาสนิกชนทั้งทางด้านจิตใจ และกิจกรรมตามประเพณีนิยม รวมทั้งเป็นศูนย์กลางบริการทางการศึกษาและทางสังคม

2.4.2 ชนิดของวัด

ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในประเทศไทย พุทธศักราช 2505 กำหนดไว้ว่า วัดมี 2 ชนิด คือ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา และสำนักสงฆ์ ซึ่งวิสุงคามสีมา หมายถึง เขตพื้นที่ที่พระภิกษุสงฆ์ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพื่อใช้จัดตั้งวัดขึ้น แต่ในทางปฏิบัตินั้นเป็นการขอพระบรมราชานุญาตเฉพาะแต่บริเวณที่ตั้งพระอุโบสถเท่านั้น ส่วนสำนักสงฆ์ หมายถึง สถานที่ตั้งพำนักอาศัยของหมู่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งไม่ได้ขอพระบรมราชานุญาตใช้ผืนที่ดินแห่งนั้นเพื่อจัดตั้งเป็นวัดขึ้น ดังนั้นสำนักสงฆ์จึงไม่มีโรงพระอุโบสถเพื่อใช้เป็นที่ทำสังฆกรรม วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาถือว่าเป็นวัดที่ถูกต้องและมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย

2.4.3 ประเภทของวัด

วัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ วัดหลวงหรือพระอารามหลวง หมายถึง วัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสร้าง หรือวัดที่รัฐบาลหรือราษฎรทั่วไปสร้างขึ้นแล้วทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และวัดราษฎร์ หมายถึง วัดที่ราษฎรทั้งหลายสร้างขึ้นตามศรัทธา และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาถูกต้องตามกฎหมายจากทางราชการแล้ว และช่วยกันทานุบำรุงวัดสืบต่อกันมา

2.4.4 การใช้พื้นที่ของวัด

การใช้พื้นที่ของวัด โดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วน คือ

2.4.4.1 เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำว่าพุทธาวาส มีความหมายเป็น สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า เขตพุทธาวาสมักประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหลักสำคัญๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมต่างๆ คือ พระเจดีย์ พระมณฑป พระปราสาท: เป็นอาคารที่สร้างเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางหลักของวัด พระอุโบสถ: เป็นอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำสังฆกรรม พระวิหาร: เป็นอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส เจดีย์ราย เจดีย์ทิศ: เป็นอาคารที่ใช้บรรจุอัฐิ หรือประกอบเพื่อให้ฝังรวมสมบูรณ หอระฆัง : คืออาคารที่ใช้เป็นเครื่องตีบอกเวลาสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ศาลาต่างๆ เช่น ศาลาราย : เป็นอาคารที่ใช้เป็นที่นั่งพักของผู้มาเยือน ศาลาทิศ: เป็นอาคารที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญสำหรับให้คฤหัสถ์นั่งพัก หรือประกอบเพื่อให้ฝังรวมสมบูรณ พระระเบียง: เป็นอาคารที่ล้อมอาคารหลักสำคัญหรือล้อมแสดงขอบเขตแห่งพุทธาวาส ลับปลาปล้องเครื่อง: เป็นอาคารที่ใช้สำหรับเป็นที่พระมหากษัตริย์เปลี่ยนชุดฉลองพระองค์ในวาระที่ทรงเสด็จพระราชดำเนินเพื่อบาเพ็ญพระราชกุศล

2.4.4.2 เขตสังฆาวาส หมายถึงขอบเขตบริเวณพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดที่กำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้สามารถปฏิบัติภารกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีการใดทางศาสนาโดยตรง คำว่า สังฆาวาส มาจาก คำว่า สงฆ์ เชื่อมกับคำว่า อาวาส แปลว่า ที่อยู่แห่งหมู่สงฆ์ พื้นที่บริเวณนี้จึงมักมีขอบเขตที่มิดชิดและประกอบด้วยอาคารสถานที่สัมพันธ์เฉพาะกับกิจกรรมและวัตรปฏิบัติที่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของเพศสมณะเท่านั้น อันได้แก่ กุฏิ: เป็นอาคารที่ใช้สำหรับอาศัยจำวัดหลับนอน กัปปิยกุฏิ: คือโรงเก็บอาหาร หอฉัน: เป็นอาคารที่ใช้สำหรับฉันภัตตาหาร

วังจุกฎิ: เป็นอาคารสำหรับใช้ขับถ่าย ศาลาการเปรียญ: เป็นอาคารที่ใช้สำหรับเรียนหนังสือของพระสงฆ์ หอไตร: เป็นอาคารที่ใช้สำหรับเก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา ซันตาฆระ: คือโรงไฟและต้มน้ำร้อนไฟ ธรรมศาลา: คือโรงเทศนาธรรม ห้องสงฆ์: ห้องสำหรับพระภิกษุ ศาลาท่าน้ำ: เป็นอาคารที่ใช้เป็นท่าและทางเข้าสู่วัดทางน้ำ

2.4.4.3 เขตธรณีสงฆ์ หมายถึงเขตพื้นที่ในพระอารามที่วัดกำหนดพื้นที่บางส่วนที่หลีกเลี่ยงจากการจัดแบ่งเขตสำคัญ คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ให้เป็นเขตพื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณะประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ของวัด เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่นๆ เช่น สร้างเมรุสำหรับฌาปนกิจศพ 12 ชุมชน ตั้งโรงเรียนเพื่อให้ความศึกษาแก่สังคม แบ่งเป็นพื้นที่ให้คฤหัสถ์เช่าเพื่อใช้เป็นแหล่งทามาหากิน อาทิ การสร้างตึกแถว หรือทำเป็นตลาด เป็นต้น

การแบ่งพื้นที่วัดออกเป็น 3 ส่วนนี้ ในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมจึงหมายถึงส่วนหนึ่งคือเขตพุทธาวาสถูกใช้เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (Semi-public zone) อีกส่วนหนึ่ง คือ เขตสังฆาวาส ที่ใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private zone) เฉพาะของพระสงฆ์ ส่วนเขตธรณีสงฆ์ก็เป็นเสมือนเขตพื้นที่สาธารณะ (Public zone) สำหรับคนทั่วไป

ดังนั้น เมื่อมีโอกาสได้ไปท่องเที่ยววัด ควรได้ศึกษาเรียนรู้คุณค่าของโบราณสถานและโบราณวัตถุ พุทธศิลป์และศิลปด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ภายในบริเวณวัด ซึ่งมีศิลปะที่งดงาม และแฝงประวัติความเป็นมาที่สำคัญและน่าสนใจเพิ่มเติมด้วย

2.5 แนวคิดการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว

สิ่งที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของกิจกรรมของมนุษย์ คือ การจัดการ มนุษย์มีการรวมกลุ่มกันเพื่อความสำเร็จในเป้าหมาย มนุษย์ไม่สามารถก้าวไปสู่ความสำเร็จได้ด้วยตัวคนเดียว การจัดการจึงเป็นสิ่งสำคัญในการรวมกลุ่มของบุคคล และสังคมต้องขึ้นอยู่กับพลังของกลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มก็จะขยายใหญ่ขึ้นงานของผู้บริหารจึงเพิ่มพูนความสำคัญยิ่งขึ้นการจัดการ (Management) จึงมีลักษณะและ จุดมุ่งหมาย คือ เป็นกระบวนการออกแบบและรักษาสภาพแวดล้อม ซึ่งบุคคลจะทำงานกันในกลุ่มเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ (Wehrich and Koontz. 1993) หรือ หมายถึง กระบวนการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ โดยใช้การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การชักนำ (Leader) และการควบคุม (Controlling) มนุษย์สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงิน ทรัพยากรข้อมูลขององค์การได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Bovee and others. 1993)

การจัดการเป็นกระบวนการของกิจกรรมที่ต่อเนื่องและประสานงานกันซึ่งผู้จัดการต้องเข้ามา ช่วยเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ ประเด็นสำคัญของการจัดการ (Management) มีลักษณะดังนี้ (1) การจัดการสามารถประยุกต์ใช้กับองค์การใดองค์การหนึ่งได้ (2) เป้าหมายของผู้บริหารทุกคน คือ การสร้างกำไร (3) การจัดการเกี่ยวข้องกับการผลิต (Productivity) ซึ่งหมายถึงประสิทธิภาพ (Efficiency) และประสิทธิผล เปรียบเทียบกับการจัดการ (4) การจัดการสามารถนำมาใช้กับผู้บริหาร ในทุกระดับชั้นขององค์การ การบริหารเปรียบเทียบกับการจัดการ (Administration versus management) การบริหารและการจัดการ หมายถึง กิจกรรมในการ

บริหาร ทรัพยากรและกิจการงาน อื่น ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ซึ่งมีความแตกต่างกัน ดังนี้ (1) คำว่า การบริหาร (Administration) ใช้ในการบริหารระดับสูง หน้าที่หลักคือกำหนดนโยบายที่สำคัญและการกำหนด แผน เป็นคำที่นิยมใช้ในการบริหารรัฐกิจ (Public administration) (2) คำว่า การจัดการ (Management) เน้นการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบาย (แผนที่วางไว้) นิยมใช้กับการจัดการธุรกิจ (Business management)

ศาสตร์และศิลป์ในการจัดการ การจัดการเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ กล่าวคือ ความสามารถในการจัดการดำเนินงานถือเป็นศิลป์ (Art) ส่วนความรู้หรือทฤษฎีที่ใช้ในการจัดการถือเป็นศาสตร์ (Science) คือความรู้ที่ได้จัดระบบมาแล้ว คุณลักษณะที่สำคัญของศาสตร์แขนงใดก็ตามคือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (อาศัยหลักเหตุผล) ในการพัฒนาความรู้ดังนั้น ศาสตร์จึงประกอบด้วย (1) แนวความคิด (Concepts) ที่ชัดเจน (2) ทฤษฎี (Theory) (3) ความรู้ที่สะสมไว้โดยพัฒนาจากสมมติฐาน (Accumulated knowledge) (4) การทดลอง (Experimentation) (5) การวิเคราะห์ (Analysis)

อิทธิพลซึ่งกำหนดทฤษฎีการจัดการ (The forces that shape management theory) การจัดการจะเกี่ยวข้องกับอิทธิพลทางด้านต่าง ๆ คือ (1) เทคโนโลยี (2) เศรษฐกิจ (3) สังคม (4) การเมือง สิ่งปัจจัยนี้มีอิทธิพลต่อทฤษฎีการจัดการ ดังนี้

1. อิทธิพลด้านเทคโนโลยี (Technological Forces) ประกอบด้วย ความรู้เทคนิค และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตสินค้าและบริการ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนมีอิทธิพลต่อการจัดการ การจัดการที่ได้รับอิทธิพลจากเทคโนโลยี คือ การวิเคราะห์สิ่งแวดล้อม การวางแผน การตัดสินใจ การออกแบบองค์การ การจัดการทรัพยากรมนุษย์ ความเป็นผู้นำ การจูงใจ และการควบคุม

2. อิทธิพลด้านเศรษฐกิจ (Economic force) ประกอบด้วย แนวโน้มด้านเศรษฐกิจและการจัดหาทรัพยากรทุกชนิด เช่น เงิน มนุษย์ ข้อมูล และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ การขาดแคลนของ ทรัพยากรนำไปสู่ความก้าวหน้า และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี อิทธิพลด้านเศรษฐกิจจะ เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการจัดการในขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์สิ่งแวดล้อม การตัดสินใจ การกำหนดจุดมุ่งหมาย การวางแผน การจัดการทรัพยากรมนุษย์ การควบคุม และการออกแบบ องค์การ

3. อิทธิพลด้านสังคม (Social forces) ประกอบด้วย ค่านิยม (Values) ความต้องการ (Needs) และบรรทัดฐาน (Norms) ซึ่งมีอิทธิพลต่อบุคคล ภายในวัฒนธรรมขององค์การ อิทธิพลด้าน สังคมจะเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ รูปแบบการอพยพ ลักษณะการประกอบ อาชีพของครอบครัว ฯลฯ อิทธิพลด้านสังคมจะได้รับอิทธิพลจากเทคโนโลยีด้าน เศรษฐกิจ ผู้บริหาร จะต้องสามารถควบคุมความสัมพันธ์กับบุคลากร ทำให้เกิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การจูงใจบุคลากร โครงสร้างองค์การ ความเป็นผู้นำ และการจัดการทรัพยากรมนุษย์

4. อิทธิพลด้านการเมือง (Political force) ประกอบด้วยนโยบายของรัฐบาลและกฎหมาย ธุรกิจที่เกี่ยวข้อง อิทธิพลเหล่านี้จะกระทบต่อองค์การ และมีอิทธิพลต่อทฤษฎีการจัดการ เพราะ สิ่งแวดล้อมขององค์การที่สำคัญ จึงเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์สิ่งแวดล้อม การวางแผน การตัดสินใจ การออกแบบองค์การ การจัดการทรัพยากรมนุษย์และการควบคุม

สุดาพร วรพล (2540) ได้สรุปประเด็นสำคัญจากการเข้าร่วมประชุมนานาชาติ International Conference on Tourism and Heritage Management ณ ประเทศอินโดนีเซีย เรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยว และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ” ไว้ดังนี้

1. มรดกทางวัฒนธรรมประเภทโบราณสถาน ถือเป็นแหล่งทรัพยากรที่เปี่ยมไปด้วยคุณค่า ทั้ง ทางประวัติศาสตร์และทางด้านจิตใจของคนในชาติ ดังนั้นจำเป็นต้องได้รับการจัดการที่ละเอียดอ่อนรอบคอบ โดยเฉพาะเมื่อจะส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เพราะหากดำเนินการโดยขาด ความระมัดระวังแล้ว จะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ได้ง่าย เช่น กลุ่มที่ต้องการอนุรักษ์กับ กลุ่มผู้ประกอบการ

2. สถานที่ที่จะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมได้นั้น จะต้องเป็นแหล่งที่ให้ประสบการณ์ที่ดีแก่ นักท่องเที่ยว ก่อให้เกิดประโยชน์อื่น ๆ ที่น่าพึงพอใจ รวมทั้งเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเอาไว้ด้วย

3. ควรให้ภาคเอกชนที่มีประสบการณ์ในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวขนาดใหญ่ มาแล้ว ได้เข้ามาให้การสนับสนุนช่วยเหลือแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ในเรื่องของการจัดทำป้ายอธิบายในแหล่งและจัดการนักท่องเที่ยวด้วย

4. แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมควรได้รับการพิจารณาทั้งในแง่ของการอนุรักษ์ การเป็นแหล่งความรู้ และการบริการที่เหมาะสมแก่นักท่องเที่ยวควบคู่กันไป

5. ควรให้ความสำคัญกับการจัดทำป้ายอธิบายแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมให้กับประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งมีความด้อยในเรื่องของสื่อ การฝึกอบรม วิธีการ ตลอดจนการจัดการก่อน เนื่องจากแหล่งมรดกในประเทศเหล่านั้นมักจะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชุมชน ดังนั้นจึงควรออกแบบป้ายให้ดึงดูดใจผู้เยี่ยมชมโดยทำให้มีมิติ

2.6 แนวคิดพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

พฤติกรรมนักท่องเที่ยว เป็นการกระทำทุกอย่างของนักท่องเที่ยวไม่ว่าการกระทำนั้น นักท่องเที่ยวจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม และบุคคลอื่นจะสังเกตการกระทำนั้นได้หรือไม่ก็ตามก็เพื่อมุ่งตอบสนองสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสภาพการณ์ใดสภาพการณ์หนึ่ง โดยพฤติกรรมภายนอกของนักท่องเที่ยว (Tourist's Overt Behaviour) เป็นพฤติกรรมที่ผู้อื่นสังเกตได้โดยอาศัยประสาทสัมผัส ส่วนพฤติกรรมภายในของนักท่องเที่ยว (Tourist's Covert Behaviour) เป็นการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ภายในร่างกายรวมทั้งความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ที่ถูกควบคุมอยู่ภายในจะมีความสัมพันธ์กัน โดยพฤติกรรมภายในจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมภายนอกเป็นส่วนใหญ่

นฤมล สมิตินันท์ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวว่า พฤติกรรมของมนุษย์อาจแตกต่างกันไปตามสถานภาพทางสังคมของแต่ละคน ซึ่งการแสดงออกอาจมีเหตุผลหลายอย่างประกอบกัน กล่าวคือส่วนหนึ่งมาจากความพอใจส่วนตัว และอีกส่วนหนึ่งเพื่อต้องการแสดงสถานภาพของตนเพื่อให้สังคมยอมรับและยกย่อง สำหรับคนบางคนการเดินทางท่องเที่ยวมีเหตุผลมาจากความต้องการที่จะหลีกเลี่ยงภารกิจประจำวันที่ซ้ำซาก นอกจากนี้ก็มีการเดินทางเพื่อตอบสนองความอยากรู้ อยากรู้ประสบการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีพฤติกรรม สัญชาตญาณที่คล้ายกันบ้าง แตกต่างกันบ้าง แต่เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์เริ่มเดินทางย่อมมีเหตุผลอธิบายได้เสมอ เหตุผลที่ใช้อธิบายพฤติกรรมในการเดินทางของมนุษย์สรุปได้ดังนี้

1. ความสดชื่นของร่างกายและจิตใจ การที่ประเทศได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว มีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม บ้านเมืองเจริญขึ้นพร้อมกับวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีใหม่ ได้สร้างความกดดันให้กับประชาชนโดยทั่วไป สังคมรูปแบบใหม่เต็มไปด้วยความรวดเร็ว ความกดดัน ความเคร่งเครียด ทำให้เกิดความจำเป็นอย่างมากในการที่จะหลุดพ้นจากภาวะความกดดันต่าง ๆ ซึ่งหาได้จากการพักผ่อนคลายอารมณ์ ความตึงเครียด และหาความสดชื่น

2. เพื่อสุขภาพ แรงจูงใจที่ทำให้คนเดินทางนั้นบางครั้งก็ทำเพื่อสุขภาพ แสวงหาอากาศบริสุทธิ์ แสงแดด ความอบอุ่นหรือไปตามคำแนะนำจากแพทย์

3. เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมในด้านกีฬา สิ่งหนึ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว นั้นเกิด จากกิจกรรมทางร่างกาย ได้แก่ การเล่นกีฬา นักเล่นกีฬา และผู้สนใจติดตามการแข่งขันกีฬา ทำให้เกิดการเดินทางนักกีฬาจำเป็นจะต้องเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ เพื่อเล่นกีฬาตามฤดูกาล นักดูกีฬา เดินทางไปยังที่ต่าง ๆ เพื่อติดตามการแข่งขันเช่น ในเมืองไทยกีฬาเทนนิส กำลังเป็นที่นิยม เมื่อมีการ แข่งขันจะมีผู้ติดตามไปดูการแข่งขัน เป็นต้น

4. เพื่อความตื่นเต้น บางครั้งเห็นสิ่งอื่นใด คนเดินทางท่องเที่ยวเพราะต้องการความสนุกสนานและมักกระทำไปเพราะมีแรงจูงใจและเพื่อสนองความต้องการความสนุกสนานของตนเอง อาทิเช่น การอาบแดด การไปทานอาหาร การไปดื่ม การไปฟังดนตรี การไปชายหาด การไปต่างจังหวัด สิ่งเหล่านี้จะแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ครอบครัวและกาลเวลาความสนุกสนานนี้เป็นความสุขของแต่ละคน จนมีคนกล่าวว่าความสุขนั้นมาจากความเพลิดเพลินสนุกสนาน ดังนั้นนักจัดรายการ ท่องเที่ยวต่างเล็งเห็นเรื่องนี้ มักจะเน้นความสนุกสนานเพลิดเพลินของการไปพักผ่อนและท่องเที่ยว

5. เพื่อตอบสนองความสนใจด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สิ่งหนึ่งที่ทำให้คนไปท่องเที่ยว เกิดจากความอยากรู้อยากเห็นในสิ่งแปลกใหม่ดังที่ทราบกันว่ามนุษย์ปกติทั่วไปมีความอยากรู้อยาก เห็นนี้ทำให้มีการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเห็นสถานที่แปลกใหม่ ผู้คน วัฒนธรรม ประเพณีของ แต่ละชาติ อาทิเช่น ศิลปะ สถาปัตยกรรม ดนตรี วรรณคดี ระบายพื้นเมือง โบราณสถาน ทาง ประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ หรือการไปร่วมในงานพิธีหรือเทศกาลประจำปีต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น

6. เพื่อเสริมสร้างความสำคัญระหว่างบุคคล การเดินทางของแต่ละคนนั้นจะมีเหตุผลต่างกันไป บางคนเดินทางเป็นร้อยกิโลเมตรเพื่อเยี่ยมญาติ บางคนเดินทางเป็นพัน ๆ กิโลเมตรเพื่อกลับไปถิ่นฐาน เดิม หรือกลับไปเยี่ยมถิ่นที่เคยศึกษา บางคนเดินทางเพราะเพื่อความจำเริญซ่าของการดำเนิน ชีวิตประจำวัน บางคนนั้นเป็นนักเดินทางเพราะการเดินทางแต่ละครั้งมักจะได้เพื่อนใหม่เพิ่มขึ้นมา เสมอ

7. เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมด้านศาสนา การเดินทางท่องเที่ยวในบางครั้งนั้นมีความมุ่งหวังที่จะไป ยังดินแดนศักดิ์สิทธิ์เพื่อความเป็นสิริมงคลและได้กุศลแรง อย่างเช่น ผู้นับถือศาสนาอิสลามทุกคนครั้ง

8. เพื่อการติดต่อด้านธุรกิจและด้านอาชีพมีผู้คนเป็นจำนวนมากที่เดินทางเพื่อประกอบธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจด้านการค้า ประชุม การเมือง การศึกษา เป็นต้น แต่การเดินทางเพื่อวัตถุประสงค์ ชนิดนี้นั้นส่วนใหญ่จะแฝงไปด้วยความสนุกสนานและเพลิดเพลิน

สรุปได้ว่า พฤติกรรมนักท่องเที่ยวแตกต่างกันไปตาม สถานภาพทางสังคมของแต่ละคน เกิดจากความอยากรู้อยากเห็นในสิ่งแปลกใหม่ อาจสนใจเข้าร่วมกิจกรรมด้านศาสนา เดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเพื่อเรียนรู้หลักพุทธและแฝงไปด้วยความสนุกสนานและเพลิดเพลิน

2.6.1 องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดระยอง (2556. ออนไลน์) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีองค์ประกอบสำคัญ 7 ประการ คือ

1. เป้าหมาย หมายถึง พฤติกรรมนักท่องเที่ยวทุก ๆ พฤติกรรมจะต้องมีเป้าหมายในการกระทำ เช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มอนุรักษ์ต้องการเกียรตินิยม โดยการแสดงให้ผู้อื่นเห็นว่าตนเดินทางท่องเที่ยวโดยที่สภาพแวดล้อมในสถานที่ตนเดินทางยังคงสภาพความสมบูรณ์ของระบบนิเวศดั้งเดิม

2. ความพร้อม หมายถึง ความมีวุฒิภาวะและความสามารถในการทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ เช่น นักท่องเที่ยวกลุ่มที่รักความผจญภัย นิยมโต้เขา ปีนหน้าผา ต้องมีความพร้อมทั้งสภาพร่างกายและจิตใจแล้วสามารถจะทำกิจกรรมที่ตนชอบได้

3. สถานการณ์ หมายถึง เหตุการณ์หรือโอกาสที่เอื้ออำนวยให้เลือกกระทำกิจกรรม เพื่อตอบสนองความต้องการ เช่น การท่องเที่ยวตามหมู่เกาะ ควรกระทำในยามคลื่นลมสงบไม่ควรทำในขณะที่มีพายุฝนฟ้าคะนอง

4. การแปลความหมาย หมายถึง วิธีการคิดแบบต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่พอใจมากที่สุด สถานการณ์หนึ่ง ๆ เช่น เวลาสิบสองนาฬิกาเป็นเวลาที่นักท่องเที่ยวควรหยุดพักรับประทานอาหารกลางวัน

5. การตอบสนอง คือ การตัดสินใจกระทำกิจกรรมตามที่ตนได้ตัดสินใจเลือกสรรแล้ว เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ เช่น นักท่องเที่ยวได้ตัดสินใจที่จะเดินทางท่องเที่ยวในวันหยุด เพื่อพักผ่อน ดังนั้น นักท่องเที่ยวจะต้องวางแผนการเดินทาง และจัดการดำเนินการล่วงหน้าในการกระทำกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ตั้งแต่กิจกรรมการกำหนดสถานที่ท่องเที่ยว กิจกรรมการเดินทาง กิจกรรมการจองที่พัก เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง

6. ผลลัพธ์ที่ตามมา คือ ผลจากการกระทำหนึ่ง ๆ อาจได้ผลตามที่คาดหมายไว้หรืออาจตรงกันข้ามกับความคาดหวังที่ตั้งใจไว้ เช่น นักท่องเที่ยวได้มีกำหนดการเดินทางไว้เพื่อมาพักผ่อนวันหยุดในประเทศไทย แต่ปรากฏว่าในเวลาหนึ่งเกิดการชุมนุมที่สนามบิน และทำให้สนามบินต้องปิดทำการ เครื่องบินไม่สามารถลงจอดได้ มีผลลัพธ์ทำให้นักท่องเที่ยวไม่สามารถบรรลุผลตามที่คาดหมายไว้ได้

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่สนใจแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมนั้นควรคำนึงถึงองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 7 ประการ ในการศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

2.6.2 ความสำคัญของการทราบบุคลิกกรรมนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว

การศึกษานักท่องเที่ยวและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อการทำงานในอุตสาหกรรมบริการทั้งด้านการท่องเที่ยวและการโรงแรม ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นหัวใจหลักของการทำงานด้านนี้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะบุคคลที่จะทำงานเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว ควรต้องมีความรู้เกี่ยวกับนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี มีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ลักษณะนิสัย พฤติกรรม การแสดงออก ซึ่งจะช่วยให้ได้แนวทาง ในการคิดถึงเหตุผลของการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว การรู้จักและเข้าใจพฤติกรรมที่แปลกแยกและแตกต่างกันของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวแต่ละชาติ ช่วยให้ผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องสามารถปรับตัวและรู้ความต้องการของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว ซึ่งทำให้ง่ายต่อการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ให้บริการ อนึ่ง ผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวต้องคำนึงถึงว่าหน้าที่ของตนคือการให้บริการ การที่จะบริการให้ถูกใจและถูกต้องตามความประสงค์เพื่อให้เกิดความประทับใจนั้น ผู้ให้บริการต้องมีความรู้เกี่ยวกับผู้รับบริการดีพอควร และพึงระลึกอยู่เสมอว่าผู้รับบริการคือบุคคลสำคัญที่จะเป็นผู้กำหนดความสำเร็จในกิจการของตน เพราะผู้ประกอบการบริการมีมากมายให้เลือก ผู้รับบริการไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับผู้ให้บริการ แต่ผู้ให้บริการต้องพึงผู้รับบริการ เพราะฉะนั้น ผู้ให้บริการควรยึดหลักต่อไปนี้เพื่อความสำเร็จในการทำงานของตน การศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวทำให้ทราบถึงรูปแบบการตัดสินใจของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวว่า

- เขาซื้อสินค้าบริการอะไร
- ทำไมถึงซื้อบริการนั้น ซื้อบริการเมื่อไร
- ซื้อบริการที่ไหน
- ซื้อบริการบ่อยแค่ไหน
- เขาประเมินบริการเหล่านั้นอย่างไร

หากต้องการเอาชนะใจของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวได้แล้ว หรือทำให้นักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจหลังจากการใช้บริการ ผู้ให้บริการจำเป็นต้องต้องเรียนรู้ทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว เช่น ศึกษาความต้องการ ความคิด การทำงาน การใช้เวลารว่างของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจทั้งปัจจัยส่วนตัวและปัจจัยกลุ่มที่มีผลกระทบต่อตัดสินใจเลือกใช้บริการของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว

สรุปได้ว่า การทราบบุคลิกกรรมและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อการส่งเสริม กิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยอาศัยพื้นฐานการวิจัยให้เกิดความเข้าใจทั้งปัจจัยส่วนตัวและปัจจัยกลุ่มที่มีผลกระทบต่อตัดสินใจเลือกใช้บริการของนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวที่สนใจท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้หลักพุทธธรรม

2.7 แนวคิดการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว

การส่งเสริมการท่องเที่ยว หมายถึง การส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาในแหล่งท่องเที่ยวของท้องถิ่นหรือชุมชน และใช้บริการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว (กระทรวงมหาดไทย. 2551) นอกจากนี้ อรรถพล ชันจันทร์ (2548) ได้สรุปเกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวว่าเป็น การเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้ที่จะเป็นนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่กำลังจะซื้อให้เป็นการซื้อหรือเป็นนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวโดยผ่านกระบวนการสื่อสารผู้ที่จะเป็นนักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยวคือผู้ที่มีอำนาจในการซื้อ สนใจการท่องเที่ยว จะเคยมีประสบการณ์ในการท่องเที่ยวมาก่อนหรือไม่ก็ได้ และเครื่องมือของการส่งเสริม

เข้าถึงได้โดยผ่านสื่อประเภทใดประเภทหนึ่ง สำหรับเครื่องมือของการส่งเสริมนั้นประกอบด้วย การโฆษณา การขายโดยพนักงาน การส่งเสริมการขาย และการประชาสัมพันธ์

2.7.1 วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว

ประเวศ วะสี (2544) ได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยว 10 ประการ คือ

1. เพื่อยกระดับจิตสำนึก ศักดิ์ศรี และคุณค่าของการเป็นคนไทย ที่เรียกว่ามิติทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่มีแต่มิติทางวัตถุหรือเงินทองเท่านั้น
2. เพื่อกระตุ้นการวิจัย เช่น การวิจัยประวัติศาสตร์ตำบล ความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาความรู้ในท้องถิ่นด้านต่าง ๆ โดยมีการทำเป็นระบบข้อมูลไว้
3. เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรม โดยให้เยาวชนและประชาชนในแต่ละท้องถิ่นได้เรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ในชุมชนของตน ซึ่งมีได้หมายความถึงศิลปะแขนงต่าง ๆ เท่านั้น หากยังรวมถึงวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชนนั้น ๆ ด้วย
4. เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น โดยการท่องเที่ยวสามารถใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจความยากจน ซึ่งชุมชนสามารถให้บริการที่พัก อาหารสินค้าชุมชน โดยสร้างความเชื่อมโยงกับการวิจัยประวัติศาสตร์ตำบล หรือทรัพยากรในท้องถิ่น
5. เพื่อส่งเสริมให้มนุษย์กับมนุษย์ได้สัมผัสและได้พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น (Human touch) เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นการเคลื่อนไหวคนให้ได้มาพบและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การที่มนุษย์ได้มีปฏิสัมพันธ์กันนั้นจะทำให้เกิดความรัก ความเข้าใจกันมากขึ้น
6. สร้างและกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม หากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้รับรายได้อย่างเป็นธรรม และเห็นความยุติธรรมนั้น เขาจะพยายามรักษาระบบ ซึ่งวิธีการหนึ่งที่สำคัญคือจะต้องมีการพัฒนาระบบบัญชีที่ทุกคนดูง่าย โดยระบบบัญชีนี้จะเป็นทั้งข้อมูล (Information) และการสื่อสาร (Communication) เพื่อแสดงความยุติธรรม ฉะนั้น ระบบบัญชีการท่องเที่ยวในชุมชนจะต้องให้คนดูง่ายว่ารายได้มาอย่างไร และกระจายไปที่ใดบ้าง
7. ก่อให้เกิดความสุขอย่างสร้างสรรค์ ความสุขที่ได้รับจากการท่องเที่ยว ควรจะเป็นความสุขอย่างสร้างสรรค์ ความสุขที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายวัฒนธรรม ความสุขที่ได้จากการเรียนรู้ว่าผู้คนอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนได้อย่างไร การท่องเที่ยวควรนำไปสู่การสร้างสรรค์ ดังนั้นต้องมีการตั้งเป้าหมายไว้ว่า การท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ดี เมื่อนักท่องเที่ยวไปเที่ยวแล้วได้สัมผัสและเรียนรู้ในสิ่งที่ดี ก็จะทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการทำสิ่งที่ดีด้วย
8. พัฒนาการศึกษ การท่องเที่ยวสามารถมีส่วนส่งเสริมให้ท้องถิ่นพัฒนาการเรียน การเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึงมีการอบรมบุคลากรในท้องถิ่นให้สามารถเป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่นได้
9. ส่งเสริมให้เกิดสังคมโปร่งใสและยุติธรรม การท่องเที่ยวสามารถเป็นสื่อกลางในการนำเสนอข้อมูลในสังคม เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นระบบที่มีการเกี่ยวข้องของบุคคลหลายฝ่าย ทั้งชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นบุคคลภายใน ในขณะที่เดียวกันการท่องเที่ยวยังต้องมีการสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก หรือ นักท่องเที่ยว ซึ่งทำให้เกิดการถ่ายทอดข่าวสารแบบสอง

ทางได้ คือ ทั้งจากภายในออกสู่ภายนอก และจากภายนอกเข้าสู่ภายใน การรับรู้ข้อมูลต่าง ๆ นี้เอง เป็นกระบวนการหนึ่งที่สำคัญของการสร้างสังคมโปร่งใส

10. พัฒนาระบบการจัดการ (Management made the impossible possible) การจะทำให้ระบบมีพลังนั้น จะต้องสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (Shared vision) และต้องทำเป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่องโดยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องการท่องเที่ยว (Tourism for all and all for tourism)

2.7.2 หลักการดำเนินการเพิ่มมูลค่าด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว

ในการดำเนินการด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว มีหลักดำเนินการที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้ (กระทรวงมหาดไทย. 2549)

1. เร่งพัฒนา บุคลากร ฟื้นฟูมรดก และสินทรัพย์ทางวัฒนธรรม ทั้งในเขตเมือง และนอกเมืองเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวใหม่ สร้างแหล่งจำหน่ายซื้อสินค้าของนักท่องเที่ยว โดยส่งเสริมบทบาทเอกชนร่วมกับชุมชนในการรักษาแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชีวิตให้อยู่ในสภาพเดิมอย่างต่อเนื่อง

2. เพิ่มความหลากหลายของการท่องเที่ยวรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ รวมทั้งการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรม โดยส่งเสริมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวมากขึ้น ทั้งในรูปแบบการจัดการสหกรณ์การท่องเที่ยวและการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว

3. เพิ่มมาตรการอำนวยความสะดวก สร้างความปลอดภัย และป้องกันการเอาเปรียบนักท่องเที่ยวรวมทั้งเร่งรัดการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของนักท่องเที่ยวอย่างจริงจัง

4. เร่งฟื้นฟูความร่วมมือกับท้องถิ่นอื่น ๆ โดยรอบ ทั้งทางด้านการตลาด การลงทุน และการจัดอุปสรรคในการท่องเที่ยว

5. บริหารการท่องเที่ยวโดยใช้กลยุทธ์การตลาดเชิงรุก โดยสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับธุรกิจชุมชน ตลอดจนพัฒนาคุณภาพการบริการการท่องเที่ยว รวมทั้งการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของท้องถิ่นในรูปแบบที่หลากหลาย

นอกจากนี้ ธรรมนูญ ท่องหมอม (ม.ป.ป.) ได้เสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกคุ้มค่า โดยจะต้องดำเนินนโยบายมุ่งเน้นการเพิ่มมูลค่า (Value Added) สินค้าทางการท่องเที่ยวมากกว่าการลดราคาสินค้าการท่องเที่ยวลง โดยการสร้างมูลค่าเพิ่มหรือยกระดับคุณค่าสินค้าการท่องเที่ยว ดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานสินค้าท่องเที่ยวที่สนองอรรถประโยชน์เบื้องต้นของนักท่องเที่ยว

2. การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานสินค้าท่องเที่ยวที่สนองอรรถประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น ด้านสุขภาพและจิตใจ นอกเหนือไปจากอรรถประโยชน์เบื้องต้นของนักท่องเที่ยว

3. การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานสินค้าท่องเที่ยวที่ตอบสนองความต้องการด้านจิตใจ

4. การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานสินค้าท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกผูกพันเหมือนเป็นบ้านหลังที่สอง

5. การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานสินค้าที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ไทย (Thainess)

2.7.3 ประโยชน์ที่ได้รับจากการส่งเสริมท่องเที่ยว

วิชัย เทียนน้อย (2540) กล่าวว่า ประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับผลเสียแล้วจะมีมากกว่าหลายสิบเท่า และครอบคลุมประชาชนในท้องถิ่นมากมาย หลายสาขาอาชีพทั้งทางตรงและทางอ้อม มีการสร้างงานหรืออาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว นั้นมากมายจึงทำให้ฐานะและความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นดีขึ้น ทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่

1. ประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวทางตรง ได้แก่

1.1 งานหรืออาชีพเกี่ยวกับธุรกิจโรงแรม ในย่านเมืองอันเป็นแหล่งการท่องเที่ยวสำคัญทุกแห่งจะต้องจัดสถานที่พักอาศัยขึ้นมาก เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวที่ผ่านเข้ามา พักอาศัยหลับนอนเป็นการชั่วคราว ที่พักที่จัดขึ้นบริการนักท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ โรงแรม บังกะโล และรีสอร์ท เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญในกิจการท่องเที่ยวผู้ทำหน้าที่ให้บริการบริการแขกที่เข้าพักจะประกอบด้วยบุคคลหลายระดับ โดยเริ่มตั้งแต่ผู้จัดการ พนักงานต้อนรับ พนักงานด้านบริการภัตตาคารและพนักงานฝ่ายแม่บ้าน เป็นต้น ผู้ปฏิบัติงานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่อาศัยในท้องถิ่น นั้น ๆ เมื่อกิจการท่องเที่ยวให้ความสนใจเข้าไปใช้บริการมากเท่าใด ก็จะมีผลทำให้ประชากรในแหล่งท่องเที่ยวนั้นมีรายได้เพิ่มมากขึ้น

1.2 งานหรืออาชีพเกี่ยวกับร้านอาหาร การบริการทางด้านอาหาร นับว่าเป็นเรื่องสำคัญอีกอย่างหนึ่ง เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่นักท่องเที่ยวทุกคนต้องใช้บริการ นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปสู่แหล่งท่องเที่ยว ต้องใช้เงินเป็นจำนวนไม่น้อยเพื่อซื้อหาอาหารรับประทาน ด้วยเหตุนี้เองตามสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ จึงมีการจัดสถานที่ เพื่อบริการทางด้านอาหารอย่างพอเพียง และน่าจะเป็นไปตามรสนิยมของนักท่องเที่ยวกลุ่มนั้น ๆ ด้วย ความต้องการเรื่องอาหารการกิน ไม่ว่าจะเป็ นจำพวกเนื้อหรือผัก ผลไม้ต่าง ๆ นั้น ประเทศไทยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์และเป็นอาหารที่สามารถ จัดหาได้จากท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงและราคาไม่สูงนัก นอกจากนี้ผู้ที่ทำหน้าที่ปรุงอาหารพนักงาน บริการและผู้ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ จะเป็นแรงงานที่ได้มาจากคนในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ จากการ พัฒนาการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้ผู้ประกอบการจำหน่ายอาหารภัตตาคาร ตลอดจนผู้ที่ทำการซื้อขายสินค้ากับนักท่องเที่ยวโดยตรงจำนวนเพิ่มมากขึ้น

1.3 งานหรืออาชีพเกี่ยวกับมัคคุเทศก์ นับว่าเป็นอาชีพที่สำคัญอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับการท่องเที่ยว มัคคุเทศก์หรือผู้จัดการนำเที่ยวจะเป็นผู้ที่ให้ข่าวสารหรือข้อมูลทุกรูปแบบแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่พัก ภัตตาคาร ร้านอาหาร สถานที่ และ รายละเอียดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยวเหล่านั้น ๆ เป็นต้น ดังนั้นผู้ที่เป็ นมัคคุเทศก์จึง ต้องมีความรู้และความสามารถให้ข่าวสารที่ถูกต้องและคนในท้องถิ่นนั้นก็สามารถเป็นหรือประกอบ อาชีพมัคคุเทศก์ได้ เพียงแต่ได้รับการฝึกฝนเพียงเล็กน้อยเท่านั้นก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นอย่างดี นักท่องเที่ยวเมื่อเดินทางเข้ามายังบริเวณนั้นย่อมต้องการที่จะออกไปเที่ยวชมสิ่งที่น่าสนใจตาม ที่ต้องการ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เที่ยวชมทิวทัศน์ที่สวยงามตามธรรมชาติ ชมการละเล่นพื้นเมืองวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น เป็นต้น

1.4 งานหรืออาชีพเกี่ยวกับการขนส่ง งานหรืออาชีพที่ทำรายได้ให้กับประชาชนในท้องถิ่นที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ กิจการบริการขนส่งทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ สำหรับนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างประเทศส่วนใหญ่จะเดินทางโดยเครื่องบิน และมาใช้บริการทางด้านรถไฟหรือรถยนต์ไปสู่แหล่งท่องเที่ยวที่ตนเองต้องการ ส่วนนักท่องเที่ยวที่เป็นคนไทยก็จะใช้บริการขนส่งในท้องถิ่นที่มีอยู่เช่นเดียวกัน ซึ่งการขนส่งนี้ยังหมายถึงรถแท็กซี่ จักรยานสามล้อ รถยนต์โดยสารขนาดเล็ก เรือยนต์ การล่องแพและลูกหาบด้วยเช่นกัน จะเห็นว่ารายได้ที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่เข้าสู่ประชาชนในแหล่งท่องเที่ยวนั้นมีเศรษฐกิจดีขึ้น

1.5 งานเกี่ยวกับการจำหน่ายของที่ระลึกและสินค้าพื้นเมือง นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวใด มักจะซื้อของที่ระลึกไปฝากญาติพี่น้องและเพื่อนเสมอและนักท่องเที่ยวโดยทั่วไปจะมีความสุขกับการซื้อของที่ระลึกและของพื้นเมืองเหล่านั้น เช่น เปลือกหอย เครื่องปั้นดินเผาต่างเกวียน เครื่องจักสาน เครื่องเงินและสิ่งของแกะสลัก เป็นต้น ซึ่งสิ่งของเหล่านี้จะประดิษฐ์ขึ้นมาจากฝีมือของชาวพื้นเมืองในแหล่งท่องเที่ยววันนั้น ๆ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีงานทำและเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวมากยิ่งขึ้น

2. ประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวทางอ้อม ได้แก่

2.1 การผลิตสินค้าพื้นเมืองหรือผลิตของที่ระลึก แรงงานที่นำมาผลิตของที่ระลึกในท้องถิ่นต่าง ๆ จะมีจำนวนไม่น้อย เพราะสินค้าพื้นเมืองหรือของที่ระลึกเหล่านี้จะเป็นที่ต้องการของนักท่องเที่ยว ถ้าหากสินค้าจำพวกนี้ขายได้ปริมาณมาก จะทำให้ผู้ประกอบการต้องจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น ทำให้รายได้อันเกิดจากการท่องเที่ยวกระจายไปสู่ชนบทอีกด้วย

2.2 การเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ประเภทหนึ่งที่จะนำมาใช้ประกอบอาหารสำหรับนักท่องเที่ยว ได้แก่ วัว สุกร เป็ด ไก่ ปลา กุ้ง ซึ่งจะขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง เพราะร้านอาหารโรงแรม หรือที่มีย่านนักท่องเที่ยวมาพักอาศัยจำเป็นต้องสั่งซื้อสินค้าประเภทนี้เพิ่มขึ้น จึงทำให้เกษตรกรขายสินค้าได้ราคาดีและมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น รายได้ของประชากรเพิ่มขึ้น ซึ่งในด้านการเลี้ยงสัตว์นั้นจะไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดนัก แต่คนส่วนมากก็ยอมรับและเป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นมา

2.3 การผลิตพืชผักผลไม้ ตามปกติแล้วประชากรของประเทศไทยส่วนมากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม พืชผักที่ปลูกได้มักจะส่งออกจำหน่ายยังตลาดในชุมชน แต่ถ้าหากมีการพัฒนาการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียง จะทำให้พืชผัก ผลไม้ จำหน่ายได้ราคาดีขึ้น เพราะโรงแรม ภัตตาคารและร้านค้าต่าง ๆ ต้องการพืชผักและผลไม้ไปประกอบอาหารสำหรับนักท่องเที่ยว ยังมีนักท่องเที่ยวมากขึ้นเท่าไรพืชผักผลไม้ก็ย่อมขายได้เพิ่มมากขึ้นและราคาดีขึ้นประชาชนก็จะมีรายได้เพิ่มมากขึ้นซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยว

2.4 อาชีพการก่อสร้างและบริการอื่น ๆ เมื่อกิจกรรมการท่องเที่ยวขยายตัวออกไปในแหล่งท่องเที่ยวใด ปัจจัยที่จะสนับสนุนกิจการท่องเที่ยว เช่น โรงแรม ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก สถานที่บริการด้านบันเทิงต่าง ๆ สาธารณูปโภค เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา สนามบินหรือการทำเรือ จึงจำเป็นต้องมีการก่อสร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยวมากขึ้น ทำให้ประชาชนในบริเวณใกล้เคียงหรือแหล่งท่องเที่ยวมีรายได้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการท่องเที่ยวเช่นกัน

2.8 แนวคิดการเพิ่มมูลค่าแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

บทบาทของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม วัดที่เป็นสถานที่เรียนรู้พุทธธรรมมีการสะสมองค์ความรู้และทรัพยากรทางพระพุทธศาสนามายาวนาน สร้างเอกลักษณ์ของวัดไทยชาวพุทธทั่วโลกในยุคปัจจุบันรับรู้เมืองไปไทยเป็นเมืองพุทธต้นแบบ มีการจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบัน วัดไทยจำเป็นจะต้องแสดงบทบาทในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาและส่งเสริมให้ประชาชน สังคม ได้เดินทางเข้ามาเรียนรู้เชิงท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการดึงศักยภาพที่เป็นองค์ความรู้และเอกลักษณ์ของวัดไทยมาขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งวัดเป็นจุดศูนย์กลางรวมการทำกิจกรรมต่าง ๆ มีประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม เมื่อเกิดการท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา มีการเรียนรู้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดการสืบทอดพระพุทธศาสนา นำหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้

การแสดงบทบาทของวัดในฐานะส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวภายในวัด เป็นการเพิ่มแนวทางการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ ในลักษณะของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนิเวศ การท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ช่วยทำให้เกิดการลดปัญหาเสเพลสิ่งเสพติด ลดอุบัติเหตุที่มีสาเหตุจากการดื่มสุรา เสเพลสิ่งเสพติดในช่วงวันหยุดยาวที่มีการท่องเที่ยว และการส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวภายในวัดยังช่วยทำให้เกิดการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่วัดโดยตรง แก่ชุมชนและประเทศโดยอ้อม

องค์ประกอบที่สำคัญต่อการแสดงบทบาทของวัดที่มีต่อการเพิ่มมูลค่า

การแสดงบทบาทของวัดในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ประกอบสำคัญทางพระพุทธศาสนา สามารถถ่ายทอดเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสู่นักท่องเที่ยวได้มากกว่าประชาชนทั่วไปหรือหน่วยงานทั่วไป การถ่ายทอดเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญประกอบด้วย พระพุทธ เป็นการอธิบายประวัติพระพุทธเจ้า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า พระธรรม เป็นการอธิบายหลักธรรม หลักการ วิธีการปฏิบัติธรรมเจริญกรรมฐานตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ เป็นการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ที่เป็นต้นแบบการสืบทอดพระพุทธศาสนา วิถีปฏิบัติที่งดงามของพระอริยสงฆ์ ควบคู่กับการนำเสนองานทางพุทธศิลป์ ตลอดจนพระสงฆ์ต้นแบบในยุคปัจจุบันที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาศึกษาและเรียนรู้ ซึ่งการแสดงบทบาทของวัดในลักษณะส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้นำไปสู่การเพิ่มมูลค่าแก่วัดและสังคมโดยรวม มูลค่าที่เกิดขึ้นอาจสังเกตนับได้ แต่มูลค่าที่เกิดขึ้นจำนวนมากมีอาจนับได้

วัดที่ควรแสดงบทบาทส่งเสริมการท่องเที่ยว

วัดที่ควรแสดงบทบาทส่งเสริมให้เกิดการเพิ่มมูลค่าทางการท่องเที่ยว เป็นวัดที่มีความสวยงามทางด้านพุทธศิลป์ เป็นที่ชื่นชมของประชาชนและนักท่องเที่ยวทั่วไป การแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นวัดต้นแบบด้านงานพุทธศิลป์ หรือการแสดงบทบาทในฐานะที่นำแนวคิดทางพุทธศิลป์มาปรับประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทและถ่ายทอดเรื่องราวสู่สาธารณชน การแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นวัดต้นแบบทางประวัติศาสตร์ที่มีความเชื่อมโยงกับชุมชน มีการดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนมายาวนาน เป็นที่รู้จักของสังคม การแสดงบทบาทของวัดในฐานะบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากอดีตสู่ปัจจุบัน การแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นพระสงฆ์ต้นแบบสามารถสร้างแรงศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน และก่อให้เกิดการจัด

กิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านการบำเพ็ญบุญ การสร้างวัดอุทธรธรรม การปฏิบัติกรรมฐานเพื่อความหลุดพ้น การแสดงบทบาทในฐานะเป็นวัดต้นแบบทางด้านการปฏิบัติกรรมฐาน เน้นการส่งเสริมการเรียนรู้ พุทธธรรม ปฏิบัติสมณะกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดทาง พระพุทธศาสนา คือ นิพพาน การแสดงบทบาทของวัดจะก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจทั้งโดยตรงและ โดยอ้อม ทั้งนี้เพราะวัดสามารถจูงใจผู้ไม่ศรัทธาให้เกิดศรัทธา ผู้มีศรัทธาแล้วสามารถปฏิบัติตนตาม หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีศรัทธาควบคู่กับปัญญา ซึ่งวัดไทยทั้ง 4 ภาค มีลักษณะโดดเด่น และศักยภาพที่แตกต่างกัน วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย มีประวัติเชื่อมโยง กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กว่า 2,000 ปี ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วัดที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความสำคัญต่อการแสดงบทบาท เอกลักษณ์ของวัดไทย โดยอาศัยองค์ประกอบสำคัญ วัดมีสถาปัตยกรรมและพุทธศิลป์ต่าง ๆ ที่เป็น เอกลักษณ์ของสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวไทยและชาวต่างชาติให้ความสนใจเข้ามาเที่ยวชม ความงดงามในศิลปะ งานพุทธศิลป์ วัดกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยมของนักท่องเที่ยว วัดที่มี เภกิจอาจารย์ผู้เป็นต้นแบบของพระสงฆ์ สามารถสร้างแรงศรัทธาจูงใจให้ชาวไทยและชาวต่างชาติเข้า ไปกราบสักการบูชา เรียนรู้วัตรปฏิบัติของท่าน ส่งผลให้วัดที่ภกิจอาจารย์อาศัยอยู่กลายเป็นแหล่ง ท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา วัดที่มีประวัติการก่อตั้งยาวนานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีกิจกรรมสำคัญ มี ความสำคัญต่อชุมชนในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน ส่งผลให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ของชุมชน วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการปฏิบัติกรรมฐานมีการจัดกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อให้ชาวพุทธได้เข้าถึงความหลุดพ้นจากกองทุกข์ (นิพพาน) ตั้งอยู่ในสถานที่ที่สัปปายะ มีอากาศที่ บริสุทธิ์ บริเวณรอบวัดมีความร่มรื่นแวดล้อมด้วยธรรมชาติของป่าไม้ ทำให้วัดกลายเป็นสถานที่ที่ ดึงดูดคนเข้ามาท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐานและชื่นชมกับระบบนิเวศ วัดจึงมีความสำคัญต่อการ ท่องเที่ยวและมีศักยภาพพร้อมรับการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าแก่วัดและ แหล่งท่องเที่ยวเชื่อมโยง รวมถึงชุมชนตลอดเส้นทางท่องเที่ยวที่มาควบคู่กับปัญหาการท่องเที่ยว การแสดงบทบาทของวัดที่มีต่อการเพิ่มมูลค่าทางการท่องเที่ยวต้องเริ่มต้นจากวัดก่อน ทั้งนี้เพราะการ ดำเนินการจากบุคคลหรือองค์กรภายนอกของวัดอาจส่งผลกระทบต่อวัด และการแสดงบทบาทของ วัดในการส่งเสริมเพิ่มมูลค่า มีการยึดถือพระธรรมวินัยเป็นแนวปฏิบัติก่อให้เกิดการรักษาภาพลักษณ์ ของวัดไทยไว้ได้

มูลค่าที่เกิดขึ้นจากการแสดงบทบาททางการท่องเที่ยวของวัดไทย แบ่งเป็น มูลค่าที่สามารถมองเห็นได้กับมูลค่าที่ไม่สามารถมองเห็นได้ ดังนี้

1. มูลค่าที่สามารถมองเห็นได้ เป็นมูลค่าที่เกิดขึ้นในลักษณะของตัวเงินที่ไหลเข้า สู่วัด ได้แก่ เงินบริจาค เงินที่นักท่องเที่ยวใช้จ่ายระหว่างการท่องเที่ยว และทรัพย์สินสิ่งปลูกสร้างที่ เกิดจากการนำเงินมาสร้างถาวรวัตถุภายในวัด จำนวนนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวภายในวัด กิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้นสามารถแสดงให้เห็นถึงมูลค่าที่เกิดขึ้นจากการแสดงบทบาทของวัดไทย

2. มูลค่าที่ไม่สามารถมองเห็นได้ เป็นมูลค่าที่เกิดขึ้นในลักษณะของตัวเงินที่ไหล เข้าสู่วัดที่ส่งผลกระทบต่อไปย้งส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกั้วัด เช่น การบริจาคเงินให้กับวัดก่อให้เกิดการ นำเงินไปใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด สร้างสิ่งปลูกสร้างภายในวัด การจัดกิจกรรมทาง พระพุทธศาสนา การช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม เป็นต้น มูลค่าเหล่านี้เกิดขึ้นและกระจายไป

ยากต่อการรวบรวมหรือคาดการณ์ได้ มูลค่าที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางมาท่องเที่ยวยังวัดมีการใช้จ่ายระหว่างเดินทาง การกระจายของเงินที่เชื่อมโยงไปยังกิจกรรมต่าง ๆ ไม่อาจทราบได้ เป็นเพียงการคาดการณ์ถึงความน่าจะเป็นเท่านั้น มูลค่าที่เกิดขึ้นจากแรงศรัทธาของประชาชนที่มีต่อวัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวยากต่อการประมาณการ และมีมูลค่าที่แตกต่างกันทั้งจำนวนและขนาดของตัวเงิน เช่น ผู้ศรัทธาวัดหนึ่งมีการนำกลิ่น ผ้าป่ามาจัดถวายหลังเข้ามาท่องเที่ยวในวัดนี้แล้ว ปีต่อมาผู้ศรัทธาวัดนี้อาจนำกลิ่น ผ้าป่า มีตัวเงินมาถวายประกอบอาจมากกว่าหรือน้อยกว่า ทั้งที่เป็นผู้ศรัทธาวัดหนึ่งเดียวกัน เป็นต้น จะเห็นได้ว่ามูลค่าที่เกิดขึ้นที่มองเห็นไม่ได้เป็นมูลค่าที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวสืบเนื่องยาวนาน และประมาณค่าได้ยากมากกว่ามูลค่าที่เห็นได้

2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อรพิน บุญเยี่ยม (2544) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการเข้ามาเที่ยวในวัดพระศรีสรรเพชญ์” จากการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมีความสนใจและประทับใจในประวัติศาสตร์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ทางโบราณคดี และความสวยงามทางด้านสถาปัตยกรรมศิลปกรรมของวัดพระศรีสรรเพชญ์ โดยส่วนใหญ่เป็นการเดินทางมาเที่ยวเป็นครั้งแรกซึ่งได้รู้จักวัดพระศรีสรรเพชญ์จากการแนะนำของเพื่อน พร้อมกันนี้นักท่องเที่ยวยังเห็นว่าการเดินทางมายังวัดพระศรีสรรเพชญ์สะดวกสบาย ซึ่งมีค่าใช้จ่ายในการเดินทางไม่เกิน 500 บาท การใช้จ่ายในการท่องเที่ยวครั้งนี้ได้มุ่งเน้นใช้จ่ายค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด ความคิดเห็นของผู้มาเที่ยวที่มีต่อวัดพระศรีสรรเพชญ์ สถานที่ท่องเที่ยวเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญเห็นด้วยมากที่สุด ในส่วนของขนาดของแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์มีความคิดเห็นด้วยค่อนข้างมาก การประชาสัมพันธ์และการสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวจัดอยู่ในระดับความคิดเห็นด้วยค่อนข้างมาก ในส่วนของราคาบัตรเข้าชมก็จะอยู่ในราคาที่เหมาะสมไม่แพงเกินไปสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมถึงพนักงานขายบัตรและพนักงานรักษาความปลอดภัยก็มีมนุษยสัมพันธ์ในระดับความคิดเห็นค่อนข้างมาก พร้อมทั้งจะต้อนรับและบริการนักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจ ร้านขายของที่ระลึกและร้านอาหารประจำท้องถิ่นจัดอยู่ในชั้นความคิดเห็นที่ค่อนข้างมาก การเดินทางในการมาท่องเที่ยวถือว่ามีความสะดวกค่อนข้างมากเพราะอยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ สามารถเดินทางได้ทั้งทางรถยนต์และทางรถไฟ ซึ่งจัดอยู่ในระดับความคิดเห็นค่อนข้างดีมาก ในส่วนของบรรยากาศภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็ถือว่าร่มรื่น และสวยงามสร้างความประทับใจและความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวมากพอสมควร และมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย และเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวมากเพียงพอกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยว ซึ่งตรงจุดนี้ถือว่าเป็นตัวแปรสำคัญในการสร้างความสบายใจเกี่ยวกับชีวิต และทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี

มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ (2548) ศึกษาโครงการมูลค่าเพิ่มในประเทศของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาททางเศรษฐกิจในระดับสูง มีสถานประกอบการรวมกันถึง 8,005 แห่ง มีรายได้รวมกันถึง 38,030 ล้านบาท คำนวณออกมาเป็นมูลค่าเพิ่มสูง 12,009 ล้านบาท มูลค่าเพิ่มของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวคิดเป็นร้อยละ 46 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมระดับจังหวัดในภาคบริการ (service sector) ของจังหวัดเชียงใหม่ คิดเป็นร้อยละ 14 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมระดับจังหวัด (Gross Provincial Product:

GPP) ซึ่งจากการศึกษาหลายด้านพบปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยว คือ ภาครัฐขาดการกระจายการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้แก่ท้องถิ่น ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว และการอนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมเป็นไปได้ยากเพราะคนในท้องถิ่นขาดจิตสำนึกร่วม ปัญหาการใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมายทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ที่บิดเบือน การจัดการท่องเที่ยวที่คาบเกี่ยวกันหลายหน่วยงาน เช่น วัดพระธาตุดอยสุเทพ การขาดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานจึงปัญหาในการจัดการและบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยวไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง โดยให้มีการหารือระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จะเป็นกระบวนการพัฒนาที่จำเป็นในการสร้างพื้นฐานของอุตสาหกรรมให้มีความเข้มแข็งและเกิดประโยชน์ต่อสังคมอย่างยั่งยืนตลอดไป นอกจากนี้ ในยุคปัจจุบันมีแนวโน้มของการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม และวัฒนธรรมในสื่อออนไลน์ เช่น กองสร้างสรรคกิจกรรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) จึงได้จัดทำ กิจกรรม "ไหว้พระขอพร 9 พระอารามหลวง" ขึ้น เพื่อให้ประชาชน และนักท่องเที่ยวที่สนใจได้เดินทางท่องเที่ยวสักการะสถานที่ อันเป็นมงคล เพื่อการเริ่มต้นอย่างมีความสุขสงบทางใจ ตามคติความเชื่อของไทย อีกทั้งยังเป็นการเรียนรู้ถึงคุณค่าของโบราณสถานที่สำคัญของเกาะรัตนโกสินทร์และบริเวณโดยรอบ และสำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) ได้กำหนดภารกิจสำคัญในการพัฒนาข้อมูลดาวเทียมและข้อมูลภูมิสารสนเทศ เพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการตามยุทธศาสตร์จังหวัด โดยเฉพาะในด้านการท่องเที่ยว โดยได้คัดเลือกจังหวัดที่มีความพร้อมในการถ่ายทอดเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศไปใช้เป็นฐานในการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืน การนำเสนอแนวทางการใช้ประโยชน์จะเน้นให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด ซึ่งจะครอบคลุมถึงการนำเสนอความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศแก่บุคลากรที่เกี่ยวข้อง การสนับสนุนข้อมูลดาวเทียมรายละเอียดสูง เพื่อจัดทำแผนที่ต้นแบบด้านการบริหารจัดการพื้นที่และการท่องเที่ยว โดยจัดทำในรูปแบบที่รายจังหวัด มีรายละเอียดประกอบด้วยแผนที่ภาพถ่ายดาวเทียมรายละเอียดปานกลาง ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดทั้งหมด พร้อมขอบเขตการปกครองแยกตามอำเภอ แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียมรายละเอียดสูง ครอบคลุมบริเวณตัวเมือง ซ้อนทับด้วยรายละเอียดสถานที่สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ สถานที่ราชการ วัด โรงพยาบาล สถานีตำรวจ แหล่งท่องเที่ยว เส้นทางคมนาคม รวมทั้งระยะทางในการเข้าถึงแต่ละพื้นที่ ซึ่งจะเป็ประโยชน์ทั้งในด้านการบริหารจัดการพื้นที่โดยทั่วไป และการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของจังหวัด ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ รวมทั้งข้อมูลรายละเอียดสถานที่สำคัญ และสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยม ขณะนี้ได้ดำเนินการแล้วเสร็จ รวมจำนวน 15 พื้นที่ ได้แก่ กรุงเทพมหานคร พัทยา กาญจนบุรี ภาสสินธุ์ เชียงใหม่ นครพนม นครราชสีมา นครศรีธรรมราช เพชรบุรี แพร่ เลย ศรีสะเกษ อุดรธานี อุบลราชธานี และสงขลา เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร สทอภ.ได้จัดทำแผนที่ท่องเที่ยวเฉพาะเส้นทางที่สำคัญให้นักท่องเที่ยวได้ใช้ประโยชน์ สามารถเดินทางท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกสบายและเข้าถึงพื้นที่ได้มากกว่าที่สายตามองเห็น ได้แก่

1. เส้นทางไหว้พระ 9 วัด : นำเสนอแผนที่ได้แก่ ภาพถ่ายดาวเทียมกรุงเทพมหานครตอนในด้วยข้อมูลดาวเทียมรายละเอียดสูงพร้อมแสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดซึ่งประชาชนนิยมเดินทางไปสักการะเพื่อความเป็นสิริมงคลทั้ง 9 วัด ประกอบด้วย วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน

วิมลมังคลาราม พร้อมรายละเอียดความสำคัญและวันเวลาไหว้พระของแต่ละวัด รวมทั้งข้อเสนอแนะสำหรับนักท่องเที่ยวในการเดินทาง

2. เส้นทางเที่ยวรอบเกาะรัตนโกสินทร์ : นำเสนอ แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียมรายละเอียดสูงบริเวณเกาะ รัตนโกสินทร์ แสดงเส้นทางท่องเที่ยวที่สำคัญ 5 เส้นทาง ได้แก่ 1) เส้นทางรอบเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในชมวัดพระศรีรัตนศาสดารามพระบรมมหาราชวัง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 2) เส้นทางรอบเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกตอนเหนือล่าง ชมวัดบวรนิเวศวิหาร ป้อมพระสุเมรุ และวัดชนะสงคราม 3) เส้นทางรอบเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกตอนกลาง ชมวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดราชนัดดา และโลหะปราสาท 4) เส้นทางรอบเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกตอนเหนือบน ชมวัดอินทวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และวังจันทร์เกษม และ 5) เส้นทางรอบเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอกตอนใต้

3. เส้นทางล่องคลองบางกอกน้อย นำเสนอแผนที่ภาพถ่ายดาวเทียม บริเวณกรุงเทพมหานคร ด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ครอบคลุมคลองบางกอกน้อย สถานที่สำคัญควรค่าแก่การเยี่ยมชม รวมทั้งข้อมูลประกอบในการเดินทาง แผนที่ท่องเที่ยวจากภาพถ่ายดาวเทียมรายจังหวัด และแผนที่เส้นทางท่องเที่ยวสำคัญ ของกรุงเทพมหานคร จัดทำเป็นแผ่นพับใช้งานได้สะดวก และเผยแพร่ใน Website ของ สทอภ. ในรูปแบบการใช้ข้อมูลดาวเทียมเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว

เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ (2549) ศึกษาวิจัยเรื่อง พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย นักท่องเที่ยวชาวไทยตั้งแต่อายุ 15 ปีขึ้นไป โดยเฉลี่ยเดินทางท่องเที่ยวประมาณปีละ 2.7 ครั้ง ๆ ละ 3-4 วัน และเดินทางไปท่องเที่ยวด้วยวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ การพักผ่อน เยี่ยมญาติ และปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา แหล่งท่องเที่ยวที่ไปเที่ยวมาก คือ ศูนย์การค้า ตลาดในเมือง วัด ภูเขา น้ำตก ทะเล และเกาะ ตามลำดับ และจะคำนึงถึงสภาพของแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัย ความสะดวกในการเดินทาง และระยะเวลา เป็นแนวทางสำคัญที่นักท่องเที่ยวใช้ประกอบการตัดสินใจ และศึกษาถึงภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมกับพฤติกรรมการท่องเที่ยว ดังนี้ พบว่า นักท่องเที่ยวชายจะไปท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนและการสัมมนา มากกว่านักท่องเที่ยวหญิงจะไปเยี่ยมญาติ และประกอบกิจกรรมทางศาสนา อายุ พบว่า กลุ่มที่มีอายุน้อย จะไปทัศนศึกษา มากกว่า กลุ่มกลางคนจะไปประชุม สัมมนา เจริญธุรกิจ กลุ่มผู้สูงอายุจะไปปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา สถานภาพสมรส พบว่า ผู้สมรสแล้วจะไปเพื่อเยี่ยมญาติ ส่วนผู้ยังไม่สมรส หรือหย่า หม้าย จะไปเพื่อการพักผ่อน อาชีพ กลุ่มที่มีรายได้เป็นเงินเดือนประจำจะไปท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อน กลุ่มเกษตรกร จะไปเพื่อเยี่ยมญาติ ระดับการศึกษา กลุ่มที่มีการศึกษาสูงจะไปเพื่อพักผ่อน และมีอำนาจการตัดสินใจในการเลือกแหล่งท่องเที่ยว ส่วนผู้ที่มีการศึกษาต่ำจะไปเพื่อเยี่ยมญาติและประกอบกิจกรรมทางศาสนา รายได้ กลุ่มที่มีรายได้สูงจะไปเที่ยวเพื่อพักผ่อน เขตที่อยู่อาศัย พบว่า ผู้ที่อยู่ในเขตเทศบาลจะไปเที่ยวเพื่อการพักผ่อน ส่วนผู้ที่ยอยู่นอกเขตเทศบาลจะไปเยี่ยมญาติ และทั้งสองกลุ่ม ชื่นชอบการไปเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนความต้องการของนักท่องเที่ยวชาวไทยจากกลุ่มตัวอย่างพบว่า ร้อยละ 48.0 คาดหมายว่าจะไปท่องเที่ยวภายในประเทศ โดยจังหวัดที่ตั้งใจไปเที่ยวคือ เชียงใหม่ ภูเก็ต ชลบุรี(พัทยา) ตามลำดับ และร้อยละ 11.6 ต้องการเดินทางไปเที่ยวยังต่างประเทศ

กฤษฎา พิณศรี และคณะ (2550) ศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้าง ในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม พบว่า แหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างที่อาจพัฒนา เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจำนวนทั้งสิ้น 19 แห่ง ส่วนใหญ่มีศักยภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับ ปานกลาง และเมื่อแยกพิจารณาเป็นรายข้อได้พบว่าข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงส่วนใหญ่เป็นด้านที่ เกี่ยวกับความสำคัญของโบราณสถาน เช่น มีรูปแบบทางศิลปะ ฝีมืองานช่าง แสดงความเป็น เอกลักษณะของท้องถิ่นมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน เป็นแหล่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่สำคัญในอดีต หรือมีความเกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม หรือความสำคัญในท้องถิ่นส่วนข้อที่มีศักยภาพค่อนข้าง น้อยส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวข้องกับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและประชาสัมพันธ์แสดง ให้เห็นว่าโดยสภาพและความสำคัญของตัวโบราณสถาน รวมทั้งประเพณีและวัฒนธรรมหรือวันสำคัญ ในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานนั้น สามารถที่จะนำไปเป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมได้ หากแต่ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงเพื่อส่งเสริมให้โบราณสถานมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น การปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของแหล่ง ท่องเที่ยว และบูรณะให้อยู่ในสภาพดี การบูรณาการการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งการ อนุรักษ์ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไว้เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในท้องถิ่นให้ยั่งยืนต่อไป

ชื่น ศรีสวัสดิ์และเกริกไกร แก้วล้วน (2550) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรม : กรณีศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้ และลาวใต้” ผลการวิจัย พบว่า 1. ชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี และบางส่วนของจังหวัดมหาสารคาม รวมทั้งหมดประมาณ 474,486 คน โดยมีอยู่หนาแน่นในเขตพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ ส่วนในลาวใต้มีอยู่ประมาณ 45,498 คน ส่วนใหญ่จะมีอยู่ในแขวงสาละวันและจำปาสัก ลักษณะเด่นของชุมชนดังกล่าว คือ แนวคิด ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม และการประกอบอาชีพ เช่น การเลี้ยงช้าง และการทอผ้า 2. ชุมชนชาวกวยทั้งในเขตอีสานใต้และลาวใต้ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในทางประวัติศาสตร์ทาง ชาติพันธุ์และทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาในตระกูล มอญ-เขมร มี ประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน โดยมีการอพยพมาจากภาคเหนือของประเทศอินเดีย แถบ เทือกเขาหิมาลัยด้วยกันเมื่อประมาณ 3,500 ปีก่อน และมีการกระจายกันอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งในเขตอีสานใต้และลาวใต้ด้วย 3.แนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมของชาวกวย อาจทำได้โดยการสำรวจสภาพชุมชนที่มีลักษณะเด่นทางวัฒนธรรม และ ขึ้นบัญชีไว้อย่างเป็นระบบในรูปแบบของฐานข้อมูลในคอมพิวเตอร์ และเผยแพร่ให้กับธุรกิจท่องเที่ยว โดยผ่านการประชุมสัมมนา ในรูปของเอกสารแผ่นพับ โปสเตอร์ และอินเทอร์เน็ต ได้รับรู้และเข้าใจใน แนวทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน ทั้งต่อนักท่องเที่ยวและ แหล่งท่องเที่ยวในระยะยาว 4.แนวทางการกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อการพึ่งพาในกลุ่มประเทศเพื่อน บ้าน สามารถทำได้โดยการประสานความร่วมมือกันระหว่างประเทศที่มีทรัพยากรท่องเที่ยวร่วมกัน เช่น การอำนวยความสะดวกในการเดินทางโดยไม่ต้องมีวีซ่าระหว่างกัน การให้ข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยวอย่างกว้างขวางทั้งของประเทศตนเองและประเทศเพื่อนบ้านที่มีแหล่งท่องเที่ยวใน ลักษณะเดียวกัน และการใช้บัตรการเดินทางท่องเที่ยวร่วมกันของกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

ทัศนัยวรรณ ดวงมาลา และคณะ (2550) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การส่งเสริมตลาดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้” ผลการวิจัยพบว่า การส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในสถานการณ์ปัจจุบันนั้น โดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีการโฆษณา เช่น แผ่นพับ โบชัวร์ การประชาสัมพันธ์จะเป็นการที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดให้มีการแถลงข่าว หรือเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของทางจังหวัดได้จัดขึ้น การส่งเสริมการขายและการขายโดยพนักงานจะมีการใช้น้อยมากเพราะแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่อยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยงานราชการ ในส่วนปัญหา อุปสรรค ของการส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ คือ หน่วยงานที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวมีหลายหน่วยงานทำให้ขาดการประสานงานที่ดี ความไม่พร้อมและขาดศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว การที่ไม่มีความต่อเนื่องในการส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยว แม้กระทั่งชุมชนในท้องถิ่นไม่มีความรู้ความสามารถในการช่วยกันส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยว ขาดบุคลากรในหน่วยงาน และงบประมาณไม่เพียงพอ กลยุทธ์ที่เหมาะสมกับการส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ เป็นรูปแบบการส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว ชาวไทยที่จะเข้ามาท่องเที่ยว โดยเรียงจากมากไปน้อยคือ 1.การโฆษณา 2.การประชาสัมพันธ์ 3. การส่งเสริมการขาย 4. การขายโดยพนักงาน แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้าง ความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนโดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านสามารถดำเนินการเป็นผลสำเร็จนั้น รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ ที่มีความพร้อมด้านบริการและกิจกรรมต่างๆ รองรับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ควรใช้ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่แม้จะใช้ระยะเวลาพอสมควร แต่ก็ไม่ต้องทุ่มเทงบประมาณจำนวนมากทั้งยังไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชนในท้องถิ่นซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนได้ในที่สุด

บัญชา นาคทอง และคณะ (2550) ศึกษาศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมอีสานใต้ พบว่า พัฒนาการทางการท่องเที่ยวในเขตพื้นที่อีสานใต้ให้มีความสำคัญด้านศิลปวัฒนธรรมมากขึ้นพร้อมกับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมอยู่ในระดับมาก ลำดับแรกคือจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดอุบลราชธานี ลำดับที่สองคือจังหวัดบุรีรัมย์และศรีสะเกษ ลำดับที่สามคือจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดชัยภูมิ แนวทางพัฒนาศักยภาพมุ่งให้เป็นการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนให้เกิดประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการพัฒนาปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวจากความจำเป็นมากไปน้อยดังนี้ การประชาสัมพันธ์ ความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวความสวยงามทางภูมิทัศน์ สภาพแวดล้อม ความชัดเจนของป้ายบอกทาง และกิจกรรมเสริมความรู้ แนวทางและยุทธศาสตร์พึงพาเสริมสร้างความเข้มแข็ง การพัฒนาและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนโดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านมี 4 แนวทางคือ สร้างองค์ความรู้ด้านฐานข้อมูลเชิงพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ศิลปหัตถกรรม กลุ่มชาติพันธุ์ สร้างพัฒนาการความร่วมมือกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านระหว่างประเทศ รัฐบาลเอกชน ส่งเสริมบทบาทร่วมกันในระดับภูมิภาค สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงและถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมกับประเทศเพื่อนบ้าน การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมอีสาน

ใต้ ในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี และชัยภูมิ มีความพร้อมที่จะพัฒนาส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืน และเชื่อมโยงในระดับภูมิภาคได้โดยใช้พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ศิลปหัตถกรรม และกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีร่วมกันเป็นตัวเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างประเทศโดยเฉพาะประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ราชอาณาจักรกัมพูชาและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ปองพล ธวัชหทัยกุล และ คณะ (2550) ศึกษาแนวทางในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรมในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ พบว่า แนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรมในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ไว้ 4 ด้านดังนี้ ด้านการพัฒนาทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว เน้นการพัฒนาารูปแบบการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ ด้านการพัฒนาบริการการท่องเที่ยว กลยุทธ์พัฒนาด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์ กลยุทธ์พัฒนาด้านอื่น ๆ สำหรับการกำหนดยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งเบื้องต้นโดยเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ยุทธศาสตร์การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว และยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาระบบงานสนับสนุนการท่องเที่ยว

พิสมัย ประชานันท์ และคณะ (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง พฤติกรรมการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวของกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ ผลการวิจัยพบว่า ด้านพฤติกรรมก่อนการเดินทางท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติใช้เวลาในการวางแผนการเดินทางท่องเที่ยวน้อยกว่า 1 เดือน โดยนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาตินิยมจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวด้วยตนเอง สำหรับวัตถุประสงค์ในการเดินทางท่องเที่ยว พบว่านักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาท่องเที่ยวและพักผ่อนและเปลี่ยนบรรยากาศ ด้านพฤติกรรมระหว่างการเดินทางท่องเที่ยว พบว่า นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติใช้ระยะเวลาในการท่องเที่ยวมากกว่านักท่องเที่ยวชาวไทยซึ่งส่วนใหญ่ใช้เวลาไม่เกิน 5 วันพาหนะหลักที่ใช้ในการเดินทางของนักท่องเที่ยวไทยคือรถยนต์ส่วนตัว ในขณะที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาตินิยมใช้รถโดยสารประจำทาง ด้านที่พักนักท่องเที่ยวชาวต่างชาตินิยมพักตามโรงแรมหรือเกสต์เฮาส์ นักท่องเที่ยวชาวไทยนิยมพักโรงแรมหรือบ้านญาติและบ้านเพื่อน ด้านแหล่งอาหาร นักท่องเที่ยวทั่วไปทั้งชาวต่างชาติและชาวไทยนิยมรับประทานอาหารจากร้านอาหารท้องถิ่น ด้านค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารส่วนใหญ่จะไม่แตกต่างกันทั้งนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติและชาวไทย คือมีค่าใช้จ่ายต่อวันน้อยกว่า 300 บาท สำหรับด้านพฤติกรรมหลังการเดินทางท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติมีความพึงพอใจหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวด้านแหล่งท่องเที่ยว ด้านสถานที่พัก และด้านร้านอาหารและภัตตาคารแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ส่วนความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึก ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และด้านบริษัทท่องเที่ยว พบว่านักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน นักท่องเที่ยวชาวไทยมีอายุต่างกันมีความพึงพอใจหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในด้านแหล่งท่องเที่ยว ด้านร้านอาหารและภัตตาคารแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 สำหรับด้านสถานที่พัก ด้านผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึก ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และด้านบริษัทท่องเที่ยวมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีอายุต่างกันมีความพึงพอใจหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในทุก ๆ ด้านไม่แตกต่างกันนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่มี

ระดับการศึกษาต่างก็มีความพึงพอใจภายหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในทุก ๆ ด้านไม่แตกต่างกัน นักท่องเที่ยวชาวไทยมีอาชีพต่างกัน มีความพึงพอใจภายหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในด้านร้านอาหารและภัตตาคาร ด้านผลิตภัณฑ์ของฝากที่ระลึกด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ส่วนความพึงพอใจด้านแหล่งท่องเที่ยว ด้านสถานที่พักและด้านบริษัทท่องเที่ยว พบว่านักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีอาชีพต่างกัน มีความพึงพอใจภายหลังการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในทุกๆ ด้านไม่แตกต่างกัน นักท่องเที่ยวชาวไทยมีรายได้ต่างกัน มีความพึงพอใจภายหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในด้านร้านอาหารและภัตตาคารแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ส่วนด้านแหล่งท่องเที่ยว ด้านสถานที่พัก ด้านผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึก ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และด้านบริษัทท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมีรายได้ต่างกัน มีความพึงพอใจภายหลังจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวในด้านบริษัทท่องเที่ยวแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ส่วนด้านแหล่งท่องเที่ยว ด้านสถานที่พัก ด้านร้านอาหารและภัตตาคาร ด้านผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึกและด้านสิ่งอำนวยความสะดวก พบว่ามีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน

ภคณิชา อภิศุภกรกุล และ กุลกัลยา ศรีสุข (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาเส้นทาง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับเทศกาลการท่องเที่ยวประจำปีของกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ จากการศึกษาวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวสถานที่ต่างๆ พร้อมกับเดินทางไปเที่ยวชมงานประเพณีประจำปีของตัวอย่างได้แก่ ผู้บริหารองค์การส่วนตำบล เทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัดกลุ่มอีสานใต้ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทน้อยทางด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวกลุ่มอีสานใต้ ยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยวยังไม่มีกำหนดโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ชัดเจน กระทำโดยกลุ่มผู้ว่าราชการจังหวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กลุ่มผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดอีสานใต้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องโดยจะเน้นส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ให้การสนับสนุนและส่งเสริมแก่หน่วยงานของรัฐ ให้การสนับสนุนงบประมาณด้านการท่องเที่ยว ส่งเสริมการท่องเที่ยวกลุ่มอินโดจีนและสามเหลี่ยมมรกต พัฒนาและปรับปรุงสถานที่ในแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญๆ การปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนเกิดความรักกับท้องถิ่นและประเทศ สนับสนุนให้มีการจัดการสิ่งแวดล้อมต่างๆ ของการท่องเที่ยวให้สามารถดำเนินการได้อย่างยั่งยืน ชุมชนมีส่วนร่วมในด้านการพัฒนาท้องถิ่นให้ดีขึ้น การนำเสนอของดีมีคุณภาพประจำท้องถิ่นของตน (สินค้า OTOP) ชุมชนมีอาชีพเสริม และเกิดรายได้ กลุ่มผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดอีสานใต้มีความคาดหวังว่า รัฐบาลควรมอบอำนาจในด้านการบริหารจัดการให้กับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากในปัจจุบันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่มีอำนาจในการจัดการมีแต่ภารกิจ ต้องการให้นักท่องเที่ยวที่มาเยือนได้เห็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ล้ำค่าของจังหวัดอีสานใต้ พัฒนาสถานที่ให้บริการในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ร้านอาหาร โรงแรม ฯลฯ การจัดทำสนามบินที่เป็นจุดเชื่อมโยงในการท่องเที่ยวภายในกลุ่มอีสานใต้ พัฒนาสภาพแวดล้อมบรรยากาศ ให้สวยงามและสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านสาธารณูปโภค และความปลอดภัยเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และนำรายได้มาพัฒนาอีสานใต้ต่อไป โดยพัฒนาการท่องเที่ยวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมและกลุ่มปราสาทหินของทุกจังหวัดโดยให้มีการเชื่อมโยงและส่งต่อนักท่องเที่ยวให้

ต่อเนื่องกันทุกจังหวัดในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ พัฒนาบุคลากรให้มีความสามารถในการบริการ ภาษาและการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้า OTOP และอาหารพื้นบ้านให้มีคุณภาพให้ได้ มาตรฐานและเป็นสินค้าที่ถูกต้องของผู้มาเยือน ปัญหาอุปสรรค ขาดงบประมาณในการส่งเสริม การ สนับสนุนและการพัฒนาจากภาครัฐ การคมนาคมในการท่องเที่ยวยังขาดความรวดเร็วและความ สะดวกสบาย ที่พักไม่เพียงพอหรือไม่ดึงดูดเท่าที่ควรการจัดการของผู้บริหาร ขาดผู้เชี่ยวชาญด้านการ ท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ภาครัฐต้องสนับสนุนการดูแลการท่องเที่ยวในกลุ่มอีสานใต้ บำรุงรักษาโบราณวัตถุและโบราณสถานเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน แหล่งท่องเที่ยวในแหล่ง ธรรมชาติเชิงนิเวศยังต้องอาศัยน้ำฝนเป็นปัจจัยหลัก ต้องการความช่วยเหลือหรือสนับสนุนจากรัฐบาล ในด้านให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเพิ่มขึ้นเพื่อนำไปพัฒนาปรับปรุงด้านการท่องเที่ยวในกลุ่ม จังหวัดอีสานใต้ โดยหน่วยงานหรือกรมที่เกี่ยวข้องให้ถ่ายโอนให้ท้องถิ่นดูแล รัฐบาลต้องมีการส่งเสริม และสนับสนุนการจำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์ที่เป็นธรรมชาติภูมิปัญญา รัฐบาลควรแบ่งหรือจัดสรร กลุ่มทัวร์ ให้ส่งเสริมการท่องเที่ยวมาในพื้นที่อีสานใต้อย่างเท่าเทียมกันทั้งประเทศการประชาสัมพันธ์ แหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มอีสานใต้

ศักดิ์ศิริ นันตะสุขและคณะ (2550) ได้วิจัยเรื่องโครงการการพัฒนาศักยภาพของคนใน ท้องถิ่นในการบริหารจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ ผลการวิจัยสรุปว่า คนใน ท้องถิ่นมีศักยภาพด้านบุคลิกภาพระดับมาก ส่วนศักยภาพด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านการบริหาร จัดการ และด้านการพึ่งตนเองระดับปานกลาง มีความต้องการพัฒนาศักยภาพด้านบุคลิกภาพ ด้าน ความรู้ความเข้าใจ ด้านการบริหารจัดการและด้านการพึ่งตนเองในระดับมาก ระดับศักยภาพกับ ระดับความต้องการพัฒนาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนของคนในท้องถิ่นทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ ด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านบริหารจัดการและด้านการพึ่งพาตนเอง แตกต่างกันอย่าง มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 แนวทางยุทธศาสตร์ที่พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและ จัดการการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนโดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ การปรับทัศนคติเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน การสร้างความมั่นใจในการ ดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น การศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม แบบแผนการ ปฏิบัติต่างๆ ของคนในพื้นที่ การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาการบริหารจัดการอย่าง เป็นระบบและต่อเนื่อง ส่งเสริมให้มีนักวิจัยอยู่ในพื้นที่เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา (2550) ศึกษาการท่องเที่ยวและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา : บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนา ราม พบว่า การศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นว่า วัดมีความสำคัญต่อสังคมไทย มาตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบันนี้ แม้บทบาทและหน้าที่ของวัดจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยบ้าง หากแต่ วัดก็ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจ ชาวไทยพุทธ และชาวต่างชาติที่สนใจเข้ามาเยี่ยมชมวัดนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เดินทางมาเยี่ยมชมวัด ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอายุมากกว่า 20 ปีขึ้นไป แรงจูงใจที่ทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาที่วัดเพราะ ต้องการชมความสวยงามของโบราณสถาน และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในวัด รวมถึงการเข้า ร่วมกิจกรรมต่างๆภายในวัด อาทิเช่น การทำบุญตักบาตร บริจาคทาน และเดินชมเพื่อท่องเที่ยว บริเวณโดยรอบของวัด ผลจากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวมีอิทธิพลทั้งในแง่ บวกและแง่ลบต่อสังคมไทย ดังนั้น การที่จะนำวัดมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ควรตระหนักถึงผลกระทบ

ที่วัดจะได้รับมาในภายหลัง แม้ว่าวัดจะมีบทบาทตลาดเคลื่อนไปอย่างไรก็ตาม วัดก็ยังเป็นศูนย์กลางของสังคมไทย และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธ และพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน

อัจฉรา หลาวทอง และคณะ (2550) ศึกษาการศึกษาแนวทางการจัดการทางการตลาดของวิสาหกิจชุมชนการท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้ ผลการศึกษาวิจัย พบว่า วิสาหกิจชุมชนต้องมีการวิเคราะห์สถานการณ์ทางการตลาด โดยวิเคราะห์โอกาสทางการตลาดจากจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคเพื่อหาศักยภาพทางการท่องเที่ยว ซึ่งควรต้องทำการวิจัยและการเลือกตลาดที่มีความเป็นเอกลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของชุมชน ส่วนการวางแผนการตลาด โดยการพัฒนากลยุทธ์ทางการตลาด และการวางแผนโปรแกรมการตลาดด้วยส่วนประสมทางการตลาด โดยใช้หลักทางการตลาด 9 P's ซึ่งแบ่งออกเป็น 8 ด้าน ได้แก่ ด้านที่ 1 การจัดการผลิตภัณฑ์และองค์ประกอบผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 2 การจัดการราคาทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 3 การจัดการช่องทางการจัดจำหน่ายทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 4 การจัดการส่งเสริมการตลาดทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 5 การจัดการการส่งเสริมกระบวนการซื้อทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 6 การจัดการสภาพกายภาพทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 7 การจัดการบุคลากรทางการท่องเที่ยว ด้านที่ 8 การสร้างหุ้นส่วน เครือข่ายความร่วมมือทางการท่องเที่ยวส่วนการปฏิบัติการและการควบคุมทางการตลาด โดยมีการจัดองค์การทางการตลาด และการปฏิบัติการทางการตลาด ตลอดจนการควบคุมทางการตลาด ซึ่งมีการกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติและการควบคุมอย่างชัดเจน

อิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ (2550 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สายธารธรรมลุ่มแม่น้ำมูล : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธและทำการประเมินศักยภาพ กำหนดปัจจัยและเกณฑ์การชี้วัดเพื่อประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ มีองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ ศักยภาพในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวและศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยว ผลการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ พบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ 6 จังหวัด มีทั้งสิ้น 80 แห่ง ประกอบด้วย จังหวัดอุบลราชธานี 21 แห่ง จังหวัดนครราชสีมา 18 แห่ง จังหวัดสุรินทร์ 11 แห่ง จังหวัดศรีสะเกษ 11 แห่ง จังหวัดชัยภูมิ 10 แห่ง และจังหวัดบุรีรัมย์ 9 แห่ง ผลการประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ พบว่า จังหวัดนครราชสีมา แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 8 แห่ง คือ วัดเขาจันทร์งาม วัดศาลาลอย วัดบ้านไร่ วัดป่าสาละวัน วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม วัดสุทธจินดา วัดบึง และวัดตระคร้อ จังหวัดอุบลราชธานี มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 5 วัด คือ วัดศรีอุบลรัตนาราม วัดมหาวนาราม วัดทุ่งศรีเมือง วัดหนองป่าพงและวัดสุปฏิตนาราม จังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ ที่มีศักยภาพมาก จำนวน 5 วัด คือ วัดเขากระโดง วัดโพธิ์น้อย วัดเกาะแก้ว วัดขุนก้อง และวัดศิระระเร็ด จังหวัดชัยภูมิ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก มีจำนวน 5 วัด คือ วัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดกลางเมืองเก่า วัดชัยสามหมอ วัดพระธาตุสามหมื่น และวัดเทพบุตรบรรพต จังหวัดศรีสะเกษ มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 3 วัด คือ วัดสระกำแพงใหญ่ วัดมหาพุทธารามและวัดบ้านสร้างเรือง จังหวัดสุรินทร์ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 3 วัด คือ วัดบูรพาราม วัดเพชรบุรีและวัดพระพุทธบาท

เขาพนมดิน ส่วนการกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาและการท่องเที่ยวเชิงพุทธพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนนั้น พบว่า จะต้องมีการเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวทั้งภายในจังหวัด จังหวัดใกล้เคียง และเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

กฤษณะ เตชาสุรักษ์ชน (2552) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ผลการวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาจากประเทศในแถบยุโรป ซึ่งเป็นเพศชายและหญิงมีจำนวนใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ มีอายุ 21-30 ปี อาชีพพนักงานบริษัทเอกชน รายได้ส่วนบุคคลต่อปี น้อยกว่าหรือ เท่ากับ US\$ 10,000 วัดอุประสงค์หลักการเดินทางเข้ามาในประเทศไทย คือ มาท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติส่วนใหญ่ไม่เคยเที่ยววัดอื่นในประเทศไทยมาก่อน สำหรับพฤติกรรมการท่องเที่ยววัดโพธิ์ ของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ นั้น พบว่า ส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยววัดโพธิ์ เป็นครั้งแรก การรับรู้ข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว จากแหล่งอื่นๆ ได้แก่ หนังสือแนะนำการท่องเที่ยว เช่น Lonely Planet, Guide Book และแหล่งข้อมูลการท่องเที่ยว เป็นต้น ใช้เวลาในการท่องเที่ยวภายในบริเวณวัดโพธิ์ประมาณ 2 ชั่วโมง โดยมีวัตถุประสงค์หลักต่อการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือ สนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ตะวันออก โดยช่วงเวลาในการเดินทางเข้าเที่ยวชมวัดโพธิ์ คือ 11:00-12:59 น นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยววันธรรมดาเที่ยวกับเพื่อน และจะกลับมาท่องเที่ยวพร้อมทั้งแนะนำผู้อื่นมาท่องเที่ยววัดโพธิ์เช่นกันพร้อมกันนี้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่มีทัศนคติต่อการท่องเที่ยววัดโพธิ์ ด้านโบราณสถาน/โบราณวัตถุและด้านการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก ในระดับ ดี ในด้านอื่นๆอยู่ในระดับปานกลาง

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2552) วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้ง 9 วัด ในกรุงเทพมหานคร มีขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยวัดให้ความสำคัญกับคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในเชิงรูปธรรม พุทธศิลปกรรม และมีการนำความรู้ทางพระพุทธศาสนา มาเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว สำหรับรูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า มี 4 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด (เชิงวัฒนธรรม) 2) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวตามเทศกาล ประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (เชิงวัฒนธรรม) 3) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ (เชิงนามธรรมการเรียนรู้) และ 4) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาในเชิงลึก เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม เป็นต้น และพบว่า ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในวัดมีมากมายตั้งแต่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของไทย และระเบียบวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม และขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรुक้าของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชน ไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม ทั้งนี้ ผลการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่มีความเห็นว่า วัดทั้ง 9 วัด สามารถเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ โดยวัดสามารถจัดการเพื่อรองรับทางการท่องเที่ยวได้ เช่น มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัดในระดับดี รองลงมา ได้แก่ มีการใช้ประโยชน์

จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยวชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

เอนก ชิตเกษร และพรพรรณ ชัยปิ่นชนะ (2552) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง โครงการวิจัยและพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษา บ้านไร่ป่าคา ตำบลท่าด้อม อำเภอบ้านไร่ จังหวัดลำพูน ผลการศึกษาค้นคว้า พบว่า รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวบ้านไร่ป่าคา สามารถเสริมสร้างพัฒนาบ้านไร่ป่าคา ให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาด้านโคชาวลำพูน เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มุ่งใช้กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาอย่างมีรูปแบบ โดยเริ่มจากการกำหนดกลุ่มที่เป็นทางการเพื่อทำหน้าที่จัดการการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาของหมู่บ้านในรูปแบบคณะกรรมการ กำหนดโครงสร้างการบริหารงาน การบรรยายลักษณะงาน นอกจากนั้นทำการกำหนดรูปแบบการจัดการ ได้แก่ การกำหนดวิธีการในการจัดสรรค่าตอบแทนให้แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การกำหนดรูปแบบและวิธีการบริหารจัดการ การกำหนดกฎระเบียบต่างๆ การพัฒนาความพร้อมบุคลากรในชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา นอกจากนั้นได้ร่วมกันการกำหนดโปรแกรมและต้นทุนการท่องเที่ยว รวมทั้งการปรับปรุงทัศนียภาพและการประชาสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบไปยังกลุ่มลูกค้าเป้าหมาย

กาญจนา แสงล้อมสุวรรณ และศรัณยา แสงล้อมสุวรรณ (2555) ศึกษาการท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน พบว่า สถานการณ์ตลาดการท่องเที่ยวในปัจจุบันได้มีการแข่งขันอย่างรุนแรง ทำให้ประเทศไทยต้องปรับทิศทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้อัตลักษณ์ของประเทศ เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังนั้น การวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรมเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ที่ต้องพัฒนาในประเทศไทย เพราะนอกจากการท่องเที่ยวจะเป็นอุตสาหกรรมหลักที่สร้างรายได้ และนำเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทยแล้ว การท่องเที่ยวยังก่อให้เกิดการสร้างอาชีพสืบเนื่องจากการท่องเที่ยว เช่น การผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือการให้บริการด้านต่างๆ นับได้ว่าการท่องเที่ยวมีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการผลิตและการนำทรัพยากรของประเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสถานการณ์ตลาดการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีการแข่งขันอย่างรุนแรง ประเทศไทยจึงควรส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยให้ความสำคัญกับการใช้วัฒนธรรม เป็นจุดขายในการแข่งกับแหล่งท่องเที่ยวทั่วโลก นอกจากนี้ยังรวมถึงการจัดการโครงสร้างองค์กรและการจัดการที่เหมาะสมต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งรวมถึงการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมพร้อมกับการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรมให้ยั่งยืนในระยะยาวต่อไป

สรุป วัดมีความสำคัญสามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้เข้ามาท่องเที่ยวเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา สามารถสร้างรายได้แก่ประเทศ ก่อให้เกิดผลดีทางด้านเศรษฐกิจและผลกระทบทั้งเชิงบวกและลบทางการท่องเที่ยวรวมถึงวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว การนำเสนอแนวทางในการใช้ประโยชน์จะเน้นให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาจังหวัด หน่วยงาน

สนับสนุนมีการจัดทำแผนที่ท่องเที่ยว เส้นทางที่สำคัญเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ใช้ประโยชน์ สามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวก โดยเฉพาะการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารทางการท่องเที่ยวผ่านระบบออนไลน์ ซึ่งพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวสนใจเดินทางท่องเที่ยวพักผ่อนเยี่ยมญาติ และปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา สำหรับการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม แนวทางการพัฒนาศักยภาพมุ่งให้เป็นการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนเกิดประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการพัฒนาปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว เริ่มต้นจากการพัฒนาด้านการประชาสัมพันธ์ ความสะอาด ความสวยงามของแหล่งท่องเที่ยว ป้ายบอกทางที่ชัดเจน และกิจกรรมเสริมความรู้แก่นักท่องเที่ยว อีกทั้งการพัฒนาศักยภาพเส้นทางการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวชมประเพณีกิจกรรมสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวที่ให้การปลูกฝังคุณธรรม เรียนรู้รูปแบบและกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม เป็นต้น การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงจำเป็นต้องกำหนดแผนงานวิจัยโดยนำข้อมูลจากงานวิจัยมาสังเคราะห์เป็นแผนงานวิจัยหลัก การศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยว พฤติกรรมและความสนใจ กิจกรรมการส่งเสริมเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวที่ยังคงอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัย “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเพื่อศึกษาการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3.1 วิธีการศึกษาวิจัย

การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่มีลักษณะสอดคล้องกับบริบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัยของโครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ และวิธีการศึกษาวิจัยของโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ ได้ใช้วิธีการศึกษาเอกสารและสำรวจข้อมูลเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่การวิจัยและจัดแบ่งเป็นโครงการย่อย 4 โครงการเพื่อให้ได้ข้อมูลตามลักษณะเฉพาะ ได้แก่ โครงการย่อยที่ 1 ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการย่อยที่ 2 รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการย่อยที่ 3 พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ โครงการย่อยที่ 4 การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มีวิธีดำเนินการใน 6 รูปแบบ คือ

1. การศึกษาข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ และการศึกษาข้อมูลภาคสนามของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม โดยทำควบคู่กับการสัมภาษณ์ผู้บริหาร พระสงฆ์ ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนนักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถมองเห็นพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

3. การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับพระเถระผู้ใหญ่ นักวิชาการ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว ผู้นำชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

4. การใช้แบบสอบถาม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในการศึกษาพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

5. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสัมภาษณ์เชิงวิชาการพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสรุปพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

6. การนำเสนอพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อเครือข่ายการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3.2 พื้นที่ศึกษา ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

3.2.1 พื้นที่ศึกษา วัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งฝ่ายธรรมยุติและมหานิกาย ที่เป็นจำนวนประชากร 19,462 วัด (สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ ณ วันที่ 16 กรกฎาคม 2557) เนื่องจากวัดที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนมาก และข้อจำกัดในการศึกษาวิจัย คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยสร้างเกณฑ์การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเป็นกรณีศึกษา จำนวน 20 วัด โดยมีเกณฑ์ดังนี้

1. แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาเป็นวัดที่อยู่ในความสนใจของนักท่องเที่ยวมีความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมพุทธที่ส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยมีโครงการ/กิจกรรมที่แสดงถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ทางพุทธธรรมแก่นักท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม

2. แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ มีความเชื่อมโยงกับเกจิอาจารย์มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

3. แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และกระบวนการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้การส่งเสริมการเรียนรู้ของคุณและสังคม โดยมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน และมีการดำเนินการเกี่ยวกับการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว

สำหรับการกำหนดวัด 20 วัดนั้น ยึดตามเส้นทางการท่องเที่ยวหลักในแต่ละจังหวัด/ภูมิภาค โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมรูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมพฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม และการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรม ดังนี้

1. กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ จำนวน 3 วัด ได้แก่

- 1) วัดพระธาตุพนม จ.นครพนม
- 2) วัดพระธาตุนาดูน จ.มหาสารคาม

- 3) วัดเขาพระอังคาร จ.บุรีรัมย์
2. กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรมพุทธ โดยเน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมพุทธ เกจิอาจารย์ จำนวน 3 วัด ได้แก่
  - 1) วัดอุดมคงคาศรีเขต จ.ขอนแก่น
  - 2) วัดบ้านไร่ จ.นครราชสีมา
  - 3) วัดมงคลคาราม (วัดช้างหมอบ) จ.สุรินทร์
3. กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชนและพระพุทธ- ศาสนา จำนวน 3 วัด ได้แก่
  - 1) วัดโพธิ์สมภรณ์ จ.อุดรธานี
  - 2) วัดป่าธรรมอุทยาน จ.ขอนแก่น
  - 3) วัดศาลาลอย จ.นครราชสีมา
4. กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา จำนวน 11 วัด ได้แก่
  - 1) วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร
  - 2) วัดป่าโสมพนัส จ.สกลนคร
  - 3) วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม จ.สกลนคร
  - 4) วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู
  - 5) วัดป่าภูไม้ฮ่าว จ.มุกดาหาร
  - 6) วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี
  - 7) วัดคลองตารอง จ.นครราชสีมา
  - 8) วัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาแก้ง) จ.ชัยภูมิ
  - 9) วัดป่าสุโขทัย จ.ชัยภูมิ
  - 10) วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์
  - 11) วัดเขาจันทร์งาม จ.นครราชสีมา

3.2.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง คณะผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา โดยเป็นการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของแต่ละพื้นที่ศึกษา ดังนี้

ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธที่เป็นตัวแทนของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ประกอบด้วย วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชน นักวิชาการ ผู้บริหารของการท่องเที่ยวภาครัฐและภาคเอกชน ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม สมาคมมัคคุเทศก์ประจำจังหวัด บริษัทท่องเที่ยวเอกชน นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวในจังหวัดทั้งภาครัฐและเอกชน โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่าง 2 ประเภท ได้แก่

1. ประชากรที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก
2. ประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากรที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ตัวแทนวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม การส่งเสริมการเรียนรู้จากแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เป็นกรณีศึกษา โดยจากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีศักยภาพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ละสถานที่

มีพระสงฆ์ และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวในมิติต่างๆ ประมาณวัดละ 5-10 รูป/คน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจะใช้เป็นประชากรในการศึกษาทั้งหมด

ส่วนผู้ประกอบการนำเที่ยว ชุมชน ภาคเอกชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ จะกำหนดกลุ่มประชากรรวม 50 คน/โครงการย่อย โดยการจัดประชุมสัมมนาร่วมกัน

2. ประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยว และผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวภายในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ดังกล่าว เลือกแบบเจาะจงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเลือกนักท่องเที่ยวชาวไทยจำนวน 200 คน/โครงการ และนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวน 200 คน/โครงการ รวมจำนวน 400 คน โดยใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ (1967) ที่ระบุว่าในกรณีที่ประชากรมีมากกว่า 100,000 ราย สามารถกำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่างได้หลายระดับตามค่าความคาดเคลื่อนตั้งแต่ + บวก หรือ - ลบ 5% หรือเท่ากับจำนวน 400 ราย หรือจำนวนความคาดเคลื่อน บวก + หรือ - ลบ 7 % หรือเท่ากับจำนวน 204 ราย ฉะนั้น จึงมีการกำหนดสุ่มกลุ่มตัวอย่างตามสัดส่วนแต่ละวัดในแต่ละภูมิภาค เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยประกอบด้วย

1. แบบสอบถามสำหรับนักท่องเที่ยว โดยมีประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลพื้นฐาน ความรู้ เจตคติ ผลลัพธ์จากการท่องเที่ยว ความรู้ที่ได้รับ ความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจ จากการฝึกปฏิบัติของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดทั้งในด้านพุทธศิลป์ คุณค่า สารการเรียนรู้ และปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา รวมทั้งสภาพปัญหา อุปสรรค และข้อมูลการท่องเที่ยวอื่น เช่น ความสะดวกในการเข้าถึงและเส้นทางคมนาคม เป็นต้น

2. แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ สำหรับคณะสงฆ์และผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น รูปแบบ เส้นทางท่องเที่ยว อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาระบบการจัดการทั่วไป เป็นต้น

3. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสัมมนาเชิงวิชาการเพื่อวิเคราะห์ การส่งเสริมการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด ผลกระทบ ความสัมพันธ์กับการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจของชุมชน กระบวนการสื่อสารคุณค่าและแนวปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น รวมทั้งการค้นหารูปแบบและแนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวประเภทวัดที่เหมาะสม

4. การสังเกตการณ์จัดกิจกรรม การเรียนรู้และการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาตามหลักการทางพระพุทธศาสนาของนักท่องเที่ยว

5. การใช้เทคนิคการถ่ายภาพ การจัดแผนภูมิ/แผนภาพ เพื่อศึกษาแนวทางการจัดสภาพการณ์ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ การพัฒนาจิตใจ และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์พระสงฆ์ และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน นักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาจิตใจจากการฝึกปฏิบัติของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดทั้งในด้านพุทธศิลป์ คุณค่า สาระการเรียนรู้ และปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับพระเถระผู้ใหญ่ นักวิชาการ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว ผู้นำชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยว และเพื่อศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น เป็นต้น

3. การใช้แบบสอบถาม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในด้านกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมทั้งในด้านรูปธรรมหรือด้านพุทธศิลป์ (สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม) ความรู้เกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์ ความรู้ด้านกิจกรรมและวัฒนธรรมประเพณีทางพระพุทธศาสนา และในด้านนามธรรม คือ ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เส้นทางท่องเที่ยว การพัฒนาสังคม เป็นต้น

4. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสัมภาษณ์เชิงวิชาการเพื่อศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว โดยเน้นการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรม และวิถีการปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา รวมทั้งการเรียนรู้ในด้านสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับชีวิตและการปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจและปัญญา

5. การสังเกตและการใช้เทคนิคการถ่ายภาพเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย โดยมุ่งเน้นการเชื่อมโยง ความรู้ และกระบวนการเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูลจากโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ ในพื้นที่วัดทั้ง 20 วัด การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และได้แบบสอบถามกลับคืนมาแล้ว ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นการวิเคราะห์และสังเคราะห์การสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โดยวิเคราะห์

1.1 แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีศักยภาพในการดึงดูดนักท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ที่เหมาะสมและเอื้อต่อการเรียนรู้ทางพุทธธรรมของ

1.2 เกิดกิจกรรมส่งเสริมและส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมแบบมีส่วนร่วมของ คณะผู้บริหารภูมิปัญญาชาวบ้าน ชุมชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน

1.3 แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว สามารถกำหนดกลยุทธ์และแนวทางการปฏิบัติในการรองรับทางการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม

2. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจาก แบบสอบถามที่ได้เก็บรวบรวมจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศจำนวน 400 คน ในแต่ละ ภูมิภาค โดยมีขั้นตอนการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1) เลือกแบบสอบถามที่มีความสมบูรณ์ในการตอบไปวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้ โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS/PC (Statistical Package for the Social Science)

2) แบบสอบถามตอนที่ 1 ซึ่งเป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานทั่วไป โดยทำ การวิเคราะห์โดยใช้วิธีหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ แล้วนำมาเสนอในรูปตารางประกอบคำบรรยาย

3) แบบสอบถามตอนที่ 2 ซึ่งเป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลลักษณะการเดินทาง มาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว โดยทำการวิเคราะห์โดยใช้วิธีหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ แล้วนำมาเสนอ ในรูปตารางประกอบคำบรรยาย

4) แบบสอบถามตอนที่ 3 ซึ่งเป็นข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับศักยภาพแหล่ง ท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ โดยทำการวิเคราะห์โดยคำนวณหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ คะแนนเฉลี่ย (X) ค่า ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เป็นรายชื่อและรายด้าน และเฉลี่ยรวมทุกด้าน โดยมีเกณฑ์ในการ พิจารณาค่าเฉลี่ยของคะแนน เพื่อให้เห็นระดับของการกิจกรรมการท่องเที่ยวและการเรียนรู้ในแต่ละ ด้าน จากกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

โดยมีเกณฑ์ในการแปลผลคะแนนเป็นรายชื่อ ตั้งแต่ 1 – 5 คะแนน ดังนี้

น้อยที่สุด	เท่ากับ	1	คะแนน
น้อย	เท่ากับ	2	คะแนน
ปานกลาง	เท่ากับ	3	คะแนน
มาก	เท่ากับ	4	คะแนน
มากที่สุด	เท่ากับ	5	คะแนน

การแปลความหมายของเครื่องมือ มีวิธีการแปลความหมายข้อคำถาม เป็นการประเมินค่า (Rating Scale) มี 5 ระดับ และได้กำหนดระดับเกณฑ์ประเมิน ดังนี้

ค่าเฉลี่ย	1.00 - 1.50	= มีความเหมาะสมในระดับน้อยมาก
ค่าเฉลี่ย	1.51- 2.50	= มีความเหมาะสมในระดับน้อย
ค่าเฉลี่ย	2.51- 3.50	= มีความเหมาะสมในระดับปานกลาง
ค่าเฉลี่ย	3.51- 4.50	= มีความเหมาะสมในระดับมาก
ค่าเฉลี่ย	4.51- 5.00	= มีความเหมาะสมในระดับมากที่สุด

4) นำข้อมูลมาวิเคราะห์ทางสถิติเพื่อศึกษาค่าเป็นกลางทางสถิติ และเพื่อการ วิเคราะห์ปัจจัยข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคล ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

5) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นชุดข้อมูล กิจกรรม และศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การใช้ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ และค่า S.D. ในการอธิบายข้อมูลทั่วไป

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. การใช้ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ และค่า S.D. ในการอธิบายข้อมูลทั่วไป
2. การใช้สถิติ เช่น t-test และ f-test ในการหาค่าความสัมพันธ์ของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด เช่น การทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยพื้นฐานของนักท่องเที่ยวกับผลลัพธ์ของการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด เป็นต้น
3. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลจากทุกฝ่ายดังกล่าว โดยการเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นชุดความรู้ กระบวนการ และแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว

3.7 การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลทั้ง 4 โครงการย่อย ประกอบด้วยข้อมูลเชิงคุณภาพและประกอบตารางและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลพื้นฐานของนักท่องเที่ยว ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมโดยมุ่งเน้นการเชื่อมโยงคน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท่องเที่ยว ความรู้ทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และกระบวนการที่มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธธรรมหรือการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

3.8 สรุป

การศึกษาวิจัย “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เป็นการวิจัยแบบผสมผสานที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพจากกลุ่มตัวอย่างทั้งที่เป็นพระสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยว การเรียนรู้ภายในวัด ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว และจากกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศรวมจำนวน 400 คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ในเชิงลึก (In-depth Interviews) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสัมภาษณ์เชิงวิชาการเป็นเครื่องมือในการศึกษา แล้วนำข้อมูลที่ได้จากกระบวนการวิจัยมาวิเคราะห์ด้วยสถิติพื้นฐาน เช่น การแจกแจงความถี่ การวัดแนวโน้มเข้าสู่ส่วนกลาง การหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย

(X) และค่าเฉลี่ยเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เป็นต้น เพื่ออธิบายข้อมูลพื้นฐานในการศึกษา แล้วทำการวิเคราะห์ สัจเคราะห์ในเชิงคุณภาพ เพื่ออธิบายผลการวิจัยตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์การวิจัย

บทที่ 4

ผลการศึกษาและการอภิปรายผล

บทนี้ เป็นผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ คือ 1) ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3) พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 4) การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ภายใต้แผนงานวิจัยเดียวกันอย่างเป็นทางการ

โดยผลการศึกษาจากการเก็บรวบรวมข้อมูล จากการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ และการศึกษาข้อมูลภาคสนามของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ทำควบคู่กับการสัมภาษณ์ผู้บริหาร พระสงฆ์ ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน นักท่องเที่ยว การสัมภาษณ์ พระเถระผู้ใหญ่ นักวิชาการ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว ผู้นำชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การใช้แบบสอบถามรวบรวมความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ การประชุมกลุ่มย่อย และการสัมมนาเชิงวิชาการเพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรค และการนำเสนอองค์ความรู้ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 20 วัด นำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการวิจัย ซึ่งคณะผู้วิจัย ได้กำหนดการนำเสนอไว้เป็น 4 ส่วน ดังต่อไปนี้

- 4.1 ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 4.2 รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 4.3 พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 4.4 การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4.1 ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นวัดที่มีกิจกรรมและลักษณะเด่นตามวิถีพุทธ ก่อให้เกิดการพัฒนาวัฒนธรรมทางด้านพุทธศิลป์ มีประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนท้องถิ่น อาศัยเกจิอาจารย์ผู้มีวัตรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นกลไกสำคัญที่สร้างศรัทธาแก่ประชาชน โดยเฉพาะการปฏิบัติกรรมฐานของเกจิอาจารย์ที่มีแนวทางปฏิบัติตรงตามหลักพระพุทธศาสนา สามารถนำพาให้ผู้ศรัทธาได้เข้าถึงองค์ความรู้ที่สำคัญ ช่วยให้ประชาชนผู้ปฏิบัติตามลดละกิเลสได้ตามลำดับ วัดจึงดึงดูดให้ประชาชนโดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นที่เดินทางไปทำงานต่างถิ่นได้กลับมาเยี่ยมญาติ ชักชวนเพื่อนเข้ามาเยี่ยมชมวัด ก่อให้เกิดกิจกรรมทางการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบันมีศักยภาพรองรับการท่องเที่ยวหลายด้าน ดังต่อไปนี้

1. ด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 20 วัด ได้แก่ วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุนาดูน วัดเขาพระอังคาร วัดอุดมคงคาศรีเขต วัดบ้านไร่ วัดมงคลคาราม (วัดช้างหมอบ) วัดโพธิ์สมภรณ์ วัดป่าธรรมอุทยาน วัดศาลาลอย วัดป่าสุทธาวาส วัดป่าโสมพนัส วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดถ้ำกลองเพล วัดป่าภูไม้ฮาว วัดหนองป่าพง วัดคลองตาลอง วัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดป่าสุคะโต วัดบูรพาราม วัดเขาจันทร์งาม และยังมีวัดอื่น ๆ ที่มีศักยภาพแต่ไม่ได้ระบุไว้ในข้อมูลการวิจัยครั้งนี้ วัดทั้ง 20 วัด ตั้งอยู่บนเส้นทางหลัก หากเดินทางจากกรุงเทพมหานครโดยรถยนต์ เส้นทางหลวงหมายเลข 2 นับเป็นเส้นทางหลักที่เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมได้สะดวก สำหรับเส้นทางหลวงหมายเลข 224 ตั้งแต่อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ไปถึง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี สภาพเส้นทางเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกตลอดทั้งปี

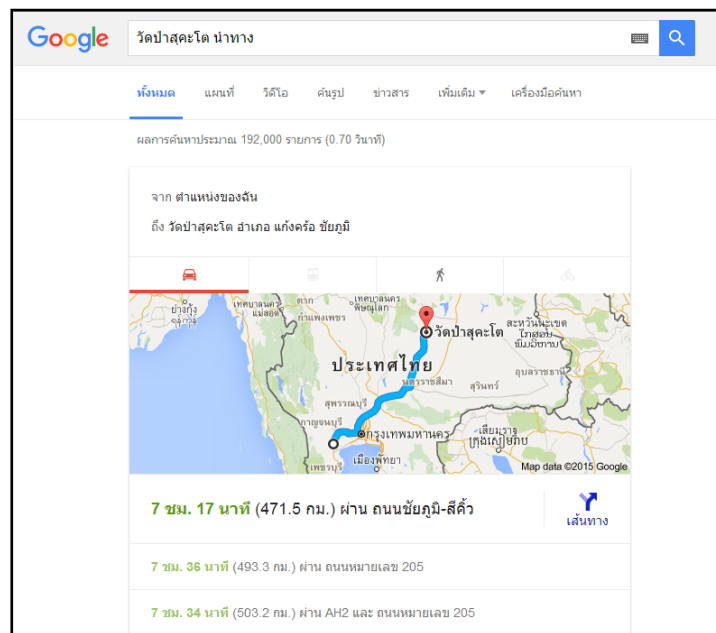
สำหรับเส้นทางรองในการเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว สภาพโดยทั่วไปนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางได้สะดวกตลอดทั้งปี มีบางช่วงเป็นถนนลูกรังสามารถเดินทางได้ มีบางช่วงเป็นถนนลูกรัง เช่น เส้นทางเข้าวัดป่าภูไม้ฮาว ก่อนถึงวัดมีถนนลูกรังสภาพถนนไม่เอื้อต่อยานพาหนะที่มีขนาดเล็ก ซึ่งเส้นทางการเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 20 วัด ดังแสดงในภาพประกอบดังนี้

ภาพที่ 4.1 แผนที่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

การเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวปัจจุบันนักท่องเที่ยวสามารถใช้ระบบการนำทางออนไลน์ แต่บางพื้นที่สัญญาณอาจไม่ชัดเจนหรือไม่มีสัญญาณ ทั้งนี้เพราะแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมบางแห่งอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ นักท่องเที่ยวอาจสอบถามจากประชาชนหรือหน่วยงานภาครัฐที่ให้บริการประชาชน รวมถึงการอ่านป้ายเส้นทางที่ปัจจุบันมีการติดป้ายระบุเส้นทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมช่วยให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกขึ้น

ภาพที่ 4.2 ป้ายเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ตลอดเส้นทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้งที่เป็นเส้นทางหลักและเส้นทางหลวงชนบทมีสภาพรองรับการเดินทางท่องเที่ยวโดยรถยนต์ตลอดปี สามารถเดินทางโดยรถยนต์ส่วนบุคคลและรถโดยสารขนาดใหญ่ สามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้

2. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว

แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมแต่ละแห่งมีศักยภาพด้านสิ่งอำนวยความสะดวกบริการนักท่องเที่ยวที่แตกต่างกันไปตามบริบทของวัด สำหรับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง เน้นการท่องเที่ยวเชิงชมความงามของพุทธศิลป์จะมีศักยภาพรองรับนักท่องเที่ยว มีการอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น มีรถยนต์สาธารณะบริการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มีสถานที่จอดรถเพียงพอ

รองรับนักท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่ทั้งของวัดและหน่วยงานภาครัฐ เอกชนเข้ามาให้บริการแก่นักท่องเที่ยว อาคารสถานที่พักมีบริการนักท่องเที่ยวตลอด 24 ชั่วโมง ภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีสถานที่รองรับนักท่องเที่ยวทั้งในรูปแบบนักท่องเที่ยวจำนวนน้อย และรูปแบบนักท่องเที่ยวจำนวนมากที่มาเป็นหมู่คณะ มีห้องน้ำ ห้องสุขาเพียงพอบริการนักท่องเที่ยว รวมถึงห้องน้ำห้องสุขาสำหรับผู้สูงอายุและพิการ มีการแบ่งแยกเพศของนักท่องเที่ยวชัดเจน เป็นต้น วัดที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกสามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสมกับจำนวนของนักท่องเที่ยว ได้แก่ วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุนาคูน วัดโพธิ์สมภรณ์ วัดป่าสุทธาวาส วัดหนองป่าพง วัดบ้านไร่ วัดป่าธรรมอุทยาน วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดถ้ำกลองเพล วัดเขาจันทรงาม วัดป่าสุคะโต

แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยวในจำนวนจำกัด เป็นวัดที่เน้นการปฏิบัติกรรมฐาน และเป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางเมืองบริเวณวัดมีจำกัด ไม่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวพร้อมกันจำนวนมาก ได้แก่ วัดป่าภูไม้ขาว วัดป่าโสมพนัส วัดบูรพาราม วัดคลองตาลอง วัดศาลาลอย วัดเขาพระอังคาร วัดมงคลคาราม วัดอุดมคงคาคีรีเขต

สิ่งอำนวยความสะดวกที่วัดจัดรองรับนักท่องเที่ยว ได้แก่ อาคารที่พักของนักท่องเที่ยวที่มีขนาดใหญ่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมาก อาคารที่พักสำหรับรองรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการมาท่องเที่ยวในรูปแบบของครอบครัว วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีการสร้างอาคารรองรับนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบของครอบครัวได้ และนักท่องเที่ยวที่ต้องการสัมผัสกับธรรมชาติ ต้องการเชิงเรียนรู้กรรมฐาน วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเน้นการเรียนรู้กรรมฐานมีการจัดสถานที่แบ่งแยกเป็นสัดส่วน ผู้ปฏิบัติเพศบรรพชิต และผู้ปฏิบัติชายหญิงแยกกัน สิ่งอำนวยความสะดวกที่วัดจัดขึ้นรองรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการเข้ามาปฏิบัติทั้งในรูปแบบหมู่คณะ ได้แก่ วัดป่าสุทธาวาส วัดป่าภูไม้ขาว วัดป่าโสมพนัส วัดหนองป่าพง วัดเขาจันทรงาม วัดป่าสุคะโต วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดป่าธรรมอุทยาน วัดคลองตาลอง วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวมีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยวได้จำนวนมากต่อครั้ง เพื่อให้เกิดความสะดวกนักท่องเที่ยวสามารถแจ้งความประสงค์ระบุจำนวนนักท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบหมู่คณะ หรือรูปแบบครอบครัว โดยโทรประสานไปยังผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องภายในวัดเพื่อให้จัดสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยว

สำหรับสิ่งอำนวยความสะดวกของวัดที่เน้นความสวยงามทางด้านพุทธศิลป์หรือเที่ยวชมเชิงเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ สิ่งอำนวยความสะดวกโดยเฉพาะสถานที่พักมีจำกัด ไม่สามารถเข้าพักภายในวัดได้ สิ่งอำนวยความสะดวกด้านที่พักมักเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่ภาครัฐและเอกชนจัดไว้บริการ โดยเฉพาะอาคารที่พักรอบวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวสามารถแสวงหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้ง่าย

3. ด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว

ด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ทั้ง 20 วัด มีสภาพแวดล้อมที่งดงามสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวได้ ความงามทางพุทธศิลป์ ศิลปะต่าง ๆ ที่นำมาใช้ประกอบการสร้างวัดพุทธธรรม รวมถึงสภาพแวดล้อมที่เป็นองค์ประกอบมีความงดงามสอดคล้องกับเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชาวพุทธ แต่ละแห่งมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน แหล่ง

ห้องเที่ยวที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ และบูรณะร่วมกับสิ่งที่มีอยู่เดิม เช่น สภาพแวดล้อมรอบวัดพระธาตุพนม มีการปลูกสร้างสิ่งปลูกสร้างสอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม สะท้อนเรื่องราวการก่อสร้างและบูรณะพระธาตุพนม สภาพแวดล้อมของพระธาตุนาดูน ถูกสร้างขึ้นใหม่รองรับการเป็นศูนย์รวมของพุทธศาสนิกชนที่มาท่องเที่ยวในภาคอีสาน กลมกลืนระหว่างสิ่งปลูกสร้างและธรรมชาติรอบข้างถูกจัดวางไว้อย่างเหมาะสมรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ วัดป่าสุทธาวาส มีการรักษาสภาพแวดล้อมและสิ่งปลูกสร้างที่ทรงคุณค่าเกี่ยวข้องกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และพระสายกรรมฐาน สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่ถูกสร้างขึ้นใหม่มีการปลูกสร้างแบ่งเป็นสัดส่วนสำหรับสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ สถานที่ปฏิบัติธรรมของคฤหัสถ์ มีการจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการเข้ามาเรียนรู้ประวัติของพระสายกรรมฐาน อีกทั้งยังคงรักษาความเป็นวัดป่าไว้ภายในแหล่งท่องเที่ยวมีต้นไม้ขนาดใหญ่เสริมบรรยากาศวัดป่าสุทธาวาส วัดที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาของนักท่องเที่ยว

วัดหนองป่าพง สภาพแวดล้อมด้วยป่าไม้ให้ความร่มเย็น สดชื่นด้วยธรรมชาติ ต้นไม้ขนาดใหญ่ สิ่งปลูกสร้าง ที่เสริมเข้ามารองรับการพักอาศัยของพระสงฆ์ และการเข้าอยู่ปฏิบัติธรรม สอดรับกับสภาพแวดล้อมของป่าไม้อย่างกลมกลืน วัดคลองตาลอง สิ่งปลูกสร้างที่ถูกสร้างขึ้นส่วนมากเป็นอาคารขนาดใหญ่ไว้รองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมาก โดยสร้างไว้บนพื้นที่จำกัด ปล่อยให้พื้นที่ส่วนมากให้เป็นผืนป่าให้ความสดชื่นและให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับธรรมชาติของป่าไม้ สภาพแวดล้อมของวัดที่มีการปลูกสร้างวัดอุตรธรรมควบคู่กับการรักษาสภาพแวดล้อมที่เป็นป่า เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย พระกับป่า วัดป่าธรรมอุทยาน มีการสร้างวัดและสร้างป่า สิ่งปลูกสร้างที่ถูกสร้างขึ้นมีอุปมาอุปไมยให้นักท่องเที่ยวได้ขวนคิด สื่อถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ ในเวลาค่าคืนหรือช่วงกลางวันนักท่องเที่ยวจะสัมผัสกับสภาพแวดล้อมที่ให้ความสดชื่นสบายกายสบายใจ

สำหรับวัดที่มีสภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ เป็นวัดที่เน้นการปฏิบัติกรรมฐาน มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างขึ้นใหม่ในจำนวนจำกัด เน้นการรักษาป่าให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมและส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้เชิงนิเวศควบคู่กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ได้แก่ วัดถ้ำกลองเพล สภาพแวดล้อมภายในวัดเป็นถ้ำโขดหินขนาดใหญ่ ล้อมรอบด้วยป่าไม้ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในวัด รอบวัดเป็นชุมชนเน้นวิถีชีวิตเชิงเกษตรบนพื้นฐานของความพอเพียง สถานที่ปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่ขาว อนาลโย ยังคงมีสภาพดั้งเดิมพร้อมรับการเข้ามาศึกษาวิถีชีวิตของพระป่าได้อย่างงดงาม วัดเขาจันทร์งาม วัดป่าโสมพนัส วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดป่าภูไม้ฮาว วัดเขาพระอังคาร วัดมงคลคชาราม วัดป่าสุคะโต วัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดอุดมคงคาศรีเขต เป็นวัดที่มีสภาพแวดล้อมด้วยป่าเขา พระสงฆ์ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่า ส่งผลให้วัดและรอบวัดอุดมไปด้วยป่าไม้ ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงาม ทำทนายผู้มาเยี่ยมเยือน โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่สนใจการเรียนรู้กรรมฐานต้องการปฏิบัติธรรมท่ามกลางป่าเขา นักท่องเที่ยวสามารถเที่ยวเชิงนิเวศและสัมผัสอากาศที่สดชื่นมีผลดีต่อสุขภาพกายสุขภาพจิต ส่งเสริมให้เกิดความรู้สึกรักต้องการเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐาน แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวนมากมีสภาพแวดล้อมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติ สิ่งปลูกสร้างที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้รองรับการปฏิบัติธรรม และรองรับผู้มาเยือน อนึ่งด้วยข้อจำกัดทางด้านการดำเนินการวิจัย คณะผู้วิจัยจึงไม่สามารถนำเสนอข้อมูลด้านสภาพแวดล้อมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมได้ครบถ้วน หากวัดที่เป็นแหล่ง

ห้องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวนมากมีศักยภาพด้านสภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ ทั้งสิ่งปลูกสร้างและป่าไม้พร้อมรองรับนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 4.3 ภายในบริเวณวัดหนองป่าพง และทางเดินจงกรมวัดป่าสุคะโต

4. ด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว

แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อประชาชน สังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เพราะสามารถสร้างรายได้สร้างความมั่นคงทางอาชีพ และความมั่นคงทางจิตใจ ด้านคุณค่าวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นศูนย์รวมจิตใจและการทำกิจกรรมการพัฒนาจิตใจ พัฒนาสังคมคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีกิจกรรมการบำเพ็ญบุญและการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นระบบตลอดทั้งปี ประเพณีของอีสาน อีสตีสอง คลองสิบลี ภาคอีสานเป็นภาคที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมคติความเชื่อวิถีปฏิบัติที่หลากหลายแต่ละฤดู เดือน จะมีพิธีปฏิบัติกิจกรรมตามความเชื่อหลากหลาย ชาวอีสานจะรู้จักดี คือ อีสตีสองคลองสิบลี

อีสตีสอง คือประเพณี12เดือนของชาวอีสานที่ต่างจากประเพณี12เดือนของภาคอื่นหลายประเพณี คลองสิบลีคือแนววิถีที่ควรที่ต้องปฏิบัติ 14ประการเปรียบได้ว่าเป็นกฎหมายที่ต้องทำตามอย่างเข้มงวดซึ่งมีทั้งพิธีของเจ้าฟ้า มหาษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์ และประชาชนทั่วไป

อีสตีสอง คลองสิบลี เป็นภูมิปัญญา มรดกอันล้ำค่าของปราชญ์อีสานที่ทุกคนควรศึกษาและทำความเข้าใจในพื้นฐานความเชื่อคติเดิมชาวอีสานมากขึ้น เป็นส่วนที่ทำให้ชาวอีสานมีความสงบสุขร่มเย็นมาโดยตลอดเพราะมีการยึดมั่นที่เปรียบเหมือนธรรมนูญชีวิตชาวอีสานตราบเท่าจนปัจจุบัน(บางส่วน) แต่ก็มีหลายแห่งที่ทิ้งอีสตีสองเดิม นำวัฒนธรรมต่างชาติมาโดยไม่พิจารณาทำให้สังคมส่วนนั้นมีความวุ่นวาย เกิดปัญหาหลายๆอย่างขึ้น โดยอีสตีสองคลองสิบลีนี้ จะประกอบไปด้วย อีสตีสอง 12 อีสตีสอง และคลอง 4ประเภท มี14 คลอง ได้แก่ อีสตีสอง บุญเข้ากรรม(บุญเดือนอ้าย) อีสตีสอง บุญ

คุณลาน เดือนยี่ ฮีต บุญข้าวจี(เดือนสาม) ฮีต บุญเผาหรือบุญมหาชาติ (เดือนสี่) ฮีต บุญสงกรานต์ (บุญเดือนห้า) ฮีตบุญบั้งไฟ (บุญเดือนหก) ฮีตบุญซำฮะ(บุญเดือนเจ็ด) ฮีตบุญเข้าพรรษา ฮีตบุญข้าวประดับดิน ฮีตบุญข้าวสาก ฮีตบุญออกพรรษา ฮีตบุญกฐิน

ภาพที่ 4.4 ประเพณีฮีต 12

ฮีตสิบสอง เป็นประเพณีการทำบุญที่มีประจำเดือนชาวอีสาน ประสมประสานระหว่างแนวคิดของพระพุทธเจ้า พราหมณ์และผี ก่อนที่ศาสนาพุทธเข้าสู่ไทย โดยเฉพาะดินแดนอีสานนั้นประเพณีตามฮีตคลองเดือนต่างๆมีมานาน สมัยก่อนจะเน้นพิธีทางของผีและพราหมณ์มากกว่าเพราะเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ วิญญาณ เปรตเทวดาอารักษ์ต่างๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีที่มองไม่เห็นตัวจะมีอิทธิพลต่อชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้นพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงวนเวียนอยู่กับเรื่องผีโดยมีพ่อกะจ้ำเป็นผู้นำทางพิธี เมื่อศาสนาเข้าสู่ไทยดินแดนอีสาน ความเชื่อและพิธีกรรมจึงได้เปลี่ยนไปบ้าง ได้นำพิธีกรรมทางศาสนาเข้าประสมประสาน มีพระสงฆ์องค์เจ้าเข้ามีส่วนร่วมมีพระเป็นผู้นำในบางพิธี แต่ส่วนใหญ่ยังมีปราชญ์หมู่บ้านเป็นผู้นำและจะเอนไปทางแนวพราหมณ์และผีมากกว่า คลองสิบสี่ มีหลายประเภทแต่สามารถแบ่งประเภท ได้แก่คลองประเภทสอนผู้ปกครอง คลองประเภทสอนพระสงฆ์ คลองสอนประชาชนทั่วไปและสุดท้ายที่สำคัญคือคลองสอนคนทุกเพศ วัย ทุกฐานะ เป็นสิ่งที่ทุกคนควรมีเพื่อขัดเกลาคอยบ่งชี้ให้ผู้คนต้องปฏิบัติตามทำให้สังคมอีสานมีความสงบสุขร่มเย็น

วัดจึงมีคุณค่าและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะคุณค่าทางด้านการพัฒนาจิตใจคนในภูมิภาคแห่งนี้นิยมส่งบุตรหลานเข้าศึกษาอบรมคุณธรรมกับพระสงฆ์ ในปัจจุบันนิยมจัดอบรมสามเณรภาคฤดูร้อน สำหรับคุณค่าที่สืบทอดกันมาเป็นวิถีชีวิตของชาวอีสานทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ คือ วิธีการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีพระสงฆ์ปฏิบัติธรรมเป็นต้นแบบด้านการปฏิบัติกรรมฐาน และมีสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานรองรับนักท่องเที่ยวที่สนใจด้านการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน ชาวอีสานเรียกคุณค่าด้านวิธีการปฏิบัติกรรมฐานว่า “พระกรรมฐาน พระป่า” นับเป็นคุณค่าที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันกว่า 2,000 ปี ซึ่งปรากฏหลักฐานการปฏิบัติของพระสงฆ์สายพระกรรมฐานมีหลักฐานทางด้านโบราณวัตถุ ใบเสมา

ถ้ำที่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ดำเนินการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นคุณค่าที่ชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือภาคภูมิใจและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ

ความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก่อให้เกิดการเดินทางเข้ามาทำบุญผสมผสานกับการท่องเที่ยวสร้างรายได้แก่ชุมชนตลอดเส้นทางการท่องเที่ยว การจัดประเพณีส่งเสริมการท่องเที่ยวที่อาศัยวัดเป็นฐานการทำกิจกรรมทางการท่องเที่ยว วัดในภาคอีสานสามารถสร้างรายได้และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจในรูปแบบที่สามารถประเมินค่าได้ และในรูปแบบที่ไม่สามารถประเมินค่าเป็นตัวเลขได้ เนื่องจากคุณค่าและความสำคัญของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีผลกระทบในเชิงคุณค่าและความสำคัญในวงกว้าง

ภาพที่ 4.5 งานออกรับบูชาวัดหนองป่าพง

5. ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยว

ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นโดยเฉพาะการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาในรูปแบบของหมู่คณะด้วยความเต็มใจ ทั้งนี้การท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดมูลค่าและส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง และประชาชนทั่วไปรับรู้ได้เป็นนักท่องเที่ยวที่มีความศรัทธาต่อวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดกฐิน ฝ่าป่า มาทอดถวายยังวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว รายได้ที่เกิดขึ้นเข้าสู่ชุมชนมีการบริจาคเงินเพื่อพัฒนาชุมชน สร้างสาธารณูปโภคไว้ในชุมชน โดยมากเป็นโรงเรียนและโรงพยาบาล อีกทั้งการเข้ามาของนักท่องเที่ยว

ก่อให้เกิดการใช้จ่ายภายในชุมชน แหล่งท่องเที่ยวที่เป็นวัดบางแห่งมีการจัดทำตลาดชุมชนอยู่หน้าวัดหรือบริเวณวัด เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากการเข้ามาเที่ยวชมวัด เช่น วัดหนองป่าพง มีตลาดชุมชนอยู่หน้าวัด มีกิจกรรมการซื้อผลิตภัณฑ์ชุมชนอย่างต่อเนื่องทุกวัน รอบวัดมีห้องพักบริการนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมวัดหนองป่าพง แต่ภายในวัดมีสถานที่รองรับนักท่องเที่ยวจำกัด การเข้ามาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวจำนวนมากในช่วงเวลาเดียวกัน วันอาจารียบูชาหลวงพ่อบุชาสุภัทโท วันเข้าพรรษามีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมวัดและเที่ยวงานวันแห่เทียนเข้าพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานีควบคู่กัน ทำให้ห้องพักรับนักท่องเที่ยวได้และมีการจองที่พักล่วงหน้าเต็มตลอดเดือน ส่งผลให้ประชาชนให้การตอบรับการเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

การตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นที่มีต่อกิจกรรมแหล่งท่องเที่ยวที่วัดจัดขึ้น เนื่องจากก่อให้เกิดมูลค่าและคุณค่าต่อชุมชนท้องถิ่น เช่น วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุนาดูน เป็นต้น วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีการจัดกิจกรรมประจำปีงานนมัสการพระธาตุพนม มีการจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงวันขึ้น 12 ค่ำ ถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี การตอบรับของประชาชนที่มีต่อนักท่องเที่ยวทั้งภาครัฐและเอกชนมีการจัดแบ่งหน้าที่และกิจกรรมต้อนรับนักท่องเที่ยว ประชาชนส่วนมากเข้ามาสนับสนุนในลักษณะของการเข้าร่วมพิธีอัญเชิญพระอุคุตจากริมฝั่งแม่น้ำโขง อันสมมติเป็นมหาสมุทรที่จำพรรษาของพระเถระรูปนี้ในอดีตกาล ซึ่งเชื่อกันว่าจะช่วยคุ้มครองการจัดงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยขบวนแห่พระอุคุตจะเริ่มจากบริเวณท่าด่าน อ. ธาตุพนม มาประดิษฐาน ณ บริเวณลานพระธาตุพนม พร้อมชมการรำบูชาองค์พระธาตุนานาชาติถาวรมงคลการตา พิธีกรรมต่างๆ ได้แก่ ทำบุญถวายข้าวพืชภาค พิธีห่มผ้าพระธาตุ และพิธีเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุ พิธีเวียนเทียนใหญ่ นอกจากนั้นภายในงานยังมีการออกร้านจำหน่ายสินค้าานาชนิด และมหรสพสมโภชตลอดการจัดงาน ซึ่งในทุกปีจะมีประชาชนชาวไทย-ลาว มาร่วมงานนมัสการพระธาตุพนมอย่างคับคั่ง สำหรับหน่วยงานภาครัฐมีการจัดเจ้าหน้าที่ให้การดูแลรักษาความปลอดภัยแก่ประชาชนและนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 4.6 งานนมัสการพระธาตุพนม

การตอบรับจากประชาชนมีทั้งประชาชนในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นรวมถึงประชาชนเพือนบ้านริมฝั่งโขงนิยมเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดพระธาตุพนมจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี และ

นักท่องเที่ยวต่างถิ่นทั้งชาวไทยและต่างประเทศนิยมเข้ามาท่องเที่ยวเข้าร่วมชมงานที่วัดพระธาตุพนม จัดขึ้นในแต่ครั้ง โดยเฉพาะงานนมัสการพระธาตุพนมจะมีประชาชนเข้าร่วมหลากหลายได้แก่ ประชาชนที่เป็นนักท่องเที่ยวท้องถิ่น ประชาชนที่เป็นนักท่องเที่ยวต่างถิ่นและต่างชาติ ประชาชนที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยว

ภาพที่ 4.7 กิจกรรมการท่องเที่ยววัดพระธาตุพนม

วัดพระธาตุนาคูนมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นประจำทุกปีโดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนร่วมกับคณะสงฆ์ เข้าร่วมจัดส่งเสริมการท่องเที่ยวมนัสการพระธาตุนาคูน มีลักษณะเช่นเดียวกันกับวัดพระธาตุพนม สำหรับการตอบรับของประชาชนที่มีต่อประชาชนที่มาท่องเที่ยวยังแหล่งพุทธธรรมอื่น ๆ มีการสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยว เช่น หมุนเวียนสมาชิกในชุมชนเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวคอยให้บริการแนะนำนักท่องเที่ยว เช่น วัดถ้ำกลองเพล มีประชาชนจิตอาสาเข้ามาคอยให้บริการแก่นักท่องเที่ยว และจัดทำเอกสารแนะนำนักท่องเที่ยวรวมถึงชุมชนโดยรอบเปิดบ้านในรูปแบบของโฮมสเตย์บริการแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการพักเพื่อเข้าร่วมกิจกรรม หรือปฏิบัติธรรมภายในวัด ต้องการที่พักที่ไม่ก่อให้เกิดการรบกวนแหล่งท่องเที่ยว การตอบรับและให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเป็นการแสดงกระแสนิยมของนักท่องเที่ยวของประชาชนที่สร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยว

6. ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เป็นการจัดการวัดเพื่อให้เกิดการเยี่ยมชมวัด การเข้าร่วมทำบุญ ร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นและจัดปฏิบัติกรรมฐานเพื่อให้ประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมปฏิบัติกรรมฐานในช่วงวันเวลาที่กำหนดไว้มากกว่าการจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ชักชวนประชาชนเข้ามาเที่ยวภายในวัด ทั้งนี้เป็นเพราะวัดมีกฎระเบียบและรูปแบบการดำเนินชีวิตตามวิถีของสมณะ การแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชนจึงเป็นสิ่งที่วัดไม่สามารถดำเนินการได้ สำหรับวัดที่มีการดำเนินการในรูปแบบของการส่งเสริมให้เกิดการเข้ามาท่องเที่ยวยังวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมักเป็นหน่วยงานภาครัฐ หรือประชาชนที่มีศรัทธาพามาเป็นผู้ดำเนินการ

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจึงเป็นการจัดการทรัพยากรของวัด การพัฒนาศาสนวัตถุที่มีอยู่ ได้แก่ องค์พระธาตุพนม อุโบสถ องค์พระธาตุนาดูน ไบเสมา ระบบนิเวศรอบวัด ทรัพยากรสิ่งปลูกสร้างภายในวัดสำหรับอำนวยความสะดวกเป็นที่พักแก่ผู้ที่เข้ามาท่องเที่ยวภายในวัด โดยการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ให้กลายเป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยว เยี่ยมชมและเรียนรู้วัฒนธรรม โดยจัดการกับทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยว ดังนี้

1. เจ้าอาวาส มีหน้าที่กำกับดูแลและจัดการให้คำแนะนำประสานงานผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องให้เกิดการจัดการดูแลทรัพยากรและจัดหาผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะมาร่วมดำเนินการให้เกิดการต่อยอดทรัพยากรที่มีอยู่นำไปสู่กิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

2. บุคลากรของวัด ได้แก่ พระสงฆ์ เจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากทางวัดมีหน้าที่ในการเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้าอาวาส ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยว

3. ระเบียบแนวปฏิบัติของวัด เป็นทรัพยากรที่ก่อให้เกิดแนวปฏิบัติสำหรับวัดและบุคคลภายนอกที่ต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดการจัดการวัดและส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมภายในวัด เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และสิ่งปลูกสร้างมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีความสำคัญต่อวัดและชุมชน ระเบียบและแนวปฏิบัติของวัดเป็นสิ่งที่ต้องประกาศและแจ้งให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมถึงนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวได้รับรู้เพื่อให้สามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสม เช่น การจัดทำป้ายแสดงการแต่งกายของนักท่องเที่ยวเมื่อต้องเข้ามาท่องเที่ยวภายในวัด งดเว้นการแต่งกายที่ไม่เหมาะสม การไม่ตัดไม้ทำลายป่าภายในบริเวณวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว การไม่ละเมิดข้อห้ามที่มีต่อการเที่ยวชมโบราณสถานงานพุทธศิลป์ เป็นต้น

4. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ทำหน้าที่การป้องกันดูแลซ่อมแซมทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวให้คงอยู่และสามารถรองรับดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวได้

5. การดูแลรักษาความสะอาด เป็นการร่วมมือระหว่างบุคลากรภายในและภายนอกในการดูแลรักษาความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างต่อเนื่อง

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการนำจัดการแหล่งท่องเที่ยวบริหารจัดการโดยบุคลากรของวัดเป็นหลัก เน้นจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพุทธศาสนา รวบรวมเรื่องราวแนวปฏิบัติของวัด โดยเฉพาะรูปแบบการปฏิบัติสมถะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นการจัดการความรู้มุ่งสู่ปัญญาวิมุตติ และส่งเสริมให้ทรัพยากรบุคคลภายในวัดมีการเรียนรู้ด้านสมถะและวิปัสสนาเป็นหลักสำคัญ

สรุป ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 20 วัด ศักยภาพด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มีศักยภาพสูง ทั้งนี้เป็นเพราะเส้นทางมีการพัฒนาจากภาครัฐรองรับยานพาหนะได้ อีกทั้งสามารถใช้สื่อออนไลน์ช่วยนำทางให้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ถูกต้องแม่นยำขึ้น ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก วัดจัดสิ่งอำนวยความสะดวกพร้อมบริการนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบรายบุคคลและหมู่คณะ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่สนใจท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน วัดจัดสถานที่พร้อมรองรับนักท่องเที่ยวได้เหมาะสม ด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว มีศักยภาพสูงทั้งด้านประวัติศาสตร์และมูลค่าที่เกิดขึ้นต่อชุมชน ทำให้ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นสูงตามไปด้วย สำหรับด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

ทางพุทธธรรมอยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้เป็นเพราะวัดไม่เน้นการจัดการวัดให้เกิดการท่องเที่ยวในรูปแบบท่องเที่ยวปกติ แต่เน้นจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพุทธธรรม เน้นการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส สร้างความผ่อนคลายทางจิตใจแก่นักท่องเที่ยว

4.2 รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามบริบทพื้นฐานแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นลักษณะของการจัดการวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวตามลักษณะกิเลสของนักท่องเที่ยวซึ่งมีระดับกิเลสที่ต่างกัน สำหรับนักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสสูงมีพฤติกรรมการท่องเที่ยวชมมากกว่าการเรียนรู้ให้เกิดปัญญาวิมุติ นักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสรองลงมามีพฤติกรรมการท่องเที่ยวชมเชิงเรียนรู้ศรัทธาในพระสงฆ์ที่เป็นต้นแบบ การเที่ยวชมวัดมีรูปแบบการท่องเที่ยวชมเชิงบูชานมัสการพระสงฆ์ บูชาวัตถุมงคลที่วัดจัดทำขึ้น นักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสและปัญญาใกล้เคียงกัน เน้นเที่ยวชมวัดในลักษณะเรียนรู้ศึกษา แต่ขาดการลงมือปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธธรรม นักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสเบาบางมีปัญหาเน้นการเรียนรู้ในรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐาน มีการทดลองและปฏิบัติตามรูปแบบกรรมฐานที่แหล่งท่องเที่ยวจัดสอน รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของ 20 วัด แบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกจิอาจารย์ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ชุมชน และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ จำนวน 3 วัด ได้แก่

1) วัดพระธาตุพนม จ.นครพนม

วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร มีลักษณะเป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยอิฐ กว้างด้านละ 12.33 เมตร สูง 53.6 เมตร มีกำแพงล้อมองค์พระธาตุ 4 ชั้น องค์พระธาตุตั้งอยู่บนฐานปัทมา (เนินดินสูงจากพื้นธรรมดาประมาณ 3 เมตร) ภายในบริเวณมีบึงขนาดใหญ่เรียกว่าบึงธาตุพนม ในวันเพ็ญเดือน 3 ถึง แรม 1 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปีจะมีงานประจำปีเพื่อเป็นการนมัสการพระธาตุพนม ความสวยงามทางพุทธศิลป์และกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดึงดูดประชาชนให้เกิดจิตศรัทธาเข้ามาท่องเที่ยวชมความงามวัดพระธาตุพนม

ลักษณะเด่นทางประวัติวัดพระธาตุพนม

วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เป็นวัดเก่าแก่ที่มีประวัติควบคุมกำกับองค์พระธาตุพนม และเชื่อมโยงวัดสำคัญทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(อีสาน) มีลักษณะเด่นทางเรื่องเล่าตำนาน อรัญคนิทานได้กล่าวถึงการก่อสร้างพระธาตุพนมในยุคแรกว่า พระมหากัสสปเถระซึ่งเป็นพุทธสาวกองค์สำคัญ พร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 องค์นำพระอัฐธาตุจากประเทศอินเดียแล้วร่วมกับเจ้าพญาทั้ง 5 นคร คือ

1. พญาสุวรรณภิงคาร ผู้ครองเมืองหนองหานหลวง
2. พญาคำแดง ผู้ครองเมืองหนองหานน้อย
3. พญาจุลณีพรหมทัต ผู้ครองแคว้น 12 จุไทย

4. พญาอินทปฐนกร ผู้ครองแคว้น เขมรโบราณ
5. พญานันทเสน ผู้ครองอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์ (โคตรบูร)

พระมหากัสสปเถระได้ให้พญาทั้ง 5 นคร ก่อสร้างองค์พระธาตุพนมที่ตอยกปณคิริ หรือภูเก้าพร้าวอยู่ในอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์ เมื่อสร้างพระธาตุพนมเสร็จ พระมหากัสสปเถระและเหล่าพระอรหันต์ เจ้าพญาเสด็จกลับไปแล้ว พระอินทร์และเหล่าเทพยดาทั้งปวงก็เสด็จมาฉลองพระธาตุเป็นการใหญ่ นับเป็นงานพระธาตุครั้งแรก

ในปี พ.ศ.200 ในยุคของพญาสุมิตตธรรมวงศาผู้ครองเมืองมรุกนคร และอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์องค์ต่อมา ได้ร่วมกับพระอรหันต์ทั้ง 5 คือพระมหารัตนเถระ พระรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระและพระสังขวิชาเถระ ได้ร่วมกันบูรณะองค์พระธาตุพนมให้สูงขึ้นราว 24 เมตร หลังจากบูรณปฏิสังขรณ์พระองค์ ได้ถวายทรัพย์สินมีค่ามากมายบูชาพระธาตุแล้วยังได้มอบหมายให้หมู่บ้านทั้ง 8 แห่งในเขตแดนนั้นซึ่งมีจำนวนมากถึง 3,000 คน เป็นผู้ดูแลรักษาพระธาตุโดยไม่ต้องเสียส่วยอากรซึ่งเรียกว่า “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” จากนั้นมาก็เข้าใจว่าคงจะมีงานพระธาตุเรื่อยมา

พ.ศ. 2233 – 2263 เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก พระเถระชาวเวียงจันทน์ได้นำครอบครัวชาวเวียงจันทน์ประมาณ 3,000 ครอบครัว ล่องเรือมาตามแม่น้ำโขงและท่านได้เป็นผู้นำในการบูรณะองค์พระธาตุพนมครั้งใหญ่ โดยเสริมยอดพระธาตุพนมให้สูงขึ้นเป็น 47 เมตร ใช้เวลาในการบูรณะตั้งแต่ พ.ศ. 2236 – 2245 รวม 9 ปี เมื่อบูรณะเสร็จแล้วท่านได้นำครอบครัวเหล่านั้นไปอยู่ที่นครจำปาศักดิ์จนกระทั่งมรณภาพในปี พ.ศ. 2263 รวมอายุ 90 ปี

ในหนังสือประวัติเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก เรียบเรียงโดยพระมหาแก้ว เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2482 มีข้อความตอนหนึ่งว่าอย่างน้อยท่านคงไปมาระหว่างจำปาศักดิ์กับพระธาตุพนมปีละครั้งในงานนมัสการเป็นกิจวัตร” แสดงให้เห็นว่างานนมัสการพระธาตุพนมประจำปีมีขึ้นก่อนยุคนั้นมาแล้วต่อมา พ.ศ. 2444 ท่านพระครูอุตรพิทักษ์ (บุญรอด สมจิตฺต) ท่านได้เดินทางมาพร้อมคณะโดยทางเกวียนถึงวัดพระธาตุพนมและเริ่มลงมือบูรณะพระธาตุพนมเมื่อวันที่ 14 ค่ำ เดือนอ้าย ปี พ.ศ.2444 ท่านพระครูใช้เวลาบูรณะองค์พระธาตุพนมประมาณ 2 เดือน จึงสำเร็จบริบูรณ์ได้ทำการฉลอง ณ วันพุธขึ้น 13 ค่ำ เดือน 3 จนถึงวันเพ็ญปีนั้นซึ่งเป็นวันมาฆบูชา และได้กลายเป็นประเพณีสำคัญที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2485 วัดพระธาตุพนมได้รับการยกฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหาร และเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2518 เวลา 19.38 น. พระธาตุพนมได้ล้มทลายลงทั้งองค์ เนื่องจากความเก่าแก่ขององค์พระธาตุพนม และประจวบกับระหว่างนั้นฝนตกพายุพัดแรงติดต่อมาหลายวันประชาชนทั้งประเทศได้ร่วมบริจาคทุนทรัพย์และรัฐบาลได้ก่อสร้างองค์พระธาตุขึ้นใหม่ตามแบบเดิมการก่อสร้างนี้เสร็จสิ้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2522 นอกจากพระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุในองค์พระธาตุแล้ว ยังมีของมีค่ามากมายนับหมื่นชิ้น โดยเฉพาะฉัตรทองคำบนยอดพระธาตุมีน้ำหนักถึง 110 กิโลกรัมปัจจุบันองค์พระธาตุ มีฐานกว้างด้านละ 12.33 เมตร สูง 53.60 เมตรเป็นเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมสูงแลดูสง่างาม

ลักษณะเด่นพระธาตุพนมด้านความสำคัญ

พระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญอันเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนริมสองฝั่งโขงและประชาชนทั่วไป พระธาตุพนมได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 52 หน้า 3687 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 และกำหนดขอบเขตโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 96 ตอนที่ 160 หน้า 3217 ลงวันที่ 18 กันยายน 2522 มีพื้นที่ประมาณ 17 ไร่ 3 งาน 56 ตารางวาองค์พระธาตุพนม ตั้งอยู่ภายในวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัด นครพนม สถานที่ตั้งขององค์พระธาตุเป็นเนินดินสูงกว่าบริเวณโดยรอบประมาณ 2 เมตร เนินดินอันเป็นที่ตั้งขององค์พระธาตุพนม

ตำนานว่า “ภูคำพร้าว” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำโขง (ห่างประมาณ 600 เมตร) ทิศตะวันออกติดถนนสายงู (ถนนสายนครพนม-อุบลราชธานี) ห่างจากถนนสายนี้ไปทางทิศ ตะวันออกจะพบบึงน้ำกว้างประมาณ 300 เมตร ยาวขนานไปกับแม่น้ำโขง เรียกกันในท้องถิ่นว่า “บึงธาตุ” และเชื่อกันว่าบึงนี้ถูกขุดขึ้นในอดีตเพื่อนำเอาดิน ที่ได้มาปั้นอิฐก่อองค์พระธาตุพนมขึ้น

ตามตำนานพระธาตุพนมกล่าวไว้ว่า องค์พระธาตุพนมนี้สร้างครั้งแรกเมื่อราว พ.ศ.8 ขณะที่อาณาจักรศรีโคตรบูรณ กำลังเจริญรุ่งเรือง โดยเจ้าผู้ครองนครในแคว้นต่าง ๆ ทั้ง 5 มี พญาศรีโคตรบูรณ เป็นต้น และพระอรหันต์ 500 องค์ ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประมุข เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้อัญเชิญพระอรังคะธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระมหากัสสปเถระนำมาจากอินเดียประดิษฐานไว้ข้างใน

แม้ตามตำนานจะกล่าวว่าพระธาตุพนมถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 8 แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่ปรากฏ สันนิษฐานได้ว่าองค์พระธาตุพนมน่าจะถูกสร้างขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 หลักฐานสำคัญที่ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ คือ ภาพสลักอิฐแบบโบราณที่ประดับอยู่บริเวณส่วนเรือนธาตุของพระธาตุพนมอันมีลักษณะรูปแบบคล้ายศิลปะทวารวดีแบบฝีมือของช่างพื้นเมืองจากหลักฐานยังเชื่อมโยงเส้นทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(อีสาน) พุทธศาสนาเข้าสู่ภูมิภาคนี้กว่าสองพันปี ซึ่งสอดคล้องทางตำนานและหลักฐานทางโบราณคดีของวัดเขาพระอังคาร โบสถ์ยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวพุทธชาดกเป็นภาษาอังกฤษ และใบเสมาพันปี ศาสนสถานและโบราณวัตถุอันล้ำค่า มีใบเสมา 8 คู่ ตั้งอยู่ 8 ทิศ พระพุทธศาสนาเจริญอยู่ในถิ่นนี้อาจถึงสองพันปี เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพระสงฆ์และชนชั้นผู้ปกครอง ประชาชนทั้งสองฝั่งโขง องค์พระธาตุพนมได้รับการบูรณะมาหลายครั้ง โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยของพระเจ้าโพธิคชาลาช แห่งอาณาจักรล้านช้าง (ราว พ.ศ.2072-2103) พระองค์ได้เสด็จลงมาบูรณะและสถาปนาวัดพระธาตุพนมขึ้นเป็นพระอารามหลวงจากนั้นเป็นต้นมาจึงได้เกิดเป็นประเพณีที่ผู้ครองอาณาจักรล้านช้างในสมัยต่อมาจะลงมาบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุพนมเป็นประจำแทบทุกพระองค์

การบูรณะครั้งสำคัญที่ควรกล่าวถึงคือ การบูรณะของท่านราชครูโพธิ์นสะเม็กจากเมืองเวียงจันทร์เมื่อ พ.ศ.2233-2235 โดยช่างจากนครเวียงจันทร์ ในการบูรณะครั้งนี้ทำให้พระธาตุพนมได้รับอิทธิพลรูปแบบส่วนยอดมาจากพระธาตุหลวงที่นครเวียงจันทร์ ซึ่งน่าจะเป็นการกำหนดรูปแบบที่แน่นอนขององค์พระธาตุพนมตั้งแต่นั้นมา และได้กลายเป็นแบบฉบับของงานก่อสร้างองค์พระธาตุในภาคอีสานตอนบน

การบูรณะปรากฏอีกครั้งในปี พ.ศ.2444 พระอุมัชฌาย์ทาวีคบุรพา จังหวัดอุบลราชธานีพระอาจารย์มั่น พระอาจารย์เลา กับคณะ ได้จัดตั้งมาถ้ำวัดพระธาตุพนม จึงคิดจะบูรณปฏิสังขรณ์ จึงได้เชิญพระครูวิโรจน์โรจน์บถ เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ทางการช่างมาซ่อม โดยได้ทำการกะเทาะปูนเก่าที่ชำรุดแล้วโบกใหม่ ทาสีประดับกระจก กระเบื้องเคลือบในที่บางแห่ง และลงรักปิดทองที่ยอด การบูรณะที่สำคัญอีกครั้ง ได้แก่ ในปี พ.ศ.2483 คณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรีและอธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น ดำเนินการ ในการบูรณะพระธาตุครั้งนี้ได้ซ่อมแซมโดยเทคนิคเสริมเหล็กจากส่วนเหนือฐานหรือพระธาตุชั้นที่ 1 ขึ้นไปจนถึงยอดสุด แล้วต่อยอดให้สูงขึ้นไปอีก 10 เมตร และเพิ่มฉัตรทองคำเหนือยอดองค์พระธาตุ (เฉพาะฉัตรทองคำ ที่ดำเนินการสร้างใหม่แทนฉัตรองค์เก่า สร้างแล้วเสร็จและนำไปประดิษฐานเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2497) การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ คือ ในช่วงเดือนพฤษภาคม 2519 ถึง เดือนมีนาคม 2522กรมศิลปากรได้ดำเนินการปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมขึ้นใหม่ภายหลังที่องค์พระธาตุพังทลายล้มทั้งองค์เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2518

พระธาตุพนมนี้เป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมถึงประชาชนลาวด้วย ในฤดูเทศกาล เพ็ญเดือน 3 ของทุกปี พุทธศาสนิกชนหลั่งไหลมาจากทุกสารทิศ มาสมโภชและนมัสการพระธาตุพนมและวัดพระธาตุพนมเป็นวัดธรรมหาวิหาร พระอารามหลวง ถือเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ถึงคราวพระราชพิธีราชาภิเษกทุกรัชกาลมา จะต้องนำน้ำจากสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ไปร่วมพิธีด้วยเพื่อประกอบพิธีราชาภิเษก และเมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ซึ่งถือ ว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ตามประเพณีเดิม จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานต้นไม้ ทอง เงิน น้ำอบและผ้าคลุมส่งไปนมัสการพระธาตุพนมทุกปี และเมื่อถึงเทศกาลเข้าปุ้ รีมพรรษา ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเทียนพรรษาเป็นพุทธบูชาทุกปีมา

ลักษณะเด่นพระธาตุพนมด้านสถาปัตยกรรม

รูปลักษณะพระธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐ มีลวดลายสลักลงบนแผ่นอิฐสวยงามมาก มีซุ้มกันด้านและซุ้มซ้อนกันสามชั้น ลดหลั่นกันลงมา แล้วจึงถึงองค์พระสถูป เบื้องบนยอดพระธาตุหุ้มทองคำประดับพลอยสวยงามมาก สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ทรงกล่าวถึงพระธาตุพนมไว้ใน นิทานโบราณคดีเรื่องแม่น้ำโขง ตอนหนึ่งว่า

“..พระเจดีย์ธาตุพนมอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง สร้างเป็นสถูปทางพระพุทธ ศาสนาจะสร้างตามลัทธิมหายานหรือหินยาน ไม่มีที่สังเกตเหมือนอย่างที่พิมาย แต่ไม่มีเค้าศาสนาพราหมณ์เจือปนอยู่เลย บรรดาเจดีย์สถานในพระพุทธศาสนาซึ่งสร้าง ใน สมัยของเขมรที่พบในเมืองไทย ที่สร้างสถูปเป็นประธานมีแต่พระธาตุพนมแห่งเดียว ทั้ง รูปสัณฐานลวดลายก็เป็นอย่างอื่นต่างจากแบบช่างขอม ชวนให้เห็นว่าจะสร้างสมัยขอม คือ สร้างในสมัย เมื่อประเทศอันหนึ่งซึ่งเรียกในจดหมายจีนว่า “ฟูนัน” คล้าย “พนม “ เป็นใหญ่อยู่ต่างหาก รูปทรงพระเจดีย์ธาตุพนมเป็นสี่เหลี่ยมเหมือนมณฑป มีซุ้มต้น สามซุ้มซ้อนกันเป็นสามชั้น เล็กเป็นหลั่นกันขึ้นไป แล้วถึงองค์พระสถูปอยู่เบื้องบน มณฑปทั้ง 3 ชั้น ยอดสถูปหุ้มแผ่นทองคำ เช่นเดียวกับพระธาตุเมืองมหาธาตุเมือง นครศรีธรรมราช ขนาดพระสถูปดูจะเท่า ๆ กัน...” ความสวยงามของพระธาตุพนมยังเป็นต้นแบบพระธาตุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางเที่ยวชมพุทธธรรม ชมความสวยงามของพระตลอดเส้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ลักษณะเด่นงานวัดพระธาตุพนม

งานวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่วัดพระธาตุพนมจัดขึ้น ได้แก่ วันมาฆบูชา ขึ้น 15 เดือน 3 วันวิสาขบูชา ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 วันอัฐมีบูชา แรม 8 ค่ำ เดือน 6 วันอาสาฬหบูชา ขึ้น 15 เดือน 8 วันเข้าพรรษา แรม 1 ค่ำ เดือน 8 วันออกพรรษา ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 วันตักบาตรเทโวโรหณะ แรม 1 ค่ำ เดือน 11 นักท่องเที่ยวสามารถเข้าร่วมงานบุญ ชมวิถีพุทธท้องถิ่น

งานพิธีศักดิ์สิทธิ์ อัญเชิญพระอุปคุตจากริมแม่น้ำโขง เปิดงานนมัสการพระธาตุพนม งานบุญยิ่งใหญ่ในภาคอีสาน 9 วัน 9 คืน จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยพระเทพวรมณี เจ้าคณะจังหวัดนครพนม และเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยนายอดิศักดิ์ เทพอาสน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม นำพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทย ชาวลาว ประกอบพิธีอัญเชิญพระอุปคุต จากริมแม่น้ำโขง เพื่อไปประดิษฐาน ณ พระวิหารหอพระแก้ว ภายในวัดพระธาตุพนมฯ ซึ่งถือเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยจะจัดขึ้นทุกปี ในภาคเช้า ก่อนเปิดงานนมัสการองค์พระธาตุพนมประจำปี เพื่อขอให้องค์พระอุปคุต ถือเป็นพระผู้มีอิทธิฤทธิ์ตามตำนานมาช่วยคุ้มครองปกป้องรักษา ปกป้องภัยอันตรายต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้น จนกว่างานจะสำเร็จเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี

งานนมัสการองค์พระธาตุพนมประจำปี ตรงกับวันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี มีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ พิธีอัญเชิญพระอุปคุตจากแม่น้ำโขง ไหว้พระสวดมนต์ สมาทานศีล ฟังพระธรรมเทศนา ตักบาตรคู่อายุ แห่กองบุญถวายพระธาตุพนม ห่มผ้าพระธาตุ เวียนเทียนรอบองค์พระธาตุ

งานปฏิบัติบูชา ณ พระธาตุพนม ในช่วงเข้าพรรษา 3 เดือนองค์พระธาตุพนมเป็นสถานที่บำเพ็ญบุญเจริญจิตภาวนาดังนั้นในช่วงเข้าพรรษา 3 เดือนมีพุทธศาสนิกชนทั่วไปมาบำเพ็ญภาวนาในวันพระ 8 ค่ำ และวันพระ 15 ค่ำ ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม ตลอดพรรษา 3 เดือน นอนบริเวณหน้าองค์พระธาตุ หรือบริเวณวิหารคตรอบองค์พระธาตุ บางคนบำเพ็ญเพียรภาวนาหน้าองค์พระธาตุทั้งคืน ระหว่างเข้าพรรษามีประชาชนมาเจริญจิตภาวนาค้างคืนประมาณ 50 คน

การรำบูชาถวายพระธาตุพนม การรำบูชาถวายองค์พระธาตุ จัดในวันเปิดงานนมัสการพระธาตุพนมเป็นประจำประเพณีมีมานาน เป็นการแสดงความสามัคคีของ 7 ชนเผ่าพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในจังหวัดนครพนมประกอบด้วยเผ่าไทยญ้อ, ญไท, ไทแสก, ไทโส้, ไทกะเลิง, ไทข่า, ไทยอีสาน, ทุกเผ่ามีจุดศูนย์รวมจิตใจคือองค์พระธาตุ ชนเผ่าต่างๆ แต่งกายด้วยเสื้อผ้าประจำเผ่าของตนถ่ายทอดความเคารพศรัทธาต่อองค์พระธาตุผ่านการรำรำในท่วงท่าอันงดงามเพื่อบูชาองค์พระธาตุพนม การรำรำเป็นสื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ทราบถึงการบูชาอย่างยิ่งใหญ่บวกกับความเชื่อว่าการรำถวายเป็นการถวายมือและแขนแก่พระธาตุทุกศลแรงเป็นการแสดงความเคารพอย่างสูง การรำบูชา จัดขึ้น ณ บริเวณหน้าองค์พระธาตุพนม โดยมีคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวจังหวัดนครพนม ร่วมจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในงานได้มีพิธีแห่เครื่องสักการะโดยข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน ได้ร่วมแห่และกล่าวคำบูชาไหว้พระธาตุพนม หลังจากนั้น ได้จัดชุดรำบูชาพระธาตุพนม 7 ชุด คือ (1)รำตำนานพระธาตุพนม (2) รำศรีโคตรบูรณ (3)รำผู้ไท (4)รำหางนกยูง (5) รำไทยญ้อ (6) รำขันหมากเบ็ง และ(7)รำเซ็งอีสาน

การรำถวายพระธาตุพนมจัดขึ้นในวันออกพรรษา 15 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นการพอรำต้อนรับพระพุทธเจ้าที่เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากออกพรรษาแล้ว มีหลักฐานบันทึกไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า “ในพรรษาที่ 7 พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาและจำพรรษาเป็นเวลา 3 เดือน ประชาชนชาวชมพูทวีปได้รอคอยการเสด็จกลับจากดาวดึงส์ของพระพุทธเจ้า และเมื่อออกพรรษาเรียบร้อยแล้วพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาทางประตูเมืองสังกัสสนคร โดยมีพระพรหม พระอินทร์ เทวดา ตามมาส่งถึงเมืองมนุษย์ ในขบวนเสด็จนั้นปรากฏเทพบุตรตนหนึ่งถือพินดีดเป็นเพลงบรรเลงนำหน้าพระพุทธเจ้า”(ธรรมบท:105.2523) อาศัยแนวคิดนี้จึงนำมาสู่การ การรำบูชาองค์พระธาตุในวันออกพรรษา นับได้ว่าเป็นผลผลิตทางพระพุทธศาสนาของศาสนิก การรำบูชาถวายองค์พระธาตุ นอกจากจะได้บุญกุศลแล้วยังเป็นการสอนธรรมะทางพระพุทธศาสนาอีกด้วยคือ ความสามัคคี ดังคำบาลีว่า “สุขา สงฆสสุ สามัคคี” ถอดความเป็นภาษาไทยว่า “ความสามัคคีของหมู่คณะนำความสุขมาให้” ดังนั้น การรำบูชาถวายองค์พระธาตุนี้ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดนครพนม มีประชาชนและนักท่องเที่ยวจากหลายจังหวัด มาเที่ยวชมประเพณีรำบูชาพระธาตุพนม จำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการละเล่นพื้นเมืองของเผ่าต่างๆ

งานสัตตนาครำลึก งานรำลึกถึงพญานาคทั้ง 7 ตน ที่ดูแลพระธาตุพนม ตรงกับขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11วันสัตตนาครำลึก เนื่องจากวัดพระธาตุพนมตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงจึงปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคทั้ง 7 ตนมาให้ความเคารพและดูแลพระธาตุพนม ความเชื่อนี้ได้ฝังรากลึกในท้องถิ่นนั้นๆ ก่อให้เกิดประเพณีเกี่ยวกับพญานาค ดังนั้นวัดพระธาตุพนมจึงจัดงานวันรำลึกถึงพญานาคทั้ง 7 ที่ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนม ในงานมีพิธีบวงสรวงองค์พระธาตุ พิธีบวงสรวงต้อนรับพญานาคทั้ง 7 องค์ กำหนดจัดงานในวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11ของทุกปี เหตุผลที่กำหนดวันเวลาดังกล่าวนั้น เพราะภายในพ.ศ.2500วันเวลาดังกล่าวพญานาคมาประทับทรงสามเณร ได้บอกกล่าวในการที่ตนได้รับผิดชอบดูแลองค์พระธาตุมาตั้งแต่เริ่มสร้างองค์พระธาตุ ดังนั้นเมื่อถึงวันเวลาดังกล่าวทางวัดจึงจัดพิธีเจริญพระพุทธมนต์ พิธีบวชปฏิบัติธรรมอุทิศส่วนกุศลแด่องค์พญานาคทั้ง 7 องค์ โดยมีโอรสและธิดาของพญานาคเป็นแม่งานร่วมกับพระสงฆ์ ที่ลานพระธาตุพนมตลอดทั้งคืน ดังนั้นงานนมัสการพระธาตุพนมกำหนดตามจันทรคติ คือวันขึ้น 8 ค่ำ ถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 3 เป็นประจำทุกปี

ลักษณะเด่นศรีท้าววัดพระธาตุพนม

ประเพณีนมัสการพระธาตุพนม มีความสำคัญสืบทอดมาแต่สมัยโบราณ โดยบรรดาชาวพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและในประเทศลาว เชื่อถือสืบ ๆ กันมาว่า ถ้าใครมีโอกาสเดินทางไปไหว้พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ถวายเครื่องสักการบูชาหน้าองค์พระธาตุพนม จิตใจจะสงบเยือกเย็นอย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง ถ้ายังไม่บรรลุนิพพานในชาตินี้ เมื่อตายแล้ว วิญญาณก็จะได้ไปสู่สวรรค์ ชาวพุทธในถิ่นนี้ถือกันว่าองค์พระธาตุพนม ไม่เพียงแต่จะเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิธาตุ หรือกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังเป็นสถานที่ซึ่งครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ ได้ทรงเสด็จมาประทับแรมอยู่หนึ่งราตรี อีกด้วย ทำให้ทุกปีในวันงานจะมีประชาชนจากทั่วทุกสารทิศของไทยและชาวลาว ต่างเดินทางกันมาร่วมพิธีกรรมมากมายกว่า 100,000 คนต่อปี พร้อมมีการจัดมหรสพสมโภชคึกคักสนุกสนานจัดเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในภาคอีสานและวัดพระธาตุพนมยังจัดกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่

งานบูรพาจารย์รำลึก ทำบุญอุทิศให้อดีตเจ้าอาวาส และบูรพาจารย์ของวัดพระธาตุพนมตรงกับขึ้น 8 ค่ำ เดือน 11

งานพระธาตุพนมรำลึกและมอบทุนการศึกษา แก่ผู้สอบได้บาลี ตรงกับวันที่ 11 สิงหาคม ของทุกปี

การสวดมนต์ข้ามปี วัดพระธาตุพนมเป็นที่มหาเถรสมาคมมีมติเห็นชอบให้จัดพิธีสวดมนต์ข้ามปี ทำความดี ส่งท้ายปีเก่า ต้อนรับปีใหม่ เป็นประจำทุกปี ในงานมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการสวดมนต์ ประโยชน์ของการสวดมนต์คือทำให้จิตรวมเป็นหนึ่งเป็นการฝึกสมาธิในขณะที่สวดทำให้ผู้สวดได้สติปัญญา ละโลภ โกรธ หลง ในขณะที่สวดมนต์ เป็นการเสริมสร้างศรัทธาแก่ตนเอง ดำเนินชีวิตอย่างมีสติ บำบัดโรคเชื้องซึม ทำให้เกิดพลัง สดชื่นกระฉับกระเฉงเหนือสิ่งอื่นใดได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า คือพระอรุโณชาของพระพุทธเจ้า จัดงานวันที่ 31 ธันวาคม ของทุกปีต้อนรับปีใหม่วิถีพุทธ ในประจำปี 2558 ณ ลานหน้าวัดพระธาตุพนม เริ่มละเบียดรับหนังสือสวดมนต์ เวลา 18.00 น. ถึงเช้าให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมกิจกรรมท่องเที่ยวทางพุทธธรรมตลอดปี

ภาพที่ 4.8 กราบนมัสการพระธาตุพนม

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตอบสนองกิเลสและศรัทธานักท่องเที่ยวที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมความสวยงามของพระธาตุพนม กิจกรรมการท่องเที่ยวของทุกวันคือ การบูชาพระธาตุตามตำนานความเชื่อ ความศรัทธาพระอรุโณชาต เป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าส่วนอก เชื่อกันว่าถูกนำมาโดยกลุ่มพระอริยสงฆ์สายพระมหากัสสปะ และได้รับการสนับสนุนและสืบต่อกันมาของประชาชนในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีหลักฐานตามตำนานพระอรุโณชาต ปรากฏเป็นเส้นทางปฏิบัติกรรมฐานประเพณีบูชาพระธาตุ การก่อสร้างพระธาตุ ซึ่งมีต้นแบบมาจากพระธาตุพนมกระจายอยู่

ทั่วภาคอีสาน รวมถึงโบราณสถานต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา สืบต่อจากอดีตถึงปัจจุบันกว่า 2,000 ปี

2) วัดพระธาตุนาดูน จ.มหาสารคาม

วัดพระธาตุนาดูน เป็นวัดที่มีความโดดเด่นโดยส่วนประกอบโครงการพุทธมณฑลอีสาน ได้แก่ วัด สวนรุกขชาติ สวนสมุนไพร ศาลาพักผ่อน แหล่งน้ำ และถนน มีพื้นที่โดยรอบ 902 ไร่เศษ มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเข้ามาเที่ยววัดพระธาตุนาดูนเป็นการมาเที่ยวชมเจดีย์พระธาตุนาดูนเป็นสิ่งสำคัญทางพุทธศาสนาที่เด่นประยูกต์จากสถาปัตยกรรมที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ กับลักษณะศิลปกรรม แบบทวารวดี ออกแบบและดำเนินการสร้างโดยกรมศิลปากรสูง 50.50 เมตร ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 35.70 เมตร และในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาทรงประกอบพิธีอันเชิญพระบรมสารีริกธาตุเข้าบรรจุ ในองค์เจดีย์พระธาตุนาดูนนี้เองเจ้าอาวาสพระธาตุนาดูนมีสถานเป็นเจ้าคณะอำเภอนาดูนในการประสานงานกำกับดูแลแหล่งท่องเที่ยวพุทธมณฑลอีสาน

ลักษณะเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์

สถาปัตยกรรมพระบรมสารีริกธาตุ ขนาดเท่ากับเมล็ดข้าวสารหักสี่ข้าง ขุน คล้ายแก้วมุกดา ซึ่งบรรจุในผอบซ้อนกันสามชั้น ชั้นในเป็นทองคำ ชั้นกลางเป็นเงิน และชั้นนอกเป็นสำริด รวมถึงพระพุทธรูป พระพิมพ์หลายแบบจำนวนมาก ส่วนความสวยงามทางพุทธศิลป์ใหม่ ปรากฏในงานสร้างองค์พระธาตุนาดูนขึ้นในบริเวณที่ขุดพบสถาปัตยกรรมองค์พระธาตุมีความสูง 50.50 เมตร ภายในประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดพบ ก่อสร้างแล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2530 เป็นปูชนียสถานที่สร้างขึ้นเพื่อสริมงคลแก่ภูมิภาค พื้นที่โดยรอบได้ถูกพัฒนาเพื่อเป็นศูนย์กลางส่งเสริมกิจการพระพุทธศาสนา และศิลปวัฒนธรรม ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ความงามทางพุทธศิลป์ของพระธาตุนาดูนที่มีองค์ประกอบหลายส่วน มีชื่อเสียงเป็น “พุทธมณฑลอีสาน” รอบองค์พระธาตุมีบริเวณกว้างขวาง จัดแต่งเป็นสวนรุกขชาติ ปลูกต้นไม้ในพุทธประวัติ นับเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คู่บ้านคู่เมืองของชาวมหาสารคาม

ลักษณะเด่นพระธาตุนาดูน

จำลองแบบจากสถาปัตยกรรมที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ฐานประยูกต์แบบศิลปทวารวดี ฐานกว้าง 35.70 เมตร มีความสูงจากฐานถึงยอด 50.50 เมตร ฐานรากและโครงสร้างทั่วไปเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ทั้งหมด ผนังภายนอกพระธาตุส่วนใหญ่ทำด้วยหินล้างเบอร์ 4 บางแห่งฉาบปูนเรียบสีขาว มีลวดลายลวดบัว เสาบัวต่าง ๆ จำลองแบบ พระเครื่องพิมพ์ต่าง ๆ ที่ขุดพบมาประดิษฐานพระธาตุจำนวน 32 รูป และมีมารแบกปั้นเป็นแบบนูนสูงประดับที่ฐาน จำนวน 40 ตัว ตัวองค์พระธาตุจะแบ่งออกเป็น 16 ชั้น ลักษณะการก่อสร้างแบบคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด ภายในโปร่ง จากฐานรากขึ้นไปชั้นที่ 1 สูง 3.7 เมตร

ชั้นที่ 1 คือฐานรากมีจำนวนฐานทั้งหมด 105 ฐาน มีเสาขึ้นจากฐานทั้งหมด 144 ต้น ส่วนฐานที่เป็นองค์พระธาตุมีลักษณะกลม มีเสาทั้งหมด 16 ต้น ชั้นที่ 1 มีพื้นทางเดิน

โดยรอบ และมีซุ้มประตูลายปูนปั้น 4 ประตูประจำทิศ ผนังประดับด้วยกระเบื้องด้านเกวียนศิลปะของ ภาคอีสาน พื้นปูด้วยกระเบื้องเซรามิก 6 เหลี่ยม ผนังทั่วไปทำด้วยหินล้าง

ชั้นที่ 2 สูงจากชั้นที่หนึ่ง 5.00 เมตร โครงสร้างมีเสาทั้งหมด 86 ต้น มีพื้นที่โดยรอบ สำหรับก่อสร้างเจดีย์องค์เล็กประจำทิศเหนือ ทั้ง 4 และพระพุทธรูปประจำซุ้ม 4 องค์ ผนังประกอบด้วยปูนปั้นเป็นรูปเสามิบัวเหนือเสา พื้นปูด้วยกระเบื้องเซรามิก 6 เหลี่ยม ผนังทั่วไป ทำด้วยหินล้างและประดับกระเบื้องด้านเกวียน

ชั้นที่ 3 สูงจากชั้นที่สอง 4.80 เมตร โครงสร้างมีเสาทั้งหมด 44 ต้น มีพื้นที่โดยรอบ สำหรับก่อสร้างเจดีย์องค์เล็กประจำทิศเฉียง 4 องค์ เช่นเดียวกับชั้นที่ 2 พื้นปูด้วยกระเบื้อง เซรามิก 6 เหลี่ยม ผนังทั่วไปทำด้วยหินล้าง

ชั้นที่ 4 สูงจากชั้นที่สาม 1.60 เมตร ประกอบด้วยฐาน 8 เหลี่ยม เป็นชั้นเริ่มต้นของ ตัวองค์พระธาตุ โครงสร้างประกอบด้วยเสาทั้งหมด 24 ต้น ผนังทั่วไปทำด้วยหินล้าง ชั้นที่ 5 สูงจากชั้นที่สาม 1.00 เมตร ประกอบด้วยฐานบัวกลม โครงสร้างประกอบด้วยเสาทั้งหมด 16 ต้น ผนังภายนอกทำด้วยหินล้าง

ชั้นที่ 5 ถึงชั้นที่ 10 มีความสูง 11.00 เมตรเป็นตัวองค์ระฆังของพระธาตุโดยเฉพาะ ชั้นที่ 8 จะเป็นชั้นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โครงสร้างประกอบด้วยเสาทั้งหมด 16 ต้น จนถึงชั้นที่ 9 ชั้นที่ 10 ลดเหลือเสา 9 ต้น ลักษณะองค์ระฆังภายนอกทำด้วยหินล้างทั้งหมด เป็นชั้นบัลลังก์ ลักษณะโครงสร้างมีเสาทั้งหมด 5 ต้น ผนังทำด้วยหินล้าง

ชั้นที่ 11 ถึงชั้นที่ 14 มีความสูง 4.60 เมตร เป็นชั้นบัลลังก์ประกอบด้วยลักษณะทรงกลมมีลายปูนปั้นเป็นกลีบบัว โครงสร้างประกอบด้วยเสา 5 ต้น ผนังทำด้วยหินล้างทั้งหมด

ชั้นที่ 14 ถึงชั้นที่ 16 มีความสูง 6.80 เมตร เป็นชั้นปล้องไฉน มีทั้งหมด 6 ปล้อง โครงสร้างประกอบด้วยเสาแกนต้นเดียว ปล้องไฉนทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังทำด้วยหินล้าง ชั้นที่ 16 ถึงยอดคือปลียอด มีชั้นปลี ชั้นลูกแก้ว และชั้นฉัตรยอด โครงสร้าง ประกอบด้วยเสาแกนต้นเดียว ผนังผนังทำด้วย หินล้างโดยรอบ ส่วนฉัตรยอดบุด้วยโมเสกแก้วสีทอง

ภาพที่ 4.9 การถวายสังฆทาน

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมความสวยงามของพระธาตุนาดูน กิจกรรมการท่องเที่ยวของทุกวันคือ การบูชาพระธาตุนาดูน เชื่อมโยงกับตำนานพระอัฐมคชาตุ เป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าส่วนนอก พระธาตุนาดูนถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา พุทธมณฑลของภาคอีสาน นอกจากนั้น รูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับการสนใจจากนักท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มเฉพาะ ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี สืบค้นองค์ความรู้จากวัตถุโบราณที่เป็นงานพุทธศิลป์ และกลุ่มปฏิบัติธรรมที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา โดยการเข้ามาปฏิบัติธรรมยังสถานที่ค้นพบวัตถุโบราณที่เป็นงานพุทธศิลป์ในช่วงสั้น ๆ

3) วัดเขาพระอังคาร จ.บุรีรัมย์

วัดเขาพระอังคาร เป็นวัดที่มีวัดพุทธธรรมความสวยงามของวัดพุทธศิลป์สร้างมานาน ในยุคที่ขอมเรืองอำนาจความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ผสมศิลปะขอม แนวเดียวกันกับปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ส่วนสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างที่เห็นในวัดปัจจุบัน ส่วนใหญ่สร้างใหม่ทับของเก่า มีโบสถ์ที่ประยุกต์จากสถาปัตยกรรมหลายสมัย ดูสวยงามแปลกตา เป็นวัดที่สวยงามใหญ่โตแห่งหนึ่งของบุรีรัมย์ มีโบสถ์ ศาลา และอาคารต่างๆ

ลักษณะเด่นวัดเขาพระอังคาร

เป็นวัดที่สร้างเลียนแบบสถาปัตยกรรมสมัยต่างๆ หลายรูปแบบงดงาม แปลกตา และน่าสนใจยิ่ง ภายในโบสถ์มีภาพจิตรกรรมฝาผนังและเรื่องราวพุทธชาดกเป็นภาษาอังกฤษด้วย บริเวณวัดเป็นปากปล่องภูเขาไฟคาดว่าเคยเป็นที่ตั้งของโบราณสถานสมัยทวารวดีเพราะเสมาหินแกะสลักสมัยดังกล่าวหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก วัดพุทธธรรมความสวยงามของวัดเขาพระอังคารด้านพุทธศิลป์เน้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สร้างศรัทธาต่อผู้มาเยือน ได้แก่

1. โบสถ์ 3 ยอดสวยงามแปลกตา แตกต่างจากโบสถ์วัดทั่วไป โบสถ์ทรงแปลก ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และโบสถ์ยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวพุทธชาดกเป็นภาษาอังกฤษ
2. ไบเสมาพันปี ศาสนสถานและโบราณวัตถุอันล้ำค่า มีไบเสมา 8 คู่ ตั้งอยู่ 8 ทิศ อย่างเป็นองอาจ

3. พระพิฆเนศงาเดียว
4. พระพุทธ 109 องค์
5. พระตำหนักศักดิ์สิทธิ์
6. เทวรูปเจ้าเมืองขอม
7. พระปางนาคปรกนอกโบสถ์
8. รอยพระพุทธบาทจำลอง มีรอยพระพุทธบาทจำลองปรากฏชัด สันนิษฐานว่าโบราณวัตถุเหล่านี้จะสร้างในยุคเดียวกับปราสาทหินพนมรุ้ง หรือมากกว่า 2,000 ปี
9. พระคันธารราษฎร์
10. พระนอนกลางแจ้ง
11. ปล่องภูเขาไฟ
12. ถ้ำกรรมฐาน

ลักษณะเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์

สิ่งที่โดดเด่นคือประติมากรรมการก่อสร้างโบสถ์ ศาลา และอาคาร เลียนแบบสถาปัตยกรรมสมัยต่างๆ หลายรูปแบบและลักษณะเด่นตั้งอยู่บนเขาอังคารเป็นภูเขาไฟที่ดับแล้วอีกจุดหนึ่งในบุรีรัมย์ มีเส้นทางศึกษาเรียนรู้ประเด็นใหม่นอกจากประเด็นวัดพุทธศิลป์ สามารถศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างปราสาท เนื่องจากห่างจากปราสาทพนมรุ้ง 20 กิโลเมตร โดยลงมาจากพนมรุ้ง ถึงบ้านตาเป็นแล้วเลี้ยวซ้ายมาตามทางที่จะไปละหานทรายประมาณ 13 กิโลเมตรแล้วเลี้ยวขวาเข้าทางลูกรังอีกประมาณ 7 กิโลเมตรพบโบราณสถานเก่าแก่ และใบเสมาหินทรายสมัยทวารวดีสำคัญหลายชิ้น

ภาพที่ 4.10 บริเวณวัดเขาพระอังคาร

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมความสวยงามของวัดเขาพระอังคาร โดยมีโบสถ์ 3 ยอดสวยงามแปลกตา แตกต่างจากโบสถ์วัดทั่วไป โบสถ์ทรงแปลก ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และโบสถ์ยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวพุทธชาดกเป็นภาษาอังกฤษ ใบเสมาพันปี ศาสนสถานและโบราณวัตถุอันล้ำค่า มีใบเสมา 8 คู่ ตั้งอยู่ 8 ทิศอย่างองอาจ รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง มีรอยพระพุทธรูปบาทจำลองปรากฏชัด สันนิษฐานว่าโบราณวัตถุเหล่านี้ น่าจะสร้างในยุคเดียวกับปราสาทหินพนมรุ้ง หรือมากกว่า 2,000 ปี กิจกรรมการท่องเที่ยวเที่ยวชมวัดและสืบค้นองค์ความรู้จากวัตถุโบราณที่เป็นงานพุทธศิลป์เชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรมพุทธ โดยเน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมพุทธ เกจิอาจารย์ จำนวน 3 วัดได้แก่

1) วัดอุดมคงคาศรีเขต จ.ขอนแก่น

วัดอุดมคงคาศรีเขต มีชื่อเดิมว่า “วัดคูน” ตั้งอยู่ในเขตของตำบลนางาม อำเภอมัธยาศรี จังหวัดขอนแก่น คำว่า “คูน” เป็นภาษาอีสานหมายถึงแหล่งน้ำนี้เป็นน้ำที่ผุดขึ้นเองตามธรรมชาติดังนั้น “วัดคูน” จึงเป็นชื่อที่มาจากลักษณะของสถานที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำที่ซึมไหลออกมามากตลอดปีได้ขาดและด้วยความที่วัดคูนแห่งนี้ในอดีตเป็นโบราณสถานเก่าแก่ ชาวบ้านแถบนี้จึงเชื่อกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีคนหรือพระรูปใดสามารถเข้าไปอยู่ได้บริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่อันตรายสำหรับชาวบ้าน แต่สำหรับพระปาครมฐานแล้ว ถือเป็นที่สัพบายะ และพระอาจารย์มหาสีทน กาญจน” วัดสมศรี (บ้านพระคือ) ตำบลในเมือง (พระลับ) อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น หนึ่งในกองทัพธรรมของพระป่าแห่งภาคอีสาน ลูกศิษย์ของหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม ฯลฯ ได้เข้ามาปฏิบัติธรรม อีกทั้งพระอาจารย์มหาสีทนเป็นพระปาครมฐานที่มีวิชาอาคม สอบผ่านเปรียญธรรม 3 ประโยค ออกเดินธุดงค์แสวงหาความสงบและเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รวมถึงการสร้างวัดวาอารามและถาวรวัตถุต่างๆ ไว้ในพระพุทธศาสนาหลายแห่ง เมื่อท่านได้เดินธุดงค์มาถึงบริเวณเขตวัดคูนซึ่งตั้งอยู่ติดกับเชิงเขาภูผาแดง ซึ่งเป็นทิวเขาที่ไม่มียอดเขาสูงและเทือกเขาภูเม็งซึ่งเป็นภูเขาใหญ่มียอดเขาสูงและกั้นแดนระหว่างอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่นกับอำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

ท่านจึงได้หยุดเดินธุดงค์และทำการบูรณะเมื่อปี 2482 พร้อมกับได้เปลี่ยนชื่อจากวัดคูนมาเป็น “วัดอุดมคงคาศรีเขต” มีความหมายว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์และมีภูเขาเป็นอาณาเขต ในระยะแรกที่พระอาจารย์มหาสีทนอยู่จำพรรษา สิ่งปลูกสร้างในวัดมีเพียงศาลาและกุฏิหลังคาแฝกเพียงหลังเดียวเท่านั้น ไม่มีใครทราบว่าเป็นเหตุใดพระอาจารย์มหาสีทนจึงมีได้ขยายหรือเร่งรีบในการก่อสร้างเท่าใดนัก? ผิดกับวัดอื่นๆ ที่ท่านเคยสร้างมา ประหนึ่งเหมือนท่านจะรอคอยบางอย่าง และ 10 ปีต่อมา(2492) หลวงปู่ผาง จิตตคุตโต พระภิกษุวัย 47 ปี ได้ออกจากวัดป่าบรรลัศศิลาทิพย์และเดินธุดงค์มายังเขาภูผาแดง สมัยนั้นบนภูผาแดงแห่งนี้ยังเป็นป่าดงดิบ สัตว์ร้ายมีมาก ฤดีปีศาจมีเยอะที่นั่นท่านได้พบถ้ำกวางเกวียนซึ่งเป็นถ้ำลึกอยู่บนภูผาแดง ไม่มีใครทราบว่าถ้ำแห่งนี้เมื่อเดินเข้าไปแล้วจะไปสิ้นสุดที่ตรงไหน

หลวงปู่ผางได้ใช้ถ้ำแห่งนี้ บำเพ็ญเพียรภาวนาและในเวลาต่อมาได้ทราบจากนิมิตว่าที่นี่มีโครงกระดูกของท่านแต่อดีตชาติถูกฝังไว้ เพราะเมื่อชาติก่อนท่านได้ตายในขณะที่กำลังสร้างพระเจดีย์ พอตกลงมาถึงชาตินี้ด้วยจิตใจอันตั้งมั่นที่จะสร้างพระเจดีย์ทำให้ท่านมีความผูกพันจนเกิดเป็นนิมิตต่างๆ ตลใจให้ท่านมายังสถานที่แห่งนี้ ในสมัยก่อนยังไม่ได้มีการกำหนดอาณาเขตของวัดชัดเจนและบริเวณแห่งนี้ยังเป็นป่าดงดิบ ถ้ำกวางเกวียนถึงแม้จะอยู่ห่างจากวัดอุดมคงคาศรีเขตออกไปไม่กี่ไกลมากนัก(ต่อมาหลวงปู่ผางได้สร้างเป็นเจดีย์เล็กๆ ครอบปากถ้ำเอาไว้ เรียกว่า “พระเจดีย์ถ้ำกวางเกวียน” ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของวัด)

การปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระกัมมัฏฐานทั้งสององค์นี้ ดูคล้ายนั่งหันหลังให้กัน เพราะต่างองค์ต่างนั่งภาวนาในที่ของตนเอง คือหลวงปู่ผางอยู่ในถ้ำบนเขา ส่วนพระอาจารย์มหาสีทน

อยู่บริเวณเชิงเขาต่อมาหลวงปู่ผางได้เดินธุดงค์ต่อมาจนมาถึงวัดอุดมคงคาคีรีเขต หลังจากที่อยู่ริยสงฆ์ทั้งสององค์ได้พูดคุยกันอย่างถูกคอกันในฐานะศิษย์ร่วมอาจารย์เดียวกันแม้หลวงปู่ผางจะอายุมากกว่า พระอาจารย์มหาสีทนแต่ตามธรรมเนียมพระที่นับอาวุโสจากพรรษาที่บวช หลวงปู่ผางผู้มาเยือนจึงได้ก้มลงกราบพระอาจารย์มหาสีทนและขออยู่จำพรรษาที่วัดอุดมคงคาคีรีเขต ในที่สุดเหตุผลของการรอคอยก็ปรากฏ

พระอาจารย์มหาสีทน มองอนาคตเบื้องหน้าว่า “ต่อไปวัดอุดมคงคาคีรีเขตแห่งนี้ จะเจริญรุ่งเรืองขึ้นด้วยฝีมือและบารมีของผู้มาเยือน” ดังนั้นเมื่อหลวงปู่ผางได้ถวายตัวเป็นศิษย์ ท่านจึงได้เมตตาแนะนำการปฏิบัติกรรมฐานพร้อมกับถ่ายทอดวิชาอาคมต่างๆ ให้หลวงปู่ผางจนหมดสิ้นในเวลาไม่นานนักหลวงปู่ผางสามารถเรียนรู้และแตกฉานในสิ่งต่างๆ ที่พระอาจารย์มหาสีทนได้สอน และเมื่อพระอาจารย์มหาสีทนได้พิจารณาแล้วเห็นว่าหลวงปู่ผางสามารถยืนหยัดได้ด้วยตัวเองแล้ว ท่านจึงได้ขอลาและออกเดินธุดงค์ไปทางภาคเหนือและไม่ได้กลับมาวัดอุดมคงคาคีรีเขตอีกเลย

หลวงปู่ผาง จิตตคุดโต วัดอุดมคงคาคีรีเขต (วัดขุน) จ.ขอนแก่น มีชื่อให้ปรากฏมียศให้ลือชา มีตำราให้เขียนยาก “ศีลมีมากมายข้อ ไม่ต้องรักษาหมดทุกข้อดอก รักษาแต่ใจของเจ้าให้ได้อย่างเดียว กาย วาจา ก็จะไปด้วยกันนั่นแหละ”

ลักษณะเด่นวัดอุดมคงคาคีรีเขต

ลักษณะเด่นของการเข้ามาท่องเที่ยววัดอุดมคงคาคีรีเขตเป็นการเข้ากราบพระธาตุของ “หลวงปู่ผาง จิตตคุดโต” ซึ่งพุทธศาสนิกชนศรัทธา 2 ด้าน ดังนี้

1. ด้านพระกัมมัฏฐาน เพราะหนึ่งคือ “วัดอุดมคงคาคีรีเขต” เป็นวัดป่ากรรมฐานที่มีชื่อเสียงของจังหวัดขอนแก่น และหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ท่านเป็นพระป่ากรรมฐาน ปฏิภาของและวัตรปฏิบัติที่เข้มแข็ง ใจเด็ด ไม่ย่อท้อและพากเพียรในการปฏิบัติ โดยหลังจากอุปสมบทแล้วได้เข้าอบรมพระกรรมฐานในสำนักวัดป่าวารินชำราบ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี “พระอาจารย์สิงห์ ชันตยาคโม” (พระญาณวิเศษฐิติธรรมวิริยารจารย์) และ “พระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล” ซึ่งพระอาจารย์สิงห์ ชันตยาคโม (พระญาณวิเศษฐิติธรรมวิริยารจารย์) เป็นศิษย์ต้นองค์สำคัญของหลวงปู่ผางนั้น ฐิติธรรมวิริยารจารย์ และ “หลวงปู่ผาง” เป็น “หนึ่งในสามพระบูรพาจารย์สายกรรมฐานที่ยิ่งใหญ่ตลอดกาล” (หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นและหลวงปู่สิงห์) ดังนั้นการที่หลวงปู่ผางได้มีโอกาสเข้าอบรมศึกษากับพระสายกัมมัฏฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(ภาคอีสาน) ท่าน จึงเปรียบเสมือนมือกระบี่ได้รับกระบี่คู่มือไว้ใช้สำหรับห้าห้ากับบรรดาเหล่ากิเลสมารต่างๆ ได้อย่างมั่นใจ และเพื่อความสะดวกในการประกอบสังฆกรรมร่วมกับหมู่คณะ หลวงปู่ผางจึงได้ปฏิบัติใหม่ในสังกัดธรรมยุติกนิกาย ณ วัดบ้านโนนอำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี หลังจากได้ศึกษาจนมีความรู้ความชำนาญดีแล้ว หลวงปู่ผางจึงได้ออกธุดงค์ปฏิบัติธรรมตามลำพังไปยังสถานที่ต่างๆ จนมาพบกับ “หลวงปู่มั่น ฐิติธรรมวิริยารจารย์” และ “หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล” ซึ่งเมื่อท่านได้รับโอวาทอุบายธรรมที่เป็นธรรมอันแท้จริงประกอบกับการภาวนาจนจิตสงบพบกับความอัศจรรย์ของธรรม เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและอยู่เข้าอบรมกับหลวงปู่มั่น ที่วัดป่าบ้านหนองผือ (วัดป่าภูริทัตตถิราวาส) บ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ภายหลังหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต มรณภาพแล้ว พุทธศาสนิกชนได้สร้างอนุสรณ์สถานบรรจุอัฐิของหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ไว้ภายในวัดอุดมคงคาคีรีเขต มีความสวยงาม โดดเด่น ดึงดูดความสนใจต่อผู้มาเยือน และใกล้ๆ มีรูปเหมือนหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ซึ่งสร้างบนพื้นที่ถาปนกิจสระของท่าน

สะดวกต่อกับกองก้อนหินที่วางเรียงซ้อนกันขึ้นเป็นรูปสัญลักษณ์คล้ายสลับเจดีย์

2. ด้านวัตถุมงคล วัตถุมงคลมากมายหลายรุ่นที่ท่านได้เมตตาโลกโดยการอธิษฐานจิตไว้ให้เพื่อเป็นอนุสติ เป็นธรรมรักษา ส่วนรายได้ใช้เป็นทุนสร้างอุโบสถและสาธารณสถานไว้ในพระพุทธศาสนา แต่มีนักสะสมพระเครื่องหลายท่าน นำพระเครื่องที่หลวงปู่ผาง จิตตคุดโตสร้างขึ้นไปทดลองยิง ผลเป็นที่ประจักษ์และขอขมาตามมา ส่งผลให้มีการบอกต่อและเกิดแรงศรัทธาในวัตถุมงคลหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ซึ่งนักท่องเที่ยวที่นิยมมาเที่ยววัดอุดมคงคาคีรีเขต มักเป็นผู้นิยมพระเครื่อง หลังกราบไหว้รูปเหมือนและอนุสรณ์สถานบรรจุอัฐิของหลวงปู่ผาง จิตตคุดโตจะบูชาวัตถุมงคล ลักษณะเด่นของวัตถุมงคลเป็นวัตถุมงคลที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ยังมีชีวิตอยู่ โดยเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน เป็นคนท้องถิ่น เก็บรักษาวัตถุมงคลพร้อมถ่ายถอดเล่าเรื่องพระเครื่องที่หลวงปู่ผาง จิตตคุดโตได้อธิษฐานให้ไว้ให้พระเครื่องต่างๆ นั้นมีให้บูชาตามความสนใจของนักสะสม ค่านิยมเริ่มต้นตั้งแต่หลักร้อยถึงหลักแสนบาท ในแต่ละสัปดาห์มีนักสะสมเข้ามาบูชาอย่างต่อเนื่อง

วัตถุมงคลที่ได้รับความนิยม

หลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ท่านมีชื่อเสียงโด่งดังมากทั้งด้าน ศีลาจารวัตรพร้อมทั้งปฏิบัติอันน่าเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง นับเป็นเนื่อบานุญโดยแท้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัตถุมงคลของท่านนั้น ก็เป็นสุดยอดปราถนาของนักนิยมสะสมพระเครื่องและบุคคลทั่วไปที่ต่างก็เสาะแสวงหาหาไว้สักการบูชาพระเครื่องและวัตถุมงคลยอดนิยมของหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต รุ่นแรกจัดสร้างจริงที่วัดป่าธรรมวิเวก อำเภอชนบท ขอนแก่น โดยการขออนุญาตจัดสร้างของท่าน พ.อ.เฉลิม คำรพวงศ์ รองเจ้ากรมสวัสดิการขนส่งทหารบก ขส.ทบ.(ยศขณะนั้น) นำหน่วย กปร.กลางมาพัฒนาห้องที่ขอนแก่น เกิดศรัทธาและเห็นศีลาจารวัตรของหลวงปู่ผาง จิตตคุดโตจึงขออนุญาตจัดสร้างวัตถุมงคลของท่านขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อสมทบทุนสร้างอุโบสถ ของวัดป่าธรรมวิเวก ของท่านพระครูโสภาสสมณกิจ อดีตเจ้าอาวาสและเจ้าคณะอำเภอชนบท (ธรรมยุต) จัดสร้างเนื้อเดียวคือทองแดงรมดำเหรียญรุ่นแรก บล็อกสระเอ คงเค คอติ่ง เหรียญรุ่นแรกบล็อกสระเอ คงเค เหรียญรุ่นแรกบล็อกสระอาหน้าตรงเล็ก เหรียญรุ่นแรกบล็อกสระอาหน้าตรงใหญ่ เหรียญรุ่นแรกบล็อกสระอาหน้าเอียง เหรียญรุ่นแรกบล็อกสระอา แท่งน้ำ เหรียญรุ่นแรกบล็อกสระอาหน้าเอียง พิมพ์หลวงปู่ผาง (คำว่าหลวงปู่ผาง " ผาง " นั้น สระอาขาด กลายเป็น "ว" เลยอ่านว่า "ผวง" นั่นเอง) และรุ่น ดงเค็ง สุดท้าย เหรียญดงเค็ง

ข้อควรปฏิบัติ

คาถาบูชาหลวงปู่ผางนะโมพุทธายะ กะวะกะสุวิตัญจะพะจะพะ พุทัง อัฐิ เป็นคาถาประจำองค์หลวงปู่ผางและท่านใช้กำกับลงเหรียญของท่านทุกรุ่น.....สาธุ

ภาพที่ 4.11 กิจกรรมวัดอุดมคงคาคีรีเขต

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกจิอาจารย์ จุดเด่นที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดอุดมคงคาคีรีเขต คือ การเข้ามาบูชาหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต พุทธศาสนิกชนได้สร้างอนุสรณ์สถานบรรจุอัฐิของหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ไว้ภายในวัดอุดมคงคาคีรีเขต มีความสวยงามโดดเด่น ดึงดูดความสนใจต่อผู้มาเยือน และใกล้ๆ มีรูปเหมือนหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต ซึ่งสร้างบนพื้นที่ฉาบปูนกิจสรีระของท่าน สะดุดตากับกองก้อนหินที่วางเรียงซ้อนกันขึ้นเป็นรูปสัญลักษณ์คล้ายสถูปเจดีย์ และบูชาเหรียญหลวงปู่ผางที่สร้างไว้เพื่อเป็นวัตถุธรรมตอบแทนพุทธศาสนิกชนที่ให้การสนับสนุนทำนุบำรุงพระศาสนา ซึ่งเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเป็นผู้เก็บรักษาวัตถุธรรมเหล่านั้นไว้ตอบแทนแก่ผู้มาเยือน และให้การอุปถัมภ์วัดอุดมคงคาคีรีเขต

2) วัดบ้านไร่ จ.นครราชสีมา

เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งใน อ.ด่านขุนทด หลวงพ่อคุณ ปริสุทโธ ได้ปลุกสร้างขึ้นเป็นสำนักสงฆ์เล็กๆ เมื่อประมาณปี พ.ศ.2496 โดยเริ่มสร้างอุโบสถ มีชาวบ้านได้ช่วยกันเข้าป่าตัดไม้ ซึ่งในสมัยก่อนมีอยู่มาก การตัดไม้ในสมัยนั้น ไม่ค่อยสะดวกนัก ไม่มีเครื่องจักร ไม่มีถนน กว่าจะได้ไม้ที่เลื่อยแปรสภาพสำเร็จ ต้องเผชิญกับการขนย้ายที่ยากลำบาก อาศัยโคเทียมเกวียนหรือใช้แรงงานคนลากจูงบนทางที่แสนทุรกันดาร แต่หลวงพ่อคุณก็สามารถนำชาวบ้านช่วยกันสร้างอุโบสถจนสำเร็จ (ปัจจุบันได้รื้อลงแล้ว และก่อสร้างหลังใหม่แทน) นอกจากการก่อสร้างอุโบสถแล้ว หลวงพ่อคุณยัง

สร้างกุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ขุดสระน้ำไว้เพื่ออุปโภคและบริโภค และที่สำคัญยังสร้างโรงเรียนไว้เพื่อเด็กบ้านไร่อีกด้วย ปัจจุบันวัดบ้านไร่ได้มีการพัฒนาและมีผู้ใฝ่บุญจากทั่วทุกสารทิศเดินทางมาแสวงบุญ

วัดบ้านไร่ เป็นวัดที่มีชื่อเสียงของจังหวัด เป็นสถานที่จำพรรษาของพระเทพวิทยาคม หรือ หลวงพ่อคุณ พระเกจิอาจารย์ชื่อดัง ในแต่ละวันมีผู้คนจากทุกสารทิศเดินทางมานมัสการหลวงพ่อคุณเป็นจำนวนมาก ตรงหน้าปากทางเข้าวัดบ้านไร่ มีการตัดแต่งต้นไม้ให้เป็นระเบียบสวยงาม พร้อมทั้งทำความสะอาดป้ายวัดบ้านไร่ด้วย ส่วนถนนหน้าโรง เรียนวัดบ้านไร่ เข้าไปในวัดบ้านไร่ ยังมีสภาพเป็นหลุมเป็นบ่อในบางช่วง ครั้นมาถึงบริเวณหน้าวัดบ้านไร่ เข้าไปจะพบเห็นหน้าพิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณที่สวยงาม และเพิ่งเปิดให้คนทั่วไปได้เข้าชม ด้านหลังพิพิธภัณฑสถานติดกับสระจระเข้ มีการตั้งร้านค้าขายของ ที่ได้ถูกจัดวางอย่างเป็นระเบียบไม่วุ่นวาย ทำยวัดเป็นป่าละเมาะเล็กๆ มีต้นไม้ใหญ่ปลูกให้ร่มรื่น ส่วนข้างอุโบสถวัดบ้านไร่ และบริเวณโดยรอบอุโบสถ ถูกจัดแต่งเป็นสวนหย่อมเล็กๆ มีไม้ประดับงดงาม

นอกจากสร้างพระอุโบสถแล้ว หลวงพ่อยังสร้างโรงเรียน กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ รวมทั้งขุดสระน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค นอกเหนือจากนั้น หลวงพ่อยังได้สร้างโรงพยาบาล โรงเรียน ตลอดจนบริจาคเงินทองเพื่อช่วยเหลือสาธารณะสุขต่างๆยังความสะดวกสบาย และความเจริญมาสู่จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียงจนกระทั่งปัจจุบันวัดบ้านไร่เป็นวัดที่มีชื่อเสียงและมีสิ่งก่อสร้างมากมาย เช่น

พิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ วัดบ้านไร่

พิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ ตั้งอยู่ในบริเวณวัดบ้านไร่ ต.กุดพิมาน อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา อาคารพิพิธภัณฑสถานเดิมเคยเป็นที่ตั้งศาลาการเปรียญสร้างด้วยไม้ (หลังเดิม) ก่อสร้างโดยมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธและศิษยานุศิษย์ กรรมการวัด และประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา ได้ร่วมกันก่อสร้าง เริ่มเมื่อปี พ.ศ.2528 แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2532 เนื่องจากศาลาการเปรียญหลังเดิม เป็นสร้างเป็นอาคารไม้ซึ่งเป็นสถานที่ซึ่งหลวงพ่อคุณใช้จำวัดและสนทนารธรรมกับลูกศิษย์ลูกหาและผู้นับถือหลวงพ่อคุณไม่สะดวกเพราะคับแคบ ต่อมาหลวงพ่อคุณได้ย้ายขึ้นไปจำวัดที่ศาลาการเปรียญหลังใหม่ ที่สร้างคล้ายอุโบสถตกแต่งสวยงามและสะดวกแก่ญาติโยมที่มากราบไหว้ เพราะมีห้องโถงกว้างขวาง บริเวณศาลาการเปรียญเดิมจึงได้ปรับปรุงโดยรอบและจัดสร้างเป็นพิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ ขึ้นแทน เพื่อนำเสนอเรื่องราวชีวิตประวัติของหลวงพ่อคุณตั้งแต่เยาว์วัยจนอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ให้ญาติโยมจากทั่วสารทิศที่มากราบไหว้หลวงพ่อคุณ ได้ชมได้เข้าชมเรื่องราวอัตโนประวัติ พระเทพวิทยาคม หรือ หลวงพ่อคุณ พระเถระที่ได้รับขนานนามว่า "เทพเจ้าแห่งด่านขุนทด" ซึ่งชมวัตรปฏิบัติในสมณเพศที่ถ้อยสอนโดษและเป็นพระนักพัฒนา แรงศรัทธามหาชนที่มีต่อหลวงพ่อคุณ รวมทั้งการบริจาคทานจำนวนมาก ในโอกาสเดียวกัน ออกแบบอาคารโดยมหาวิทยาลัยศิลปากร และปรับปรุงโดยวิทยาลัยเทคนิคหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ อำเภอด่านขุนทด ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัดบ้านไร่

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานเปิดพิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ ณ วัดบ้านไร่ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2552 เวลา 14.45 น. เท่ากับว่าพิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ ได้เริ่มเปิดอย่างเป็นทางการ

พิพิธภัณฑ์หลวงพ่อกุณ แบ่งเป็น 2 ชั้น 10 โซน

- ชั้นที่ 1 - โซน 1 ศรัทธามหาชน, โซน 2 ภิคุสมณะแห่งดินแดนอีสาน, โซน 9 เครื่องยึดเหนี่ยวใจไฟทำดี, โซน 10 ให้แล้วรวย

- โซน 1 ศรัทธามหาชน จัดแสดงหุ่นขี้ผึ้งหลวงพ่อกุณทำนึ่งย่องๆ ขนาดเท่าจริงที่มีผู้สร้างนำมาถวาย ริมฝาผนังมีภาพจิตรกรรมแสดงภาพประชาชนจากภาคต่างๆ มารับบิณฑบาต หลวงพ่อ มีบอร์ดกราฟิกเรื่อง เอกลักษณ์หลวงพ่อกุณ อาทิ การนึ่งย่อง รับประทานใบเดียว เขียบโดนดเคาะหัว วัตถุมงคล เป็นต้นจัดแสดงสิ่งของที่ผู้มีจิตศรัทธานำมาถวายหลวงพ่อ ภายใต้หัวข้อ "กุทำดี เขาจึงให้ของดีแก่กู" สิ่งของทั้งหมดที่อยู่ในตู้ประกอบด้วย เครื่องเบญจรงค์ เครื่องมุก ตู้พระธรรม และอื่นๆ อีกมากมาย แต่ของส่วนใหญ่หลวงพ่อกุณยกให้คนอื่นไปหมดแล้ว

- โซน 2 ภิคุสมณะแห่งดินแดนอีสาน ด้านฝาผนังตั้งบอร์ดรูปหลวงพ่อกุณ สมัยยังเป็นพระหนุ่ม เวลาออกบิณฑบาตจะมีสัตว์ต่างๆ เช่น สุนัข ไก่ นก เดินตาม ท่านก็จะโยนอาหารให้เป็นทานตลอดทาง ส่วนบริเวณข้างบันไดขึ้นไปชั้น 2 จัดแสดงสิ่งของจำลองบรรยากาศเหมือนห้องจำวัด มีบอร์ดเล่าเรื่อง "ธรรมะข้างบันได" และภาพถ่ายขาวดำใส่กรอบเป็นรูปถ่ายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประทับนั่งคู่กับหลวงพ่อกุณ จากตรงนี้ จะมีมัคคุเทศก์นำชมขึ้นไปชั้น 2

- ชั้นที่ 2 - โซน 3 กำเนิดผู้มีบุญ, โซน 4 รูดงค์ 3 ประเทศ 3 พรรษา, โซน 5 พัฒนาวัดบ้านไร่, โซน 6 ทำบุญกับพระเจ้าอยู่หัว, โซน 7 มรดกทาน มรดกธรรม, โซน 8 มหาทาน บารมีทวิคุณ เริ่มจากด้านหน้าทางเข้าประตูพิพิธภัณฑ์ ทันทีที่เราเปิดประตูเข้าไป จะพบเห็นข้อความ "ยิ่งเอามันยิ่งอด ยิ่งให้หมดมันยิ่งได้" บนบอร์ดกราฟิกใส่ตั้งอยู่ตรงหน้าอย่างเป็นสง่าชวนให้ขบคิด

- บนชั้น 2 เริ่มจากโซน 3 กำเนิดผู้มีบุญ จัดแสดงหุ่นจำลอง ประกอบเทคนิคแสงเสียง ตอนโยมแม่ฝันเห็นดวงแก้ว อันเป็นนิมิตหมายอันดีของผู้มีบุญที่กำลังจะถือกำเนิด และภาพจิตรกรรม กำเนิดผู้มีบุญ พร้อมด้วยเสียงบรรยายเรื่องราวชีวิตประวัติของหลวงพ่อกุณ ตั้งแต่เด็กจนถึงเมื่อท่านตัดสินใจออกบวชและตั้งจิตปณิธานช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

- โซน 4 รูดงค์ 3 ประเทศ 3 พรรษา จัดแสดงหุ่นจำลองย่อส่วนประกอบเทคนิคภาพเคลื่อนไหวแสงเสียง และบอร์ดกราฟิก "จาริกบุญ จาริกธรรม" นำเสนอเรื่องเส้นทางรูดงค์ 3 ประเทศ ไทย-ลาว-เขมร ยังมีการจำลองเหตุการณ์เทศนาโปรดสัมภเวสี เมื่อครั้งออกรูดงค์ ในช่วงปี พ.ศ.2492-2495 โดยมีรูปหล่อจำลองหลวงพ่อกุณปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานกลางป่า ในสถานที่อันสงบวิเวกเพียงลำพัง จากนั้นจะใช้เทคนิคภาพจำลองมัลติมีเดียเสมือนจริง เป็นรูปสื่อโครงและภาพวิญญานสัมภเวสีออกมาหลอกหลอน แต่ด้วยจิตใจอันแน่วแน่ของหลวงพ่อกุณ ทำให้ภัยอันตรายไม่สามารถเข้ามาใกล้กรายได้

- โซน 5 ถ้ากูไม่ทำแล้วใครจะทำ เป็นเรื่องราวของหลวงพ่อกุณหลังจากกลับรูดงค์ ท่านได้พัฒนาวัดบ้านไร่ จัดแสดงหุ่นจำลองย่อส่วน 4 เหตุการณ์ ได้แก่ หลวงพ่อกุณสร้างโบสถ์ไม้เพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของพระลูกวัด, หลวงพ่อกุณนำชาวบ้านขุดสระน้ำเพื่อเป็นที่เก็บน้ำไว้ใช้หน้าแล้ง หลวงพ่อกุณปั้นขึ้นเจิมป้ายโรงเรียนวัดบ้านไร่เพื่อความเป็นสิริมงคล และหลวงพ่อกุณใช้ยอดสากตำมวลสารศักดิ์สิทธิ์ นำมาสร้างพระเครื่องให้ศิษยานุศิษย์ได้บูชา มีบอร์ดแสดงภาพของการพัฒนาวัดบ้านไร่

ระยะเวลาการปลุกเสกของท่านใช้เวลาไม่มากนัก ขึ้นอยู่กับอารมณ์จิต ท่านเคยปรารถนาว่าเมื่อจะปลุกเสกวัตถุใด ใจต้องเป็นสมาธิ เมื่อใจมีสมาธิ ปลุกเสกสิ่งใดก็ขลัง ระยะเวลาหนึ่งนาที่ก็ดีแล้ว แต่หากใจไม่เกิดสมาธิ ปลุกเสกทั้งคืนทั้งวันก็ไม่มีผล อย่างนี้สู้ไปทำอย่างอื่นดีกว่า

วัดถุมงคลที่ได้รับความนิยม

พระเครื่องและวัตถุมงคลยอดนิยมของหลวงพ่อกุณ วัดบ้านไร่ ก็คือเหรียญรุ่นแรกขณะพำนักจำพรรษาอยู่วัดแจ้งนอก พ.ศ. 2512, เหรียญรุ่นสร้างบารมี พ.ศ. 2519, เหรียญรุ่น พ.ศ. 2517 จัดสร้างที่วัดสระแก้ว, เหรียญลูกเสือชาวบ้าน พ.ศ. 2522, พระสมเด็จจรัญกูท่าเอง พระกริ่งและสมเด็จข่าน้ำมนต์รุ่นสุดท้ายวัดบ้านไร่ ปลุกเสกถึง 72 วัน แล้วจึงนำออกให้แก่ลูก ๆ หลาน ๆ นำไปติดตัวเพื่อเป็นสิริมงคล มีโชคลาภ คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง

ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติ

หลวงพ่อกุณสั่งว่า เมื่อมีพระเครื่องของหลวงพ่อกุณติดตัว ให้ภาวนา "พุทโธ" ทำจิตให้เป็นสมาธิแน่วแน่ ละเว้นถ้อยคำด่าทอ ด่าพ่อแม่ตน และพ่อแม่บุคคลอื่น และอย่าผิดสามีหรือภรรยาผู้อื่น ให้สวยมนต์ก่อนเข้านอนทุกคืน ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด และหลวงพ่อกุณย้ำว่า "ถ้ามีใจอยู่กับพุทโธ ให้เป็นกลาง ๆ ไม่สอดส่ายไปที่ไหน นั้นหมายความว่า ใจเป็นสมาธิ จะช่วยปกป้องคุ้มครองเราได้ดียิ่ง...ยิ่งกว่ามีวัตถุมงคลใด ๆ ในโลก"

ภาพที่ 4.12 พิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อกุณ

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกจิอาจารย์ จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดบ้านไร่ คือ การเข้าไหว้รูปหล่อหลวงพ่อกุณ ปรีสุทโธ และเยี่ยมชมพิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อกุณ ที่ถูกสร้างขึ้นเมื่อครั้งหลวงพ่อกุณยังมีชีวิตอยู่ ภายในอาคารมีภาพเขียนสวยงามแปลกตา

จุดเน้นคือเตือนผู้มาเยือนให้ระลึกถึงความตาย และกฎแห่งกรรมที่มนุษย์ทุกคนจะได้รับเสมอ และรับฟังเทศนาจากพระสงฆ์ในวัดที่คอยให้บริการผู้มาเยือนทั้งเป็นรายบุคคลและหมู่คณะ

3) วัดมงคลคาราม (วัดช้างหมอบ) จ.สุรินทร์

วัดมงคลคาราม หรือวัดช้างหมอบ เป็นวัดหลวงพ่อพวนเกจิชื่อดังของเมืองสุรินทร์จำพรรษาอยู่ และยังเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดสุรินทร์ มีความสวยงามและยังคงรักษาความเป็นธรรมชาติ ทั้งภูเขาและป่าไม้เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และท่องเที่ยวเชิงธรรมะของประชาชนชาวจังหวัดสุรินทร์ และนักท่องเที่ยวทั่วไป นิยมนมัสการพระพิมพ์พัฒนาทร หรือหลวงพ่พวน วรมังคโล(วระมังคะโล เจ้าอาวาสวัดช้างหมอบ) (วัดมงคลคาราม) อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพระเกจิชื่อดังเป็นพระสงฆ์ผู้มีพรหมวิหารธรรม เป็นพระสุปฏิปันโน เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ต่อชาวจังหวัดสุรินทร์ ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปนิยมไปกราบนมัสการ

ปัจจุบัน หลวงพ่พวน วรมังคโล เป็นเกจิอาจารย์ชื่อดังของอีสานใต้ เป็นพระที่มีเมตตาธรรมสูง ช่วยเหลือพี่น้องประชาชนโดยตลอด ใครที่เดือดร้อนมาขอให้ช่วยโดยหลวงพ่จะสอนให้ยึดหลักธรรมให้แก่งการทำงาน แก่งการประกอบอาชีพอย่างสุจริต ใช้อย่างประหยัดและคุ้มค่าตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง แม้จะอายุมาก สังขารเริ่มเจ็บป่วยตามวัย และได้รับการรักษาอย่างต่อเนื่อง แต่หลวงพ่ก็ยังสามารถปฏิบัติศาสนกิจเป็นประจำทุกวัน ญาติโยม ยังเลื่อมใสในข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดของหลวงพ่ ได้เดินทางมากราบไหว้ ขอพร และขอบารมีคุ้มครองจากหลวงพ่ และเป็นที่เชื่อกันว่าหากใครได้รับพร และน้ำมนต์จากหลวงพ่ จะเป็นผู้โชคดี ได้สิ่งที่ปรารถนาตั้งใจ

ลักษณะเด่นวัดมงคลคาราม

หลวงพ่พวน วรมังคโล เป็นเกจิอาจารย์ชื่อดังของอีสานใต้ เป็นพระที่มีเมตตาธรรมสูง ช่วยเหลือพี่น้องประชาชนมาโดยตลอด ใครที่เดือดร้อนมาขอให้ช่วยโดยหลวงพ่จะสอนให้ยึดหลักธรรม ให้แก่งการทำงาน แก่งการประกอบอาชีพอย่างสุจริต ใช้อย่างประหยัดคุ้มค่าตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง แม้จะมีอายุมากถึง 87 ปีแล้วก็ตาม สังขารเริ่มเจ็บป่วยตามวัยและได้รับการรักษาอย่างต่อเนื่อง แต่หลวงพ่พวนก็ยังสามารถปฏิบัติศาสนกิจเป็นประจำทุกวัน ญาติโยม ยังเลื่อมใสในข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดของหลวงพ่ ได้เดินทางมากราบไหว้ ขอพร และขอบารมีคุ้มครองจากหลวงพ่ และเป็นที่เชื่อกันว่าหากใครได้รับพร และน้ำมนต์จากหลวงพ่ จะเป็นผู้โชคดี ได้สิ่งที่ปรารถนาตั้งใจ

กิจกรรมเด่นวัดมงคลคาราม

1. การนมัสการสักการขอพรจากหลวงพ่พวน
2. เทียวชมสักการรอยพุทธบาท
3. หินช้างหมอบถวายสักการรอยพุทธบาท
4. บูชาและรับมอบวัตถุมงคลจากหลวงพ่พวน
5. ไถ่ชีวิตโคกระบือที่วัด
6. อนุรักษ์ป่า

วัดมงคลคารามเชื่อมโยงกับหลวงพ่พวน ผู้ที่ดึงศรัทธาจากพุทธศาสนิกชนทุกชั้นชน ทั้งในจังหวัดสุรินทร์และต่างจังหวัด ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวจะไม่เกิดขึ้น หรือมี

นักท่องเที่ยวมาน้อย เมื่อทราบว่าหลวงพ่อพวนไม่อยู่วัด ภายในวัดจะเงียบ แต่วันใดหลวงพ่อพวนอยู่จะมีพุทธศาสนิกชนทุกชนชั้นเข้ากราบนมัสการประมาณ 100 รูป/คน และบูชาวัตถุมงคลประมาณ 3,000 บาทต่อรูป/คน อีกทั้งภายในวัดมงคลคาราม มีพระปรารักษ์กัญชรมณีศรีไตรยอดเพชร เริ่มสร้าง เมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2552 โดยจัดสร้างเป็นองค์ปรารักษ์ 3 ยอดอยู่ตรงกลาง และมีปรารักษ์บริวารโดยรอบทั้ง 8 ทิศ ตั้งอยู่บนยอดเขาเตี้ยๆ ซึ่งได้ปรับปรุงพื้นที่ โดยการถมดินเป็นฐานมีขนาดกว้าง 70 เมตร ยาว 100 เมตร สูงจากพื้นดินปกติ 5 เมตร มีความวิจิตรสวยงาม ผสมผสานแนวคิดพระธาตุพนมกับนครวัด โดยหลวงพ่อเป็นผู้ออกแบบเอง ตั้งอยู่ริมชายแดนไทย-กัมพูชา การดำเนินการได้จัดสร้างไปแล้วประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ สำหรับวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ที่เป็นทั้งหินศิลาแลง และปูนที่วางแบบเป็นรูปแบบสมัยประยุกต์ ทั้งลวดลาย ที่เป็นแบบลายไทย และลายผสม ไทยและอาณาจักรขอม ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้เพิ่มเติม

วัดอุดมคณที่ได้รับความนิยม

หลวงพ่อพวน วรมงคลโฆพระเกจิอาจารย์องค์สำคัญของภาคอีสานตอนใต้ เป็นผู้เปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรม มักน้อยและมีความสันโดษ พุคน้อย วาจาศักดิ์สิทธิ์ มีความเชี่ยวชาญในวิปัสสนาธุระและไสยเวทย์นิก วัดอุดมคณของท่านมีประสบการณ์มากมายทั้งแคล้วคลาดคงกระพันชาตรี โชคลาภ เจริญก้าวหน้าแก่กันคุณไสย ฯลฯ มีทหารไปรบที่ใต้ที่อีสานชายแดนเขมรแล้วคลาดปลอดภัยรอดตายมานักต่อนัก สำหรับเหรียญหลวงพ่อพวน วัดมงคลรัตน์ เนื้อทองแดง จ.สุรินทร์ เป็นเหรียญรุ่น 1 หรือรุ่นแรกของท่าน ออกเพื่อเป็นที่ระลึกสำหรับสาธุชนที่มีจิตศรัทธาในการร่วมทำบุญสมทบทุนในการสร้างศาลาการเปรียญเมื่อปี พ.ศ. 2521 เหรียญเลื่อนสมณศักดิ์ หลวงพ่อพวน วรมงคลโฆ วัดช้างหมอบ จ.สุรินทร์เป็นต้น

ข้อควรปฏิบัติ

ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย ดำรงตนอยู่ในศีล ในธรรม

ภาพที่ 4.13 กิจกรรมวัดช้างหมอบ

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกจิอาจารย์ จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดมิ่งมงคลคาราม คือ การได้กราบไหว้บูชาหลวงพ่อบวน วรมงคล พร้อมกับเยี่ยมชมวัตถุธรรมศักดิ์สิทธิ์ภายในวัด ได้แก่ รอยพระพุทธบาทและนมัสการพระปรารงค์กฤษณมณีศรีไตรยอดเพชร ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างประเภทหนึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทย เป็นหลักประธานในวัดเช่นเดียวกับพระเจดีย์ แต่เดิมถือว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะของขอม โดยมีคติความเชื่อในศาสนาฮินดูว่าเป็นสัญลักษณ์ของเขาสุเมรุ พร้อมกับการบูชาเหรียญหลวงพ่อบวนและเที่ยวชมเชิงนิเวศ ภายในวัดที่มีธรรมชาติอุดมสมบูรณ์

3. กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชนและพระพุทธศาสนา จำนวน 3 วัด ได้แก่

1) วัดโพธิสมภรณ์ จ. อุดรธานี

วัดโพธิสมภรณ์ เริ่มสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ. 2449 ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดย มหาอำมาตย์ตรีพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ์ เนติโพธิ์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุดร ได้พิจารณาเห็นว่าในเขตเทศบาลเมืองอุดรธานี มีเพียง “วัดมิ่งมิมาวาส” วัดเดียวเท่านั้น สมควรที่จะสร้างวัดขึ้นอีกสักวัดหนึ่ง จึงได้ไปสำรวจดูสถานที่ทางด้านทิศใต้ของ “หนองนาเกลือ” ซึ่งเป็นหนองน้ำกว้างใหญ่อุดมไปด้วยเกลือสินเธาว์ มีปลาและจระเข้ชุกชุม (ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น “หนองประจักษ์” เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ผู้ก่อตั้งเมืองอุดรธานี) เห็นว่าเป็นทำเลที่เหมาะสมแก่การสร้างวัดได้เพราะเป็นที่ราบปาละเมาะเจียบสงบดี ไม่ใกล้ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนักและอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เมื่อตกลงใจเลือกสถานที่ได้แล้ว มหาอำมาตย์ตรีพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ์ เนติโพธิ์) ก็ได้ชักชวนและนำพาราษฎรในหมู่บ้านหมากแข้งมาร่วมกันถากถางป่าจนพอควรแก่การปลูกกุฎิ ศาลาโรงธรรม สำหรับใช้เป็นที่พักพิงบุญ และเป็นที่ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาประจำปีของหน่วยราชการ ใช้เวลาสร้างอยู่ประมาณ 1 ปี ในระยะแรกชาวบ้านเรียกว่า “วัดใหม่” เพราะแต่เดิมมีเพียงวัดมิ่งมิมาวาสซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “วัดเก่า” ด้วยพบบรรอยเป็นวัดร้างมาก่อน มีเจดีย์ศิลาแลงเก่าแก่และพระพุทธรูปหินขาวปางนาคปรก และได้กราบอาราธนา พระครูธรรมวินยานุยุต (หนู) เจ้าคณะเมืองอุดรธานี จากวัดมิ่งมิมาวาสมาเป็นเจ้าอาวาสวัดปัจจุบันพระอุดมญาณโมลี (จันทร์ศรี จนททีโป) เป็นเจ้าอาวาส

ลักษณะเด่นวัดโพธิสมภรณ์ทางกัมมัญฐาน

วัดโพธิสมภรณ์เป็นวัดสายกัมมัญฐานภายในวัดมีพิพิธภัณฑ์บูรพาจารย์ฝ่ายกัมมัญฐานในชั้นที่ 2 จัดแสดงภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องราวปฏิปทาพระรัตนคฤหกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตสะท้อนภาพประวัติศาสตร์ของพระสงฆ์ในวัดโพธิสมภรณ์มุ่งศึกษากัมมัญฐานปฏิบัติสืบต่อตามครูอาจารย์

ลักษณะเด่นวัดโพธิสมภรณ์ของพระบรมธาตุธรรมเจดีย์

พระบรมธาตุธรรมเจดีย์ วัดโพธิสมภรณ์ จ.อุดรธานี อีกหนึ่งพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับความเคารพศรัทธาจากชาวอุดรฯ จัดสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก บรรจุคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า บรรจุ

อัฐิธาตุพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และน้อมเกล้าฯถวายเป็นพระราชกุศล เนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา

พระบรมธาตุธรรมเจดีย์ วัดโพธิสมภรณ์ จ.อุดรธานี ที่อยู่ตำบลหมากแข้ง ถนนพะเยานิยม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี จัดสร้างขึ้น ในปี 2550 เป็นปูชนียสถานสำคัญ ศูนย์รวมจิตใจ และเป็นที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกชน โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้าง เพื่อ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก บรรจุคำสั่งสอน พระพุทธเจ้า บรรจุอัฐิธาตุพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และน้อมเกล้าฯถวายเป็นพระราชกุศล เนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา

ลักษณะเด่นวัดโพธิสมภรณ์ทางโบราณวัตถุ

ปูชนียวัตถุที่สำคัญของวัดโพธิสมภรณ์ เป็นแหล่งศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนาที่เจริญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

พระพุทธรูปทองสำริด เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย(หลวงพ่พระพุทธรักขิต) หน้าตักกว้าง 1.55 เมตร สูง 2.30 เมตร อายุประมาณ 600 ปี สมัยสุโขทัย เป็นพระประธานในพระอุโบสถ และพระประธานองค์นี้ยังมีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในพระเศียรด้วย

พระพุทธรูปศิลาแลง เป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สูง 95 เซนติเมตร กว้าง 24 เซนติเมตร สมัยลพบุรี อายุประมาณ 1,300 ปีประดิษฐานอยู่หลังพระอุโบสถพระพุทธรูปองค์นี้ ชาวเมืองอุดรให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก มักจะมีคนมากราบไหว้ขอพรอยู่เสมอ จนมีอีกชื่อหนึ่งว่า “พระขอ” ซึ่งหมายถึงหากเราขออะไรก็จะได้อย่างนั้นนั่นเอง

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้นโพธิ์ที่รัฐบาลประเทศศรีลังกา มอบให้รัฐบาลไทย ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้นำมาปลูกไว้เมื่อปี พ.ศ.2494

รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ทำด้วยศิลาแลง อายุประมาณ 100 ปีเศษ

ตู้พระไตรปิฎกलयทองลดน้ำสร้างในพระนามเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ เมื่อปี พ.ศ.2472

กิจกรรมเด่น

ส่วนกิจกรรมเด่นนอกจากลักษณะเด่นทางประวัติศาสตร์ เป็นกิจกรรมการปฏิบัติธรรมของสถาบันพลังจิตตานุภาพ สาขา32 ตั้งอยู่ ณ ศาลา 100 ปี ในวัดโพธิสมภรณ์ เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้สนใจการปฏิบัติกรรมฐานช่วงวันจันทร์-ศุกร์ เวลา 18.00-20.30 น เฉพาะวันอาทิตย์ เวลา 9.00-16.30 น.และกิจกรรมที่มีประชาชนเข้าร่วมจำนวนมาก ในระยะสั้นๆ เป็นกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี บริเวณรอบพระบรมธาตุธรรมเจดีย์วัดโพธิสมภรณ์ เริ่มเวลา 20.00 น. จุดมุ่งหมายของการสวดมนต์ข้ามปีเพื่อความเป็นสิริมงคลเนื่องในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ 2558 โดยมีพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชนร่วมสวดมนต์จำนวนมาก

ภาพที่ 4.14 กิจกรรมวัดโพธิสมภรณ์

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ตามรอยพระอริยสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเชื่อมโยงกับแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชนได้ร่วมกับผู้ปกครองบ้านเมือง จัดสร้างวัดและสร้างธรรมเจดีย์ไว้ให้ประชาชนได้สักการบูชา จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดโพธิสมภรณ์ คือการเข้ากราบบูชา พระบรมธาตุธรรมเจดีย์ วัดโพธิสมภรณ์ อีกหนึ่งพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับความเคารพศรัทธาจากชาวอุดรฯ จัดสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก บรรจุคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า บรรจุอัฐิธาตุพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกจากนั้นการเข้ามาเที่ยวชมวัดยังสามารถเข้าร่วมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมที่ทางวัดจัดขึ้น ได้แก่ การสวดมนต์เย็นที่พระบรมธาตุเจดีย์ การสวดมนต์ข้ามปีช่วงปีใหม่ของทุกปี การอบรมศีลธรรม ปฏิบัติกรรมฐานแก่คณะครูและนักเรียนที่สนใจ

2) วัดป่าธรรมอุทยาน จ.ขอนแก่น

วัดป่าธรรมอุทยาน จ.ขอนแก่น หรือวัดหลวงพ่อก๊วย มีสถานที่ตั้งอยู่ที่ป่าช้าของหมู่บ้านสำราญและบ้านเพี้ยพาน ต.สำราญ อ.เมือง จ.ขอนแก่น ทางวัดเน้นการปฏิบัติธรรมการเจริญสติ-ดูจิต โดยมีพระอาจารย์สำราญ ธมมธโร หรือหลวงพ่อก๊วย เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นพระวิปัสสนาจารย์ วัดป่าธรรมอุทยานเป็นสถานปฏิบัติธรรมซึ่งมีพื้นที่กว่า 70 ไร่ รายล้อมด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่บรรยากาศในวัดร่มรื่น สงบเงียบ ร่มเย็น มีต้นไม้ขึ้นเป็นกอใหญ่หลาย ๆ กอ ทำให้ร่มรื่น สบายเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม เจริญจิตภาวนา เป็นอย่างไร สะดวกในการเข้าพักปฏิบัติธรรม มีศาลาการเปรียญ หอฉัน ลานสำหรับปฏิบัติธรรม และที่พักสำหรับผู้มาถือศีลกระจายอยู่ทั่ว บริเวณภายในวัด นอกจากจะมีธรรมชาติร่มรื่นแล้ว ยังมีพระพุทธรูปและสิ่งมงคลต่าง ๆ ให้กราบไหว้ อาทิ พระพุทธรูปใหญ่ปางลีลา (พระพุทธรูปลีลาวีลาส) ซึ่งสูงประมาณตึก 4 ชั้น เป็น Landmark ของวัด

วิหารพระพุทธรูปหยกพระพุทธรูปปางนาคปรก พระพุทธรูปปางประสูติ เจ้าแม่กวนอิม หินอ่อน พระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานภายในวัดป่าอุทยาน และอื่น ๆ อีกมาก

ลักษณะเด่นทางการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

วัดป่าธรรมอุทยานเป็นวัดเน้นเสริมสร้างศรัทธาก่อน และส่งเสริมปฏิบัติตามหลัง โดยสถานที่ตั้งวัดป่าธรรมอุทยานมีสิ่งปลูกสร้างสวยงาม สามารถสร้างแรงจูงใจให้เกิดศรัทธาได้มาก และแบ่งพื้นที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมไว้รองรับการปฏิบัติผู้สนใจการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ผู้สนใจไปเที่ยวชมวัดให้เตรียมตัวโดยแต่งกายชุดขาวหรือชุดสุภาพ หากจะไปค้างคืนที่วัดก็ให้เตรียมของใช้ส่วนตัวไปด้วย อีกทั้งเมื่อต้องการเข้าปฏิบัติพร้อมครอบครัว ทางวัดจัดกุฏิหรือที่พักไว้รองรับตามความต้องการของผู้สนใจ เพราะวัดป่าธรรมอุทยานเป็นสถานปฏิบัติธรรมซึ่งมีพื้นที่กว่า 70 ไร่ ภายในวัดส่งเสริมการปลูกต้นไม้ ส่งผลให้ภายในวัดรายล้อมด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ บรรยากาศในวัดร่มรื่น สงบเงียบ ร่มเย็น มีต้นไม้ขึ้นเป็นกอใหญ่หลาย ๆ กอ ทำให้ร่มรื่น สบายเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม เจริญจิตภาวนา มีสิ่งสะดวกในการเข้าพักปฏิบัติธรรม มีศาลาการเปรียญ หอฉัน ลานสำหรับปฏิบัติธรรม และที่พักสำหรับผู้มาถือศีลกระจายอยู่ทั่ว บริเวณภายในวัด รวมถึงการบริการอาหารแก่ผู้มาเยือนวัดป่าธรรมอุทยานแห่งนี้

ลักษณะเด่นวัดธรรมอุทยานทางกัมมัฏฐาน

รูปแบบการปฏิบัติธรรมประจำวัดมีลักษณะการเจริญสติ-จิต โดย มีพระอาจารย์ สำนาน ธรรมธโร หรือ หลวงพ่อกล้วย เป็นเจ้าอาวาสและเป็นพระวิปัสสนาจารย์ ท่านเมตตาสั่งสอนศิษย์มาก ดัดจริตตรงไหนท่านจะแนะนำให้ บรรยากาศภายในวัดมีความสงบเงียบ ร่มเย็น มีต้นไม้ขึ้นเป็นกอใหญ่หลาย ๆ กอ ทำให้ครึ้มร่มรื่น สบายด้วยสถานที่สงบเป็นป่าช้าเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม เจริญจิตภาวนา เป็นอย่างยิ่ง สะดวกในการเข้าพักปฏิบัติธรรม อีกทั้งมีหลุมศพไว้ให้เราพิจารณามรณานุสติและจิตตัวเอง

สถานที่แปลกแตกต่างไปจากที่อื่นอยู่ ตั้งแต่ปากทางเข้ามา พบรูปปั้นพญานาคขนาดใหญ่ ภายในวัดมีต้นไม้จำนวนมากบรรยากาศร่มรื่นและมีสระขนาดใหญ่ ผู้มาเยือนสามารถชมปลาในสระและที่นั่งอ่านหนังสือริมสระ เมื่อศรัทธาเกิดเดินชมวัดไหว้พระ และหากหลงทาง เลือกลงแผนที่วัดป่าธรรมอุทยานขนาดใหญ่ อีกทั้งชมน้ำตก สวนบ่อน้ำ

การจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมไม่มีการจัดอบรมเป็นคอร์ส ผู้ที่เข้ามาฝึกสามารถปฏิบัติอย่างมีอิสระ เลือกสถานที่พักกรด กางเต็นท์ อยู่กุฏิ วิธีไม่มีรูปแบบตายตัว แต่เน้นฝึกฝนตนเอง มีความรับผิดชอบ เสียสละ มีความอดทน มีเมตตาไม่มีตารางการปฏิบัติเป็นกำหนดเวลา ที่วัดถือว่าทุกคนมีข้อวัตรปฏิบัติในตัว จึงไม่มีข้อบังคับ หรือกฎเกณฑ์ ผู้สนใจสามารถมาได้ตลอดเวลา ทั้งนี้ หลวงพ่อจะมีการเทศน์ก่อนฉันเช้าประมาณเวลา 06.45 น.

สำหรับที่นี่ ทุกคนเข้ามาก็ให้รู้สึกว่ามีที่ที่เหมือนกับอยู่บ้าน ซึ่งแต่ก่อนยังไม่ได้มาก็เคยไปคิดว่า เราจะไปอยู่ยังไง เราจะไปกินยังไง ไปนั่งยังไง ไปฝึกยังไง มันหลอกเราเสียแล้ว พอมาเข้าจริงๆ มาตรฐานจริง มาที่นี่ก็สบายนะ ใครๆ ก็เหมือนกับพี่กับน้อง มีอะไรก็คอยช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน ความวิตกกังวลก็คลายไป โดยไม่รู้ตัว มันคลายไปเพราะใหญ่ จิตใจก็เลยสบาย

หลวงพ่อกล้วย บอกว่า การเจริญสติ ก็เพื่อที่จะเข้าไป สะสางกิเลสออกจากจิต จากใจของเรา การรักษาศีล การเจริญสติรักษาศีล สร้างสติ สร้างสมาธิ ก็เพื่อที่จะไปทำความเข้าใจ และก็จะละความหลง คลายความหลง และก็จะกิเลสออกจากจิต จากใจของเราให้หมด

แม้แต่ความอยากเล็กๆ น้อยๆ อยากจะรู้ธรรม อยากเข้าถึงธรรม เราก็ต้องทำ แต่การกระทำคือ การสังเกต การวิเคราะห์ สังเกตไม่ทัน เราก็ต้องใช้สมณะเข้าไปดับ เราอาจกำหนดอยู่กับลมหายใจบ้าง สร้างความรู้สึ้อยู่ที่การหายใจเข้า ออกบ้าง

การเจริญสติ เรียกว่าสร้างความรู้สึ้อยู่ที่การเคลื่อนไหว ของกายบ้าง แล้วแต่ความถนัด ของแต่ละบุคคล ที่จะเดินให้ถึง การฝึกหัดปฏิบัติจิต เราต้องค่อยเป็นค่อยไป อย่าไปว่าวามคือค่อยเป็นค่อยไป ตั้งจิตไม่ทัน เราก็เริ่มใหม่ ทำความเข้าใจ เราก็เริ่มใหม่อยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่ตื่นขึ้นมา

ทั้งนี้ หลวงพ่อกล้วย พูดทิ้งท้ายไว้อย่างน่าคิดว่า "วัดเปรียบดงแผน ที่ จะพาสู่จุดมุ่งหมายปลายทาง พวกเรามีโอกาสโชคดี ก็อย่าปล่อยให้โอกาสทิ้ง หมั่นสำรวจ ตรวจสอบตราดูตลอดเวลา สร้างผู้บริหารใหม่ให้เข้มแข็ง คือมาเจริญสตินั้นแหละ ให้เข้มแข็งอยู่ตลอดเวลา อันไหนเป็นจิต ลักษณะของจิต การก่อตัวของจิต การก่อตัวของชั้น 5 เป็นอย่างไร จิตของเรา อารมณ์ของเรานั้นแหละสำคัญ พิจารณาให้ดี การที่มาวัด เราก็มาสร้างประสบการณ์ หรือมาหาแผนที่ หาแนวทาง นั้นแหละ พวกเราจะเดินตามหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับตัวของตนเอง พยายามเดินให้ถึงจุดหมายปลายทาง มันก็ไม่มีอะไรยาก"

การเตรียมตัวไม่จำเป็นต้องชุดขาว เตรียมเครื่องใช้ส่วนตัวมาให้พร้อม (เช่น เสื้อผ้า สบู่ ยาสระผม แปรงสีฟัน ยาสีฟัน ไฟฉาย ยาแก้ปวด ฯลฯ) ห้องพักรับรอง (ถ้ามีเต็นท์ควรนำมาด้วย ที่วัดมีไม่เพียงพอ) ที่อยู่-การติดต่อวัดป่าธรรมอุทยาน โทร.086-858-8968 หรือ "www.samrandham.org"

ภาพที่ 4.15 กิจกรรมวัดป่าธรรมอุทยาน

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้พระพุทธศาสนา จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดป่าธรรมอุทยาน มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างทางวัฒนธรรม จูงใจให้นักท่องเที่ยวเกิดแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพัฒนาตนเอง ละความยึดติดในทรัพย์สมบัติด้วยการบริจาคทาน พร้อมกับร่วมพัฒนาตนเอง ชัดเกล้าตนเอง ได้แก่ การร่วมล้างจาน การบำรุงรักษาวัด การจัดสร้างโรงทานบริการนักท่องเที่ยว รวมไปถึงการปฏิบัติธรรมตามโอกาสที่เหมาะสม เป็นต้น ทางวัดป่าธรรมอุทยาน จะจัดแบ่งพื้นที่วัดและกิจกรรมรองรับนักท่องเที่ยวที่มีลักษณะอุปนิสัยที่แตกต่างกัน ทั้งที่มาเป็นรายบุคคลและเป็นหมู่คณะ โดยจัดสถานที่ ห้องพัก พร้อมรองรับการท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาเที่ยวชมยังวัดป่าธรรมอุทยาน

3) วัดศาลาลอย จ.นครราชสีมา

วัดศาลาลอย ตั้งอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา เป็นวัดเก่าแก่ที่ทำวสุรนารีสร้างขึ้นกับพระยาสุริยเดช หรือ ปลัดทองคำ ปลัดเมืองนครราชสีมา ผู้เป็นสามี หลังจากถูกรบชนะกองทัพของเจ้าอนุวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2370 หลังจากเสร็จศึกสงครามที่ทุ่งสัมฤทธิ์ ขณะยกทัพกลับเมืองนครราชสีมา คุณหญิงโมได้แวะพักบริเวณท่าตะโก และได้สั่งให้ทหารทำแพเป็นรูปศาลาเสี้ยงทลายลอยไปตามลำตะคอง พร้อมตั้งจิตอธิษฐาน หากแพรูปศาลานี้ ลอยไปติดอยู่ ณ ที่แห่งใด สร้างวัดไว้เป็นอนุสรณ์ ซึ่งแพได้ลอยไปติดอยู่ริมฝั่งขวาของลำตะคอง ซึ่งเป็นวัดร้าง จึงได้สร้างพระอุโบสถขึ้น เป็นวัดศาลาลอยในปัจจุบัน (มูลเหตุของการสร้างวัดอีกประการหนึ่งที่ยังไม่ปรากฏเชิงหลักฐานโบราณคดี แต่หากวิเคราะห์จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม จะพบว่า ทำวสุรนารี (ย่าโม) เป็นพุทธศาสนิกชนที่ปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง หลังจากเสร็จศึกสมรภูมิทุ่งสัมฤทธิ์แล้ว ธรรมชาติของผู้ที่ผ่านการฆ่ากันและกัน พบเห็นการตายเป็นจำนวนมาก และการฆ่ากันก็มิได้เกิดจากจิตที่ผูกอาฆาตจองเวรซึ่งกันและกัน หากเกิดจากความจำเป็นเฉพาะหน้า ต้องการปกป้องรักษาแผ่นดินเกิด และญาติพี่น้องของตน จึงทำให้เกิดการฆ่าซึ่งกันและกัน ตามหลักกฎแห่งกรรม การอโหสิกรรมซึ่งกันและกัน การทำบุญอุทิศ อกุศลกรรม ไม่จองเวรซึ่งกันและกันจะทำให้แรงกรรมที่จะตามเบียดเบียนกันและกันลดลงเป็นอโหสิกรรม ไม่ก่อให้เกิดการจองเวรกันและกันข้ามภพข้ามชาติต่อไป หากวิเคราะห์ประเด็นการปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนา ก็จะพบมูลเหตุของการสร้างวัดศาลาลอยอีกประเด็นหนึ่งที่นักท่องเที่ยวชาวพุทธควรสนใจเข้าเที่ยวชมและเรียนรู้ ศึกษาการปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนาของทำวสุรนารี (ย่าโม)

ทำวสุรนารี ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อเดือน เมษายน พ.ศ. 2395 (เดือน 5 ปีชวด จัตวา ศก จศ. 1214) สิริรวมอายุได้ 81 ปี เมื่อทำวสุรนารีถึงแก่กรรม เจ้าพระยามหิธรราชิดีได้จัดการฌาปนกิจศพที่ วัดศาลาลอยและเจ้าพระยามหิธรราชิดี ได้ก่อเจดีย์ (สถูป)บรรจุอัฐิทำวสุรนารีไว้ ณ ตรงข้ามหน้าโบสถ์หลังเก่า วัดศาลาลอย ที่ทำวสุรนารีสร้างไว้ เจดีย์ดังกล่าวยังคงมีอยู่ ณ ปัจจุบัน และที่หน้าอุโบสถหลังเก่านี้ ปัจจุบันก็มีรูปปั้น เจ้าพระยามหิธรราชิดี หรือ ปลัดทองคำ สามีย่าโม อยู่ด้วย

ลักษณะเด่นวัดศาลาลอย

วัดศาลาลอยแตกต่างจากวัดไทยทั่วไป โดยมีความโดดเด่นตรงที่รูปทรงของพระอุโบสถคล้ายเรือสำเภาได้เคลื่อน ซึ่งเป็นศิลปประยุกต์ คือ อุโบสถเรือสำเภา (ได้เคลื่อน) สร้างเมื่อ พ.ศ.

2510 อีกทั้งวัดศาลาลอยยังได้รับรางวัลดีเด่นด้านบุกเบิกอาคารอุโบสถทางด้านศาสนาจากสถาปนิกสยามปี พ.ศ.2516 และรางวัลจากมูลนิธิเสถียรโกเศศและนาคะประทีป ใช้วัสดุพื้นเมือง คือกระเบื้องดินเผาด้านเกวียน นำมาประดับตกแต่ง เช่น ผนังด้านหน้าอุโบสถ เป็นภาพพุทธประวัติตอน มารผจญ ผนังด้านหลังเป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากดาวดึงส์ ส่วนบานประตูเป็นโลหะลายนูน ภาพเล่าเรื่องเวชสันดรชาดก (13 กัณฑ์) ภายในมีพระประธานปูนปั้นสีขาว ปางห้ามสมุทร เป็นพระพุทธรูปยืนประทับ ณ ประตูเมืองสังกัตนคร พระนามว่า "พระพุทธประพัฒน์สุนทรธรรมพิศาลศาลาลอยพิมาลวรสันตสุขุมินทร" ตรงข้ามหน้าประตูอุโบสถ มีปูนปั้นรูปท้าวสุรนารีนั่งพนมมือกลางสระน้ำ ตัวอุโบสถล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วรูปเสมา สัญลักษณ์ของเมืองเสมาเดิม ด้านข้างมีสถูปขนาดเล็กซึ่งเคยใช้เป็นที่บรรจุอัฐิท้าวสุรนารี

ความสำคัญของวัดศาลาลอยไม่ได้มีเพียงสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่เป็นวัดที่ท้าวสุรนารีพร้อมด้วยเจ้าพระยามหิธรอธิบดีสวามีของท่าน สร้างขึ้นหลังจากชนะข้าศึก โดยลอบแพรูปศาลาลงตามลำตะคองและอธิษฐาน หากกระแสน้ำล่องแพไปทางทิศทางใด ก็จะสร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการศึกษาสงคราม ตรงที่แห่งนั้น

ลักษณะเด่นทางประวัติศาสตร์จังหวัดนครราชสีมา

จังหวัดนครราชสีมาเป็นจังหวัดใหญ่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ และวัดศาลาลอย เป็นวัดเก่าแก่ที่มีอายุยาวนานมากกว่า 200 ปี มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ชาวโคราชเคารพนับถืออย่างมาก เนื่องจากวัดศาลาลอยนี้เป็นวัดที่ท้าวสุรนารีพร้อมด้วยเจ้าพระยามหิธรอธิบดีสวามีของท่าน สร้างขึ้นหลังจากชนะข้าศึก รบชนะกองทัพของเจ้าอนุวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2370 เมื่อครั้งท้าวสุรนารี หรือ ย่าโม เสร็จศึกสงครามจากทุ่งสัมฤทธิ์ ขณะยกทัพกลับเมืองนครราชสีมา ได้แวะพักบริเวณท่าตะโก และได้สั่งให้ทหารทำแพเป็นรูปศาลาลอยไปตามลำตะคอง พร้อมทั้งจัดอธิษฐาน หากแพรูปศาลานี้ ลอยไปติดอยู่ ณ ที่แห่งใด จะสร้างวัดไว้เป็นอนุสรณ์ ซึ่งแพได้ลอยไปติดอยู่ริมฝั่งขวาของลำตะคอง ซึ่งเป็นวัดร้าง จึงได้สร้างพระอุโบสถขึ้น และได้นมัสการพระประธาน และพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาประดิษฐานไว้ และได้ชื่อวัดศาลาลอยจากนั้นมา ภายหลังที่ท่านได้ถึงแก่อสัญกรรมแล้วมีการสร้างอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี และอนุสรณ์สถานเจดีย์บรรจุอัฐิท้าวสุรนารีขึ้นภายในวัด วัดแห่งนี้จึงเป็นที่เคารพสักการะของชาวโคราชสืบมา

ประวัติท้าวสุรนารี(ย่าโม)

ท้าวสุรนารี มีนามเดิมว่า "โม" (แปลว่า ใหญ่มาก)หรือ ท้าวมะโหโรง เป็นชาวเมืองนครราชสีมาโดยกำเนิด เกิดเมื่อปีระกาพ.ศ. 2314สมัยกรุงเทพมีนิวาสถานอยู่ ณ บ้านตรงกันข้ามกับวัดพระนารายณ์มหาราช (วัดกลางนคร) ทางทิศใต้ของเมืองนครราชสีมา เป็นธิดาของนายกิมและนางบุญมา มีพี่สาวหนึ่งคนชื่อ แป้นาผล ไม่มีสามี จึงอยู่ด้วยกันจนวายชนม์ มีน้องชายหนึ่งคน ชื่อ จุก (ภายหลังได้เป็น เจ้าเมืองพนมชรีอ็อก ต่อมามีการอพยพชาวเมืองพนมชรีอ็อก มาอยู่ ริมคูเมืองนครราชสีมาด้านใต้ จึงเอาชื่อเมือง พนมชรีอ็อก มาตั้งชื่อ บ้านพนมศรอก ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น บ้านสก อยู่หลังสถานีรถไฟชุมทางถนนจิระจนทุกวันนี้)

เมื่อปีพ.ศ. 2339 โม เมื่ออายุได้ 35 ปี ได้แต่งงานสมรสกับนายทองคำขาว พนักงานกรมการเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมา นายทองคำขาว ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระภักดีสุริยเดช" ตำแหน่งรองปลัดเมืองนครราชสีมา นางโม จึงได้เป็น คุณนายโม และต่อมา "พระภักดีสุริยเดช" ได้เลื่อนเป็น "พระยาสุริยเดช" ตำแหน่งปลัดเมืองนครราชสีมา คุณนายโมจึงได้เป็น คุณหญิงโม ชาวเมืองนครราชสีมาเรียกท่านทั้งสองเป็นสามีภรรยาว่า "คุณหญิงโม" และ "พระยาปลัดทองคำ" ท่านเป็น

หมั้นไม่มีทายาทสืบสายโลหิต ชาวเมืองนครราชสีมาทั้งหลายจึงพากันเรียกแทนตัวคุณหญิงโมว่า แม่ มีผู้มาฝากตัวเป็นลูก-หลานกับคุณหญิงโมอยู่มาก ซึ่งเป็นกำลัง และอำนาจส่งเสริมคุณหญิงโมให้ทำการใดๆ ได้สำเร็จเสมอ หนึ่งในลูกหลานคนสำคัญ ที่มีส่วนร่วมไปกับคุณหญิงโม เข้ากอบกู้เมืองนครราชสีมาจากกองทัพเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ ณ ท่งสัมฤทธิ์ คือ นางสาวบุญเหลือ ท้าวสุรนารี เป็นคนมีสติปัญญา หลักแหลม เล่นหมากรุกเก่ง มีความชำนาญในการขี่ช้าง ชี่ม้า มีม้าตัวโปรดสีดำ และมักจะพาลูกหลาน ไปทำบุญที่วัดสระแก้ว เป็น ประจำเสมอ ท้าวสุรนารี ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2395(เดือน 5 ปีชวด จัตวาศก จศ. 1214) สิริรวมอายุได้ 133 ปี

ท่านได้สร้างวีรกรรมอันยิ่งใหญ่โดยสามารถรวบรวมชาวบ้านเข้าสู่รบและต่อต้านกองทัพของเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ไม่ให้อำนาจเข้ามาตีกรุงเทพฯเป็นผลสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่3 แห่งราชวงศ์จักรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสถาปนาคุณหญิงโม เป็นท้าวสุรนารี ท้าวสุรนารีเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวโคราชทุกคน ผู้คนจากทั่วทุกถิ่นมักแวะเวียนกันมากราบนมัสการไม่ขาดสาย ทั้งกลางวัน และกลางคืน เพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านได้สร้างคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ เพื่อกราบไหว้ขอพร เสมือนที่พึงทางใจของ ชุมชน ชาวเมืองนครราชสีมา ชาวโคราชมักจะมาบนบานศาลกล่าวขอสิ่งต่างๆจากย่าโม เช่นขอให้มีงานทำ ขอให้มีลูกเมื่อสมประสงค์แล้วก็จะแก้บน ด้วยสิ่งของ ที่กล่าวไว้ โดยเฉพาะการบนด้วยสิ่งที่ย่าโมโปรดปรานคือเพลงโคราช

วัดศาลาลอยกับเพลงโคราช

เพลงโคราช เป็นการร้องเพลงโต้ตอบที่พัฒนาไป เป็นการแสดงพื้นบ้านของชาวจังหวัดนครราชสีมาหรือ โคราช ซึ่งได้สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน มีเอกลักษณ์ อยู่ที่มีการร้องรำเป็นภาษาโคราช ปรากฏหลักฐานชัดเจน ในปี พ.ศ. 2456 เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนินไปจังหวัด นครราชสีมาเพื่อทรงเปิดถนนจอมสุรางค์ยาตร์ และเสด็จฯ พิมาย ในโอกาสรับเสด็จครั้งนั้น หมอเพลงชายรุ่นเก่า ชื่อเสียงโด่งดังมากชื่อ นายหรี บ้านสวนข่า ได้มีโอกาส เล่นเพลงโคราชถวาย

ในสมัยก่อนเพลงโคราชเป็นที่นิยมมาก เพราะการ แสดงมหรสพต่างๆ มีเพลงโคราชเพียงอย่างเดียว คนฟัง เพลงก็มีเวลามาก ฟังกันตั้งแต่หัวค่ำจนรุ่งเช้า เมื่อหมอเพลง เล่นเพลงลา คือ ลาผู้ฟัง ลาเจ้าภาพ และเพื่อนหมอเพลง ด้วยกัน จะมีปีพาทย์ ฆ้อง กลอง บรรเลงรับ หมอเพลง จะรำตามกันไปยังบ้านเจ้าภาพ เจ้าภาพก็จะนำเงินค่า หมอเพลงมาให้ พร้อมทั้งเลี้ยงข้าวปลาอาหาร และห่อข้าว ของกินต่างๆ ให้เป็นเสบียงในการเดินทางกลับ คนฟังจะอยู่ ร่วมฟังงานจนเสร็จสิ้นกระบวนการจึงทยอยกลับไปปัจจุบันค่านิยมของผู้ฟังเพลงโคราชเปลี่ยนแปลง ไปมากทั้งด้านเนื้อหา รูปแบบการแสดง และความนิยมของ คนโคราชเอง

เนื้อหาของเพลงโคราชขึ้นอยู่กับโอกาสที่จะเล่น หมอเพลงโคราชรุ่นเก่าเน้นการใช้ปฏิภาณไหวพริบเล่าเรื่อง นิทานชาดก และเครื่องครัดมากในเรื่องสอนศีลธรรม หมอเพลงโคราชในอดีตทำหน้าที่เป็นผู้แพร่ข่าวสาร เพราะ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์กว้างไกล พบเห็นเหตุการณ์และผู้คนหลากหลาย หมอเพลงโคราชและคนฟังเพลงโคราชในอดีต จึงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะเป็นคนในสังคม เดียวกัน จึงเข้าใจปัญหาของกันและกัน แต่หมอเพลงโคราช รุ่นใหม่ มักเล่นตามคำเรียกร้องของผู้ฟังเพื่อความเพลิดเพลิน และสนุกสนาน

ด้วยเหตุนี้ เพลงโคราชจึงค่อยๆ เสื่อมความนิยมลง แต่เนื่องจากในยุคปัจจุบันมีความเชื่อว่าท้าวสุรนารีในสมัย ที่ยังมีชีวิตอยู่ (พ.ศ. 2313-2395) ท่านชอบเพลง โคราชมาก จึงมีผู้หา

เพลงโคราชไปเล่นแก๊บน ณ บริเวณ ใกล้ๆ กับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีในตอนกลางคืนเป็นประจำ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้หมอลำเพลงโคราช ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ที่ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ยังคงสามารถประกอบอาชีพ อยู่ได้ ตัวอย่างคณะเพลงโคราชที่โดดเด่นอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

วัดศาลาลอยกับอุโบสถ

ปัจจุบัน จุดเด่นอย่างหนึ่งของวัดนี้ อยู่ที่อุโบสถหลังใหม่ ที่ได้รับรางวัลดีเด่นแนวบุกเบิกอาคารทางศาสนา จากสมาคมสถาปนิกสยามปี และรางวัลจากมูลนิธิเสถียรโกเศศและนาคะประทีป พ.ศ. 2516 ด้วยความโดดเด่นในด้านศิลปประยุกต์ ตัวอุโบสถเป็นทรงเรือสำเภาได้กลิ่นที่ใช้วัสดุพื้นเมือง คือกระเบื้องดินเผาด้านเกวียนมาประดับตกแต่ง เช่น ผนังด้านหน้าอุโบสถเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ผนังด้านหลังเป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจกดาวดึงส์ ส่วนบานประตูเป็นโลหะลายนูน ภาพเล่าเรื่องเวชสันดรชาดก (13 กัณฑ์)พระอุโบสถหลังใหม่ที่ได้รับรางวัลด้านการออกแบบศิลปประยุกต์ พ.ศ.2516 ภายในมีพระประธานปูนปั้นสีขาว ปางห้ามสมุทร เป็นพระพุทธรูปยืนประทับ ณ ประตูเมืองสังกัสสนคร พระนามว่า "พระพุทธประพัฒน์สุนทรธรรมพิศาล ศาลาลอยพิมาลวรสันติสุขมุณีนรินทร์" หน้าประตูอุโบสถมีปูนปั้นรูปท้าวสุรนารีนั่งพนมมือกลางสระน้ำ ตัวอุโบสถล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วรูปเสมา สัญลักษณ์ของเมืองเสมาเดิม ด้านข้างมีสถูปขนาดเล็กซึ่งเคยใช้เป็นที่บรรจุอัฐิท้าวสุรนารี (ปัจจุบันอัฐิของท่านประดิษฐานอยู่ที่อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ใจกลางเมือง) ผนังด้านหน้าเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ ด้านหน้าอุโบสถเป็นสระน้ำ มีศาลากลางสระน้ำภายในมีรูปปั้นคุณย่าโมนั่งพนมมือและยังเป็นอนุสรณ์สถาน เจดีย์บรรจุอัฐิท้าวสุรนารีด้วยบริเวณด้านข้างอุโบสถตกแต่งเป็นสวนต้นไม้และงานศิลปะ

ภาพที่ 4.16 กิจกรรมในวัดศาลาลอย

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนและพระพุทธศาสนา จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดศาลาลอย มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างทางวัฒนธรรม จูงใจให้นักท่องเที่ยวเกิดแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้แก่โบสถ์วัดศาลาลอยและกิจกรรมการบำเพ็ญ

บุญที่จัดไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ร่วมกิจกรรมควบคู่กับการศึกษาประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครราชสีมาที่ ท้าวสุรนารี (ย่าโม) ได้กระทำไว้ และมูลเหตุที่สร้างวัดศาลาลอยเชื่อมโยงกับแรงศรัทธาและการ ปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาของท้าวสุรนารี (ย่าโม) ส่งผลให้ลูกหลานชาวจังหวัด นครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียงได้ปฏิบัติตามสืบต่อมา

4. กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา จำนวน 11 วัดได้แก่

1) วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร

วัดป่าสุทธาวาสเดิมชื่อวัดสุทธาวาส อารามแห่งสุดท้ายของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต บรูพาจารย์ผู้ปฏิบัติตามแนวทางสมณะวิปัสสนาตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในปัจจุบันเป็นวัดป่าที่ ตั้งอยู่กลางเมือง เป็นสำนักศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ในสกลนครและมีปูชนียสถานสำคัญที่ผู้คนจำนวนมากยังคงเดินทางมานมัสการเป็นประจำอย่างไม่ขาดสายและยิ่งเนื่องแน่นในวันหยุด

เนื่องจากวัดป่าสุทธาวาสเป็นสถานที่ในการละสังขารของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ภายในอาคารจึงมีอัฐิธาตุของพระอาจารย์มั่น และการจำลองรูปเหมือนโดยสร้างเป็นหุ่นขี้ผึ้งในท่า ขัดสมาธิขึ้น รวมทั้งมีการใช้สถานที่แห่งนี้เป็นที่พินิจภรณ์เพื่อจัดแสดงเครื่องอัฐบริขาร อาคารนี้ ก่อสร้างโดยสถาปัตยกรรมที่เรียบง่าย และดูใกล้ชิดกับธรรมชาติ อันเป็นการสะท้อนถึงการใช้ชีวิตของ ท่านตลอดทั้งชีวิตการอุปสมบท

ตารางที่ 4.1 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าสุทธาวาส

วิปัสสนาจารย์	พระสงฆ์วัดป่าสุทธาวาสที่ได้รับการฝึกฝนตามแนวทางหลวงปู่ เสาร์-หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ใช้คำปริกรรม “พุทโธ”
แนวทางการปฏิบัติ	ตามแนวทางหลวงปู่เสาร์-หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ใช้คำปริกรรม “พุทโธ”
กิจกรรม	การปฏิบัติธรรมมีเฉพาะในวันพระ ไม่มีคอร์ส อบรม สำหรับผู้ที่ สนใจสามารถมาพักปฏิบัติธรรมในวันพระได้ โดยทางวัดกำหนด ไว้ว่า ผู้มาพักต้องสามารถดูแลตัวเองได้ ทั้งเรื่องการปฏิบัติ ภาวนาและการกินอยู่ และควรปฏิบัติให้ครบ 3 วัน หรือ 7 วัน
สถานที่ปฏิบัติ	อาคารปฏิบัติธรรมไม้ 1 หลัง อาคารปฏิบัติธรรมปูน 3 ชั้น 1 หลัง
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว หรือแต่งตัวสำรวมแบบใดก็ได้ และ ควรเตรียมเสื้อผ้ามาให้พอเพียง
อาหาร	รับประทานอาหาร 2 มื้อ
ที่พัก	เรือนพักไม้ 2 ชั้น แยกชั้นชาย-หญิง
สิ่งที่ควรนำมา	เตรียมเครื่องนอน ของใช้ส่วนตัว และอาหารการกินมาเอง หาก ขาดเหลือหาซื้อได้
ข้อห้าม	งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านคำสะอาด ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร โทรศัพท์ 042-733041

ตารางที่ 4.2 การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าสุทธาวาส

เวลา	การปฏิบัติ
ไม่มีตารางการปฏิบัติที่ชัดเจน แต่มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้	
04.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
08.00	รับประทานอาหาร
13.00	นั่งสมาธิ
18.00	ทำวัตรเย็น
19.00	นั่งสมาธิ
20.00	พักผ่อน

ภาพที่ 4.17 อัฐบริขารหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดป่าสุทธาวาส การเยี่ยมชมวัด ตามรอยการปฏิบัติของพระกรรมฐาน หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต รวมถึง พระกรรมฐานที่ปฏิบัติตามแนวทางของหลวงปู่มั่น หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน รวมถึงการเข้ามาปฏิบัติธรรมตามรอยพระกรรมฐาน ซึ่งทางวัดจัดสถานที่ไว้บริการนักท่องเที่ยว ทั้งในรูปแบบการปฏิบัติเป็นรายบุคคลและการปฏิบัติเป็นหมู่คณะ ซึ่งทางวัดจะจัดพระอาจารย์สอนกรรมฐานในเครือข่ายมาให้บริการแก่นักท่องเที่ยวตามที่แจ้งความประสงค์เข้ามา

2) วัดป่าโสมพนัส จ.สกลนคร

วัดป่าโสมพนัส ได้ดำเนินการเผยแพร่พุทธธรรมด้วยการเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวหลวงปู่เทียมน จิตตสุโภ มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 โดยมีผู้ที่เข้ามารับการฝึกปฏิบัติเป็นจำนวนมาก ประกอบด้วยนักเรียน นักศึกษา บุคลากรทั้งในหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชนทั่วไป ทั้ง

ที่มาจากจังหวัดสกลนคร จังหวัดใกล้เคียงในภาคอีสาน และจากจังหวัดต่างๆทั่วประเทศไทย รวมทั้งที่เดินทางมาจากต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น แคนาดา สหรัฐอเมริกา ฯลฯ

หลักการสอนของวัด เน้นการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว ให้ระลึก รู้จักตนเอง รู้จักความทุกข์ รู้สาเหตุและทางออกจากทุกข์ สอนให้เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ไม่ยึดติดพิธีกรรม โดยพระอาจารย์สุริยา จะดูแลทำการสอนอย่างจริงจัง แต่เรียบง่าย และให้ความเอาใจใส่ผู้ปฏิบัติอย่างใกล้ชิด เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้รู้ ได้เห็น ได้เป็น ได้สัมผัส ในหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง วัดป่าโสมพนัสขึ้นชื่อเรื่องความเคร่งครัดในการปฏิบัติธรรม เห็นได้จากการมุ่งเน้นในเรื่องของการปฏิบัติธรรมอย่างเดียว ไม่นอญญาติให้พูดคุยกัน ไม่เน้นเรื่องการทิ้งอวดดีเข้าหรือเร็วหรือไม่ดีเลย บางวันสวดมนต์ยาว บางวันสวดน้อยเปลี่ยนแปลงสวดไปเรื่อย ๆ ทำให้ทุกคนต้องเตรียมความพร้อมอยู่เสมอ

ตารางที่ 4.3 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าโสมพนัส

วิปัสสนาจารย์	พระอาจารย์สุริยา มหาปัญญา
แนวทางการปฏิบัติ	เน้นการเจริญสติแบบเคลื่อนไหวแนวทางหลวงพ่อดำเทียน จิตตสุภโธโดยใช้การสร้างจังหวะเคลื่อนไหวมือ 15 จังหวะ และเดินจงกรมเป็นอุบายเพื่อระลึก รู้ ไม่ให้เผลอสติ “ดูกายเคลื่อนไหว ดูใจนึกคิด”
กิจกรรม	สำหรับผู้มาปฏิบัติใหม่จะเข้าปฏิบัติตามตารางการอบรม จะต้องมีการทดสอบด้วยหลักสูตร 7 วันและควรรอผู้ให้ครบ ผู้ที่เคยปฏิบัติเข้าปฏิบัติได้ตามเวลาสะดวกครั้งละไม่ต่ำกว่า 3 วัน
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาปฏิบัติธรรม และบริเวณรอบวัดซึ่งมีบริเวณกว้างมาก
เสื้อผ้า	ผู้ชายสวมเสื้อสีขาว กางเกงสีขาวสีสุภาพ ผู้หญิงสวมเสื้อสีขาว กางเกง กระโปรงยาว ผ้าถุงสีขาวหรือสีสุภาพ (ผู้สวมกางเกงควรมีผ้าวางปิดหน้าตัก)
อาหาร	รับประทานอาหาร 1 มื้อ
ที่พัก	ที่พักเป็นกุฏิ หากคนมาพักมากใช้กางเต็นท์นอนตามพื้นที่ต่าง ๆ ของวัด ซึ่งวัดมีบริเวณกว้างขวางมาก
สิ่งที่ควรนำมา	ของใช้ส่วนตัว ไฟฉาย ยารักษาโรค
ข้อห้าม	งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านภูเพ็ก ต.นาหัวบ่อ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร โทรศัพท์ 042-981000 เวลาที่สะดวก 08.00-09.00 น. และ 20.00-21.00.

ตารางที่ 4.4 การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าโสมพนัส (สำหรับผู้ปฏิบัติใหม่)

เวลา/ วันที่	04.30 -06.00	08.00 -11.00	13.00 -17.00	18.30 -21.00
1.		- ลงทะเบียน - เก็บสัมภาระเข้าที่พัก - สอบท่องบทสวด (*ต้องสอบให้แล้ว เสร็จก่อน 11.00 น.*)	- พิธีรับศีล 8 - ปฐมนิเทศ (ระเบียบ/ข้อวัตร/วิธี ปฏิบัติ/อานิสงส์) - ฝึกปฏิบัติ	- ความรู้ทางโลก - ความรู้ทางธรรม (โลกียธรรม-โลกุตระธรรม)
2.	- สติคืออะไร ? - ทำไมจึงต้องเจริญสติ ?	- ฝึกปฏิบัติ	- ฝึกปฏิบัติ	- ทุกข์กาย-ทุกข์ใจกับการ ปล่อยวาง (รู้ทันอุปาทาน ในธาตุ 4 ชั้น5)
3.	- อุปสรรคการปฏิบัติ ธรรมกับการแก้ไขอารมณ์ (นิเวศธรรม5 อย่าง)	- ฝึกปฏิบัติ	- ฝึกปฏิบัติ	- พุทธประวัติปริทัศน์ (ภาษาคน-ภาษาธรรม /ทฤษฎีสู่ภาคปฏิบัติ)
4.	- ประสบการณ์การเจริญ สติ (วิทยากรมือใหม่/วิดิทัศน์ ผู้ฝึกใหม่)	- ฝึกปฏิบัติ	- ศึกษาธรรมทรรศการ - พุทธประวัติวันสำคัญ - มงคล 38 ประการ - พระมาลัยสูตร - ปริศนาธรรม - อสุภะ - ฮีต12คอง14	- อริยสังขใน ชีวิตประจำวัน (ความจริงของชีวิต)
5.	- ดูกาย-เวทนา-จิต-ธรรม (พัฒนาการของ สติปัญญา 4)	- ฝึกปฏิบัติ	- ฝึกปฏิบัติ (เจริญสติ กับการทำงาน)	- ทศชาติชาดกปริทัศน์ - ปริศนาธรรมในวรรณคดี อีสาน/นิทานไทยบาง เรื่อง/ผญาปรัชญา/ชีวิตที่ ควรแก่การเรียนรู้
6.	- การเห็นธรรม (ลำดับ อารมณ์กรรมฐานการ เจริญสติ) - สมณะ/วิปัสสนา/ วิปัสสนูปกิเลส	- ฝึกปฏิบัติ	- ฝึกปฏิบัติ	- พุทธธรรมกำมือเดียว - ปฏิจจสมุพบาท - แก่นพุทธศาสน์
7.	- ปัจจุบันธรรม(สติ) กับการตัดความคิด/วาง อารมณ์ - กฎไตรลักษณ์กับ สรรพสิ่ง	- ฝึกปฏิบัติ	- ฝึกปฏิบัติ	- สัมมนา/ประเมินผล

8.	- การปฏิบัติธรรมกับการดำเนินชีวิตประจำวัน (พุทธธรรมประยุกต์) - สปัจริศธรรม 7 - ขอขมา/พิธีลาสิกขา	- บำเพ็ญสาธารณกุศล - ทำความสะอาดสถานที่ปฏิบัติ/ที่พัก/ห้องน้ำ - เดินทางกลับ (ก่อน 11.00 น.)		
----	--	---	--	--

หมายเหตุ : หลักสูตรอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุปัจจัย

ตารางที่ 4.5 การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าโสมพนัส (สำหรับผู้มาปฏิบัติเป็นประจำ)

กิจวัตร (ช่วงงานอบรม)	กิจวัตร (ช่วงปกติ)
03.30 น. สัญญาณระฆัง (ปลุก)สรีระกิจ	03.30 น. สัญญาณระฆัง (ปลุก)สรีระกิจ
04.00 น. สวดมนต์ ทำวัตรเช้า	04.00 น. ทำความสะอาด จัดเตรียมอาสนะ
04.30 น. ธรรมบรรยาย	04.30 น. สวดมนต์ ทำวัตรเช้า
06.00 น. รับประทานอาหารเช้า (ข้าวต้ม)	05.00 น. ธรรมบรรยาย
07.00 น. เข้าที่ปฏิบัติ (แบ่งกลุ่มปฏิบัติ)	06.00 น. ทำความสะอาดบริเวณวัด
11.00 น. สัญญาณระฆัง (ออกจากที่ปฏิบัติ) รับประทานอาหารเพล	07.30 น. สัญญาณระฆัง (รวมกันที่ศาลา) รับประทานอาหารเช้า (ครั้งเดียว)
13.00 น. เข้าที่ปฏิบัติ	09.00 น. เข้าที่ปฏิบัติ
17.00 น. สัญญาณระฆัง (ออกจากที่ปฏิบัติ) สรีระกิจ	17.00 น. สัญญาณระฆัง (ออกจากที่ปฏิบัติ) ทำความสะอาดบริเวณวัด จัดเตรียมอาสนะ
กิจวัตร (ช่วงงานอบรม)	กิจวัตร (ช่วงปกติ)
17.30 น. สัญญาณระฆัง (รวมกันที่ศาลา) เติมน้ำมันหมู่	17.30 น. สรีระกิจ
18.00 น. รับประทานอาหารเย็น	18.00 น. สัญญาณระฆัง (รวมกันที่ศาลา) รับประทานอาหารเย็น
18.30 น. สวดมนต์ ทำวัตรเย็น	18.30 น. สวดมนต์ ทำวัตรเย็น
19.00 น. ธรรมบรรยาย/วิดิทัศน์	19.00 น. ธรรมบรรยาย/วิดิทัศน์
21.00 น. จำวัด	21.00 น. จำวัด

หมายเหตุ : กิจวัตรอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุปัจจัย

ภาพที่ 4.18 กิจกรรมวัดป่าโสมพนัส

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดป่าโสมพนัส เป็นการปฏิบัติกรรมฐานแนวเคลื่อนไหว ฝึกสติ และ การปฏิบัติกรรมฐานด้วยการฝึกสติ ได้รับความสนใจจากบุคลากรทางการแพทย์ รวมถึงประชาชนทั่วไป ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ให้ความสนใจการฝึกสติเพื่อรักษาบำบัดโรคบางชนิด โดยเฉพาะโรคทางจิตที่มักเกิดกับบุคคลผู้สูงอายุ แต่รูปแบบการท่องเที่ยวของวัดป่าโสมพนัส แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) การท่องเที่ยวโดยการเยี่ยมชมวัด และวิธีปฏิบัติก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมที่ทางวัดจัดขึ้น 2) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐานแนวเคลื่อนไหว ฝึกสติ นักท่องเที่ยวต้องผ่านการทดสอบจากทางวัดก่อนจึงสามารถเข้ามาท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ได้ จุดเด่นของวัดป่าโสมพนัสอีกอย่างคือ ความสมบูรณ์ของธรรมชาติรอบวัด ส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้รับความสดชื่น ส่งเสริมให้สุขภาพของนักท่องเที่ยวดีขึ้น

3) วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม จ.สกลนคร

วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม เป็นวัดป่าสายปฏิบัติแนวหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตั้งอยู่บนยอดเขาจุดที่สูงที่สุดในเขตอำเภอปทุมวาปี อยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 120 กิโลเมตรเดินทางไปตามเส้นทางสายสกลนคร-อุดรธานี เส้นทางหลวงหมายเลข 22 ระยะทาง 84 กิโลเมตรก็จะถึงอำเภอสว่างแดนดิน เลี้ยวซ้ายผ่านอำเภอส่องดาวไปถึงวงเวียนอนุสาวรีย์พระเวสสันดร ระยะทางอีก 27 กิโลเมตร มีทางแยกขวาจะไปวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม

จากอนุสาวรีย์ตรงไป 5 กิโลเมตร จะถึงเจดีย์พิพิธภัณฑสถานพิพิธภัณฑ์พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (พระอาจารย์วัน อุตตโม) เป็นรูปทรงจัตุรมุข 2 ชั้น ประดับด้วยหินอ่อนทั้งหลังชั้นล่างตกแต่งเป็นห้องแสดงภาพวาดเกี่ยวกับประวัติและเครื่องอัฐบริขารของหลวงปู่มั่น ตั้งแต่เกิดส่วนชั้นบนมีรูปปั้นของท่านในท่านั่งขัดสมาธิ เครื่องสักการบูชาที่ตกแต่งสวยงามและตู้กระจกแสดงเครื่องอัฐบริขารของท่าน ธรรมชาตึรอบๆ บริเวณพิพิธภัณฑสถานเป็นป่าไม้ร่มรื่น บริเวณใกล้เคียงกันมีถ้ำพวงซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระมูจรินทร์องค์ใหญ่ สูงจรดเพดานหลังคา

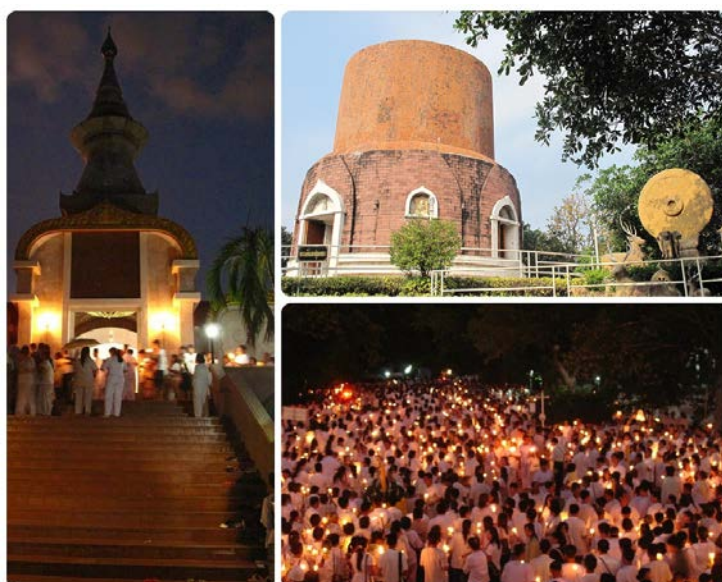
วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม (วัดถ้ำพวง) เป็นวัดที่เข้าร่วมโครงการปฏิบัติธรรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐตามแนวนโยบายของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ตารางที่ 4.6 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม (วัดถ้ำพวง)

วิปัสสนาจารย์	พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (พระอาจารย์วัน อุตตโม)
แนวทางการปฏิบัติ	แนวการปฏิบัติ แนวหลวงปู่เสาร์-หลวงปู่มั่น ภาวนา "พุทโธ"
กิจกรรม	ไม่มีการเปิดหลักสูตรอบรมอย่างเป็นทางการ แต่เปิดผู้ที่ต้องการมาฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง โดยสามารถสมัครได้ทุกวัน
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาปฏิบัติธรรมหลังใหญ่ และบริเวณวัดโดยรอบซึ่งมีความร่มรื่นและเงียบสงบ
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว ผู้หญิงเลือกได้ว่าจะสวมผ้าถุงสีดำหรือสีขาว แต่ต้องไม่บางเกินไป และควรเตรียมเสื้อผ้ามาให้พอเพียง
อาหาร	รับประทานอาหาร 2 มื้อ
ที่พัก	ห้องพักรวม ห้องพักแยกชาย-หญิง
สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยาทากันยุง ไฟฉาย เสื้อกันหนาว (เวลากลางคืนและในฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็น) ควรนำผ้าปูที่นอน ปลอกหมอน และผ้าห่มมาเอง
ข้อห้าม	งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านท่าวัด ตำบลปทุมวาปี อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร โทรศัพท์ 042-722-002

ตารางที่ 4.7 การปฏิบัติกิจกรรมวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม (วัดถ้ำพวง)

เวลา	การปฏิบัติ
ไม่มีตารางการปฏิบัติที่ชัดเจน แต่มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้	
04.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
08.00	รับประทานอาหารเช้า
13.00	นั่งสมาธิ
18.00	ทำวัตรเย็น
19.00	นั่งสมาธิ
20.00	พักผ่อน

ภาพที่ 4.19 กิจกรรมวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติพระพุทธศาสนาผ่านวัดธรรม ที่เป็นธรรมเจดีย์ ซึ่งถูกสร้างไว้อย่างสวยงาม รวมถึงรูปแบบการท่องเที่ยวตามรอยวัตรปฏิบัติของพระสายกรรมฐานที่ปฏิบัติสืบต่อมาถึงปัจจุบัน สถานที่ปฏิบัติของพระกรรมฐานยังคงสภาพเดิมไว้มาก เช่น ถ้ำพวง เป็นสถานที่ที่พระอาจารย์วัน อุตตโม ได้บำเพ็ญเพียร ซึ่งเป็นจุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีกิจกรรมต่อเนื่อง โดยเฉพาะกิจกรรมวันอาสาฬหบูชา การเวียนเทียนรอบสังเวชนียสถาน 4 ตำบล และธรรมเจดีย์ของพ่อแม่ครูอาจารย์ การเชื่อมโยงของเครือข่ายผู้ศรัทธาในวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม ก่อให้เกิดการจัดทัวร์เข้ามาท่องเที่ยวและร่วมปฏิบัติธรรมเป็นประจำทุกปี ทังยังมีกิจกรรมประเพณีไหว้ครูบาอาจารย์ที่เกิดจากเครือข่ายผู้ศรัทธาได้ร่วมกันทำกิจกรรมทุกปี

4) วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู

วัดถ้ำกลองเพล เป็นวัดป่าที่มีชื่อเสียงของจังหวัดหนองบัวลำภู มีเนื้อที่ติดเชิงเขาภูพาน เดิมสันนิษฐานว่าเป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างขึ้นในสมัยขอมเข้ามาครอบครองแผ่นดินแห่งนี้ แต่ไม่มีหลักฐานว่าสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ.ใด ต่อมาเป็นวัดร้าง ไม่มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษา จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2501 พระอาจารย์หลวงปู่ขาว อนาลโย พระวิปัสสนากรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ ได้อาศัยวัดแห่งนี้เป็นที่วิปัสสนากรรมฐาน โดยใช้พื้นที่ที่เกิดจากหมูก้อนหินขนาดใหญ่ 3-4 ก้อน ที่มีหลืบและชะงอกหิน ก่อเป็นหลังคาคอนกรีตเชื่อมถึงกัน ทำให้พื้นที่บริเวณนั้นกลายเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ สามารถจุคนได้หลายร้อยคน เพื่อใช้เป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่นั่นจนกระทั่งมรณภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2526

ภายในบริเวณวัดบรรยากาศร่มรื่น เงียบสงบ มีเนื้อที่กว้างขวาง ปกคลุมไปด้วยแมกไม้ ป่าเขียว และสวนหินธรรมชาติรูปร่างประหลาดดูสวยงามกลาดเกลื่อนวัด มีถ้ำซึ่งภายในถ้ำมีกลองโบราณสองหน้า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "กลองเพล" ภายในถ้ำมีรูปปั้นของหลวงปู่ขาว ตามซอกหินภายในถ้ำมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่หลายองค์ ประกอบด้วย พระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระพุทธรูปปัญจกนิมิตร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางลีลาที่จำหลักลงในก้อนหิน และมีพระสังกัจจายน์องค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้าถ้ำกลองเพล จากวัดถ้ำกลองเพล ไม่ไกลนักมีถนนลาดยาง ลัดเลาะไปตามแนวป่าและหมูก้อนหินรูปทรงแปลกๆ เป็นระยะทาง 2 กิโลเมตร ก็จะถึงอนุสรณ์สถานของหลวงปู่ขาว ที่ประกอบด้วยพิพิธภัณฑสถานของหลวงปู่ขาว ภูภิเษกของหลวงปู่ขาว พิพิธภัณฑสถานหิ้งขี้ผึ้งหลวงปู่ขาว เจดีย์หลวงปู่ขาว มณฑปหลวงปู่ขาว

ตารางที่ 4.8 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดถ้ำกลองเพล

วิปัสสนาจารย์	พระสงฆ์วัดถ้ำกลองเพล
แนวทางการปฏิบัติ	แนวการปฏิบัติ แนวหลวงปู่เสาร์-หลวงปู่มั่น ภาวนา "พุทโธ"
กิจกรรม	ไม่มีการเปิดหลักสูตรอบรมอย่างเป็นทางการ แต่เปิดผู้ที่ต้องการมาฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง โดยสามารถสมัครได้ทุกวัน
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาปฏิบัติธรรมสร้างภายในถ้ำ
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว ผู้หญิงเลือกได้ว่าจะสวมผ้าถุงสีดำหรือสีขาว แต่ต้องไม่บางเกินไป
อาหาร	รับประทานอาหาร 2 มื้อ
ที่พัก	ทางวัดถ้ำกลองเพลได้จัดสถานที่สำหรับผู้สนใจที่จะมาพักปฏิบัติธรรมที่วัด โดยมีกุฏิ ที่พักหลายหลัง พร้อมศาลาปฏิบัติธรรมสร้างภายในถ้ำ ทางไปถ้ำสะดวกอยู่ริมถนน รถเข้าถึงปากถ้ำได้ไม่ต้องปีน บางกุฏิก็ซ่อนอยู่ตามเหือบผาต่างๆ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม เมื่อไปถึงให้ติดต่อศาลาประชาสัมพันธ์เพื่อขออนุญาตก่อน ปฏิบัติธรรมอย่างเข้ม

สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยาทากันยุง ไฟฉาย เสื้อกันหนาว (เวลา กลางคืนและในฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็น) ควรนำผ้าปูที่นอน ปลอกหมอน และผ้าห่มมาเอง
ข้อห้าม	งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านถ้ำกลองเพล ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู โทรศัพท์ 042-312-377

ตารางที่ 4.9 การปฏิบัติกิจกรรมวัดถ้ำกลองเพล

เวลา	การปฏิบัติ
ไม่มีตารางการปฏิบัติที่ชัดเจน แต่มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้	
04.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
08.00	รับประทานอาหาร
13.00	นั่งสมาธิ
18.00	ทำวัตรเย็น
19.00	นั่งสมาธิ
20.00	พักผ่อน

ภาพที่ 4.20 กิจกรรมวัดถ้ำกลองเพล

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับการ ปฏิบัติธรรมตามพระอริยสงฆ์ต้นแบบของภาคอีสาน หลวงปู่ขาว อนาลโย สถานที่ปฏิบัติธรรมที่

ยังคงสภาพสมบูรณ์ สร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนผู้มาเยือนได้ ซึ่งเป็นจุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดถ้ำกลองเพล อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีนักท่องเที่ยวเข้าเที่ยวชมตลอดทั้งปี และชุมชนเข้ามามีส่วนสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยคอยให้คำแนะนำและบริการแก่นักท่องเที่ยวผู้มาเยือน สำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการท่องเที่ยวในรูปแบบของการปฏิบัติกรรมฐาน เนื่องจากพระอาจารย์ผู้สอนกรรมฐานชราภาพ นักท่องเที่ยวต้องประสานและวางแผนการปฏิบัติธรรมจากบุคลากรของวัดก่อนเพื่อจัดพระวิทยากรสอนกรรมฐานบริการนักท่องเที่ยวตามวันและเวลาที่แจ้งความประสงค์

5) วัดป่าภูไม้ฮ่าว จ.มุกดาหาร

วัดป่าภูไม้ฮ่าว ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาภูพาน สถานที่อันเป็นภูเขาสูงอยู่ห่างไกลจากเสียงรบกวน มีชะง่อนผา ป่าไม้ มีบ่อน้ำซึมตลอดปี ธรรมชาติที่บริสุทธิ์สงบวิเวกเหมาะแก่การทำสมาธิ สถานปฏิบัติธรรม ทศนียภาพอันร่มรื่นสงบ สงัด วิเวก สบายด้วยธรรมชาติ ญาติโยมจึงเข้ามาช่วยกันพัฒนาด้วยความร่วมแรงร่วมใจ จนกระทั่งเป็นวัดป่าภูไม้ฮ่าว ที่ถึงพร้อมด้วยสัปปายะทั้ง 4 ในปัจจุบัน

งานภาวนาพัฒนาจิตและอุทิศบุญที่วัดป่าภูไม้ฮ่าว โดยลงเทศนาสอน พระ เณร แม่ชีและญาติโยมผู้มาปฏิบัติธรรม ด้วยพระธรรมเทศนาที่เข้มข้นสำหรับผู้ปฏิบัติที่มีมรรคผลเป็นแก่นสาร วันละ 2 ครั้ง เช้าและค่ำ นอกจากการมาปฏิบัติธรรมที่วัดแล้ว พระอาจารย์ครรชิต สุทธิจิตโต ยังเมตตาเผยแผ่ธรรมแก่ญาติ ญาติมิตรเต็มหัวใจให้สังคม จังหวัดฉะเชิงเทรา บ้านบรีรักษ์ จังหวัดนนทบุรีศาลาธรรม จังหวัดปทุมธานี บ้านอารีย์ กรุงเทพฯ บ้านไทย จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

ตารางที่ 4.10 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าภูไม้ฮ่าว

วิปัสสนาจารย์	พระอาจารย์ครรชิต สุทธิจิตโต
แนวทางการปฏิบัติ	ในการปฏิบัติธรรมนั้น ท่านให้ยึดหลักอริยสัจ 4 การพิจารณาทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค 8 ทั้งปฏิจจสมุขบาท การอาศัยกันเกิดขึ้น การเห็นความไม่มีตัวตนของขันธ 5 ที่ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเราแต่เป็นไปตามกฎพระไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยงเป็นทุกข์และอนัตตา รวมทั้งอุบายวิธีในการสู้กับนิวรณ์ 5 เครื่องกั้นความดีต่าง ๆ
กิจกรรม	กิจกรรมการปฏิบัติธรรมจะเน้นการปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อให้เกิดสติ
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาปฏิบัติธรรมกุฏิ เสนาสนะป่า ทางกงกรม
เสื้อผ้า	แต่งตัวสวมแบบใดก็ได้ ผู้หญิงสามารถเลือกสวมใส่ทั้งกางเกง กระโปรง และผ้าถุง ไม่จำกัดสีและลวดลาย
อาหาร	จะขึ้นอยู่กับอาหาราณาศิล
ที่พัก	เสนาสนะป่า กุฏิ หากมาเป็นหมู่คณะจะพักที่ศาลาปฏิบัติธรรม

สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยาทากันยุง ไฟฉาย เสื้อกันหนาว (เวลากลางคืนและในฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็น)
ข้อห้าม	งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านกกตุม ตำบลกกตุม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร โทรศัพท์ -

ตารางที่ 4.11 การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าภูไม้ฮ่าว

เวลา	การปฏิบัติ
ไม่มีตารางการปฏิบัติที่ชัดเจน แต่มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้	
03.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
07.30	พร้อมกันใส่บาตร ถวายจังหันพระอาจารย์
08.00	ฟังธรรมสั้น ๆ รับพรพระ
08.30	รับประทานอาหาร
09.30	เดินจงกรม
10.30	ฟังธรรม-ปฏิบัติสมาธิภาวนา
11.30	รับประทานอาหารกลางวัน
13.30	เจริญสติ
15.00-16.30	ฟังธรรม-ปฏิบัติสมาธิภาวนา
19.00	ทำวัตรเย็น
19.30-21.00	ฟังธรรมปฏิบัติสมาธิภาวนา สนทนาปริกษาสภาธรรม พักผ่อนตามอัธยาศัย

ภาพที่ 4.21 กิจกรรมวัดป่าภูไม้ฮ่าว

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมตามพระอริยสงฆ์ต้นแบบของภาคอีสาน และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งสถานที่ตั้งของวัดป่าภูไม้ฮ่าว ตั้งอยู่ในเขตอุทยานภูผายล ซึ่งมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ สถานที่ปฏิบัติธรรมที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ สร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติกรรฐาน และทางวัดจัดสถานที่รองรับการปฏิบัติธรรมขั้นพื้นฐาน และการปฏิบัติธรรมชั้นอุกฤษ สำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการท่องเที่ยวในรูปแบบของการปฏิบัติกรรฐาน สามารถโทรติดต่อประสานกับบุคลากรของวัด เนื่องจากเส้นทางเข้าสู่วัดป่าภูไม้ฮ่าว เป็นเส้นทางสายชนบท อาจทำให้นักท่องเที่ยวหลงทางได้ง่าย ทางวัดจัดรถไว้บริการนักท่องเที่ยว

6) วัดหนองป่าพงจ.อุบลราชธานี

วัดในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่มักอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและผืนป่า พร้อมกับวัตรปฏิบัติที่ค่อนข้างเคร่งครัด เป็นสถานที่ฝึกอบรมพระภิกษุ สามเณร รวมถึงอุบาสก อุบาสิกาผู้ใฝ่ธรรม วัดหนองป่าพง วัดในดงป่าที่ก่อตั้งโดยพระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อชา สุภทฺโท) พระนักปฏิบัติแดนอีสานผู้ก่อให้เกิดวัดสาขาหนองป่าพงขึ้นอีกมากมายทั้งในเมืองไทยและต่างประเทศปัจจุบันแม้หลวงปู่ชาจะมรณภาพไปนาน แต่ด้วยบรรยากาศที่ร่มรื่น สงบสงัด และวัตรปฏิบัติของพระเณรที่เรียบง่ายมาตา ยังเป็นแรงบันดาลใจและสร้างศรัทธาให้กับผู้มาวัดและนักปฏิบัติธรรมจำนวนมาก

ด้วยบรรยากาศที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้เขียวครึ้มคล้ายป่าจนแทบมองไม่เห็นหลังคา วัด ทำให้ที่นี่เหมาะสำหรับการปลีกวิเวกมาปฏิบัติธรรมแบบเข้มข้น เพื่อฝึกวินัยให้ตนเองและเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติอย่างแท้จริง

ตารางที่ 4.12 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรฐานวัดหนองป่าพง

วิปัสสนาจารย์	พระสงฆ์วัดหนองป่าพงที่ได้รับการฝึกฝนตามแนวทางหลวงพ่อชา สุภทฺโท
แนวทางการปฏิบัติ	<p>การศึกษาและปฏิบัติธรรม ใช้หลักไตรสิกขา คือ ประพฤติปฏิบัติเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริสุทธิ์และบริบูรณ์</p> <p>การเจริญกัมมัฐาน แนวปฏิบัติ โดยใช้หลักอาณานสติ พิจารณาลมหายใจหรือ อารมณ์กรรฐานอื่นที่ถูกกับจริต เช่น พิจารณากาย ภาวนาพุทโธมรณานุสติ ฯลฯ ในอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน เพื่อให้จิตสงบ เป็นฐานในการดำเนินัญญาหรือวิปัสสนากรรฐาน พิจารณากาย และใจโดยใช้หลักไตรลักษณ์</p>

กิจกรรม	การปฏิบัติธรรมอาจารย์บูชา ทุกวันที่ 12-18 มกราคมของทุกปี เพื่อระลึกถึงหลวงพ่อบุชา สุภทโทที่นี้ไม่มีการเปิดหลักสูตรอบรมอย่างเป็นทางการ แต่เปิดผู้ที่ต้องการมาฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง โดยสามารถสมัครได้ทุกวัน
สถานที่ปฏิบัติ	อุโบสถทรงอีสานที่สวยงาม โดยรอบร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่คล้ายป่าขนาดย่อม พื้นที่กว้างขวางของวัดเหมาะสำหรับเป็นสถานที่ฝึกปฏิบัติโดยลำพัง ส่วนห้องปฏิบัติรวมนั้นอยู่ในอาคารปฏิบัติธรรม
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว ผู้หญิงเลือกได้ว่าจะสวมผ้าถุงสีดำหรือสีขาว แต่ต้องไม่บางเกินไป และควรเตรียมเสื้อผ้ามาให้พอเพียง
อาหาร	รับประทานอาหาร 1 มื้อ
ที่พัก	ห้องพักรวม ห้องพักแยกชาย-หญิง
สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยาทากันยุง ไฟฉาย เสื้อกันหนาว (เวลา กลางคืนและในฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็น) ควรนำผ้าปูที่นอน ปลอกหมอน และผ้าห่มมาเอง
ข้อห้าม	งดรับข่าวสารทางวิทยุหรือโทรทัศน์ รวมทั้งการอ่านและเขียนทุกประเภท งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านพงสว่าง ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โทรศัพท์ 045-267563

ตารางที่ 4.13 การปฏิบัติกิจกรรมวัดหนองป่าพง

เวลา	การปฏิบัติ
ไม่มีตารางการปฏิบัติที่ชัดเจน แต่มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้	
03.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
08.00	รับประทานอาหาร
13.00	นั่งสมาธิ
18.00	ทำวัตรเย็น
19.00	นั่งสมาธิ
20.00	พักผ่อน

ภาพที่ 4.22 งานอจาริยบูชาหลวงพ่ocha สุภัทโท

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมตามพระอริยสงฆ์ต้นแบบของภาคอีสาน หลวงพ่ocha สุภัทโท รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และตลอดเส้นทางท่องเที่ยวชมวัด จะปรากฏคำสอนที่ติดตามต้นไม้ชวนให้นักท่องเที่ยวได้คิดวิเคราะห์ และน้อมนำไปปฏิบัติ อีกทั้งภายนอกวัดมีชุมชนนำผลิตภัณฑ์ชุมชนมาจัดจำหน่าย นักท่องเที่ยวสามารถท่องเที่ยวเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ชุมชนได้ สำหรับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ การปฏิบัติกรรมฐานนักท่องเที่ยวต้องติดต่อมายังเลขาของวัดเท่านั้น ไม่ผ่านบุคคลอื่น และกิจกรรมการปฏิบัติจะถูกจัดขึ้นช่วงวันพระ ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปเข้าร่วมตักบาตรทำบุญ ฟังธรรม และเจริญกรรมฐาน และเส้นทางเชื่อมโยงการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับวัดหนองป่าพงในช่วงก่อนวันเข้าพรรษา นักท่องเที่ยวสามารถเที่ยวชมงานแห่เทียนพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานี ควบคู่กับการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐานของวัดหนองป่าพง

7) วัดคลองตาลอง จ.นครราชสีมา

วัดคลองตาลอง มีเนื้อที่ทั้งหมด 15 ไร่ 12 งาน หลวงพ่อประเทืองท่านได้ไปพบพราหมณ์สว่าง กรัพนานนท์ ซึ่งท่านถือนุ่งขาวห่มขาว ชอบทำบุญกุศล หลวงพ่อประเทืองท่านจึงชักชวนพราหมณ์สว่าง มาที่ ณ บ้านบันไดม้า และท่านได้นำพราหมณ์สว่าง ชมบริเวณที่จะสร้างวัด ซึ่งอยู่บนเขามีทิวทัศน์สวยงาม พราหมณ์สว่าง ท่านพอใจและตกลงใจสร้างวัดนี้ขึ้นมีชื่อเรียกวัดนี้ว่า วัดคลองตาลอง และได้รับแต่งตั้งให้วัดถูกต้องตามกฎหมาย เมื่อปี พ.ศ.2484 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.2536

มีสถานีรถไฟบันไดม้าตั้งอยู่ใกล้ๆ “วัดคลองตาลอง” โดยวัดแห่งนี้ตั้งอยู่บนยอดเขาด้านล่างเป็น “วัดบันไดม้า” ซึ่งทั้ง 2 วัดนี้มีความร่มรื่นดี แต่วัดคลองตาลองจะมีฆราวาสมาปฏิบัติหลวงพ่ocha ใช้แนวหลวงพ่ocha พุทธศาสน เป็นแนวทางการสอนทั้งวิปัสสนา สัมปายะทุกด้าน ทางขึ้นวัดสะดวก รวดยาง ขึ้นไปสามารถมองเห็นเขาใหญ่ และวัดชีราลงกรณวราราม

ตารางที่ 4.14 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดคลองตาลอง

วิปัสสนาจารย์	พระครูโชติวัตรวิมล (สมัย สมโย)
แนวทางการปฏิบัติ	การปฏิบัติเน้นไปในด้านการเจริญสติ
กิจกรรม	มีการจัดโครงการอบรมปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งคอร์สของวัดและคอร์สของหน่วยงาน เป็นประจำอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี ทางวัดขอเชิญสาธุชนท่านที่สนใจร่วมสวดมนต์ได้รั้งทุกวันพระ โดยเริ่มสวดมนต์ตั้งแต่เวลา 18.00-06.00 น. (6 โมงเย็น ถึง 6 โมงเช้า) นำสวดโดยพระครูโชติวัตรวิมล (หลวงพ่อสมัย สมโย)
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาวิปัสสนาสว่างจิต ศาลาวิปัสสนากัมมัฏฐาน
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว
อาหาร	รับประทานอาหาร 1 มื้อ
ที่พัก	ห้องพักแยกชาย-หญิง
สิ่งที่ควรนำมา	1. ชุดสำหรับปฏิบัติธรรม(สีขาว)ควรเป็นชุดที่สวมใส่แล้วคล่องตัวและดูเรียบร้อยเหมาะสมกับสถานที่ 2. อุปกรณ์เครื่องใช้ส่วนตัว
ข้อห้าม	งดสิ่งเสพติด เช่น บุหรี่/สุรา เป็นต้น, ห้ามใช้เครื่องมือ/อุปกรณ์สื่อสารทุกชนิด (โทรศัพท์/ปากกา+กระดาษเพื่อเขียนติดต่อกัน)
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านบันไดม้า ตำบลปากช่อง อำเภอปากช่องเจ้าหน้าที่ประสานงานกิจกรรมภายในวัด พระบัญชา ญาณทีโป 086-248-8165 พระสุเทพ อนาวีโล 085-104-2935

ตารางที่ 4.15 การปฏิบัติกิจกรรมวัดคลองตาลอง

เวลา	การปฏิบัติ
04.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
05.30	ไหว้พระ สวดมนต์ ฟังธรรมบรรยาย
07.30	รับประทานอาหารเช้า
08.30	เดินจงกรม นั่งสมาธิ
12.00	รับประทานอาหารกลางวัน
13.00	ปฏิบัติธรรม
16.30	พักผ่อน ทำธุระกิจ
18.00-06.00	สวดมนต์

ภาพที่ 4.23 การปฏิบัติธรรมของนักเรียน

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในวัด จุดเด่นของการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในวัดคลองตาลอง คือ การเข้าร่วมปฏิบัติกรรมฐานที่ทางวัดจัดขึ้นบริการนักท่องเที่ยวตลอดทั้งปี แต่ช่วงที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวมากที่สุดเป็นช่วงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และวันขึ้นปีใหม่ นักท่องเที่ยวนิยมมาปฏิบัติกรรมฐาน และสวดมนต์ข้ามปี ซึ่งการเข้ามาท่องเที่ยวช่วงวันปีใหม่นักท่องเที่ยวควรติดต่อมายังวัดล่วงหน้าเพื่อป้องกันปัญหาสถานที่พักไม่เพียงพอ รวมถึงการวางแผนการเดินทางเข้าร่วมกิจกรรมกับทางวัด

8) วัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง) จ.ชัยภูมิ

วัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง) ตั้งอยู่บนเทือกเขาภูแลนคา บริเวณที่เรียกว่า “ผาเก็ง” ซึ่งเป็นชื่อหน้าผาตั้งอยู่ระหว่างภูเขาสองลูก คือเขาคางคกทางด้านตะวันออก และเขาเขียวทางด้านตะวันตก เป็นช่องเขาติดต่อระหว่างอำเภอเมืองชัยภูมิ กับอำเภอนองบัวแดง เมื่อปี พ.ศ.2512 นายประมูล ศรีธาพิทักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิมัยนั้น ได้สำรวจเส้นทางจากจังหวัดชัยภูมิเพื่อตัดถนนผ่านเขาข้ามไปหนองบัวแดง ได้พบเห็นบริเวณนี้เหมาะสมที่จะเป็นพุทธวนอุทยาน จึงสร้างพระพุทธรูปประจำพุทธวนอุทยาน ชื่อว่า “พระพุทธชัยภูมิพิทักษ์” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ สูง 7 เมตร ช่วงพระอุระ 2.50 เมตร หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ พุทธศิลป์แบบพื้นเมืองโบราณ ประดิษฐานอยู่บนโขดหินสูงบนหน้าผาที่เรียกว่า “ผาเก็ง”

วัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง) เป็นสถานที่ที่สงบร่มเย็น ทุกๆ วันจะมีประชาชนเดินทางมากราบขอพร “พระพุทธชัยภูมิพิทักษ์” และกราบนมัสการพระราชกานาวราจารย์ (หลวงพ่อบุญมา ปุณฺณวาทิต) อย่างไม่ขาดสาย ประชาชนทั้งใกล้และไกลได้เดินทางมาเข้าร่วมปฏิบัติธรรมอยู่เป็นประจำ

ตารางที่ 4.16 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง)

วิปัสสนาจารย์	พระราชภาวนาวราจารย์ (หลวงพ่อบุญมา ปุญญาภริโต)
แนวทางการปฏิบัติ	วิธีการเจริญสติปัฏฐาน 4 เพื่อให้จิตเป็นสมาธิ
กิจกรรม	มีกิจกรรมการปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี ซึ่งจะมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาปฏิบัติธรรมตามโครงการเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ผู้สนใจปฏิบัติและโรงเรียนเข้ามาปฏิบัติธรรม การทำวัตรสวดมนต์ เป็นประจำทุกวัน เข้า-เย็น มิได้ขาด
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาปฏิบัติธรรม สถานที่เดินจงกรม บริเวณวัดที่มีความสงบร่มรื่น
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว
อาหาร	รับประทานอาหาร 2 มื้อ
ที่พัก	มีเรือนพักแยกชาย-หญิง อย่างชัดเจน
สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยารักษาโรคประจำตัว
ข้อห้าม	งดการใช้โทรศัพท์มือถือ และเครื่องมือสื่อสารทุกชนิด
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านนาคานหักตำบลกุดชุมแสง อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ โทรศัพท์ 044-829-048, 081-760-4886

ตารางที่ 4.17 การปฏิบัติกิจกรรมวัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง)

เวลา	การปฏิบัติ
04.00	ตื่นนอน
04.30	ทำวัดเช้า ปฏิบัติสมาธิ เดินจงกรม อบรมธรรม
06.30	ทำความสะอาดที่พักและบริเวณวัด
08.30	พิจารณาอาหารเช้า
09.30	ปฏิบัติสมาธิ
11.30	พิจารณาอาหารกลางวัน
12.30	ปฏิบัติสมาธิ เดินจงกรม อบรมธรรม
15.30	ดื่มน้ำปานะ/หรือกินอาหารเย็น สำหรับผู้ปฏิบัติที่ไม่สามารถงดข้าวเย็นได้
16.30	ปฏิบัติสมาธิ เดินจงกรม อบรมธรรม
18.00	ทำวัตรเย็น ฟังธรรม
20.00	พักผ่อน ทำความเพียรโดยส่วนตัว

ภาพที่ 4.24 กิจกรรมในวัดชัยภูมิพิทักษ์

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในวัดทั้งภายในวัดและรอบวัด จุดเด่นของการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในวัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง) คือ การเข้าร่วมปฏิบัติกรรมฐานที่ทางวัดจัดขึ้นบริการนักท่องเที่ยวตลอดทั้งปี โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐาน มีพระวิปัสสนาจารย์คอยให้คำแนะนำตลอด อีกทั้งยังมีสถานที่ปฏิบัติธรรมที่เป็นเครือข่ายของวัด นักท่องเที่ยวสามารถติดต่อและขอเข้าปฏิบัติธรรม โดยแจ้งความประสงค์กับเจ้าหน้าที่ของวัดที่เกี่ยวข้อง

9) วัดป่าสุคะโต จ.ชัยภูมิ

การเจริญสมาธิด้วยวิธีพิจารณาการเคลื่อนไหวร่างกายตามแนวทางหลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ ที่เน้นการมีสติอยู่กับการเคลื่อนไหวร่างกายตามแนวทางของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ ที่เน้นการมีสติอยู่กับการเคลื่อนไหวร่างกายเพื่อให้รู้สึกตัวอยู่เสมอว่ากำลังทำได้ทั้งในท่านั่ง ยืน และเดิน ประกอบกับการฝึกเดินจงกรมโดยไม่ต้องกำหนดลมหายใจ บริกรรม หรือก้าวอย่างช้า ๆ แบบวิธีปฏิบัติอื่น ๆ เพียงแต่เดินกอดอกหรือเอามือโพล่หลัง แล้วเดินในจังหวะปกติ และมีสติระลึกอยู่เสมอว่ากำลังเคลื่อนไหวอย่างไร

การปฏิบัติเช่นนี้จะเหมือน ลูกโซ่ที่ทำให้เรามีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลาจึงเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่มีชีวิตที่เร่งรีบ ไม่หยุดนิ่ง เพราะสามารถนำหลักปฏิบัติไปประยุกต์ใช้ได้ท่ามกลางภาวะวุ่นวายในแต่ละวัน ขอเพียงแค่มีสติรู้ความเคลื่อนไหวและสิ่งที่ทำอยู่เสมอ ก็เรียกว่าได้เจริญสติแล้ว

ตารางที่ 4.18 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดป่าสุคะโต

วิปัสสนาจารย์	พระอาจารย์ทรงศิลป์ สุจินฺโณ ในช่วงคอร์ส ปฏิบัติและพระอาจารย์อีกหลายรูปสลับกันในช่วงปกติ
แนวทางการปฏิบัติ	วิธีการเจริญสติปัฏฐาน 4 คือ การเจริญสติหรือมีสติระลึกอยู่กับสภาวะของกาย เวทนา จิต ธรรม โดยอาศัยรูปแบบการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว 14 จังหวัด ตามแนวทางของหลวงพ่อดำเทียนจิตตสุโข ซึ่งประยุกต์มาจากการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว ประกอบการบริการ “ติง-นิง” แต่หลวงพ่อดำเทียนได้งดการบริการแล้วใช้เพียงสติกำหนดรู้ถึงการเคลื่อนไหวของอริยาบทต่าง ๆ
กิจกรรม	มีกิจกรรมการปฏิบัติธรรมเจริญสติตลอดทั้งปี มีทั้งการปฏิบัติ รุ่งละ 3 วัน รุ่งละ 5 วัน และรุ่งละ 7 วัน การปฏิบัติระยะเวลา 3 วัน อาจจะมีอาการเครียด การปฏิบัติระยะเวลา 5 วัน ก็จะเริ่มได้อารมณ์ของการปฏิบัติ การปฏิบัติระยะเวลา 7 วัน เป็นการปฏิบัติที่เป็นแนวทางของการเปลี่ยนชีวิตจิตใจเกิดสติ หรือหากไม่สามารถมาปฏิบัติได้ตามคอร์ส ก็สามารถมาปฏิบัติเองได้ทุกช่วงที่สะดวกนอกจากนี้ยังมีคอร์สกรรมฐานเข้ม 40 วัน (วันที่ 20 พฤษภาคม ถึง 30 มิถุนายนของทุกปี)
สถานที่ปฏิบัติ	เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในป่า รายล้อมด้วยความเงียบสงบของธรรมชาติ มีศาลาการเปรียญไม่หลังใหญ่เป็นสถานที่หลักในการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งยังมีลานจงกลมกลางและลานจงกรมย่อยกระจายอยู่ตามแมกไม้ ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกสถานที่ที่เหมาะสมกับตัวเองได้ตามอัธยาศัย
เสื้อผ้า	แต่งตัวสำรวมแบบใดก็ได้ ผู้หญิงสามารถเลือกสวมใส่ทั้งกางเกง กระโปรง และผ้าถุง ไม่จำกัดสีและลวดลาย
อาหาร	รับประทานอาหาร 2 มื้อ
ที่พัก	มีเรือนพักแยกชาย-หญิง อย่างชัดเจน หากมาเป็นหมู่คณะนอนที่เรือนนอนรวม โดยก่อนเข้าพักจะต้องไปลงทะเบียนที่จุดลงทะเบียนเข้าพัก
สิ่งที่ควรนำมา	ไฟฉาย (จำเป็นมาก) รองเท้าแตะ ยากันยุง ร่ม (สำหรับฤดูฝน) เครื่องกันหนาว เพราะอากาศที่วัดค่อนข้างเย็นตลอดทั้งปี ขวดน้ำส่วนตัว (เพื่อลดปริมาณขยะในวัด) เครื่องใช้ส่วนตัว ยารักษาโรคประจำตัว นาฬิกาปลุก
ข้อห้าม	งดการใช้โทรศัพท์มือถือ วิทยุ และเครื่องมือสื่อสารทุกชนิด งดการอ่านหนังสือ

ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ติดต่อเรื่องการปฏิบัติธรรมได้ที่ คุณสุนทรี ศรีผล โทรศัพท์ 085-4115860 ช่วงเวลาติดต่อ 09.00-16.00 น.
-------------------	--

ตารางที่ 4.19 การปฏิบัติกิจกรรมวัดป่าสุคะโต

เวลา	การปฏิบัติ
04.00	ตื่นนอน
04.30	ทำวัตรเช้า
06.30	ทำความสะอาดที่พักและบริเวณวัด
08.30	พิจารณาอาหารเช้า
09.30	เจริญสติแบบเคลื่อนไหว หรือเดินจงกรม
11.30	พิจารณาอาหารกลางวัน
13.00	เจริญสติแบบเคลื่อนไหว หรือเดินจงกรม
15.30	ทำความสะอาดที่พักและบริเวณวัด
16.00	ดื่มน้ำปานะ/หรือกินอาหารเย็น สำหรับผู้ปฏิบัติที่ไม่สามารถด ข้าวเย็นได้ ซึ่งต้องเก็บสำรองไว้เองจากมือเที่ยง
18.00	ทำวัตรเย็น ฟังธรรม เจริญสติแบบเคลื่อนไหว
20.00	พักผ่อน ทำความเพียรโดยส่วนตัว

ภาพที่ 4.25 กิจกรรมในวัดป่าสุคะโต

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรรมฐาน จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดป่าสุคะโต เป็นการปฏิบัติกรรรมฐานแนวเคลื่อนไหว ผึกสดี และการปฏิบัติกรรรมฐานด้วยการผึกสดี ได้รับความสนใจจากบุคลากรทางการแพทยั รวมถึงประชาชนทั่วไป ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ให้ความสนใจการผึกสดีเพื่อรักษาบำบัดโรคบางชนิด โดยเฉพาะโรคทางจิตที่มักเกิดกับบุคคลผู้สูงอายุ แต่รูปแบบการท่องเที่ยวของวัดป่าสุคะโต แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) การท่องเที่ยวโดยการเยี่ยมชมนัด ซึ่งแวดล้อมไปด้วยธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ 2) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การปฏิบัติกรรรมฐานแนวเคลื่อนไหว ผึกสดี นักท่องเที่ยวสามารถแจ้งความประสงค์แก่เจ้าหน้าที่และขอรับทราบข้อมูลเบื้องต้นก่อนการเข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบของการปฏิบัติกรรรมฐาน ทั้งนี้ทางวัดจะมีช่วงเวลาและรูปแบบการจัดกิจกรรมอบรมกรรรมฐานแก่นักท่องเที่ยว และจัดสถานที่ไว้รองรับนักท่องเที่ยวในรูปแบบของรายบุคคล และหมู่คณะ รวมถึงคอร์สปฏิบัติที่ทางวัดจัดขึ้นรองรับนักท่องเที่ยว

10) วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์

วัดบูรพาราม ตั้งอยู่ในใจกลางเมืองสุรินทร์ เป็นวัดเก่าแก่เกิดขึ้นมาพร้อมกับตัวเมืองสุรินทร์ ตั้งแต่ครั้งยังเรียกว่า เมืองประทายสมันต์ หรือ เมืองไผทสมันต์ นั้นเที่ยวสันนิษฐานว่าวัดบูรพาราม สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี หรือสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีอายุไม่ต่ำกว่า 200 ปี เท่าๆ กับอายุของเมืองสุรินทร์เนื่องจากวัดแห่งนี้สร้างขึ้นมานาน สภาพจึงชำรุดทรุดโทรม ทางคณะสงฆ์มณฑลนครราชสีมา มีความประสงค์ที่จะบูรณะขึ้นใหม่ และสถาปนาเป็น วัดธรรมยุตแห่งแรกในจังหวัดสุรินทร์ ในปี พ.ศ. 2476 เมื่อหลวงปู่ดูลย์ ได้รับบัญชาจากท่านเจ้าคณะมณฑล ให้มาดูแลบูรณะวัดบูรพาราม ท่านจึงรับภาระนี้ด้วยความเต็มใจหลวงปู่ดูลย์จึงงดกิจด้านออกธุดงค์ และพำนักประจำที่วัดบูรพารามนี้ ติดต่อกันตลอดมาตราบเท่าถึงวันมรณภาพของท่าน ซึ่งท่านอยู่ประจำที่วัดแห่งนี้ รวมเวลาทั้งสิ้น 50 พรรษา

ตารางที่ 4.20 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรรมฐานวัดบูรพาราม

วิปัสสนาจารย์	ครูสมาธิ
แนวทางการปฏิบัติ	ดุจิต ตามหลักสติปัฏฐาน 4 ปัจจุบันยังเป็นสถาบันจิตตานุภาพแห่งที่ 71 ปฏิบัติตามแนวทางของ พระอาจารย์หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร
กิจกรรม	จะมีกิจกรรมทุกวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและจะเปิดสอนการปฏิบัติเป็นรุ่น วัดบูรพารามเปิดสอนปฏิบัติ ดังนี้ 1. ภาคปกติ วันจันทร์-วันศุกร์ เวลา 18.00-20.30 น.และ 2.ภาคพิเศษวันเสาร์-อาทิตย์ เวลา 09.00-16.30 น.
สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาเบญจวรรณ
เสื้อผ้า	แต่งตัวสำรวมแบบใดก็ได้
อาหาร	รับประทานอาหาร 2 มื้อ

ที่พัก	มีเรือนพักแยกชาย-หญิง อย่างชัดเจน
สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยารักษาโรคประจำตัว
ข้อห้าม	งดการใช้โทรศัพท์มือถือ
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ตารางที่ 4.20 การปฏิบัติกิจกรรมวัดบูรพาราม

เวลา	การปฏิบัติ
ภาคปกติ	
18.00-20.30	เน้นการปฏิบัติสมาธิ การเดินจงกรม การทำสมาธิ สวดมนต์และการฟังธรรมเทศนาและไปมินิธุดงค์
ภาคพิเศษ	
09.00-16.30 น.	เน้นการปฏิบัติสมาธิ การเดินจงกรม การทำสมาธิ สวดมนต์และการฟังธรรมเทศนาและไปมินิธุดงค์

ภาพที่ 4.26 พิพิธภัณฑ์กัมมัฏฐาน หลวงปู่ตุลย์ อดุล

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติการฐาน จุดเด่นที่จูงใจให้นักท่องเที่ยวได้มาเที่ยวชมวัดบูรพาราม เป็นวัดปฏิบัติกรรมฐาน ตั้งอยู่กลางเมือง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาสูงสุดของจังหวัด คือ หลวงพ่อพระซิว (หลวงพ่อประจักษ์) เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 4 ศอก สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นมาพร้อมๆกับวัดบูรพาราม นอกจากนี้ผู้มาเยือนยังได้แวะนมัสการรูปเหมือนหลวงปู่ตุลย์ อดุลอีกด้วยวัดบูรพารามนี้เป็นวัดเก่าแก่ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี หรือในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีอายุประมาณ

200 ปี เท่ากับอายุเมืองสุรินทร์ สร้างโดยพระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง (ปุม) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดบูรพารามขึ้นเป็นพระอารามหลวง และทุกวันอาทิตย์นักท่องเที่ยวสามารถร่วมกิจกรรมปฏิบัติกรรมฐานกับสถาบันจิตตานุภาพ ที่เปิดอบรมให้บริการกรรมฐานแก่นักท่องเที่ยว

11) วัดเขาจันทรงาม จ.นครราชสีมา

วัดเขาจันทรงามหรือสำนักสงฆ์เขาจันทรงามเดิมชื่อวัดเลิศสวัสดิ์ เป็นวัดสาขาที่ 34 ของวัดหนองป่าพง อุบลราชธานี เป็นสถานที่เผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนของ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นที่ยึดถือปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสผู้ทรงศีล ปฏิบัติตามแนวทางของหลวงปู่ชาปรมาจารย์แห่งวัดหนองป่าพง เป็นวัดป่าที่บรรยากาศสงบเงียบ ร่มเย็น ตั้งอยู่ใน ส่วนหนึ่งของ เขาจันทรงาม บน เทือกเขาเขื่อนล้น ที่มีสิ่งที่น่าสนใจ คือ ภาพเขียนสี ซึ่งมีอายุกว่า 4000 ปี แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่ของมนุษย์โบราณ ภาพเขียนสีแห่งนี้ เป็นแหล่ง โบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคอีสาน สํารวจพบครั้งแรกในปี พ.ศ. 2526 บริเวณที่ปรากฏภาพเขียนสี เป็นเพิงผาหินทราย ขนาดใหญ่ ตัวภาพอยู่สูงจากพื้นประมาณ 3-4 เมตร จากการศึกษาลักษณะภาพเขียนสีดังกล่าวพบว่า ภาพเขียนสีด้วยสีแดง เพื่อเล่าเรื่องราวกิจกรรม ของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตอนปลาย 3000-4000 ปี ศิลปะถ้ำแห่งนี้มีการเขียนภาพ ลงสีที่ปรากฏ จำนวน 12 กลุ่ม เช่น มีภาพกลุ่มคน สัตว์ ทั้งแบบเงาที่ขีบ ภาพร่าง ภาพลายเส้น ที่ยังไม่สามารถแปลความหมายได้อีกจำนวนหนึ่ง ภาพเด่น ๆ คือ ภาพคนที่มีทั้งชาย หญิง และเด็กที่อยู่ในลักษณะต่าง ๆ เช่น นั่ง เดินรำ ยืน และยิงธนู นอกจากนี้ ในบริเวณนี้ยังมี พระพุทธรูป ประจำพื้นที่ ให้เราได้สักการะ แล้วก็มีทางเดินที่มีก้อนหิน หล่นมาค้ำอยู่ เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติอันน่าอัศจรรย์

ตารางที่ 4.22 รูปแบบและกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานวัดเขาจันทรงาม

วิปัสสนาจารย์	พระครูบวรสีลวัตร
แนวทางการปฏิบัติ	<p>การศึกษาและปฏิบัติธรรม</p> <p>ใช้หลักไตรสิกขา คือ ประพฤติปฏิบัติเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริสุทธิ์และบริบูรณ์</p> <p>การเจริญกัมมัฏฐาน</p> <p>แนวปฏิบัติ โดยใช้หลักอานาปานสติ พิจารณาลมหายใจหรือ อารมณ์กรรมฐานอื่นที่ถูกต้องกับจริต เช่น พิจารณากาย ภาวนาพุทโธ มรณานุสติ ฯลฯ ในอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน เพื่อให้จิตสงบ เป็นฐานในการดำเนินปัญญาหรือวิปัสสนากรรมฐาน พิจารณากาย และใจโดยใช้หลักไตรลักษณ์</p>
กิจกรรม	<p>การปฏิบัติธรรมอาจารย์บูชา ทุกวันที่ 12-18 มกราคมของทุกปี เพื่อระลึกถึงหลวงพ่อบุชา สุภัทโทที่นี้ไม่มีการเปิดหลักสูตรอบรมอย่างเป็นทางการ แต่เปิดผู้ที่ต้องการมาฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ญาติโยมที่มาปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่จะมาในวันเสาร์ อาทิตย์ และวันหยุดต่าง ๆ</p>

สถานที่ปฏิบัติ	ศาลาปฏิบัติธรรม 2 ชั้น โดยรอบรมรินด้วยต้นไม้ใหญ่คล้ายป่าขนาดย่อม พื้นที่กว้างขวางของวัดเหมาะสำหรับเป็นสถานที่ฝึกปฏิบัติ
เสื้อผ้า	สวมชุดปฏิบัติธรรมสีขาว
อาหาร	รับประทานอาหาร 1 มื้อ
ที่พัก	ห้องพักแยกชาย-หญิง
สิ่งที่ควรนำมา	เครื่องใช้ส่วนตัว ยาทากันยุง ไฟฉาย เสื้อกันหนาว (เวลากลางคืนและในฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็น)
ข้อห้าม	งดใช้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารทุกประเภท
ที่อยู่/ที่ติดต่อ	บ้านเลิศสวัสดิ์ ต.ลาดบัวขาว อ.สีคิ้ว นครราชสีมา โทรศัพท์ 087-2527496, 096-1964231

ตารางที่ 4.23 การปฏิบัติกิจกรรมวัดเขาจันทรงาม

เวลา	การปฏิบัติ
ไม่มีตารางการปฏิบัติที่ชัดเจน แต่มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้	
03.00	ตื่นนอนทำวัตรเช้า นั่งสมาธิ
08.00	รับประทานอาหาร
13.00	นั่งสมาธิ
18.00	ทำวัตรเย็น
19.00	นั่งสมาธิ
20.00	พักผ่อน

ภาพที่ 4.27 กิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานวัดเขาจันทรงาม

สรุป รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน และการเรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมตามพระอริยสงฆ์ต้นแบบของภาคอีสาน หลวงพ่อชา สุภทฺโท รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และตลอดเส้นทางการเที่ยวชมวัด สำหรับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐาน นักท่องเที่ยวสามารถติดต่อมายังเจ้าอาวาสโดยตรง และร่วมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมกับทางวัด ซึ่งรองรับนักท่องเที่ยวทั้งรายบุคคลและหมู่คณะตลอดทั้งปี อีกทั้งนักท่องเที่ยวสามารถเที่ยวชมภาพเขียนสีอายุกว่า 4,000 ปี ซึ่งเป็นจุดเด่นของวัดเขาจันทร์งาม ควบคู่กับการปฏิบัติกรรมฐาน

ความพร้อมของรูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ทั้ง 11 วัด เป็นรูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนิเวศ เน้นการเที่ยวชมวัดทางพระพุทธศาสนา ชมความงามของวัดทางด้านพุทธศิลป์ กราบสักการะเกจิอาจารย์และเรียนรู้ประวัติศาสตร์วัดที่มีต่อชุมชน ควบคู่กับการเรียนรู้กรรมฐาน ซึ่งการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนิเวศ พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติดที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิต หากก่อให้เกิดความผ่อนคลายจากความเครียดสะสม ความยึดมั่นถือมั่นที่มีต่อเป้าหมายในชีวิต และส่งผลให้เกิดการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิต สร้างบุญบารมีที่มีต่อการบรรลุธรรม เข้าถึงความพ้นทุกข์ต่อไป 9 วัดในเบื้องต้น เน้นรูปแบบการบำเพ็ญบุญ ชมความงามทางพุทธศิลป์และเรียนรู้วัตรปฏิบัติของพระเกจิ และรูปแบบการจัดการให้เกิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนิเวศของทั้ง 11 วัด มีรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐานเน้นการปฏิบัติกรรมฐาน เป็นกิจกรรมหลักในการท่องเที่ยว รูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานที่ใช้ในวัดทั้ง 11 วัด เป็นการนำหลักสติปัฏฐาน 4 มาใช้เป็นแนวทางหลักอบรมส่งเสริมการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นวิธีการที่ถูกต้องตรงตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ดังรายละเอียด แนวทฤษฎีในบทที่ 2

วิธีการและเทคนิคการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานของทั้ง 11 วัด มีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละวัด ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน วัดป่าสุคะโต วัดป่าโสมพนัส ใช้วิธีการและเทคนิคสร้างจังหวะการเคลื่อนไหวร่างกายมาเป็นฐานกำหนดสติ ให้สติและปัญญาจับอยู่กับอาการเคลื่อนไหวที่สร้างขึ้น แม้การกำหนดสติจับอยู่กับอาการเคลื่อนไหวที่สร้างขึ้นเป็นเพียงอุบายที่ดึงจิตให้อยู่กับการจดจ่อในอาการที่กายเคลื่อนไหว แต่หากนักท่องเที่ยวมีความชำนาญในการใช้สติกำหนดรู้การเคลื่อนไหวของกาย มีความเข้าใจในกายที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนไปในแต่ละจังหวะ การกำหนดรู้กายที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบัน และรู้กายที่ดับไป จิตที่มีสติรู้สัมปชัญญะที่เกิดขึ้นพร้อมกับสติคือปัญญาที่รู้ในรูปนาม เห็นการเกิดดับ จะส่งผลให้เกิดการละในมิฉชาติภูมิที่เห็นกายของตนเองเป็นอัตตัตตัตตน เป็นสัมมาทิฐิเห็นกายของตนมิใช่สิ่งที่มีตัวตน เป็นเพียงรูปธรรมนามธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สำหรับวัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดคลองตาลอง ใช้วิธีการกำหนดรู้รูป

นามอย่างมีสติ ค่อย ๆ ใช้สติจับในอาการพองและยุบของท้อง จังหวัดการก้าวอย่างมีสติ โดยใช้ คำภาวนาคบคู่ระหว่างการกำหนดสติ เป็นเทคนิคการปฏิบัติตามหลักการสติปัญญา ส่วนการ ปฏิบัติตามหลักสติปัญญา มีการนำสมณะกรรมฐานมาปฏิบัติควบคู่กับการปฏิบัติวิปัสสนาภายหลังจาก ที่จิตเกิดความสงบและยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา นิยมปฏิบัติตามแนวทางของวัดสายกรรมฐานที่สืบต่อจาก พระอริยสงฆ์ต้นแบบ คือ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีการปฏิบัติแบบอาณาปานสติกำหนดลมหายใจเข้า ออก ใช้การภาวนาพุทโธเป็นอุบายให้เข้าถึงสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิจะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของวิปัสสนา อีกทั้งแนวปฏิบัติยังเริ่มต้นตามหลักการของไตรสิกขา ผู้ปฏิบัติมีการรับศีลและปฏิบัติตามหลักการ ของศีลอย่างเคร่งครัด มีการเน้นการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อให้จิตมีสมาธิ และเจริญภาวนาพิจารณา สภาพธรรมให้เกิดปัญญาเข้าถึงความหลุดพ้น ได้แก่ วัดป่าสุทธาวาส วัดหนองป่าพง วัดเขาจันทร์ งาม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดบูรพาาราม

สำหรับความร่วมมือด้านบุคลากรที่ส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม บุคลากรที่เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ภายในวัดหรือเป็นนักท่องเที่ยวที่มาปฏิบัติกรรมฐานภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว จะทำหน้าที่เป็นไกด์แนะนำการปฏิบัติ การเยี่ยมชมวัด ส่วนนักท่องเที่ยวที่เป็น ชาวต่างชาติ หากเยี่ยมชมวัดทางวัดจะมีเอกสารแนะนำมากกว่าการเดินทางแนะนำนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวต่างชาติที่สนใจการปฏิบัติกรรมฐาน เข้าร่วมปฏิบัติกรรมฐานยังวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทางพุทธธรรม วัดที่มีความพร้อมรองรับการสอนกรรมฐานแก่นักท่องเที่ยวต่างชาติได้ ได้แก่ วัด หนองป่าพง วัดป่าสุคะโต วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม นอกเหนือจากนั้นเมื่อนักท่องเที่ยวต่างชาติแจ้ง ความประสงค์เข้ามาจึงจะประสานบุคลากรอื่น ๆ ของวัดให้เข้ามาแนะนำด้านกรรมฐาน อนึ่งด้าน ภาษาที่ใช้สื่อสารกับนักท่องเที่ยวที่เป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติที่สนใจเข้ามาเรียนรู้กรรมฐาน ศักยภาพ ด้านภาษาของบุคลากรจำเป็นต้องมีการพัฒนา สำหรับบุคลากรด้านการอบรมกรรมฐานในการวิจัย ครั้งนี้ยังพบว่า บุคลากรของวัดที่เป็นสายพระป่า ลูกวัดจะไม่นิยมอธิบายกรรมฐานแก่นักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ จะให้คำแนะนำเบื้องต้นเล็กน้อย การอธิบายกรรมฐานปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของครูบาอาจารย์ของวัดแห่งนั้น ทั้งนี้เพราะมีความเคารพต่อครูบาอาจารย์

กระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม 7 ด้าน ได้แก่

1. การวางแผนของวัดและคณะบุคคลทั้งภาครัฐและเอกชนมีการวางแผนแบ่งหน้าที่ ตามบทบาทหน้าที่เพื่อให้เกิดการจัดการกับกิจกรรมทางการท่องเที่ยวภายในวัด เช่น คณะกรรมการ วัดทำหน้าที่บริหารจัดการ ควบคุมดูแลเป็นตัวแทนวัด เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน ทุนทรัพย์ สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวภายในวัด ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่วัดจัด ขึ้น เป็นต้น มีการจัดตั้งคณะทำงานแบ่งหน้าที่รับผิดชอบชัดเจน ฝ่ายอำนวยความสะดวกเป็นผู้บริหารวัด หัวหน้าหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาสนับสนุนส่งเสริมวัดให้เกิดการท่องเที่ยว บุคลากรด้าน การสนับสนุนกิจกรรมเป็นเจ้าหน้าที่ที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่ดูแลรักษาความปลอดภัย แก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้การสนับสนุนเผยแพร่ข้อมูลของวัด ลักษณะของผู้มีจิตอาสาจัดทำเว็บไซต์ เผยแพร่ข้อมูลกิจกรรมที่สำคัญสู่สาธารณชน และมีการวางแผนการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว ในแต่ละช่วงปี ส่วนมากเป็นการวางแผนของวัดที่เป็นกลุ่มวัดที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ เกจิอาจารย์ วางแผนจัดกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมวัด เช่น กิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี

กิจกรรมนมัสการพระธาตุ กิจกรรมบำเพ็ญบุญวันสำคัญ เป็นต้น สำหรับวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมมีการวางแผนการปฏิบัติกรรมฐานที่ชัดเจนรองรับการเข้ามาท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐาน วางแผนให้เกิดการจัดการกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงการประเมินผลของกิจกรรม โดยมากการประเมินผลเป็นการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐซึ่งนำผลการประเมินไปวางแผนพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดต่อไป

2. ด้านการบริหารจัดการพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เป็นการดำเนินงานและจัดการกับแผนงานกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด กลไกหลักในการบริหารจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นคณะกรรมการผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากหน่วยงานภาครัฐ ร่วมกับภาคเอกชน ชุมชน มีการวางแผนการจัดการอย่างเป็นระบบ การจัดทำงบประมาณสนับสนุน การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารไปสู่นักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวในแต่ละช่วงเดือนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามแผนงานระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน การจัดการทรัพยากรพื้นที่ภายในวัดที่เหมาะสมต่อการสนับสนุนกิจกรรม เช่น พื้นที่สำหรับบำเพ็ญบุญ พื้นที่สำหรับจำหน่ายผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น พื้นที่สำหรับกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐาน พื้นที่สำหรับรองรับผู้ปฏิบัติธรรมที่มีการแบ่งแยกขอบเขตที่ชัดเจน เป็นต้น อีกทั้งการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เปิดโอกาสให้ชุมชน สมาคม และชมรม มีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมให้เหมาะสม เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีการจัดสรรงบประมาณและจัดบุคลากรเข้าร่วมกิจกรรมเป็นประจำทุกปี ฝ่ายปกครองเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่และประสานเจ้าหน้าที่เข้าดูแลความปลอดภัยนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ กำหนดช่วงเวลาการเข้าเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยว การดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยวให้ได้รับความคุ้มครองรักษา

3. การบริหารจัดการด้านความสามารถในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว เป็นการดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาดำเนินการเชิงธุรกิจ แต่สามารถดำเนินการบริหารจัดการเฉพาะในกลุ่มวัดที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ สำหรับกลุ่มวัดที่เป็นเกจิอาจารย์ ประวัติศาสตร์ การปฏิบัติกรรมฐาน หน่วยงานภาครัฐและเอกชนไม่นิยมเข้ามาจัดการในเชิงธุรกิจ แต่เข้ามาสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามาสักการบูชาเกจิอาจารย์ ร่วมปฏิบัติกรรมฐาน การจัดทำข้อมูลข่าวสารป้ายบอกทาง การจัดเตรียมบุคลากรอำนวยความสะดวกให้ประชาชนได้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมได้เหมาะสมตามช่วงฤดูกาล

4. การบริหารจัดการสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจะเป็นกลไกหลักในการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกบริการแก่นักท่องเที่ยวให้เหมาะสมต่อเพศและช่วงวัย แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมบางแห่งมีการจัดสร้างห้องพักรองรับนักท่องเที่ยว ส่วนมากเป็นวัดที่เน้นกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐาน มีการจัดอาคารที่พักอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว แบ่งแยกเพศชัดเจน สำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เน้นความสวยงามทางพุทธศิลป์และกิจกรรมการบำเพ็ญบุญ มีการจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก อาคารสถานที่ ห้องสุขารองรับนักท่องเที่ยวที่เข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวจำนวนมาก จัดให้มีการบริการด้านอาหารและเครื่องดื่มที่สะอาดและถูกสุขลักษณะในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีการจัดเตรียมสถานที่ อุปกรณ์อำนวยความสะดวกสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการ มีการจัดสถานที่จำหน่ายของที่ระลึก หนังสือธรรมะ ประวัติวัด วัตถุมงคลให้แก่ักท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีศักยภาพสูงมีการจัดการด้านที่พักผ่อนสำหรับนักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม เช่น ม้านั่ง ศาลาพักผ่อน มีระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น

มีการจัดการด้านการปฐมพยาบาลเบื้องต้น อนึ่งการจัดการขยะและการบำบัดของเสีย มีการบริหารจัดการด้านขยะน้อย โดยเฉพาะช่วงจัดกิจกรรมที่มีการเข้ามาท่องเที่ยวช่วงระยะสั้น ๆ และมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ไม่สามารถดำเนินการจัดการขยะได้อย่างเหมาะสม

5. การบริหารจัดการให้เกิดคุณภาพบริการในแหล่งท่องเที่ยว เป็นการดำเนินการเฉพาะกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัดโดยตรง อาศัยข้อมูลที่ได้จากการประเมินผล ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินกิจกรรมทางการท่องเที่ยว นำไปสู่การวางแผนพัฒนาด้านการบริการนักท่องเที่ยว การให้ข้อมูลข่าวสารประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดแก่นักท่องเที่ยว การพัฒนาให้เกิดคุณภาพด้านการบริการแก่นักท่องเที่ยวเป็นการดำเนินการของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในรูปแบบกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี กิจกรรมนมัสการพระธาตุ อาศัยการบริหารจัดการให้เกิดคุณภาพสูง สร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น

6. การจัดการกิจกรรมทางการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม วัดและคณะกรรมการผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจัดให้มีการประชุมระหว่างผู้รับผิดชอบกับภาคีการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยว อาศัยทรัพยากรที่สำคัญภายในวัด เช่น ความสวยงามทางพุทธศิลป์ วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุนาคูน วัดเขาคันหนิงาม กิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐาน เป็นต้น วัดและคณะกรรมการได้นำทรัพยากรที่มีอยู่มาวางแผนจัดกิจกรรมบริการแก่ประชาชนผู้สนใจ โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวสร้างรายได้เข้าสู่ชุมชนตลอดเส้นทางเดินทางของนักท่องเที่ยว

7. การบริหารจัดการด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เป็นวัดที่เน้นการปฏิบัติกรรมฐานมีรูปแบบและระบบการบริหารจัดการเน้นการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนการรณรงค์ให้นักท่องเที่ยวและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดูแลรักษาสภาพแวดล้อมภายในวัดให้เอื้อต่อการปฏิบัติกรรมฐาน สำหรับวัดที่เน้นความสวยงามมีการจัดการกับสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาดูแลรักษาสภาพแวดล้อมภายในวัด การกำจัดขยะ การจัดการกับภูมิทัศน์โดยรอบแหล่งท่องเที่ยวให้มีความสวยงาม

ผลของการจัดกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

การจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทำให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด การเรียนรู้พุทธธรรมตามหลักการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับการเที่ยวชมให้เกิดการผ่อนคลายความตึงเครียดจากการดำรงชีวิตประจำวัน กิจกรรมตอบสนองความต้องการทางการท่องเที่ยวและผลที่วัดได้รับจากกิจกรรมการท่องเที่ยวมาในรูปแบบของเงินบริจาค กฐิน ผ้าป่า และมีผู้สนับสนุนวัดสนับสนุนสิ่งปลูกสร้างภายหลังจากการเดินทางเที่ยวชมวัด ชุมชนตลอดเส้นทางที่นักท่องเที่ยวผ่านได้รับประโยชน์จากกิจกรรมการท่องเที่ยว มีการใช้จ่ายทรัพย์ตลอดเส้นทาง กิจกรรมส่งเสริมอาชีพที่สัมพันธ์กับการท่องเที่ยวตลอดเส้นทางท่องเที่ยว การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้หรือปฏิบัติกรรมฐานอาศัยความเป็นเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับวัดโดยตรงเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ผลของรูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักท่องเที่ยวในลักษณะการดำเนินชีวิตของนักท่องเที่ยว คลายความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสลดลง

4.3 พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4.3.1 พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวหญิงที่แสดงออกต่อแหล่งท่องเที่ยวมากกว่าพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่เป็นชาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเพศหญิงมีลักษณะความสนใจในทางศาสนา มากกว่าชาย ระดับกิลเลสของเพศหญิงเบาบางกว่าเพศชาย ทั้งนี้สังเกตจากพฤติกรรมที่เข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้งการตอบแบบสอบถามและการสังเกตพฤติกรรม แสดงให้เห็นถึงความสนใจของเพศหญิงต่อแหล่งท่องเที่ยวทางด้านพุทธศาสนา มีมากกว่าและหากมองไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่มีใช่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาเพศชายมีการแสดงพฤติกรรมมากกว่าเพศหญิง เช่น แหล่งท่องเที่ยวที่นิยมเที่ยว กิน ดื่ม เน้นความสนุกสนาน เป็นต้น

ภาพที่ 4.28 กิจกรรมการท่องเที่ยว

พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่แสดงถึงความสนใจค้นหาข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการค้นหาข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวทางระบบอินเทอร์เน็ตก่อนการค้นหาจากการสอบถามจากบุคคลใกล้ชิด หรือการสอบถามข้อมูลจากพระสงฆ์ โดยเฉพาะชาวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมสนใจวัฒนธรรมพุทธ วัตถุประสงค์ทางพระพุทธศาสนาและประเพณีชาวพุทธ จากการค้นหาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตเป็นเบื้องต้น สำหรับการค้นหาข้อมูลด้วยการสอบถามจากบุคคลใกล้ชิดเป็นการค้นหาข้อมูลเพื่อเข้ามาใช้ชีวิตทดลองปฏิบัติกรรมฐานในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมผ่านบุคคลใกล้ชิด โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่เป็นนักบวชชาวต่างชาติจะเป็นผู้ให้ข้อมูลด้านการปฏิบัติกรรมฐานได้ดี

ภาพที่ 4.28 การค้นหาข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว

ลักษณะการเดินทางแบบกลุ่มเพื่อน เป็นการเดินทางของบุคคลใกล้ชิดซึ่งมีความประสงค์เดินทางเพื่อเยี่ยมญาติหรือเดินทางเพื่อท่องเที่ยวในระยะเวลาสั้น ๆ การเดินทางเพื่อท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมของกลุ่มเพื่อน เน้นการท่องเที่ยวเพื่อชมความสวยงามทางพุทธศิลป์ บำเพ็ญบุญ ถวายสังฆทาน ควบคู่กับการเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียง เช่น เที่ยววัดบ้านไร่ วัดศาลาลอย นิยมเที่ยวชมสักการะท้าวสุรนารี เที่ยวหมู่บ้านเครื่องปั้นดินเผา และอาจเลยไปเที่ยวยังปราสาทหินพิมาย เป็นต้น สำหรับการเดินทางเพื่อเข้าปฏิบัติธรรมในลักษณะของกลุ่มเพื่อนส่วนมากเป็นผู้ที่เคยปฏิบัติธรรมฐานร่วมกัน และนัดทำกิจกรรมเพิ่มเติมนอกเหนือจากปฏิบัติกรรมฐานภายในวัด ส่วนมากเป็นกิจกรรมที่วัดซึ่งเป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานจัดกิจกรรมขึ้นพิเศษเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว รวมถึงกิจกรรมการบำเพ็ญบุญ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ปลูกป่า

ลักษณะของการเดินทางเป็นการเดินทางด้วยพาหนะรถยนต์ส่วนตัว มากกว่าการเดินทางในลักษณะของรถเช่า และช่วงวันเวลาที่เข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวเป็นช่วงวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ช่วงวันหยุดยาวที่มีการหยุดตั้งแต่วันศุกร์จนถึงวันอาทิตย์ เป็นวันที่เหมาะสมต่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะการจัดปฏิบัติกรรมฐาน 2 วัน 3 คืน จะสนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ หากเป็นวัดที่เน้นกิจกรรมบำเพ็ญบุญ การเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากเป็นรถเช่าเหมา และเป็นรถบัสขนาดใหญ่ และการใช้จ่ายภายในแหล่งท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่มาเป็นหมู่คณะใช้จ่ายครั้งละไม่ต่ำกว่า 2,000 บาทต่อครั้ง

ภาพที่ 4.29 การท่องเที่ยวกราบพระ

พฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวมีลักษณะของการเดินทางไปท่องเที่ยวที่อื่นต่อนอกจากการมาเที่ยวเพื่อบำเพ็ญบุญ ลักษณะการท่องเที่ยวเน้นการท่องเที่ยวในพื้นที่ท่องเที่ยวที่เป็นวัดใช้เวลาสั้น ๆ ประมาณ 20-30 นาที แต่การท่องเที่ยวในลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ ธรรมชาติใช้เวลาอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวมากกว่า 3 ชั่วโมง สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมฐานที่วัดจัดขึ้น และใช้จ่ายทรัพย์สินภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมากขึ้น โดยเฉพาะวัดที่มีการจัดวัดให้เป็นสถานที่บำเพ็ญบุญหรือมีการนำสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนมาจำหน่ายภายในวัด

ภาพที่ 4.30 กิจกรรมการท่องเที่ยวในวัดบุดิ

เหตุผลในการเดินทางปฏิบัติธรรมฐาน อาจมีเหตุผลมากกว่าการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เช่น การปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ การปฏิบัติบูชาในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การอบรมคุณธรรมของหน่วยงานราชการ เป็นต้น เป็นความหลากหลายทางพฤติกรรมและความต้องการที่เดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น ๆ เชื่อมโยงจากซึ่งชอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาการฝึกฝนสมาธิและการเจริญจิตภาวนา นักท่องเที่ยวบางท่านเดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นสถานที่ส่งเสริมการเรียนรู้ธรรมฐาน นิยมบอกต่อไปยังกลุ่มเพื่อนหรือญาติสนิทเพื่อให้เกิดการวางแผนจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจัดรายการเดินทางทั้งหมดด้วยตนเอง

4.3.2 ความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.79 เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าข้อที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจสูงสุด คือ วัดจะต้องมีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง ค่าเฉลี่ย 4.52 รองลงมา คือ มีพระอาจารย์คอยตอบปัญหาธรรมะและสั่งสอนธรรม ค่าเฉลี่ย 4.21 และข้อที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจน้อยที่สุด คือ มีการจัดนิทรรศการกิจกรรมเพื่อให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของวัด ค่าเฉลี่ย 3.49 ทั้งนี้เพราะนักท่องเที่ยวส่วนมากมีความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา ใช้ศรัทธานำมากกว่าการใช้ปัญญาเพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้น อีกทั้งการเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมุ่งเน้นการบำเพ็ญบุญ ให้ทาน การรับศีล 5 เทียบชมความงดงาม บูชาพระเกจิอาจารย์และบูชาวัตถุมงคล ซึ่งความสนใจของนักท่องเที่ยวตามลักษณะดังกล่าวมีจำนวนมาก และนิยมเข้าเที่ยวเป็นหมู่คณะยังวัดที่มีชื่อเสียงทางด้านเกจิอาจารย์ ได้แก่ วัดบ้านไร่ วัดบ้านไร่ 2 วังน้ำเขียว วัดศาลาลอย วัดมงคลคชาราม วัดบูรพาราม เป็นต้น สำหรับความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวจำนวนนักท่องเที่ยวมีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เน้นท่องเที่ยวที่ใช้ศรัทธานำ เป็นการท่องเที่ยวยังวัดที่เป็นสถานที่เรียนรู้และสอนการปฏิบัติกรรมฐาน ความสนใจที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวจะเดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นสถานที่เรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง

ความสนใจที่มีต่อสถานที่มีลักษณะสถานที่ให้ความร่มรื่น บรรยากาศส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติกรรมฐาน มีบุคลากรของวัดให้คำแนะนำสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติกรรมฐานแก่นักท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวนิยมบอกต่อและจัดทำข้อมูลเผยแพร่สู่สาธารณชนผ่านสื่อออนไลน์เป็นเครือข่าย อีกทั้งชักชวนเพื่อนหรือญาติสนิทนำทรัพย์สินมาสนับสนุนกิจกรรมด้านการปฏิบัติกรรมฐานที่วัดจัดขึ้น รวมถึงสนับสนุนพัฒนาชุมชนรอบวัด แหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสนใจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นวัดเน้นปฏิบัติกรรมฐาน ได้แก่ วัดป่าสุคะโต วัดป่าสุทธาวาส วัดหนองป่าพง วัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดเขาจันทร์งาม วัดป่าโสมพนัส วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดป่าภูไม้ฮาว และวัดที่จัดกิจกรรมเน้นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับลักษณะความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมาก เป็นความสนใจการสวดมนต์ข้ามปี การปฏิบัติธรรมข้ามปี ได้แก่ วัดคลองตาลอง วัดโพธิ์สมภรณ์ ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวเน้นจัดกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานน้อย เน้นการสวดมนต์ทำกิจกรรมอื่น ๆ ควบคู่ไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะระดับของกิเลสของนักท่องเที่ยว สำหรับสถานที่ปฏิบัติธรรมอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่คณะวิจัยมีได้กล่าวถึงยังมีอีกมาก ซึ่งรูปแบบและสถานที่ วิธีการการปฏิบัติธรรมแตกต่างกัน

4.4 การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการประชุม สัมมนา หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมตามกำหนดเวลา สถานที่ ที่คณะวิจัยได้กำหนดและเชิญไว้ และนำคำสัมภาษณ์เชิงลึกมาประกอบการสัมมนาเชิงวิชาการ อีกทั้งยังนำข้อมูล

ที่ได้จากการวิจัยจากแผนงานหลัก และโครงการย่อย มาใช้ประกอบการวิเคราะห์เพื่อกำหนดการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม จำนวน 20 วัด ที่ใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย และผลการสัมมนาเลือกกิจกรรมส่งเสริมเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวประกอบด้วย

1. การโฆษณา เป็นการเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักเส้นทางการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุนาดูน วัดเขาพระอังคาร วัดอุดมคงคา ศิริเขต วัดบ้านไร่ วัดมงคลคาราม (วัดช้างหมอบ) วัดโพธิ์สมภรณ์ วัดป่าธรรมอุทยาน วัดศาลาลอย วัดป่าสุทธาวาส วัดป่าโสมพนัส วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดถ้ำกลองเพล วัดป่าภูไม้ฮาว

วัดหนองป่าพง วัดคลองตาลอง วัดชัยภูมิพิทักษ์ (วัดผาเก็ง) วัดป่าสุคะโต วัดบูรพาราม วัดเขาจันทร์งาม เป็นต้น มีการนำเสนอเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ที่มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ปัจจุบันเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน มีความเชื่อมโยงตามตำนานพระอัฐรงค์ธาตุ และเชื่อมโยงกับวัตรปฏิบัติของพระสายกรรมฐานหรือพระป่า ที่ได้รวบรวมนำเสนอผ่านระบบออนไลน์ ซึ่งเป็นผลจากการสำรวจพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว พบว่านักท่องเที่ยวสืบค้นแหล่งท่องเที่ยวจากอินเทอร์เน็ต คำบอกเล่าเกี่ยวกับสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานจากบุคคลใกล้ชิด และคณะวิจัยเลือกผลิตสื่อวีดิทัศน์ นำเสนอลักษณะเด่นของแหล่งท่องเที่ยว เผยแพร่ในระบบออนไลน์ ผ่านเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม nkr.mcu.ac.th/tour/ เผยแพร่ใน Youtube โทรทัศน์ สถานีวิทยุ พร้อมจัดทำสื่อแผ่นพับ คู่มือแนะนำแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม แก่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวที่สนใจสมัครเข้าร่วมเป็นเครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เพื่อจัดทำโปรแกรมรองรับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน บริการแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจ

ผลของการดำเนินกิจกรรมด้านโฆษณาทำให้เกิดมูลค่าเศรษฐกิจแก่แหล่งท่องเที่ยวและชุมชน เป็นมูลค่าที่เกิดจากการเดินทางเข้าไปยังแหล่งท่องเที่ยวโดยตรง และใช้จ่ายทรัพย์สินทำให้เกิดมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

2. การประชาสัมพันธ์ เป็นการเผยแพร่ข้อมูลข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย นำเสนอคืนยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเพื่อนำเสนอไปยังสมาชิกผู้สนใจ ทั้งนี้ผลจากการวิจัย พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐานจะกลับมาท่องเที่ยวและปฏิบัติกรรมฐานยังแหล่งท่องเที่ยวมากกว่า 2 ครั้ง อีกทั้งมีการแนะนำบุคคลใกล้ชิดให้ติดตามมาท่องเที่ยว การจัดทำข้อมูลเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรายใหม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและเส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วยจูงใจให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น และแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ มีเกจิอาจารย์ มีกิจกรรมรองรับการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา ใช้เวลาปฏิบัติกิจกรรมสั้น ๆ สนใจที่จะรับทราบข้อมูลผ่านสื่อออนไลน์ และนักท่องเที่ยวที่สนใจท่องเที่ยวเป็นหมู่คณะ จะรับฟังข้อมูลจากผู้ประกอบการท่องเที่ยวที่นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่น่าสนใจ ควบคู่กับการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้เลือกตามความสนใจ คณะผู้วิจัยได้เผยแพร่ข้อมูลไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว จัดทำคู่มือ แผ่นพับ และให้เบอร์โทรศัพท์ติดต่อกับผู้ประกอบการ

โดยเฉพาะสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา เปิดโอกาสให้ผู้ประกอบการได้โทรติดต่อประสานขอข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่มีได้เขียนไว้ในคู่มือหรือแผ่นพับ อีกทั้งมีการจัดทำสารคดีท่องเที่ยวเผยแพร่ยังสถานีวิทยุ และโทรทัศน์ท้องถิ่น สถานีโทรทัศน์ MCU TV สถานีโทรทัศน์เพื่อการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เกิดการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอย่างต่อเนื่อง แม้หลังจบโครงการวิจัยแล้ว และจัดทำเส้นทางแหล่งท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้ง 20 วัด ให้เกิดการกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างต่อเนื่อง

ผลของการดำเนินกิจกรรมด้านการประชาสัมพันธ์ทำให้เกิดมูลค่าเศรษฐกิจแก่ผู้ประกอบการผลิตสื่อ และผู้ที่ทำหน้าที่เผยแพร่ประชาสัมพันธ์โดยตรง สำหรับมูลค่าที่เกิดขึ้นภายหลังการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เป็นมูลค่าที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์สินภายในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ลักษณะของการบำเพ็ญบุญ การทอดผ้าป่า บริจาคทรัพย์ สร้างถาวรวัตถุ การบริจาคทรัพย์อุปถัมภ์วัดภายหลังเข้าร่วมกิจกรรมปฏิบัติกรรมฐาน

3. การส่งเสริมการขาย เป็นกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยและผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวของจังหวัดนครราชสีมา และสำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครราชสีมา ได้วิเคราะห์ร่วมกันเลือกกิจกรรมที่ส่งเสริมการขาย โดยกำหนดจัดทัวร์ผู้ประกอบการท่องเที่ยวได้ไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวต้นแบบ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อให้ผู้ประกอบการได้มีความรู้ความเข้าใจ นำมาปรับประยุกต์ใช้ จัดทำโปรแกรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐาน และจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในรูปแบบการเที่ยวชมวัดตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่ยังไม่พร้อมท่องเที่ยวในรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐาน ต้องการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ สืบค้นประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา อนึ่ง กิจกรรมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมและท่องเที่ยววัดสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในลักษณะของการไหว้พระ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเยี่ยมชมความงดงามทางพุทธศิลป์ แต่การท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าว นักท่องเที่ยวมักมาท่องเที่ยวเพียงครั้งเดียว หรือสองครั้ง แต่การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐานและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา มีการท่องเที่ยวมากกว่า 2 ครั้ง และครั้งที่ 3 ขึ้นไป มักสร้างมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวมาก เช่น การจัดทัวร์ผ้าป่า การจัดคณะเข้าปฏิบัติกรรมฐาน การเดินทางมาปฏิบัติกรรมฐานช่วงเวลาหนึ่ง ไม่น้อยกว่า 1 อาทิตย์ขึ้นไป และการส่งเสริมการขายไม่สามารถกระทำได้ในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมซึ่งเน้นการปฏิบัติกรรมฐาน และไม่อนุญาตให้บุคคลหรือหน่วยงานได้ประชาสัมพันธ์นำวัดไปแสวงหาผลประโยชน์ แต่จากการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า ญาติธรรมที่ศรัทธาในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ซึ่งเน้นการปฏิบัติกรรมฐาน จะมีการจัดทำเว็บไซต์ประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัด โดยเฉพาะกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐาน และแนะนำสถานที่ปฏิบัติธรรมใกล้เคียงที่รองรับการปฏิบัติธรรมแบบครอบครัว ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงเลือกประชาสัมพันธ์ให้เกิดการเดินทางมาปฏิบัติธรรมมากกว่าการจัดกิจกรรมส่งเสริมการขายเหมือนหลักการตลาดของภาคเอกชน อนึ่งการประชาสัมพันธ์เชิงชวนในความเป็นจริงเมื่อนักท่องเที่ยวได้เข้าเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวมีการซื้อขายและใช้จ่ายในพื้นที่ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการขายในลักษณะนี้จึงไม่ส่งผลกระทบต่อวัด และคณะผู้วิจัย

ผลของการดำเนินกิจกรรมทำให้เกิดมูลค่าเศรษฐกิจแก่แหล่งท่องเที่ยวและชุมชนมูลค่าที่เกิดขึ้นแก่วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นเงินบริจาคที่คณะท่องเที่ยวได้บริจาคแก่วัด และการใช้จ่ายทรัพย์สินซื้ออาหารบริโภค ณ ชุมชนที่เป็นพื้นที่บนเส้นทางระหว่างการเดินทางท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

4. การขายโดยพนักงาน เป็นกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยเลือกดำเนินการโดยให้ผู้ประกอบการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจและติดต่อโดยตรงกับผู้ประกอบการ อีกทั้งคณะผู้วิจัยได้นำเสนอแนวความคิดการทำธุรกิจการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่การท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส ซึ่งให้เห็นแนวโน้มของนักท่องเที่ยวที่มีจำนวนมาก และมีแนวโน้มสนใจท่องเที่ยวในลักษณะของการปฏิบัติกรรมฐาน เทียวชมธรรมชาติภายในวัด ทั้งในลักษณะของรายบุคคล ครอบครัว และหมู่คณะ ซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวผู้สูงอายุ ปัจจุบันสนใจท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม เพื่อรักษา ป้องกันโรคทางจิตใจ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการสะสมความเครียด การปฏิบัติกรรมฐานและการเที่ยวชมทำบุญในวัด ช่วยลดภาวะสะสมความเครียดในหมู่ผู้สูงอายุ และแนวโน้มผู้สูงอายุของประเทศไทย มีแนวโน้มสูงขึ้นทุกปี ความต้องการทางการตลาดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจะสูงตามด้วย การเริ่มต้นและเป็นต้นแบบด้านการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจะก่อให้เกิดการครอบครองส่วนแบ่งทางการตลาดมากกว่าผู้ที่ริเริ่มทำธุรกิจด้านนี้ภายหลัง ผลจากการนำเสนอแนวคิดแก่ผู้ประกอบการผ่านสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวของจังหวัดนครราชสีมา ทำให้นายกสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา นำไปกำหนดเป็นนโยบายเสนอต่อผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา และมีผู้ประกอบการจำนวนหนึ่งรายสมัครเป็นผู้ประกอบการต้นแบบในการจัดโปรแกรมทัวร์ท่องเที่ยวปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งเป็นกิจกรรมการขายโดยพนักงานของ บริษัท ยัมละไม ทราเวล ดำเนินการเป็นบริษัทแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมมือกับคณะผู้วิจัยพร้อมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารจัดกิจกรรมส่งเสริมการขายของบริษัท เช่น ประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม สถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนา มจร.นครราชสีมา. FM. 99.75 Mhz เป็นต้น

ผลของการดำเนินกิจกรรมด้านการขายโดยพนักงานทำให้เกิดมูลค่าเศรษฐกิจแก่ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว มีการประชุมวางแผนร่วมกันระหว่างนักวิจัย สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครราชสีมา กำหนดแผนการจัดกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้ประกอบการดำเนินการขายแพ็คเกจทัวร์แก่กลุ่มผู้สนใจท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐานแก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการกระตุ้นการท่องเที่ยวแนวปฏิบัติกรรมฐานอีกช่องทางหนึ่ง

บทที่ 5 สรุปผล

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โดยศึกษาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม 4 กลุ่มวัด ได้แก่ 1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัดพุทธศิลป์ 2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรมพุทธ โดยเน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมพุทธ เกจิอาจารย์ 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชนและพระพุทธศาสนา 4) กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.5.1 ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นวัดที่มีกิจกรรมและลักษณะเด่นตามวิถีพุทธ ก่อให้เกิดการพัฒนาวัฒนธรรมทางด้านพุทธศิลป์ มีประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนท้องถิ่น อาศัยเกจิอาจารย์ผู้มีวัตรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นกลไกสำคัญที่สร้างศรัทธาแก่ประชาชน โดยเฉพาะการปฏิบัติกรรมฐานของเกจิอาจารย์ที่มีแนวทางปฏิบัติตรงตามหลักพระพุทธศาสนา สามารถนำพาให้ผู้ศรัทธาได้เข้าถึงองค์ความรู้ที่สำคัญ ช่วยให้ประชาชนผู้ปฏิบัติตามลดละกิเลสได้ตามลำดับ วัดจึงดึงดูดให้ประชาชน โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นที่เดินทางไปทำงานต่างถิ่นได้กลับมาเยี่ยมญาติ ชักชวนเพื่อนเข้ามาเยี่ยมชมวัด ก่อให้เกิดกิจกรรมทางการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบันมีศักยภาพรองรับการท่องเที่ยวหลายด้าน ดังต่อไปนี้

1. ด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวมีศักยภาพสูง พร้อมรองรับการท่องเที่ยว เนื่องจากภาครัฐมีการพัฒนาเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างเส้นทางหลักและเส้นทางหลวงชนบท อีกทั้งสามารถใช้ระบบสื่อออนไลน์นำทางให้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้แต่บางพื้นที่สัญญาณอาจไม่ชัดเจนหรือไม่มีสัญญาณ ทั้งนี้เพราะแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมบางแห่งอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ นักท่องเที่ยวอาจสอบถามจากประชาชนหรือหน่วยงานภาครัฐที่ให้บริการประชาชน รวมถึงการอ่านป้ายเส้นทางที่ปัจจุบันมีการติดป้ายระบุเส้นทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมช่วยให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกขึ้น

ตลอดเส้นทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้งที่เป็นเส้นทางหลักและเส้นทางหลวงชนบทมีสภาพรองรับการเดินทางท่องเที่ยวโดยรถยนต์ตลอดปี สามารถเดินทางโดยรถยนต์ส่วนบุคคลและรถโดยสารขนาดใหญ่ สามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้

สำหรับแนวทางการพัฒนาศักยภาพด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวหน่วยงานภาครัฐควรจัดแผนงาน และสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม และจัดทำแผนพัฒนาเส้นทาง จัดทำป้ายบอกทาง เพื่อบริการแก่นักท่องเที่ยวให้รู้จักแหล่งท่องเที่ยว แนะนำเส้นทางให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวก โดยเฉพาะแหล่ง

ท่องเที่ยวที่ต้องใช้เส้นทางหลวงชนบท เส้นทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวซึ่งต้องวิ่งผ่านชุมชน จำเป็นต้องมีป้ายแนะนำที่ชัดเจน อีกทั้งควรซ่อมแซมบำรุงป้ายแนะนำท่องเที่ยวให้มีความสวยงาม พร้อมรองรับนักท่องเที่ยว

2. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพด้านสิ่งอำนวยความสะดวกบริการนักท่องเที่ยวที่แตกต่างกันไปตามบริบทของวัด สำหรับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีชื่อเสียง เน้นการท่องเที่ยวเชิงชมความงามของพุทธศิลป์จะมีศักยภาพรองรับนักท่องเที่ยว มีการอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว เช่น มีรถยนต์สาธารณะบริการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มีสถานที่จอดรถเพียงพอรองรับนักท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่ของวัดและหน่วยงานภาครัฐ เอกชนเข้ามาให้บริการแก่นักท่องเที่ยว อาคารสถานที่พักผ่อนนักท่องเที่ยวตลอด 24 ชั่วโมง ภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีสถานที่รองรับนักท่องเที่ยวทั้งในรูปแบบนักท่องเที่ยวจำนวนน้อย และรูปแบบนักท่องเที่ยวจำนวนมากที่มาเป็นหมู่คณะ มีห้องน้ำ ห้องสุขาเพียงพอบริการนักท่องเที่ยว รวมถึงห้องน้ำห้องสุขาสำหรับผู้สูงอายุและพิการ

สิ่งอำนวยความสะดวกที่วัดจัดรองรับนักท่องเที่ยว ได้แก่ อาคารที่พักของนักท่องเที่ยวที่มีขนาดใหญ่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมาก อาคารที่พักสำหรับรองรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการมาท่องเที่ยวในรูปแบบของครอบครัว วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีการสร้างอาคารรองรับนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบของครอบครัวได้ และนักท่องเที่ยวที่ต้องการสัมผัสกับธรรมชาติ ต้องการเชิงเรียนรู้กรรมฐาน วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเน้นการเรียนรู้กรรมฐานมีการจัดสถานที่แบ่งแยกเป็นสัดส่วน ผู้ปฏิบัติเพศบรรพชิต และผู้ปฏิบัติชายหญิงแยกกัน สิ่งอำนวยความสะดวกที่วัดจัดขึ้นรองรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการเข้ามาปฏิบัติทั้งในรูปแบบหมู่คณะ ได้แก่ วัดป่าสุทธาวาส วัดป่าภูไม้ขาว วัดป่าโสมพนัส วัดหนองป่าพง วัดเขาจันทร์งาม วัดป่าสุคะโต วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดป่าธรรมอุทยาน วัดคลองตาลอง วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวมีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยวได้จำนวนมากต่อครั้ง เพื่อให้เกิดความสะดวกนักท่องเที่ยวสามารถแจ้งความประสงค์ระบุจำนวนนักท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบหมู่คณะ หรือรูปแบบครอบครัว โดยโทรประสานไปยังผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องภายในวัดเพื่อให้จัดสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยว

แนวทางการพัฒนาศักยภาพด้านสิ่งอำนวยความสะดวก วัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเน้นกิจกรรมการท่องเที่ยวรองรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวพร้อมกันจำนวนมาก หน่วยงานภาครัฐควรเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาศักยภาพด้านสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่วัด โดยเฉพาะสถานที่จอดรถ การจัดบุคลากรการให้บริการนักท่องเที่ยว

3. ด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีสภาพแวดล้อมที่งดงามสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวได้ ความงามทางพุทธศิลป์ ศิลปะต่าง ๆ ที่นำมาใช้ประกอบการสร้างวัดพุทธธรรม รวมถึงสภาพแวดล้อมที่เป็นองค์ประกอบมีความงดงามสอดคล้องกับเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชาวพุทธ แต่ละแห่งมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน แหล่งท่องเที่ยวที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ และบูรณะร่วมกับสิ่งที่มีอยู่เดิม เช่น สภาพแวดล้อมรอบวัดพระธาตุพนม มีการปลูกสร้างสิ่งปลูกสร้างสอดคล้องกับ

ประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม สะท้อนเรื่องราวการก่อสร้างและบูรณะพระธาตุพนม สภาพแวดล้อมของพระธาตุนาดูน ถูกสร้างขึ้นใหม่รองรับการเป็นศูนย์รวมของพุทธศาสนิกชนที่มาท่องเที่ยวในภาคอีสาน กลมกลืนระหว่างสิ่งปลูกสร้างและธรรมชาติรอบข้างถูกจัดวางไว้อย่างเหมาะสมรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ วัดป่าสุทธาวาส มีการรักษาสภาพแวดล้อมและสิ่งปลูกสร้างที่ทรงคุณค่าเกี่ยวข้องกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และพระสายกรรมฐาน สำหรับสิ่งปลูกสร้างที่ถูกสร้างขึ้นใหม่มีการปลูกสร้างแบ่งเป็นสัดส่วนสำหรับสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ สถานที่ปฏิบัติธรรมของคฤหัสถ์ มีการจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการเข้ามาเรียนรู้ประวัติของพระสายกรรมฐาน อีกทั้งยังคงรักษาความเป็นวัดป่าไว้ภายในแหล่งท่องเที่ยวมีต้นไม้ขนาดใหญ่เสริมบรรยากาศวัดป่าสุทธาวาส วัดที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาของนักท่องเที่ยว

แนวทางการพัฒนาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว หน่วยงานภาครัฐควรเข้ามามีส่วนร่วมในการรณรงค์รักษาสภาพแวดล้อมภายในวัดให้คงไว้ซึ่งความเป็นวัดป่า มีการบำรุงรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง การจัดกิจกรรมกำจัดขยะภายในแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้สภาพของวัดมิให้มีการสะสมขยะไว้ ภายหลังเกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด โรงเรียนควรมานักเรียนเข้ามาเรียนรู้จัดกิจกรรมรักษาสิ่งแวดล้อมภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ควบคู่กับการเรียนรู้เชิงบูรณาการเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบูรณะซ่อมแซม เสริมสร้างสิ่งปลูกสร้างที่เป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดไทย

4. ด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีความสำคัญ และมีคุณค่าต่อประชาชน สังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เพราะสามารถสร้างรายได้สร้างความมั่นคงทางอาชีพ และความมั่นคงทางจิตใจ ด้านคุณค่าวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นศูนย์รวมจิตใจและการทำกิจกรรมการพัฒนาจิตใจ พัฒนาสังคมคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีกิจกรรมการบำเพ็ญบุญและการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นระบบตลอดทั้งปี ประเพณีของดีอีสาน ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ภาคอีสานเป็นภาคที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมคติความเชื่อวิถีปฏิบัติที่หลากหลายแต่ละฤดู เดือน จะมีพิธีปฏิบัติกิจกรรมตามความเชื่อหลากหลาย ชาวอีสานจะรู้จักดี คือ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ฮีตสิบสอง คือประเพณี 12 เดือนของชาวอีสานที่ต่างจากประเพณี 12 เดือนของภาคอื่นหลายประเพณี คองสิบสี่คือแนววิถีที่ควรที่ต้องปฏิบัติ 14 ประการเปรียบได้ว่าเป็นกฎหมายที่ต้องทำตามอย่างเข้มงวดซึ่งมีทั้งพิธีของเจ้าฟ้ามหากษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์และประชาชนทั่วไป

วัดจึงมีคุณค่าและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะคุณค่าทางด้านการพัฒนาจิตใจคนในภูมิภาคแห่งนี้นิยมส่งบุตรหลานเข้าศึกษาอบรมคุณธรรมกับพระสงฆ์ ในปัจจุบันนิยมจัดอบรมสามเณรภาคฤดูร้อน สำหรับคุณค่าที่สืบทอดกันมาเป็นวิถีชีวิตของชาวอีสานทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ คือ วิถีการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีพระสงฆ์ปฏิบัติธรรมเป็นต้นแบบด้านการปฏิบัติกรรมฐาน และมีสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานรองรับนักท่องเที่ยวที่สนใจด้านการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน ชาวอีสานเรียกคุณค่าด้านวิถีการปฏิบัติกรรมฐานว่า “พระกรรมฐาน พระป่า” นับเป็นคุณค่าที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันกว่า 2,000 ปี ซึ่งปรากฏหลักฐานการปฏิบัติของพระสงฆ์สายพระกรรมฐานมีหลักฐานทางด้านโบราณวัตถุ ใบเสมา

ถ้าที่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ตำนานการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นคุณค่าที่ชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือภาคภูมิใจและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ

ความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อให้เกิดการเดินทางเข้ามาทำบุญผสมผสานกับการท่องเที่ยวสร้างรายได้แก่ชุมชนตลอดเส้นทางการท่องเที่ยว การจัดประเพณีส่งเสริมการท่องเที่ยวที่อาศัยวัดเป็นฐานการทำกิจกรรมทางการท่องเที่ยว วัดในภาคอีสานสามารถสร้างรายได้และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจในรูปแบบที่สามารถประเมินค่าได้ และในรูปแบบที่ไม่สามารถประเมินค่าเป็นตัวเลขได้ เนื่องจากคุณค่าและความสำคัญของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีผลกระทบในเชิงคุณค่าและความสำคัญในวงกว้าง

แนวทางการพัฒนาศักยภาพด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่อยู่ใกล้ชิดกับแหล่งท่องเที่ยวควรเข้ามาเรียนรู้ ศึกษาแนวทางการเป็นไปได้ในการนำวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวไปบูรณาการให้ประชาชนได้รับรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญ โดยไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของวัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว หน่วยงานด้านการจัดการศึกษาของท้องถิ่นควรบรรจุข้อมูลวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวบูรณาการกับการเรียนการสอนเพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้รับรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญ พร้อมจัดทำแผนพัฒนาศักยภาพด้านคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นรูปธรรม จัดกิจกรรมต่อยอดจากคุณค่าและความสำคัญที่วัดมีอยู่

5. ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นโดยเฉพาะการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาในรูปแบบของหมู่คณะด้วยความเต็มใจ ทั้งนี้การท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดมูลค่าและส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง และประชาชนทั่วไปรับรู้ได้เป็นนักท่องเที่ยวที่มีความศรัทธาต่อวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดกฐินผ้าป่า มาทอดถวายยังวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว รายได้ที่เกิดขึ้นเข้าสู่ชุมชนมีการบริจาคเงินเพื่อพัฒนาชุมชน สร้างสาธารณูปโภคไว้ในชุมชน โดยมากเป็นโรงเรียนและโรงพยาบาล

การตอบรับจากประชาชนมีทั้งประชาชนในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น มีลักษณะการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยว จัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นประจำทุกปีโดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนร่วมกับคณะสงฆ์ สนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยว เช่น หมุนเวียนสมาชิกในชุมชนเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวคอยให้บริการแนะนำนักท่องเที่ยว รวมถึงชุมชนโดยรอบเปิดบ้านในรูปแบบของโฮมสเตย์บริการแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการพักเพื่อเข้าร่วมกิจกรรม หรือปฏิบัติธรรมภายในวัด ต้องการที่พักที่ไม่ก่อให้เกิดการรบกวนแหล่งท่องเที่ยว การตอบรับและให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเป็นการแสดงกระแสตอบรับนักท่องเที่ยวของประชาชนที่สร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยว

แนวทางการพัฒนาศักยภาพด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หน่วยงานหลักภาครัฐ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน คณะสงฆ์ ควรมีการจัดทำแผนงานส่งเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของวัดและความสำคัญของวัดที่เป็นต้นแบบรองรับการท่องเที่ยว จัดทำแผนพัฒนาและการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยว พัฒนาเศรษฐกิจ

ฐานรากที่อาศัยวัดเป็นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก บนพื้นฐานความรู้ความเข้าใจไม่ขัดแย้งต่อพระธรรมวินัยและวิถีปฏิบัติอันงดงามของพระสงฆ์

6. ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ศักยภาพด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เป็นการจัดการวัดเพื่อให้เกิดการเยี่ยมชมวัด การเข้าร่วมทำบุญ ร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นและจัดปฏิบัติกรรฐานเพื่อให้ประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมปฏิบัติกรรฐานในช่วงวันเวลาที่กำหนดไว้มากกว่าการจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชักชวนประชาชนเข้ามาเที่ยวภายในวัด ทั้งนี้เป็นเพราะวัดมีกฎระเบียบและรูปแบบการดำเนินชีวิตตามวิถีของสมณะ การแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชนจึงเป็นสิ่งที่วัดไม่สามารถดำเนินการได้สำหรับวัดที่มีการดำเนินการในรูปแบบของการส่งเสริมให้เกิดการเข้ามาท่องเที่ยวยังวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมักเป็นหน่วยงานภาครัฐ หรือประชาชนที่มีศักยภาพมาเป็นผู้ดำเนินการ

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจึงเป็นการจัดการทรัพยากรของวัด การพัฒนาศาสนวัตถุที่มีอยู่ ได้แก่ องค์พระธาตุพนม อุโบสถ องค์พระธาตุนาดูน ไบเสมา ระบบนิเวศรอบวัด ทรัพยากรสิ่งปลูกสร้างภายในวัดสำหรับอำนวยความสะดวกเป็นที่พักแก่ผู้ที่เข้ามาท่องเที่ยวภายในวัด โดยการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ให้กลายเป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวเยี่ยมชมและเรียนรู้วัฒนธรรม โดยจัดการกับทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยว ดังนี้

1. เจ้าอาวาส มีหน้าที่กำกับดูแลและจัดการให้คำแนะนำประสานงานผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องให้เกิดการจัดการดูแลทรัพยากรและจัดหาผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะมาร่วมดำเนินการให้เกิดการต่อยอดทรัพยากรที่มีอยู่นำไปสู่กิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

2. บุคลากรของวัด ได้แก่ พระสงฆ์ เจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากทางวัดมีหน้าที่ในการเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้าอาวาส ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายให้เกิดการส่งเสริมการท่องเที่ยว

3. ระเบียบแนวปฏิบัติของวัด เป็นทรัพยากรที่ก่อให้เกิดแนวปฏิบัติสำหรับวัดและบุคคลภายนอกที่ต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดการจัดการวัดและส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมภายในวัด เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และสิ่งปลูกสร้างมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่า มีความสำคัญต่อวัดและชุมชน ระเบียบและแนวปฏิบัติของวัดเป็นสิ่งที่ต้องประกาศและแจ้งให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมถึงนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวได้รับรู้เพื่อให้สามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสม เช่น การจัดทำป้ายแสดงการแต่งกายของนักท่องเที่ยวเมื่อต้องเข้ามาท่องเที่ยวภายในวัด งดเว้นการแต่งกายที่ไม่เหมาะสม การไม่ตัดไม้ทำลายป่าภายในบริเวณวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว การไม่ละเมิดข้อห้ามที่มีต่อการเที่ยวชมโบราณสถานงานพุทธศิลป์ เป็นต้น

4. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ทำหน้าที่การป้องกันดูแลซ่อมแซมทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวให้คงอยู่และสามารถรองรับดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวได้

5. การดูแลรักษาความสะอาด เป็นการร่วมมือระหว่างบุคลากรภายในและภายนอกในการดูแลรักษาความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างต่อเนื่อง

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการนัดการแหล่งท่องเที่ยวบริหารจัดการโดยบุคลากรของวัดเป็นหลัก เน้นจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพุทธศาสนา รวบรวมเรื่องราวแนวปฏิบัติของวัด โดยเฉพาะรูปแบบการปฏิบัติสมณะกรรฐานและ

วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นการจัดการความรู้มุ่งสู่ปัญญาวิมุตติ และส่งเสริมให้ทรัพยากรบุคคลภายในวัดมีการเรียนรู้ด้านสมณะและวิปัสสนาเป็นหลักสำคัญ

แนวทางการพัฒนาศักยภาพด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงภาครัฐและเอกชนควรเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในลักษณะของการสนับสนุนวัดให้เกิดการจัดการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ทางพุทธธรรมที่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ไม่เข้าจัดการวัดในเชิงเน้นธุรกิจ และการครอบงำกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด ควรเน้นการให้ข้อมูลที่รอบด้านแก่วัด ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวบนพื้นฐานการเห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมพุทธ รวมถึงการป้องกันภาพลักษณ์ของวัด เช่น การเข้ามาดูแลรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว การควบคุมดูแลพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยวให้มีการแต่งกายให้เหมาะสม เป็นต้น

5.5.2 รูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิลเลส ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแนวใหม่ที่เน้นรูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยว มีฐานหรือแหล่งท่องเที่ยวเป็นวัดที่มีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมวิถีพุทธ โดยเฉพาะวิถีของพระป่า เน้นการปฏิบัติกรรมฐานภายในสถานที่ที่ให้ความสงบร่มเย็น ลักษณะการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิลเลสเป็นการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ช่วยให้อารมณ์ของนักท่องเที่ยวคลายจากความตึงเครียดของกิลเลส มีการเที่ยวชมงานพุทธศิลป์และเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐาน นักท่องเที่ยวได้รับผลบุญสูงสุดดับทุกข์ทางจิตและกายได้ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การเจริญสติภาวนา วิปัสสนากรรมฐาน จึงเป็นวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวมีลักษณะท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิลเลส เน้นท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้พุทธธรรมเพื่อให้อารมณ์ของนักท่องเที่ยวได้รู้สึกผ่อนคลายจากกิลเลสความยึดมั่นถือมั่นกับการดำรงชีวิต และหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ยังวัดที่มีศักยภาพเพียงพอต่อการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือปลูกสร้างและจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนารองรับการเข้ามาของประชาชน สำหรับรูปแบบและกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการปลูกสร้างและจัดกิจกรรมวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวตอบสนองระดับกิลเลสและสติปัญญาที่แตกต่างกันของนักท่องเที่ยว อีกทั้งรูปแบบการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิลเลสไม่เน้นการเสพทางวัตถุ สิ่งมีเงินเมาที่ส่งผลไปยังสุขภาวะจิตของนักท่องเที่ยวให้มีความลุ่มหลง หากสิ่งที่เสพจะส่งผลให้สุขภาวะจิตของนักท่องเที่ยวมีสติและปัญญา จิตที่ผ่องใส นำผลที่เกิดจากการท่องเที่ยวมาปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การทำงานการประกอบอาชีพ

รูปแบบการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม จำแนกตามระดับกิลเลสและสติปัญญาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวได้ 4 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิลเลสมากกว่าการเพิ่มพูนปัญญาเน้นเที่ยวชมความสวยงามพุทธศิลป์และระบบนิเวศรอบวัด วัดแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากมีสิ่งปลูกสร้างสวยงาม ได้แก่ พระอุโบสถ อาคาร วัตถุประสงค์ เป็นต้น มีลักษณะเด่นทางพุทธศิลป์ ระบบนิเวศภายในวัดระบบนิเวศรอบวัดมีความสวยงาม ร่มรื่น ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมความสวยงาม

ภายในวัดพร้อมเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น กิจกรรมถวายทาน บูชาวัตถุมงคล ซึ่งรูปแบบการท่องเทียวทางพุทธธรรมเป็นการจัดการวัดให้เกิดการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสของนักท่องเที่ยวชมความสวยงาม บำเพ็ญบุญเพื่อหวังโชคลาภมากกว่าการท่องเที่ยวให้เกิดปัญญานำพาตนเองให้พ้นจากความทุกข์ การแก้ไขปัญญาชีวิต มุ่งสู่นิพพาน

2. รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์เน้นการท่องเที่ยวชมบูชาเกจิอาจารย์ศึกษาวัดปฏิบัติที่ดั่งามของพระเกจิอาจารย์ วัดแหล่งท่องเที่ยวจะมีเกจิอาจารย์หรืออาจารย์ผู้ทรงคุณ สามารถสร้างแรงศรัทธาแก่นักท่องเที่ยว ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามากราบสักการบูชาและขอพร รูปแบบการท่องเที่ยวในลักษณะนี้ยังเป็นการท่องเที่ยวที่สนองตอบกิเลสของนักท่องเที่ยวมากกว่าการเพิ่มพูนปัญญาตามวิถีของชาวพุทธ เพียงแต่ระดับกิเลสของนักท่องเที่ยวลดลงมากกว่าการท่องเที่ยวชมความงามทางพุทธศิลป์และความงามภายในวัด ระดับของกิเลสลดลงถูกแทรกด้วยศรัทธา เรียนรู้และสนใจคำสอนแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์หรือครูบาอาจารย์มากขึ้น รูปแบบของการท่องเที่ยวจึงอาศัยการท่องเที่ยวกราบไหว้และสนทนาธรรมกับเกจิอาจารย์หรืออาจารย์ผู้ทรงคุณ ทำให้เกิดสติปัญญามีการปฏิบัติตามวัตรของครูบาอาจารย์มากขึ้น วัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวนิยมจัดสถานที่รองรับนักท่องเที่ยวในรูปแบบของการเข้าพบกราบสักการะเกจิอาจารย์ อาจารย์ผู้เลิศคุณ

3. รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของวัด ความโดดเด่นของวัดในชุมชน โดยวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นวัดที่มีประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับท้องถิ่น มีกิจกรรมโดดเด่นกับชุมชน เช่น สถานศึกษาของชุมชน สถานที่อบรมประชาชน เป็นต้น การเข้ามาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเน้นการศึกษาหาความรู้ที่เกิดจากตัววัดมากขึ้นกว่าการเน้นกิจกรรมเที่ยวชมวัดและบำเพ็ญบุญ กราบสักการบูชาเกจิอาจารย์ มีการสนทนาสืบเสาะประวัติศาสตร์ของวัด หลักธรรม หลักการที่วัดนำมาใช้กับชุมชน ก่อให้เกิดการเพิ่มพูนปัญญาแก่นักท่องเที่ยว ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้พฤติกรรมการท่องเที่ยวมักเป็นการจัดทัวร์มาเป็นหมู่คณะเพื่อศึกษาหาความรู้โดยเฉพาะตัวที่เป็นสถาบันทางการศึกษา

4. รูปแบบการท่องเที่ยวไม่สนองตอบกิเลสเน้นการเรียนรู้กรรมฐาน ศึกษาพุทธธรรมสนใจกิจกรรมรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อความหลุดพ้น (ปัญญาวิมุตติ) ลักษณะการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเป็นกลุ่มเฉพาะที่สนใจรูปแบบการท่องเที่ยวช่วงวันหยุดยาว เพื่อทดลองปฏิบัติกรรมฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียง มีวิทยากรให้การอบรมกรรมฐานควบคู่กับบรรยายภายในวัดมีความร่มรื่นเป็นธรรมชาติ สร้างความสงบแก่นักท่องเที่ยวได้ วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากเป็นวัดป่า มีกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานภายในวัดอย่างต่อเนื่อง มีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระสายกรรมฐาน สามารถสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาให้เกิดแก่นักท่องเที่ยว มีรูปแบบและวิธีการสอนกรรมฐานเป็นไปตามหลักการในพระไตรปิฎก พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวสนใจเรียนรู้ศิลปะ สมาธิ ปัญญา ที่ก่อให้เกิดการลดละคลายกิเลส และการท่องเที่ยวจะมาท่องเที่ยวยังวัดที่เป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานมากกว่า 2 ครั้ง มีการชักชวนแนะนำให้ผู้อื่นได้เข้ามาเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐานตามที่นักท่องเที่ยวได้รับรู้ประสบการณ์จากการปฏิบัติกรรมฐาน และมูลค่าที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาท่องเที่ยว มาในรูปแบบของความศรัทธาที่มีต่อวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยการสร้างสิ่งปลูกสร้างตามแรงศรัทธาไว้ภายในวัด การแสดงตนยอมอุทิศตนสนับสนุนกิจกรรม

ของวัด บางรายจัดกฐิน ผ้าป่า มาถวายยังวัด ส่งผลไปยังชุมชนที่ได้รับประโยชน์จากการจัดกิจกรรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เน้นการปฏิบัติกรรมฐาน

กระบวนการจัดการท่องเที่ยว

กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เป็นกระบวนการจัดการท่องเที่ยวโดยยึดรูปแบบและวัตรปฏิบัติของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมเป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่อาศัยวัดเป็นฐานเริ่มต้นของกระบวนการจัดการท่องเที่ยว หากมีการจัดการท่องเที่ยวในเชิงธุรกิจ เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากทางวัดเพื่อมุ่งให้เกิดกิจกรรมและสร้างรายได้ในวงกว้างจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อวัตรปฏิบัติอันดีงามของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้นกระบวนการจัดการท่องเที่ยวมีกระบวนการ ดังนี้

รูปแบบการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมทั้ง 4 รูปแบบ จัดตามลักษณะความต้องการของกิเลสและสติปัญญาของนักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสแตกต่างกัน สามารถจัดกระบวนการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลสได้ ดังนี้

1. วัดจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยพัฒนาศักยภาพของวัดให้มีสิ่งปลูกสร้างที่มีความสวยงามโดดเด่นทางพุทธศิลป์ ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมความสวยงามของวัด จัดกิจกรรมส่งเสริมการบำเพ็ญทาน เพื่อให้เกิดการนำทรัพย์มาพัฒนาวัดสร้างความมั่นคงทางการท่องเที่ยว และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สร้างขึ้นควรเพิ่มพูนคำอธิบาย จัดวิทยากรให้คำแนะนำควบคู่กับการชมความสวยงามทางพุทธศิลป์และเข้าร่วมกิจกรรมที่วัดสร้างขึ้น

2. วัดที่มีเกจิอาจารย์หรือเชื่อมโยงกับเกจิอาจารย์เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ จัดกิจกรรมการสักการบูชาควบคู่กับการศึกษาแนวปฏิบัติของเกจิอาจารย์ เพื่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาควบคู่กัน การจัดการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในรูปแบบเข้าพบเกจิอาจารย์ จำเป็นต้องจัดทำหนังสือ คู่มือแนะนำวัตรปฏิบัติของเกจิอาจารย์ที่เป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก การจัดทำตารางกิจวัตรเกจิอาจารย์ กิจกรรมการปฏิบัติธรรม สนทนาธรรมประจำปีที่เกจิอาจารย์สร้างขึ้นเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้าร่วมกิจกรรมปฏิบัติธรรมกับเกจิอาจารย์เพื่อเพิ่มพูนปัญญาและสร้างมูลค่าให้เกิดแก่วัดและชุมชน

3. วัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และชุมชน จัดทำฐานข้อมูล เอกสารการเผยแพร่ความสำคัญของวัดเชิงประวัติศาสตร์และความสำคัญของวัด กิจกรรมเด่นที่มีต่อชุมชนเพื่อให้หน่วยงานภาครัฐ สถาบันทางการศึกษา ได้เข้ามาท่องเที่ยวเชิงศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของวัดที่มีความเชื่อมโยงกับชุมชน กระบวนการจัดการให้เกิดการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ของวัด ควรเริ่มต้นจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องโดยตรง และผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวมีการวางแผนงานร่วมกันเพื่อให้เกิดการกระตุ้นความต้องการทางการท่องเที่ยว และวัดพัฒนาปรับปรุงส่วนที่เกี่ยวข้องให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวตามลักษณะความสำคัญทางประวัติศาสตร์และความสำคัญของวัดที่มีต่อชุมชนให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาศึกษาและเรียนรู้

4. วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นวัดที่สามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างต่อเนื่อง วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์กรรมฐานมีผู้ศรัทธาเป็นกลุ่มเฉพาะสืบต่อกันหลายชั่วอายุคน กระบวนการจัดการท่องเที่ยวให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้การปฏิบัติกรรมฐานทางพระพุทธศาสนา ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่ต้องการจัดการวัดที่เป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว กระบวนการเริ่มต้นต้องศึกษาข้อมูลให้รอบด้าน ลักษณะพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีกิเลส พฤติกรรมการท่องเที่ยวมักเข้ามาท่องเที่ยวชมความสวยงาม การแต่งกายมักแต่งกายไม่เหมาะสมกับสถานที่ พฤติกรรมการท่องเที่ยวอาจส่งเสียดังกระบวนการปฏิบัติกรรมฐาน การเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากวัด อาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วัดซึ่งสะสมความตึงมายาวนาน ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนรวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องต้องส่งเสริมการท่องเที่ยวตามบริบทและกฎระเบียบของวัดที่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เน้นการประพฤติตนอยู่ในศีล มีพฤติกรรมสำรวมกายวาจาเมื่อเข้ามาสู่แหล่งท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเน้นการเรียนรู้กรรมฐานเพื่อให้จิตเกิดสมาธิ นำหลักการปฏิบัติกรรมฐานไปปรับใช้ในการดำรงชีวิต การฝึกสติและปัญญาจะก่อให้เกิดปัญญาลด ละ เลิก ความยึดมั่นถือมั่น ช่วยให้จิตนักท่องเที่ยวได้ผ่อนคลายจากกิเลส ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส เน้นการเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐาน มูลค่าที่เกิดจากการท่องเที่ยวเรียนรู้กรรมฐาน มูลค่าที่มองเห็นได้มีลักษณะเป็นการนำปัจจัยมาสนับสนุนวัดและชุมชน

การท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ ซึ่งมีลักษณะของการท่องเที่ยวแบบย้อนกิเลส ผู้ประกอบการท่องเที่ยวยังขาดข้อมูลและแนวทางสำหรับการส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยว โดยกิจกรรมที่จัดขึ้นต้องไม่ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ที่ตึงงามของวัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจำเป็นจะต้องอาศัยปัจจัยหลัก 2 ปัจจัย ได้แก่ วัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและเครือข่ายทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการให้เกิดการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ ในระยะเริ่มต้นการสร้างเครือข่ายอาศัยผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว หน่วยงานภาครัฐ วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสามารถดึงดูดให้ประชาชนเข้ามาท่องเที่ยว เครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมประกอบด้วย ภาคีเครือข่ายหลัก ได้แก่

1) วัดหรือตัวแทนวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ซึ่งสนใจสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

2) หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยว และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับวัด ได้แก่ สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด นครราชสีมา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3) ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว เป็นผู้ประกอบการที่สนใจเข้าร่วมส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เน้นการเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐานมากกว่าการท่องเที่ยวชมวัด

4) ประชาชนที่เป็นเครือข่ายภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม นักท่องเที่ยวที่สมัครใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

ผลจากการสร้างเครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมก่อให้เกิดการนำนโยบายผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวเน้นเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน ไปกำหนดไว้ในนโยบายและแผนดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา ของสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา มีการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวนำร่อง ประชาสัมพันธ์ไปยังประชาชน องค์กรทางธุรกิจในจังหวัดนครราชสีมา ให้เกิดกิจกรรมส่งเสริมเพิ่มมูลค่าทางการท่องเที่ยวภายในจังหวัดนครราชสีมา และขยายแนวคิดไปยังจังหวัดอื่น ๆ ได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดอื่น ๆ ในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือที่สนใจการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ เชื่อมโยงเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเริ่มต้นเส้นทางที่จังหวัดนครราชสีมา

5.5.3 พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1) พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการแสดงออกของประชาชนที่สนใจเข้าท่องเที่ยวช่วงวันหยุดยาวหรือการเดินทางเยี่ยมญาติ เพื่อน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการเดินทางเที่ยวชมวัดที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ เข้าร่วมกิจกรรมบำเพ็ญบุญตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่วัดจัดขึ้น และการเข้าอยู่ปฏิบัติกรรมฐานในวัดที่ให้บริการแก่ประชาชนด้านการอบรมสมณะกรรมฐาน และวิปัสณากรรมฐาน ภายในวัดมีการจัดสถานที่ รูปแบบการปฏิบัติกรรมฐาน การรักษาสภาพแวดล้อมที่สนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมที่ให้ความสงบกาย สงบใจ นักท่องเที่ยวจะแสดงพฤติกรรมให้ความสนใจและซักขวนญาติ เพื่อนสนิทเข้ามาเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม โดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวที่เน้นการปฏิบัติกรรมฐาน พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวมีการเข้าท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวเดิมมากกว่า 2 ครั้ง ใช้เวลาในการท่องเที่ยววนตั้งแต่ 2-3 วัน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเรียนรู้กรรมฐานภายในแหล่งท่องเที่ยว

การแสดงออกของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการแสวงหาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีการค้นหาข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการค้นหาข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวทางระบบอินเทอร์เน็ตก่อนการค้นหาจากการสอบถามจากบุคคลใกล้ชิด หรือการสอบถามข้อมูลจากพระสงฆ์ โดยเฉพาะชาวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมสนใจวัฒนธรรมพุทธ วัตถุประสงค์ทางพระพุทธศาสนาและประเพณีชาวพุทธจากการค้นหาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตเป็นเบื้องต้น สำหรับการค้นหาข้อมูลด้วยการสอบถามจากบุคคลใกล้ชิดเป็นการค้นหาข้อมูลเพื่อเข้ามาใช้ชีวิตทดลองปฏิบัติกรรมฐานในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมผ่านบุคคลใกล้ชิด โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่เป็นนักบวชชาวต่างชาติจะเป็นผู้ให้ข้อมูลด้านการปฏิบัติกรรมฐานได้ดี

พฤติกรรมการท่องเที่ยวแบบกลุ่มเพื่อน เป็นการเดินทางของบุคคลใกล้ชิดซึ่งมีความประสงค์เดินทางเพื่อเยี่ยมญาติหรือเดินทางเพื่อท่องเที่ยวในระยะเวลาสั้น ๆ ระหว่างการเดินทางแวะเที่ยวชมความสวยงามทางพุทธศิลป์ บำเพ็ญบุญ ถวายสังฆทาน ควบคู่กับการเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียง สำหรับการเดินทางเพื่อเข้าปฏิบัติธรรมในลักษณะของกลุ่มเพื่อนส่วนมากเป็นผู้ที่เคยปฏิบัติกรรมฐานร่วมกัน และนัดทำกิจกรรมเพิ่มเติมนอกเหนือจากปฏิบัติกรรมฐานภายในวัด ส่วนมากเป็นกิจกรรมที่วัดซึ่งเป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานจัดกิจกรรมขึ้นพิเศษ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว รวมถึงกิจกรรมการบำเพ็ญบุญ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ปลูกป่า

การเดินทางเป็นการเดินทางด้วยพาหนะรถยนต์ส่วนตัว มากกว่าการเดินทางในลักษณะของรถเช่า และช่วงวันเวลาที่เข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวเป็นช่วงวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ช่วงวันหยุดยาวที่มีการหยุดตั้งแต่วันศุกร์จนถึงวันอาทิตย์ เป็นวันที่เหมาะสมต่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะการจัดปฏิบัติกรรมฐาน 2 วัน 3 คืน

จะสนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ หากเป็นวัดที่เน้นกิจกรรมบำเพ็ญบุญ การเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากเป็นรถเช่าเหมา และเป็นรถบัสขนาดใหญ่ และการใช้จ่ายภายในแหล่งท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่มาเป็นหมู่คณะใช้จ่ายครั้งละไม่ต่ำกว่า 2,000 บาทต่อครั้ง

พฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวมีลักษณะของการเดินทางไปท่องเที่ยวที่อื่นต่อนอกเหนือจากการมาเที่ยวเพื่อบำเพ็ญบุญ ลักษณะการท่องเที่ยวเน้นการท่องเที่ยวในพื้นที่ท่องเที่ยวที่เป็นวัดใช้เวลาสั้น ๆ ประมาณ 20-30 นาที แต่การท่องเที่ยวในลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐานใช้เวลาอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวมากกว่า 3 ชั่วโมง สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานที่วัดจัดขึ้น และใช้จ่ายทรัพย์สินภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมากขึ้น โดยเฉพาะวัดที่มีการจัดวัดให้เป็นสถานที่บำเพ็ญบุญหรือมีการนำสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนมาจำหน่ายภายในวัด

เหตุผลในการเดินทางปฏิบัติกรรมฐาน อาจมีเหตุผลมากกว่าการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เช่น การปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ การปฏิบัติบูชาในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การอบรมคุณธรรมของหน่วยงานราชการ เป็นต้น เป็นความหลากหลายทางพฤติกรรมและความต้องการที่เดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น ๆ เชื่อมโยงจากขึ้นต่อกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาการฝึกฝนสมาธิและการเจริญจิตภาวนา นักท่องเที่ยวบางท่านเดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นสถานที่ส่งเสริมการเรียนรู้กรรมฐาน นิยมบอกต่อไปยังกลุ่มเพื่อนหรือญาติสนิทเพื่อให้เกิดการวางแผนจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจัดรายการเดินทางทั้งหมดด้วยตนเอง

2) ความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นักท่องเที่ยวส่วนมากมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ใช้ศรัทธานามากกว่าการใช้ปัญญาบำเพ็ญบุญให้ทาน การรับศีล 5 เทียวชมความงดงาม บุษบาพระเกจิอาจารย์และบุชชาวัตถุมงคล ซึ่งความสนใจของนักท่องเที่ยวตามลักษณะดังกล่าวมีจำนวนมาก และนิยมเข้าเที่ยวเป็นหมู่คณะยังวัดที่มีชื่อเสียงทางด้านเกจิอาจารย์ และท่องเที่ยวยังวัดที่เป็นสถานที่เรียนรู้และสอนการปฏิบัติกรรมฐาน ความสนใจที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวจะเดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นสถานที่เรียนรู้ปฏิบัติกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง

ความสนใจที่มีต่อสถานที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ขึ้นอยู่กับวัดที่มีความสวยงาม ภายในวัดให้ความร่มรื่น บรรยากาศส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติกรรมฐาน มีบุคลากรของวัดให้คำแนะนำสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติกรรมฐานแก่นักท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวนิยมบอกต่อและจัดทำข้อมูลเผยแพร่สู่สาธารณชนผ่านสื่อออนไลน์เป็นเครือข่าย อีกทั้งชักชวนเพื่อนหรือญาติสนิทนำทรัพย์สินมาสนับสนุนกิจกรรมด้านการปฏิบัติกรรมฐานที่วัดจัดขึ้น รวมถึงสนับสนุนพัฒนาชุมชนรอบวัด แหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสนใจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นวัดเน้นปฏิบัติกรรมฐาน ได้แก่ วัดป่าสุคะโต วัดป่าสุทธาวาส วัดหนองป่าพง วัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดเขาจันทร์งาม วัดป่าโสมพนัส วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม วัดป่าภูไม้ขาว และวัดที่จัดกิจกรรมเน้นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับลักษณะความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมาก เป็นความสนใจการสวดมนต์ข้ามปี การปฏิบัติธรรมข้ามปี ได้แก่ วัดคลองตาลอง วัดโพธิ์สมภรณ์ ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวเน้นจัด

กิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานน้อย เน้นการสวดมนต์ทำกิจกรรมอื่น ๆ ควบคู่ไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะระดับของกิเลสของนักท่องเที่ยว สำหรับสถานที่ปฏิบัติธรรมอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่คณะวิจัยมีได้กล่าวถึงยังมีอีกมาก ซึ่งรูปแบบและสถานที่ วิธีการการปฏิบัติธรรมแตกต่างกัน แนวโน้มการปฏิบัติกรรมฐานยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีสูงขึ้น จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนามพบว่า ช่วงหยุดยาวโดยเฉพาะปีใหม่นักท่องเที่ยวเข้าสวดมนต์ข้ามปีปฏิบัติธรรมข้ามปี และเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับวัดมากขึ้น

5.5.4 การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะวิจัยได้ใช้วิธีการประชุม สัมมนา หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมตามกำหนดเวลา สถานที่ ที่คณะวิจัยได้กำหนดและเชิญไว้ และนำคำสัมภาษณ์เชิงลึกมาประกอบการสัมมนาเชิงวิชาการ อีกทั้งยังนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยจากแผนงานหลัก และโครงการย่อย มาใช้ประกอบการวิเคราะห์เพื่อกำหนดการส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม จำนวน 20 วัด ที่ใช้เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย และผลการสัมมนาเลือกกิจกรรมส่งเสริมเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย การส่งเสริมเพื่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจำเป็นต้องอาศัย การโฆษณาและประชาสัมพันธ์เส้นทางการท่องเที่ยวไปยังประชาชนทั่วไป โดยจัดทำสื่อโฆษณาอย่างต่อเนื่องในระบบออนไลน์ เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถค้นหาข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่นักท่องเที่ยวสนใจอย่างต่อเนื่อง

การประชาสัมพันธ์ เป็นการเผยแพร่ข้อมูลไปยังสมาชิกผู้สนใจและนักท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มเฉพาะให้ความสนใจรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐาน การแนะนำบุคคลใกล้ชิดให้ติดตามมาท่องเที่ยว การจัดทำข้อมูลเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรายใหม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและเส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วยจูงใจให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น และแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีความสวยงามทางพุทธศิลป์ มีเกจิอาจารย์ มีกิจกรรมรองรับการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา ใช้เวลาปฏิบัติกิจกรรมสั้น ๆ สนใจที่จะรับทราบข้อมูลผ่านสื่อออนไลน์ และนักท่องเที่ยวที่สนใจท่องเที่ยวเป็นหมู่คณะ การจัดทำสื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว จัดทำคู่มือ แผ่นพับ และให้เบอร์โทรศัพท์ติดต่อกับผู้ประกอบการ โดยเฉพาะสมาคมผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา เปิดโอกาสให้ผู้ประกอบการได้โทรติดต่อประสานขอข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่ได้เขียนไว้ในคู่มือหรือแผ่นพับ อีกทั้งมีการจัดทำสารคดีท่องเที่ยวเผยแพร่ยังสถานีวิทยุ และโทรทัศน์ท้องถิ่น สถานีโทรทัศน์ MCU TV สถานีโทรทัศน์เพื่อการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เกิดการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมอย่างต่อเนื่อง

การส่งเสริมการขาย เป็นกิจกรรมที่มุ่งไปยังผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวของจังหวัดนครราชสีมา และสำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดนครราชสีมา ขับเคลื่อนเชิงนโยบาย และการประกอบธุรกิจให้เกิดการท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในจังหวัดนครราชสีมา โดยเฉพาะวัดที่มีศักยภาพ มีกิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง โดยกำหนดจัดทัวร์ผู้ประกอบการ

ท่องเที่ยวได้ไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวต้นแบบ สร้างความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ประกอบการรูปแบบการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิเลส เน้นท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรฐาน เพื่อให้ผู้ประกอบการได้มีความรู้ความเข้าใจ นำมาปรับประยุกต์ใช้ จัดทำโปรแกรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรฐาน และจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในรูปแบบการท่องเที่ยวชมวัดตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

การขายโดยพนักงาน เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการโดยผู้ประกอบการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจและติดต่อโดยตรงกับผู้ประกอบการ ตามแนวคิดการทำธุรกิจการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิเลส เที่ยวในลักษณะของการปฏิบัติกรรฐาน เที่ยวชมธรรมชาติภายในวัด การท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม เพื่อรักษา ป้องกันโรคทางจิตใจ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการสะสมความเครียด การปฏิบัติกรรฐานและการเที่ยวชมทำบุญในวัด ช่วยลดภาวะสะสมความเครียดในหมู่ผู้สูงอายุ

ผลจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมเพิ่มมูลค่านักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากการบอกต่อของเครือข่ายที่เป็นวัดของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม การค้นหาข้อมูลผ่านเว็บไซต์แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวต้นแบบ โดยนำนักท่องเที่ยวที่สนใจไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เพื่อให้เกิดการประชาสัมพันธ์บอกต่อถึงรูปแบบการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่อย่างต่อเนื่อง รวมถึงการนำเสนอข้อมูลวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เชื่อมโยงการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย ให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรฐานในกลุ่มผู้สนใจการปฏิบัติกรรฐาน การจัดทำฐานข้อมูลวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางด้านการเรียนรู้กรรฐานมีสภาพแวดล้อมสงบ ร่มรื่น บริการแก่ผู้สูงอายุ และนำผลวิจัยไปสร้างงานวิจัยชิ้นใหม่เชื่อมโยงให้เกิดการเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยว ภายใต้แนวคิดการใช้ปีสสนาคูแลสุขภาพจิตผู้สูงอายุ

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี

แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดที่มีกิจกรรมและลักษณะเด่นตามวิถีพุทธ พัฒนาวัตรธรรมทางด้านพุทธศิลป์ ประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกับชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนท้องถิ่น เกจิอาจารย์ผู้มีวัตรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบสร้างศรัทธาแก่ประชาชน โดยเฉพาะการปฏิบัติกรรฐานตรงตามหลักพระพุทธศาสนา สามารถนำพาให้ผู้ศรัทธาได้เข้าถึงองค์ความรู้ที่สำคัญ ช่วยให้ประชาชนผู้ปฏิบัติตามลตละกิเลสได้ตามลำดับ วัดจึงดึงดูดให้ประชาชนโดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นที่เดินทางไปทำงานต่างถิ่นได้กลับมาเยี่ยมญาติ ชักชวนเพื่อนเข้ามาเยี่ยมชมวัด ก่อให้เกิดกิจกรรมทางการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมจึงควรพัฒนาด้านสถานที่ให้รองรับนักท่องเที่ยวที่เป็นผู้หญิงและจัดกิจกรรมให้เกิดการท่องเที่ยวในลักษณะปฏิบัติธรรมมากขึ้น ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยือน การพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวชุมชน สนองตอบความต้องการนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเข้ามาเที่ยวชมวัดและเข้าปฏิบัติธรรมในช่วงสั้น ๆ

รูปแบบการท่องเที่ยวมีลักษณะท่องเที่ยวแบบยั่งยืนกิเลส เน้นท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้พุทธธรรมเพื่อให้อใจของนักท่องเที่ยวได้รู้สึกผ่อนคลายจากกิเลสความยึดมั่นถือมั่นดำรงชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการจาริกธรรมท่องเที่ยวไปเพื่อทำที่สุตแห่งทุกข์ เส้นทางจาริกธรรม (ท่องเที่ยว) ตามสติปัญญาเป็นทางสายเอก และถึงความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุพระนิพพาน

การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนิเวศ เน้นกิจกรรมการปฏิบัติกรรฐาน ร่วมมือกับชุมชนจัดให้เกิด การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ตอบสนองความต้องการของชาวพุทธ ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวอย่าง ต่อเนื่อง และยั่งยืน พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ สืบค้นข้อมูลข่าวสารจากอินเทอร์เน็ต ลักษณะการเดินทางมาเป็นหมู่คณะมี ภูมิลำเนาอยู่ในท้องถิ่นช่วงวันหยุดยาว และการท่องเที่ยวยังเพื่อยกระดับจิตสำนึกศักดิ์ศรีและคุณค่า ทางจิตวิญญาณ มีการทำเป็นระบบข้อมูลไว้ ส่งเสริมวัฒนธรรมโดยให้เยาวชนและประชาชนในแต่ละ ท้องถิ่น การท่องเที่ยวสามารถใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจความยากจน

การเดินทางเข้ามาของนักท่องเที่ยวมีการใช้จ่ายทรัพย์สินตลอดการเดินทาง หน่วยงาน ภาครัฐและเอกชน ชุมชนได้รับประโยชน์เข้ามาสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง มีการจัดอบรมรวบรวมข้อมูลข่าวสารรองรับการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการท่องเที่ยว ทางพุทธธรรมที่เน้นเที่ยวชมวัด ปฏิบัติกรรฐาน ชมวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยว เชื่อมโยง การจัดวิทยากรหรือไกด์ท้องถิ่นมีความรู้เฉพาะด้าน ก่อให้เกิดพัฒนาการด้านการท่องเที่ยว อย่างต่อเนื่องนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ

5.2 อภิปรายผล

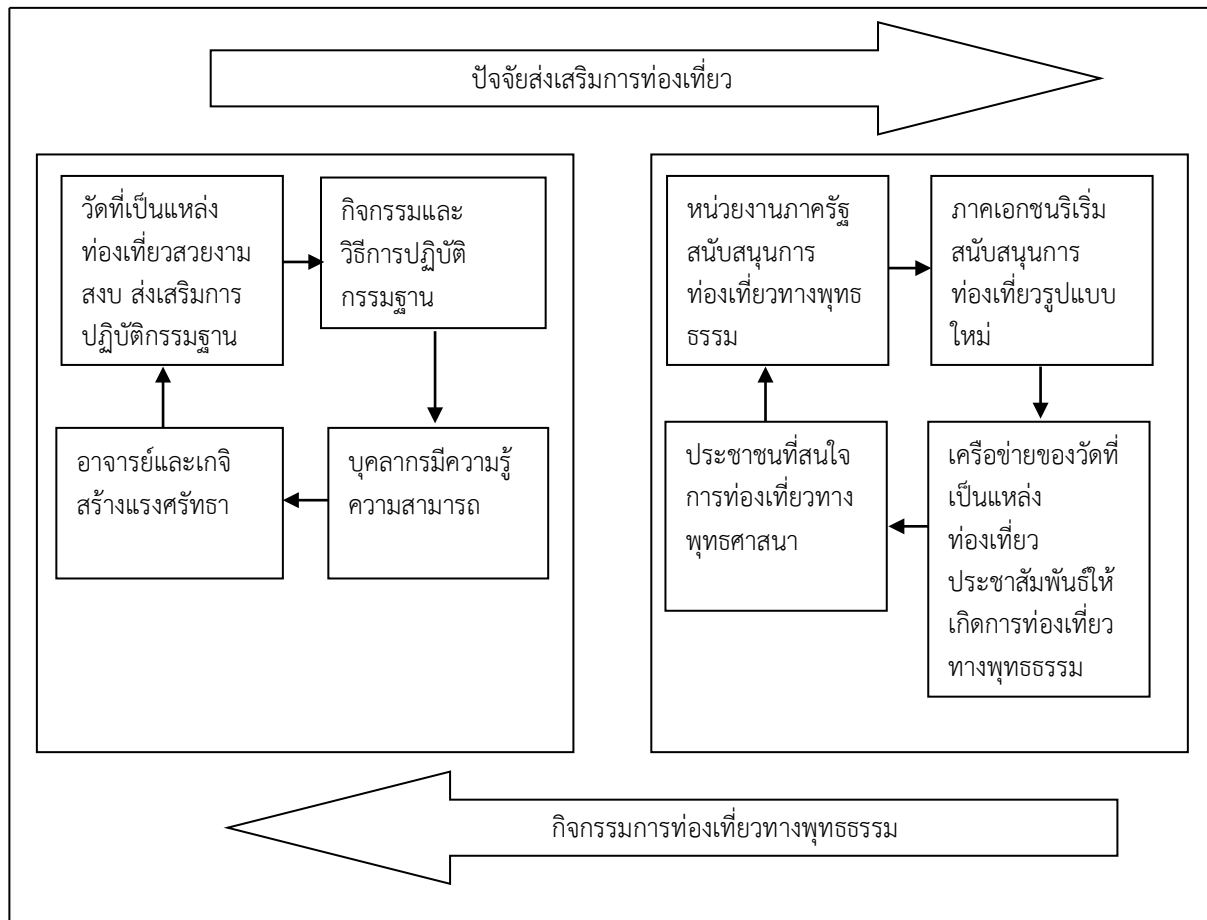
จากผลการวิจัยพบว่าแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีศักยภาพรองรับแหล่งท่องเที่ยวทาง พุทธธรรมทั้ง 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว 2) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว 3) ด้านสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว 4) ด้านคุณค่า และความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว 5) ด้านการตอบรับของประชาชนในท้องถิ่นต่อแหล่งท่องเที่ยว 6) ด้านการ จัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม ศักยภาพด้านความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธ ธรรมอาศัยการพัฒนาเส้นทางหลักและเส้นทางหลวงชนบทของภาครัฐ อีกทั้งระบบออนไลน์ช่วยนำ ทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวก แหล่งท่องเที่ยวมีสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ปฏิบัติกรรฐาน ในรูปแบบ บุคคลและหมู่คณะ มีวิทยากรให้คำแนะนำ เน้นการปฏิบัติกรรฐานตรงตามหลักคำสอนของ พระพุทธเจ้า โดยเฉพาะการปฏิบัติแนวเจริญสติปัญญา 4 สอดคล้องกับศักยภาพด้านสภาพแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติให้ความสงบร่มเย็น รองรับ การปฏิบัติกรรฐาน และท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สำหรับศักยภาพด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว มีศักยภาพ ในระดับปานกลาง ทั้งนี้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มีวัตรปฏิบัติที่ต้องยึดหลักพระธรรม วินัย การแสวงหาผลประโยชน์เชิงธุรกิจ ไม่สามารถกระทำได้ และการเปิดโอกาสให้ภาครัฐหรือ เอกชนเข้ามาดำเนินการ อาจนำไปสู่การสร้างปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการปฏิบัติกรรฐานของ พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติกรรฐานที่หวังพ้นทุกข์ได้

รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรม พบว่า มีรูปแบบการท่องเที่ยว แบบยั่งยืนนิเวศ เน้นการเรียนรู้และปฏิบัติกรรฐาน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแนวใหม่ และมีแนวโน้ม ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมากขึ้นต่อเนื่อง และวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมมีรูปแบบ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีระดับกิเลสที่ แตกต่างกัน อย่างน้อย 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสมากกว่าการ

เพิ่มพูนปัญญาเน้นที่volvชมความสวยงามพุทธศิลป์และระบบนิเวศรอบวัด 2) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวปฏิบัติ ของกิจาจารย์เน้นการที่volvชมบูชาเกจาจารย์ศึกษาวัตรปฏิบัติ 3) รูปแบบการท่องเที่ยวสนองตอบกิเลสน้อยลงเพิ่มพูนปัญญาตามแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของวัด ความโดดเด่นของวัดในชุมชน 4) รูปแบบการท่องเที่ยวไม่สนองตอบกิเลสเน้นการเรียนรู้กรรมฐาน ศึกษาพุทธธรรมสนใจกิจกรรมรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อความหลุดพ้น (ปัญญาวิมุตติ) และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวต้องเริ่มที่วัดและวัตรปฏิบัติของพระกรรมฐาน หลักพระธรรมวินัยเป็นกระบวนการเริ่มต้นของการจัดการท่องเที่ยวและแรงบันดาลใจขับเคลื่อนจากเครือข่ายแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

พฤติกรรมและความสนใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนมากมีพฤติกรรมและความสนใจเน้นศรัทธานำปัญญาเข้าท่องเที่ยววัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชมความสวยงามทางพุทธศิลป์ และร่วมกิจกรรมบำเพ็ญบุญตามที่วัดจัดขึ้น มีการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อบำเพ็ญบุญ และใช้จ่ายทรัพย์ระหว่างเดินทาง ก่อให้เกิดอาชีพและกิจกรรมเชื่อมโยงตามเส้นทางท่องเที่ยว การเดินทางเข้ามาเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมที่เน้นชมความงามทางพุทธศิลป์และบำเพ็ญบุญ มีการเดินทางเที่ยวซ้ำส่วนมากไม่เกิน 2 ครั้ง สำหรับนักท่องเที่ยวที่มีพฤติกรรมและสนใจเที่ยวซ้ำอย่างต่อเนื่องภายในแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม เป็นนักท่องเที่ยวที่สนใจท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน มีความสนใจต่อแนวทางวิธีการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อให้ตนเองได้ผ่อนคลายจากกิเลส ใช้เวลาช่วงหยุดยาวเข้าเรียนรู้กรรมฐาน 2-3 วันต่อครั้ง และชักชวนให้เพื่อนญาติ ได้เข้ามาท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน และอาจมีการบริจาคทรัพย์สนับสนุนกิจกรรมของวัดในรูปแบบกฐิน ผ้าป่า สนับสนุนสิ่งปลูกสร้าง รวมถึงการสนับสนุนชุมชน

การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า การส่งเสริมโดยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านระบบออนไลน์และผ่านเครือข่ายภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมด้วยวิธีการบอกต่อ ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าแก่วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ดี การเผยแพร่ข้อมูลประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับรูปแบบของกิจกรรมวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมแนวปฏิบัติที่เหมาะสมตามบริบทของแหล่งท่องเที่ยว ช่วยให้ นักท่องเที่ยววางแผนการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเอง มูลค่าที่เกิดขึ้นแก่แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม มูลค่าที่รวบรวมได้เป็นตัวยังไม่สะท้อนมูลค่าและคุณค่าที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เพราะการรวบรวมข้อมูลที่เป็นตัวเงินช่วงหนึ่งเวลาหนึ่งไม่อาจสรุปผลของมูลค่าที่เกิดขึ้นได้ มูลค่าที่เกิดขึ้นส่งผลกว้างกว่ามูลค่าที่มองเห็นได้ ทั้งนี้เพราะตลอดเส้นทางการใช้จ่ายทรัพย์ไปกับการท่องเที่ยวก่อให้เกิดอาชีพและรายได้ตลอดเส้นทาง การเที่ยวซ้ำของนักท่องเที่ยวที่มาในรูปแบบของกฐิน ผ้าป่า การสนับสนุนกิจกรรมของวัดมีมูลค่าสูง รวมถึงคุณค่าที่เกิดจากปัญญาวิมุตติเป็นอริยทรัพย์ที่เกิดขึ้นแก่นักท่องเที่ยวที่เน้นการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐาน จึงเป็นมูลค่าที่ไม่ปรากฏหรือรวบรวมได้ และตีค่าเป็นตัวยเงิน อีกทั้งแนวโน้มของการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้กรรมฐานช่วยให้นักท่องเที่ยวที่เป็นผู้สูงอายุสามารถนำความรู้ด้านการปฏิบัติวิปัสสนาไปใช้ในการดูแลสุขภาพจิตของตนเองหรือผู้สูงอายุรายอื่น ๆ ได้

ภาพที่ 5.1 กระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาสามารถนำมาสรุปเป็นข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรจัดทำนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับชุมชน การท่องเที่ยววัด หน่วยงานของพัฒนาชุมชนร่วมจัดทำแผนงานสนับสนุนการท่องเที่ยวรูปแบบการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน เน้นการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้สัมผัสกิจกรรมทางพุทธธรรม เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานวัฒนธรรม ควรจัดการส่งเสริมกำหนดเป็นแผนงานสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติกรรมฐาน เช่น การฝึกสมาธิ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การให้บริการทางด้านข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่บริการด้านการฝึกสมาธิ วิปัสสนาแก่นักท่องเที่ยว

2) มหาเถรสมาคมควรส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม โดยกำหนดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถจัดทำฐานข้อมูลที่เป็นปัจจุบันให้บริการแก่ผู้สนใจทางภาครัฐกิจ และ

ภาคเอกชน พร้อมมีนโยบายแนวปฏิบัติแจ้งไปยังสำนักปฏิบัติกรมฐาน ให้บริการแก่ผู้สนใจตามบริบทของสำนักปฏิบัติกรมฐานนั้น ๆ

3) ผลจากการวิจัยพบว่าแหล่งท่องเที่ยวมีศักยภาพสูงด้านความสมบูรณ์ทางธรรมชาติของแหล่งท่องเที่ยว และมีประวัติเชื่อมโยงกับการปฏิบัติธรรมกรมฐานตามตำนานพระอรังคธาตุ พระธาตุเจดีย์ ใบเสมา มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคอีสานกว่า 2,000 ปี และการจัดการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติวิปัสสนากรมฐานมีผู้ประกอบการดำเนินการแล้ว แต่ขาดองค์ความรู้สนับสนุนสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติบริการนักท่องเที่ยว อีกทั้งนักท่องเที่ยวเป็นวัยผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ มีรายได้สามารถท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรมในระยะสั้น ๆ ทั้งในรูปแบบหมู่คณะและรายบุคคล หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวควรจัดทำฐานข้อมูลและเผยแพร่เรื่องราวกระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวตามตำนานพระอรังคธาตุ และข้อมูลการปฏิบัติธรรมของวัดสายพระกรมฐานสู่สาธารณชน

4) วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะวัดสายพระกรมฐานแนวหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และการปฏิบัติกรมฐานบางแหล่งท่องเที่ยวได้รับความสนใจจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเกี่ยวกับการนำวิธีการปฏิบัติกรมฐานไปใช้บูรณาการกับการดูแลสุขภาพผู้ป่วย และสำนักปฏิบัติธรรมมีการรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรอบวัดให้มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ ช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับความสดชื่น ร่มเย็น มีความสงบทั้งร่างกายและจิตใจ ควบคู่กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้ามาศึกษาแนวปฏิบัติให้เกิดการบูรณาการกิจกรรมทางการท่องเที่ยวที่ไม่ขัดแย้งกับหลักการทางพระพุทธศาสนา

5) จากผลการศึกษา นักท่องเที่ยวส่วนมากนิยมเข้าเยี่ยมชมความสวยงามของวัดและเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวเพียงครั้งเดียว ส่วนนักท่องเที่ยวที่มาซ้ำเป็นนักท่องเที่ยวที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการปฏิบัติกรมฐานและมีการชักชวนแนะนำผู้อื่นให้เข้ามาท่องเที่ยว ปฏิบัติกรมฐานมีการจัดทำเว็บไซต์เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิบัติกรมฐานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ชื่อของวัด ผ่านระบบออนไลน์ โดยใช้งบประมาณส่วนบุคคลด้วยศรัทธา วัดที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวทางการปฏิบัติกรมฐานควรจัดทำฐานข้อมูลบริการแก่หน่วยงานผู้สนใจนำข้อมูลไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวและการนำเสนอข้อมูลที่ไม่กระทบต่อการดำเนินชีวิตของนักท่องเที่ยว

2. ข้อเสนอแนะในระดับวัด และชุมชน

1) วัดควรนำเสนอแนวคิดของวัด เปิดโอกาสให้หน่วยงานและประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการให้เกิดการท่องเที่ยวโดยไม่ขัดกับแนวคิด แนวปฏิบัติของวัด นำเอกลักษณ์ที่เป็นลักษณะเด่นของวัดมาต่อยอดให้เกิดการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ เพื่อให้ชุมชนและสังคมได้รับประโยชน์ รับรู้คุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจ

2) วัดควรรักษาธรรมชาติและพัฒนาริเวณพื้นที่ว่างภายในวัดให้เป็นสถานที่ให้เป็นสถานที่เรียนรู้และปฏิบัติธรรม รวมถึงมีการดูแลเสนาสนะสิ่งปลูกสร้างและอาคารสถานที่ ภายในวัดให้มีความสะอาดสวยงามพร้อมทั้งจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ไว้ให้พร้อม ควบคู่กับการประสานหน่วยงานภาครัฐให้เข้ามาดูแลรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว

3) วัดควรพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความรู้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวัดในลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้หลักการทางพระพุทธศาสนา และพัฒนาให้สามารถเป็นวิทยากรสอนกรรมฐานแก่ผู้รับบริการแทนเจ้าอาวาสหรือครูบาอาจารย์

4) ควรมีการจัดทำฐานข้อมูลผู้รับบริการของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและเชื่อมโยงให้เกิดการเดินทางเข้ามายังแหล่งท่องเที่ยว และแหล่งท่องเที่ยวข้างเคียงอย่างต่อเนื่อง

3. ข้อเสนอในการพัฒนา

1) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมควรมีการประสานงานในระดับนโยบายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดการขับเคลื่อน กิจกรรมการท่องเที่ยวในรูปแบบของการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปยังผู้รับบริการที่เป็นกลุ่มเป้าหมายจากฐานข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยว และจัดโครงการพัฒนาบุคลากรของแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมนั้น ๆ ให้สามารถให้บริการความรู้แก่ผู้รับบริการในลักษณะต่าง ๆ ได้

2) กิจกรรมที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม สถาบันการศึกษาในระดับต่าง ๆ ควรเข้ามาสนับสนุนและร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐให้เกิดการปฏิบัติกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม ได้แก่ กิจกรรมการรักษาศีล กิจกรรมการศึกษาพระไตรปิฎก กิจกรรมการปฏิบัติกรรมฐาน กิจกรรมการไหว้ครูบาอาจารย์ เป็นต้น โดยร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชน และนำผลของการจัดกิจกรรมไปบูรณาการกับการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้สร้างประโยชน์แก่ชุมชนต่อไป

3) หน่วยงานภาครัฐควรจัดทำแผนสนับสนุนบุคลากรและงบประมาณ เข้ามาส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนและสร้างเครือข่ายการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4. ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

1) ควรศึกษาพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวิปัสสนาในประเทศไทย ในมิติการปฏิบัติวิปัสสนาดูแลสุขภาพ

2) ควรศึกษาเส้นทางธรรมพระอริยสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในมิติการพัฒนาตนพัฒนาสังคมของพระอริยสงฆ์ต้นแบบ

3) ควรศึกษาถึงกระบวนการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนเส้นทางท่องเที่ยวทางพุทธธรรมของประชาชน และหน่วยงานภาครัฐในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บรรณานุกรม

- กระทรวงมหาดไทย. (2551). **เกณฑ์มาตรฐานการวางและจัดทำผังชุมชน (องค์การบริหารส่วนตำบล)**. กรุงเทพฯ : กรมโยธาธิการและผังเมือง.
- _____. (2549). **มาตรฐานการส่งเสริมการท่องเที่ยว**. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.
- กฤษณะ เตชะสุรศักดิ์ชน. (2552). **พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร**. สารนิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- กฤษฎา พิณศรี และคณะ. (2550). **ศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**. สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- กาญจนา แสงลิมสุวรรณ และศรันยา แสงลิมสุวรรณ. (2555). “ศึกษาการท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน”. **วารสารนักบริหาร**. 32(4) ; 139-146.
- ชื่น ศรีสวัสดิ์และเกริกไกร แก้วล้วน. (2550). **การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม : กรณีศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนชาวควยในเขตอีสานใต้ และลาวใต้**. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2557). **ปัญญาสุขภาพจิต**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.thairath.co.th/content/422986 สืบค้นวันที่ 27 กรกฎาคม 2558.
- ทัศน์ไยวรรณ ดวงมาลา และคณะ. (2550). **กลยุทธ์การส่งเสริมตลาดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้**. ชัยภูมิ : มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ.
- ธิดา สาระยา. (2542). **นำเที่ยวเขาพระวิหาร**. กรุงเทพฯ : สีดา.
- นฤมล สมิตินันทน์. (ม.ป.ป.). **การท่องเที่ยว**. กรุงเทพฯ : คณะพาณิชยศาสตร์เพื่อการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ. (2549). “พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย. **จูลสารการท่องเที่ยว**. 4 (15) : 23 –33.
- บัญชา นาคทอง และคณะ. (2550). **ศักยภาพทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมอีสานใต้**. นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2548). **การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: เพรส แอนด์ ดีไซน์.
- ประสงค์ เอี่ยม อนันต์. (2543). **การดูแลโบราณสถานและสภาพแวดล้อมในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในวัด**. กรุงเทพฯ : สันติศิริการพิมพ์.
- ประเวศ วะสี. (2544). “การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน,” **จูลสารการท่องเที่ยว**. 20 (3) : 4–14 ; กรกฎาคม - กันยายน 2544.
- ปิ่นเพชร จำปา. (2545). **วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปองพล ธวัชทัญกุล และคณะ. (2550). **แนวทางในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรมในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้**. ศรีสะเกษ : วิทยาลัยเฉลิมกาญจนา.

- พนม เกตุมาน. (2557). **คลายเครียดจากการทำงาน**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.psyclin.co.th/new_page_52.htm สืบค้นวันที่ 27 กรกฎาคม 2558.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**. กรุงเทพฯ : กรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย.
- _____. (2541). **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____. (2543). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสุหิตย์ อากาศโร. (2552). **รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนวิจัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2532). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- _____. (2532). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พลอยศรี โปราณานนท์. (2544). **การท่องเที่ยวเบื้องต้น**. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง.
- พิสมัย ประชานันท์ และคณะ. (2550). **พฤติกรรมบริการโภคผลิดภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวของกลุ่มจังหวัดอีสานใต้**. บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- ภักดิษา อภิศุภกรกุล และ กุลกัลยา ศรีสุข. (2550). **การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับเทศกาลการท่องเที่ยวประจำปีของกลุ่มจังหวัดอีสานใต้**. บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ. (2548). **ศึกษาโครงการมูลค่าเพิ่มในประเทศของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทย**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และคณะ. (2556). **รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง “เส้นทางบุญ” สู่ “เส้นทางธรรม”**. พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รังษี สุทนต์. (2549). **ความรู้เรื่องอริยสัจ 4**. พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ระพีพรรณ ทองหล่อ และคนอื่นๆ. (2545). **การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นผลจากการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาจังหวัดน่าน**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วิชัย เทียนน้อย. (2540). **ภูมิศาสตร์ท่องเที่ยวไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- เทพดรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช). (2538). **ธานูปุทีปกาศ หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ศักดิ์ศิริ นันตะสุข และคณะ. (2550). **โครงการการพัฒนาศักยภาพของคนในท้องถิ่นในการบริหารจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้**. ชัยภูมิ : มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ.
- สถาพร ถาวรธวัช และวิลาสินี ชูทอง. (2550). **สถานธรรมกับการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรมลุ่มแม่น้ำน้อย จังหวัดชัยนาท**. ชัยนาท : มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม-ชัยนาท.

- สมชาย สนั่นเมือง. (2540, มกราคม-มีนาคม). **ชุมชนท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว**. จุลสารการท่องเที่ยว 17,1.
- สมพุทธ ชูระเจน. (2540, ธันวาคม). **การพัฒนาการท่องเที่ยว**. วารสารนครศรีธรรมราช 27,12.
- สุดาพร วรพล. (เมษายน-มิถุนายน 2540). **การจัดการการท่องเที่ยวและมรดกวัฒนธรรมของชาติ**. จุลสารการท่องเที่ยว 2. ปี 16 ฉบับ 2.
- สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา. (2550). **การท่องเที่ยวและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา : บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดระยอง. (2556) **องค์ประกอบของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.ranong.mots.go.th/ [9 กันยายน 2556].
- ราณี อีสัยกุล. (2546). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยว**. เอกสารประกอบการเรียนการสอน เรื่องหลักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ . กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- รำไพพรรณ แก้วสุริยะ. (2547). **กลยุทธ์การจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน**. สืบค้นเมื่อ 7 กันยายน 2556. จาก <http://www.stou.ac.th/tourism/Acheive>
- รุ่งกาญจน์ แสงกาญจน์. (2551). **ปัจจัยที่ตัดสินใจมาท่องเที่ยวและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีผลต่อการท่องเที่ยว ณ วัดไชโยวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง**.
- อรพิน บุญเยี่ยม. (2544). **การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการเข้ามาเที่ยวในวัดพระศรีสรรเพชญ์**. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทั่วไป บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- อรรถพล ขันจันท. (2548). **ความคาดหวังของประชาชนจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวสะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 2 จังหวัดมุกดาหาร**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อัจฉรา หลาวทอง และคณะ. (2550). **การศึกษาแนวทางการจัดการทางการตลาดของวิสาหกิจชุมชนการท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้**. บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- อิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ. (2550). **สายธารธรรมลุ่มแม่น้ำมูล : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้**. สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยสุรินทร์.
- เอนก ชิตเกษร และพรรณนุช ชัยปิ่นชนะ. (2555). “โครงการวิจัยและพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษา บ้านไร่ป่าคา ตำบลท่าด้อม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน”. **วารสารการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่**. 1(6) ; 23-34.
- Alan Collier. (2003). **Principles of tourism : a New Zealand perspective**. 6thEdition. Auckland : Pearson Education.
- Bovee, C.L. and others. (1993). **Management**. New York : Mc Graw – Hill.
- Davidson, Rob. (1995). **Tourism**. 2nd.ed. Singapore. Longman: Group Limited.
- Goeldner, Charles R. & Ritchie, J.R. Brent. (2006). **Tourism Principle, Practices, Philosophies**. 10th ed. New Jersey : John Wiley & Sons.
- McIntyre, G and A. Hetherigton. (1991). **Sustainable Tourism Development** :

- Sawangwan, Gros. (2005). **A study of Wat Arunrachawararam Rachaworamaha wiharn for sustainable tourism.** Bangkok : Master of arts (International Program in Architectural Heritage Management and Tourism). Graduate School, Silpakorn University.
- Shirley Eber. (1992). **Beyond the Green Harizon, Principles for Sustainable Tourism.** Surrey : Word Wide Fund for Nature (WWF).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2004). **Impact : The Effects of Tourism on Culture and the Environment in Asia and the Pacific : Tourism and Heritage Site Management in Luang Prabang, Lao PDR.** Bangkok : UNESCO.
- Wehrich, H and Koontz, H. (1993). **Management : a global perspective.** New York : McGraw-Hill.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ภาพกิจกรรม

ภาพกิจกรรมการลงพื้นที่

ภาพกิจกรรมการประชุม

